LÆREBOG I HISTORIE

FOR GYMNASIET

AF

H. L. MØLLER

II.

ALMINDELIG HISTORIE
FRA REFORMATIONEN TIL NUTIDEN

G. E. C. GADS FORLAG — KØBENHAVN MCMXV

Fra Reformationen til 1789.

Reformationens Tidsalder. 1500–1560.

I. Det 16. Aarhundredes Opdagelser.

1. **Ny Opdagelser i det 16. Aarhundrede.** En Mængde ny Opdagere gik snart i Columbus'es og Vasco da Gamas Spor. Spanien og Portugal enedes om, at Meridianen 370 spanske Mil vest for *de kapverdiske Øer (Demarkationslinien)* skulde danne Grænsen mellem deres Besiddelser hinsides Oceanet, og Paven tilkendte de to Stater Eneretten til de nyopdagede Lande og Have. Portugiserne kom til *Brasilien* og satte sig fast her, da det viste sig, at Landets østlige Hjørne laa paa deres Side af Demarkationslinien. Man vedblev at tro, at de ny Lande i Vesten var Dele af Østasien, indtil Spanieren *Balboa* (1513) drog tværs over Panamatangen og opdagede *det store Ocean* ved den anden Kyst. Da blev det klart for alle, at det var en ny Verdensdel, man havde fundet. Florentineren *Amerigo Vespucci* havde udgivet en Skildring af nogle Rejser, han havde foretaget langs Sydamerikas Kyst. En tysk Geograf foreslog i den Anledning at kalde det nye Fastland *Amerika,* og dette Navn blev snart almindeligt.

Den første, som udførte Columbus'es Plan om at naa Asiens Østkyst ved at sejle mod Vest, var Portugiseren *Magalhaes,* der sejlede under spansk Flag. Han fulgte Sydamerikas Østkyst, naaede det store Ocean gennem det Stræde, som endnu bærer hans Navn, og kom over Oceanet til *Filippinerne,* hvor han blev dræbt. Hans Mandskab kom syd om Afrika tilbage til Spanien (1522) og havde saaledes fuldført *den første Jordomsejling.*

Spanierne og Portugiserne forbød de andre søfarende Folk at besejle de Have, Paven havde tilkendt dem Herredømmet over. Englænderne og Hollænderne søgte derfor ad andre Veje at naa det rige og underfulde Indien. Nogle prøvede at komme *nord* om Amerika; deres Navne er bevaret i Benævnelserne paa de Farvande, de opdagede: *Hudsonbugten, Davisstrædet* og *Baffinbugten,* men de naaede ikke deres Maal. Andre vilde finde en *Nordøstpassage* nord om Asien; ad denne Kant naaede man dog kun til *det hvide Hav.*

2. **Det portugisiske Kolonirige.** Efter Opdagelsen af Søvejen til Indien (1498) gjorde Portugiserne sig til Herrer i det indiske Ocean; de indtog *Aden* og *Ormazd,* og saaledes blev Araberne, der hidtil havde besørget Søhandelen mellem Indien og Ægypten (I, S. 187), lukket ude fra dette Hav. Portugiserne besatte en Række Punkter baade paa Forindiens Kyster og paa Sundaøerne; deres rigeste Koloni blev den lille Øgruppe *Molukkerne,* hvorfra de hentede Krydderneller og Muskat. De aabnede ogsaa en Handel med Kina over *Kanton* og kom til *japanske* Havne. De asiatiske Varer førtes nu til *Lissabon,* hvor de solgtes, tit med uhyre Vinding, til Englænderne og Hollænderne, som hentede dem her og bragte dem videre til Nordeuropa *(London, Antwerpen, Amsterdam).*

Paa denne Maade mistede de italienske Stæder den Del, de havde haft i Verdenshandelen, saa længe Vejene fra Europa til Indien var gaaet over Ægypten eller Sortehavet (I, S. 188). Stæderne ved Atlanterhavet og Nordsøen arvede nu Venedigs og Genuas Handelsmagt.

3. **Det spanske Kolonirige.** Straks efter Columbus'es første Tog havde Spanierne erobret en Række af de vestindiske Øer: *Haiti, Cuba, Portorico* o. fl., og da det var gaaet op for dem, at de i Amerika havde en helt ny Verdensdel for sig, udbredte de deres Herredømme ogsaa paa det faste Land. *Ferdinand Cortez* indtog *Mexiko,* hvor den ny Verdens højst udviklede Folk, *Atzekerne,* havde et Rige

(1519); han opdagede derefter *Kalifornien. Pizarro* sejlede ud fra Panama og kom til Kysten af *Peru;* i dette Land bestod et Rige under *Inkaernes* Kongeslægt; det blev nu lagt under den spanske Krone. Herfra drog andre Spaniere over Andesbjergene til *La Plata Flodens* Opland, hvor de ligeledes satte sig fast og grundede Staden *Buenos Ayres* ved Flodens Munding.

De Spaniere, som udvandrede til Amerika, søgte især efter ædle Metaller. De fandt meget Guld, men især rige Sølvminer i Mexiko og Peru. De spanske »Sølvflaader« bragte Udbyttet af disse Miner til Europa; den mægtige Forøgelse af Guldets og Sølvets Mængde bevirkede, at disse to Metaller sank meget i Værdi, hvilket havde til Følge, at alle Varepriser til Gengæld steg stærkt.

Udvandrerne fandt i den ny Verden ikke synderlig mange Naturprodukter, som egnede sig til Forbrug i Europa; de vigtigste var *Kartofler, Kakao* og *Tobak,* men det varede længe, inden den gamle Verdens Folk vænnede sig til at bruge disse Varer. Langt større Betydning fik det for Verdenshandelen, at mange af Europas og Asiens Kulturplanter overførtes til Amerika og blev dyrket der *(Sukker, Kaffe, Ris, Krydderier,* de almindelige Kornsorter). Majs og Bomuld tilhører baade den gamle og den ny Verden. Ogsaa de gamle Kulturfolks *Husdyr* fulgte med Udvandrerne over Atlanterhavet.

De spanske Kolonister i Amerika lod i Begyndelsen de indfødte arbejde for sig som Trælle. Men Rødhuderne kunde ikke taale Berøringen med Europæerne; smitsomme Sygdomme, det strenge Arbejde i Plantagerne og den haarde Behandling, de fik af deres hvide Herrer, ryddede stærkt op iblandt dem. I Vestindien uddøde den oprindelige Befolkning snart, og paa Fastlandet udtyndedes den i høj Grad. Biskoppen *las Casas,* som ledede Romerkirkens Mission i det spanske Amerika, gav da det Raad, at man skulde hente Negerslaver fra Guinea. Han haabede derved at kunne frelse de vilde Amerikanere fra yderligere Mishandling, og

Negrene var, efter hans Opfattelse, saa længe de blev i Afrika, hvor der ingen Mission fandtes, hjemfaldne til evig Fortabelse, men i de spanske Kolonier vilde Kirken sørge for deres Sjæles Frelse. Negerhandelen og Slaveriet i Kolonierne blev vel i Begyndelsen omgivet med en Række Lovbestemmelser, som skulde sikre Negrene mod Misbrug og aabne dem Adgang til Frihed og Ejendom, men disse Love blev efterhaanden tilsidesat, og Slavernes Kaar blev de allerulykkeligste.

II. Spaniens Udvikling til Verdensmagt.

4. **Ferdinand den Katolskes sidste Erobringer.** I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede var Spaniens Magt i stadig Vækst. Ferdinand den Katolske (I, S. 181) erobrede 1503 Riget *Neapel,* og da den franske Konge Ludvig XII kort forinden havde fordrevet Sforzaerne (I, S. 188) fra Milano, som han mente at have Arveret til efter Slægten Visconti, kom det til en fleraarig Kamp mellem Spanien og Frankrig om Overmagten i Italien. Ferdinand fik Støtte af den tyske Kejser, Maximilian af Habsburg (I, S. 179); Franskmændene blev fordrevet fra hele Halvøen, Sforzaerne vendte tilbage til Milano, og de fleste italienske Stater var nu mere eller mindre afhængige af den spanske Stormagt. Samtidig bemægtigede Ferdinand sig den Del af *Navarra,* som laa syd for Pyrenæerne. — Efter sin Dronning Isabellas Død havde han selv taget Styret ogsaa i hendes Rige: Kastilien, og da han selv døde (1516), efterfulgtes han af sin Dattersøn, den 16-aarige *Karl af Habsburg.*

5. **Huset Habsburg i Spanien.** Spaniens ny Konge var Sønnesøn af Kejser Maximilian og dennes Hustru, Maria af Burgund (I, S. 179). Hans Fader *Filip,* der var død tidlig, havde efterladt ham de burgundiske Arvelande: *Nederlandene* og *Franche Comté;* hans Moder, *Johanna af Kastilien,* var sindssyg, og derfor tilfaldt ved Morfaderens Død hele det spanske Rige ham. Han blev saaledes foruden over Spanien Herre over *Sicilien, Sardinien* og *Neapel* tillige med de nyvundne Kolonier i Amerika. Endelig fik Karl, da Maximilian døde (1519), *de østerrigske Arvelande* og blev desuden valgt til tysk Kejser. I Spanien hed han Karl I, i Tyskland Karl V. Han var født og opvokset i Nederlandene, men Spanien blev hans Hovedmagt; med dets Hære og Guld førte han sine Krige. Da han overtog Regeringen i sine vidtstrakte Lande, »hvor Solen aldrig gik ned«, var han endnu ung og uselvstændig; men han modnedes snart til en statsklog Hersker, som med Kraft, Snildhed og Udholdenhed udnyttede de uhyre Hjælpekilder, han raadede over, til at fremme sin vældige Plan: at grunde en habsburgsk Verdensmagt, som alle Europas Fyrster og Paven i Rom skulde bøje sig for. Foreløbig blev det hans Opgave at befæste sit Herredømme over Italien, som Frankrig begyndte at true paa ny.

6. **Renæssancen i Italien** (I, S. 203) stod netop paa denne Tid i sin højeste Blomstring. Blandt Malerkunstens ypperste Mestere var *Lionardo da Vinci,* der mest levede og virkede i Milano, men døde i Frankrig i den franske Konges Tjeneste. Et af hans berømteste Arbejder er »Nadverens Indstiftelse«, malet paa Væggen i et Kloster i Milano, et andet er det Kvindeportræt, som kaldes »Mona Lisa« og nu er ophængt i Louvre. *Michel Angelos* Værker findes især i Florens og Rom; han var ikke alene en udmærket Maler, men tillige Tidens største Billedhugger. I Rom udsmykkede han et Kapel i Vatikanet (»det sixtinske«) med mægtige bibelske Billeder, »Skabelsen« og »Dommedag«. De mest kendte af hans plastiske Værker er Statuerne af David og Moses. *Raffael* udførte sine Hovedværker i Rom efter Pavernes Bestilling (Udsmykningen af Salene i Vatikanet); blandt hans andre Malerier er flere navnkundige Madonnabilleder, særlig den sixtinske Madonna, der blev malet som Altertavle til en italiensk Kirke, som var indviet til S. Sixtus; det er siden kommet til Galleriet i Dresden. I Venedig

levede *Tizian,* som især har udført en Række glimrende Portrætter af venetianske Adelsmænd og Damer.

I dette Tidsrum lod Paverne den gamle Peterskirke i Rom, en Basilika fra Oldtiden, nedrive og en ny opføre i Renæssancens Bygningsstil som en mægtig Kuppelbygning med 4 Korsarme. Flere af Tidens berømteste Kunstnere arbejdede paa dens Fuldførelse, bl. a. Michel Angelo.

Det 16. Aarhundredes navnkundigste italienske Digtere var *Ariosto* og *Tasso.* Den førstes Hovedværk er det fortællende Digt: »den rasende Roland«, hvis Emner er Heltesagn fra Karl den Stores Tidsalder. Tasso skrev »det befriede Jerusalem«, et Heltedigt om det første Korstog, hvori han særlig forherliger Gotfred af Bouillon.

I stærk Modsætning til Italiens literære og kunstneriske Glans stod Landets politiske Forfald; mellem de mange større og mindre Stater raadede Had og Avind, og ingen af dem betænkte sig paa at kalde fremmede Fyrster til Hjælp i deres indbyrdes Stridigheder. Kun enkelte, fædrelandskærlige Mænd haabede paa Italiens Fremtid; størst blandt dem var Florentineren *Macchiavelli,* der mente, at Landets Enhed og Uafhængighed af »Barbarerne« kun kunde sikres, naar Magten blev givet i en enkelt, enevældig Fyrstes Haand. I sit Skrift »*il principe*« (»Fyrsten«) skildrede han, hvorledes en saadan skulde være, og udviklede, at ethvert Middel var ham tilladt, naar det var nødvendigt for at naa det store Maal.

7. **Karl V og Frans I af Frankrig.** Kort før Karl Vs Tronbestigelse i Spanien havde Frankrig (1515) faaet en ny, krigersk og ærgerrig Konge i den unge *Frans I* af Huset *Valois* (I, S. 174), som ikke mente at kunne finde sig i, at Huset Habsburg under sin Magt forenede de fleste af de Lande, der laa langs hans Riges Grænser. Tillige lokkedes han af Italiens Rigdom og Glans. Han foretog straks efter sin Tronbestigelse et rask Tog over Alperne og erobrede Milano. Siden kom det til en Række Krige mellem ham og Karl V; de varede med Afbrydelser fra 1521 til 1544. De italienske Stater skiftede i disse Krige ofte Parti, eftersom de mente, at den ene eller den anden af de to Fyrster stærkest truede deres Uafhængighed. Ogsaa andre Magter tog Del i Kampen; den engelske Konge Henrik VIII støttede saaledes en Tid Spanien mod sit Riges Arvefjende Frankrig, og Frans betænkte sig ikke paa at slutte Forbund med Tyrkerne, hvad ingen kristen Fyrste før havde gjort. I den første Krig blev Frans i et Slag ved *Pavia* taget til Fange af de Kejserlige; for at slippe ud af Fangenskabet maatte han slutte Fred og give Afkald paa Milano. Men Karl Vs truende Overmagt førte snart til, at Henrik VIII med Paven og de fleste italienske Stater gik over paa Frankrigs Side, og Krigen udbrød paa ny.

Den kejserlige Hær i Italien førtes af *Karl af Bourbon,* en Prins af det franske Kongehus, som efter en Strid med Frans I var blevet Forræder mod sit Fædreland og var traadt i Karl Vs Tjeneste. Han havde den største Nød med at holde sine Landsknægte under Fanerne, fordi Kejseren ikke sendte den Sold, de skulde have. Til sidst saa han da ingen anden Udvej end at føre Hæren mod Rom, hvor Pavens Rigdom lokkede som et let Bytte. Den evige Stad blev taget med Storm (1527), men Karl af Bourbon faldt under Angrebet. Byen blev Genstand for en forfærdelig Plyndring; Paven reddede sig vel ind i det faste Engelsborg, men maatte snart give Køb og underkaste sig Kejserens Vilje. Frans I, der sorgløst havde undladt i rette Tid at hjælpe sine italienske Forbundsfæller, sendte for sent en Hær over Alperne. Den fik ikke tilstrækkelig Forstærkning hjemmefra, og største Delen af den blev bortrevet af Pest; Forbundsfællerne frastødtes ved Kongens overmodige og hensynsløse Optræden mod dem; og til sidst maatte han ved en ny Fred bekræfte Afstaaelsen af Milano, der kort efter blev inddraget af Kejseren som ledigt Rigslen, da Slægten Sforza var uddød.

To Gange endnu forsøgte Frans I Krigslykken mod Kejseren, men begge Gange uden Held, og efter den sidste

Fredsslutning mellem de to Fyrster (1544) var Spaniens Overherredømme i Italien ubestridt. Der begyndte nu for dette Land en Nedgangens og Vanmagtens Tid, der ogsaa viste sig i dets Literatur og Kunst, som kun blev en mat Afglans fra Renæssancens gyldne Dage.

8. Karl V og Tyrkerne. Ved Siden ad Frankrig var ved den nyere Tids Begyndelse Tyrkerne Spaniens Hovedfjender. De havde (1517) erobret *Syrien* og *Ægypten*, og kort efter fordrev Sultan *Sulejman II* Johanniterne fra Rhodos. De hjemløse Riddere fik derefter Sæde paa *Malta*, som Karl V skænkede Ordenen. Derpaa oversvømmede Sultanen med en mægtig Hær *Ungarn*, hvis Konge *Ludvig II*, der tillige herskede over *Bøhmen*, omkom i Kampen mod dem. Karl Vs yngre Broder *Ferdinand*, hvem Kejseren havde overladt de østerrigske Arvelande, blev nu valgt til Konge baade af Bøhmen og Ungarn (1526), og da Tyrkerne tre Aar senere angreb Wien med uhyre Overmagt, maatte de vige for dets Indbyggeres kække Modstand. Men største Delen af Ungarn vedblev at staa under deres Herredømme i over 150 Aar; Ferdinand beholdt kun den vestlige Del af Landet omkring *Pressburg*.

Samtidig havde den tyrkiske Sømagt i Middelhavet erobret de nordafrikanske Kystlande *Tripolis*, *Tunis* og *Algier*, der nu blev Vasalstater under Sultanens Højhed. Det lykkedes vel Karl V for en Tid at fordrive Tyrkerne fra Tunis, men et Tog, han derefter foretog mod Algier, slog helt fejl. Senere var de Sørøverskibe, som udrustedes i disse Stater (»*Barbareskstaterne*«), en stadig Plage for den fredelige Handel i Middelhavet. Kampen imod dem førtes især af Johanniterordenen paa *Malta*.

III. Den tysk-svejtsiske Reformation og den katolske Modreformation.

9. Humanismen og Renæssancen i Tyskland. Ved Begyndelsen af den nyere Tid raadede der i det tyske Folk

en stærk religiøs Gæring, som var en Fortsættele af, hvad der var begyndt i Middelalderens Slutning (I, S. 196). Ogsaa den italienske Humanisme (I, S. 202) havde fundet Vej nord for Alperne og havde ved de tyske Universiteter mange Tilhængere, som især kastede sig over Studiet af Bibelen i *Grundsprogene:* Græsk og Hebraisk. *Erasmus fra Rotterdam*, der mest levede i Basel, var i det 16. Aarhundredes Begyndelse Tysklands ypperste Lærde. Han udgav det ny Testament *paa Græsk* og tilføjede en latinsk Oversættelse deraf, som paa mange Punkter afveg fra den latinske Tekst, Romerkirken brugte (»*Vulgata*«). Erasmus var ikke Gudsfornægter som saa mange af de italienske Humanister, men han angreb skarpt flere af den herskende Kirkes Lærdomme og fremhævede, at den sande Kristendom ikke bestaar i Tro paa Bibelens *Bogstav*, men i Tilegnelsen af Evangeliets *aandelige* Kærne. Selv holdt han sig fjernt fra Verdens Uro, men hans Venner og Tilhængere gik i Stridsskrifter, som ved Bogtrykkerkunstens Hjælp udbredtes i alle Samfundslag, dristigt løs paa de kirkelige Misbrug og det vanartede Pavedømme. Universitetet i *Wittenberg*, der nylig var oprettet af den sachsiske Kurfyrste *Frederik den Vise*, blev et af Hovedsæderne for den tyske Humanisme, og en af dettes Lærere, *Martin Luther*, blev den store Banebryder for Tidens ny Tanker og for den tyske Kirkes Reformation.

Ogsaa den tyske *Kunst* paavirkedes i dette Tidsrum af Renæssancen i Italien. Tysklands ypperste Kunstner ved Begyndelsen af den nyere Tid var Maleren *Albrecht Dürer* fra Nürnberg; han gik i Lære hos de norditalienske Mestre (Lionardo da Vinci o. a.) og har efterladt en Mængde Malerier, Kobberstik og Træsnit, der nu findes dels i hans Fødeby, dels i Musæer andensteds i Tyskland. *Hans Holbein* fra Augsburg glimrede især som Portrætmaler; han udvandrede til England, og hans mest berømte Billeder er blevet til i dette Land og findes nu der. *Lukas Cranach* sluttede sig nøje til Luther, fra hans Haand stammer en

Række Portrætter af Reformatorerne i Wittenberg og af det sachsiske Kurfyrstehus.

10. **Luther** var født i *Eisleben* (10. November 1483), men levede sine Barndomsaar i den lille By *Mansfeld* i Harzen, hvor hans Fader havde Ansættelse ved et Bjergværk. Hans Skolegang foregik i *Eisenach* ved Foden af det kurfyrstelig sachsiske Slot *Wartburg*, og 1501 begyndte han at studere Jura ved Universitetet i *Erfurt*. — Han havde her alvorlige Oplevelser, der førte hans Tanker hen paa Døden og fik ham til at grue for sin Sjæls Fortabelse. Han søgte da Fred ved, meget mod sin Faders Vilje, at blive Munk i Byens *Augustinerkloster*. Augustinerne var en Tiggerorden, og Luther hengav sig til den strengeste Opfyldelse af de Pligter, Ordensregelen paalagde ham, men han kunde ikke finde Hvile i den Tanke, at de gode Gerninger, han saaledes udførte, virkelig skulde være den rette Vej til Frelse for ham. Gennem stærke Sjælekampe naaede han efterhaanden til en ny Forvisning: at Frelsen ikke vindes ved gode Gerninger, men alene ved at tage imod den uforskyldte Naade, som Gud tilbyder Menneskene ved Kristus. Denne Tro blev den faste Grund, Luther siden byggede sit Liv og sin Lære paa. Han kastede sig nu med Flid over lærde Studier og blev et Par Aar efter forflyttet til Augustinerklostret i Wittenberg, hvor det blev ham paalagt tillige at overtage en Lærerstilling ved Universitetet. Først holdt han her Forelæsninger over almendannende Fag, men da han var blevet Doctor i Teologi, begyndte han at gennemgaa nogle af det ny Testaments Skrifter for Studenterne. I Pauli Breve og i Kirkefaderen Augustins (1, S. 116) Værker fandt han de samme Grundtanker om Menneskets Frelse udtrykt, som han selv ad anden Vej var naaet til, og som han nu indskærpede sine Tilhørere. Studenterne sluttede sig nøje til ham, og han fik en trofast Ven i den lærde Humanist *Filip Melanchton* (Efternavnet er en græsk Oversættelse af *Schwarzerd*), der var Professor i Græsk ved Universitetet.

11. **Luthers første Optræden mod Pavedømmet. 1517.** Paa denne Tid sad en Søn af Lorenzo af Medici (I, S. 189), *Leo X*, paa Pavestolen. Han vedkendte sig aabent sin hedenske Vantro, men havde megen Sans for Renæssancens Lærdom og Kunst, og han var ivrig for at faa en ny Peterskirke bygget i Rom (den gamle Kirke var kort forinden blevet nedbrudt). For at skaffe Penge hertil lod han udbyde Aflad (I, S. 171) i Tyskland. Det kunde erhverves ved Pengegaver til Kirken; Dominikaneren *Tetzel* rejste rundt i Landet og solgte Afladsbreve, og mange strømmede sammen, hvor han aabnede sin Bod. Det var en almindelig Tro blandt Folk, at man ved at købe Aflad fik Syndstilgivelse fra Gud, og Tetzel lod dem gerne blive i denne Mening. Herover harmedes Luther, og da Tetzel var kommet i Nærheden af Wittenberg, vilde han ikke længere tie til denne Vildfarelse. Dagen før Allehelgen, den 31. Oktober 1517, opslog han da paa Slotskirkens Dør i Wittenberg sine »95 Sætninger« til Oplysning om Afladens virkelige Betydning. Han angreb ikke selve det kirkelige Aflad, thi de Straffe, Kirken havde paalagt, maatte den ogsaa selv kunne eftergive, men han advarede mod at tro, at Aflad var det samme som Syndstilgivelse, og han udtalte, at det var farligt at give Aflad, fordi Synderen derved kun opnaaede en indbildt Tryghed. Først og sidst betonede han, at det ikke var gode Gerninger, der hjalp, men alene Troen paa Guds Naade.

Luther mente selv, at han ved denne sin Optræden kun forsvarede Kirkens egentlige Lære mod grove Forvanskninger af den. Men da hans Sætninger blev bekendte i det øvrige Tyskland, rejste der sig en skarp Strid om deres Indhold, og det viste sig snart, at Romerkirken ikke vilde taale Angrebene paa Læren om de gode Gerningers frelsende Kraft. Luther fordybede sig under den fortsatte Strid mere og mere i dette Spørgsmaal, men blev herved end stærkere overbevist om, at hans egen Opfattelse var i fuld Overensstemmelse med *Bibelens* Lære. Da saa hans Modstandere

imødegik ham ved at henvise til, hvad Paver og Kirkeforsamlinger havde fastslaaet som *Kirkens* Lære, erklærede Luther klart og bestemt, at Bibelen stod over baade Paver og Koncilier, og at den enkelte Kristen godt kan have Ret over for dem, naar han har den hellige Skrift paa sin Side. Paven lyste da den dristige Munk i Band, men Luther kastede Bullen paa Baal i Wittenberg og indankede sin Sag for »et frit valgt Konciliums« Domstol (1520). Han havde selv intet Øjeblik tænkt paa at forlade den gamle Kirke; nu var han med Magt udstødt af den.

12. Worms og Wartburg. Efter Kejser Maximilians Død (1519) gik der to Aar, før hans Eftermand, den unge spanske Konge, Karl af Habsburg, kom til Tyskland. 1521 blev der sammenkaldt en tysk Rigsdag i Worms; her skulde den ny Kejser første Gang træde frem for sine Undersaatter. Luthers Tanker var ham fuldkomment fremmede; han ønskede vel en Forbedring af Kirkens Styrelse og af Gejstlighedens Livsførelse, men han var opvokset med dyb Ærbødighed for Kirkelæren og ønskede fremfor alt at bevare Kirkens Enhed, og da han netop stod overfor sin første Krig med Frans I af Frankrig, vilde han nødig bryde med Paven. Leo Xs Udsending paa Rigsdagen krævede nu, at Bandbullen mod Luther skulde sættes i Kraft i Riget, men Rigsdagen forlangte, at Luther først skulde komme til Worms og adspørges, om han vilde tilbagekalde de Sætninger i sine Skrifter, der stred mod Romerkirkens Lære. Kejseren gav ham frit Lejde til Rejsen.

Allerede Dagen efter sit Komme til Worms stedtes Luther for Rigsdagens Forsamling. Her var der fremlagt en Række af hans trykte Skrifter; han vedkendte sig at være deres Forfatter, men da man spurgte ham, om han vilde tilbagekalde de Kætterier, som fandtes i dem, bad han om Betænkningstid til næste Dag. Da han saa igen mødte i Forsamlingen (18. April), holdt han en Tale paa Latin, hvori han til Slutning erklærede: »Medmindre jeg bliver overbevist af Skrifternes Vidnesbyrd eller af klare Fornuftgrunde — thi jeg har hverken Tillid til Paverne eller Koncilierne alene, da de ofte er faret vild og har modsagt hverandre — saa er jeg i den Grad overvundet af de Skriftsteder, jeg har anført, at jeg hverken kan eller vil tilbagekalde noget; thi det er hverken sikkert eller forsvarligt at handle mod Samvittigheden«. Paa Modersmaalet tilføjede han: »*Gott hilf mir, Amen!*«

Kort efter gav Karl V Luther Befaling til at rejse hjem; og da Rigsdagen derpaa sluttede, fik Kejseren de tilstedeværende Medlemmer til at vedtage den Beslutning, at Luther og hans Tilhængere skulde erklæres *i Rigets Acht* (ɔ: være fredløse), og alle hans Skrifter brændes.

Kurfyrst Frederik den Vise havde fra første Færd holdt sin Haand over Luther; han forstod vel ikke det dybeste i dennes Lære, men han ærede sin Professor som en from og ærlig Kristen og mente, man ikke turde kalde ham Kætter, før hans Sag var paadømt af en almindelig Kirkeforsamling. For at unddrage Luther fra de Farer, der i Øjeblikket truede, lod Kurfyrsten ham derfor bringe i Sikkerhed paa sit Slot Wartburg, hvor den bandlyste og fredløse Mand nu tilbragte henved et Aar i Skjul. Han brugte især Tiden her til at oversætte det ny Testament fra Græsk til Højtysk; hertil kom i senere Aar ogsaa en Oversættelse af den gamle Pagts Bøger. Det kraftige og kærnefulde Sprog i »Luthers Bibel« kom til at danne Grundlaget for det nyere tyske Skriftsprog.

Imidlertid kom der Bud til Luther fra Wittenberg, at der her var udbrudt Uroligheder blandt Borgere og Studenter, som paa voldsom Maade havde villet kuldkaste den bestaaende Kirkeordning. Luther vilde ikke, at der maatte bruges ydre Magt for at føre den Sandhed, han kæmpede for, til Sejr; Evangeliet skulde omvende Hjerterne, inden man gik til Forandring af de ydre Ting. Han vendte derfor hjem til Wittenberg og fik snart ved sin kraftige Prædiken bragt Ro til Veje her.

13. Urolige Tider i Tyskland. 1522—1525. Achts-

erklæringen mod Luther fik foreløbig ingen større Betydning. Kejseren var straks efter Wormser-Rigsdagen rejst tilbage til Spanien, hvor han nu blev i 9 Aar, optaget af sine Krige med Frankrig, og de Rigsforstandere, som i hans Fraværelse styrede Tyskland, havde saa mange andre Vanskeligheder at kæmpe med, at de indtil videre maatte lade den store Kætter og hans Tilhængere i Fred. Der var i disse Aar ved Siden ad den religiøse Uro ogsaa en stærk *national* Bevægelse i det tyske Folk; man krævede en ny Rigsforfatning med større Magt for Kejseren, saaledes at der kunde blive Ende paa Tysklands indre Opløsning og ydre Svaghed. Og i den tyske Bondestand begyndte det at gære voldsomt; den vilde ikke længer bære Kirkens og Adelens tunge Aag. Luther havde peget paa den *oprindelige* Kristendom som den sande og rette, og Bønderne drog saa deraf den Slutning, at ikke alene Kirken, men ogsaa det *verdslige* Samfund skulde omordnes efter Evangeliets Bud og den ældre Menigheds Forbillede. Der skulde ikke mere være Herrer og Tjenere; Bonden skulde være fri, ikke en andens Livegen; thi Kristus havde frelst *alle* med sit dyre Blod. Herremanden skulde nøjes med ringere Afgifter af sine Fæstere, Kirken give Afkald paa alt jordisk Gods. Menighederne skulde selv vælge deres Præster, som skulde forkynde Guds Ord rent og purt, uden menneskelig Tilsætning.

Den nationale Bevægelse var stærkest blandt *Rigsridderne* (ɔ: de Riddere, der stod i umiddelbart Vasalforhold til Kejseren) i Mellem- og Sydtyskland; og den mægtigste blandt dem, *Frans von Sickingen*, rejste sine Standsfæller til en Kamp mod Landsfyrsterne, som modsatte sig alle virkelige Forbedringer i Rigsforfatningen. Han blev dog snart overvundet og dræbt. Langt farligere var et *Bondeoprør*, som udbrød i Sydtyskland og herfra bredte sig til Thüringen og Sachsen. Bønderne gik frem mod Herremænd og Munke med den største Vildhed og Grumhed; en Mængde Slotte og Klostre blev stormet og brændt, deres Beboere

mishandlet og myrdet. Luther formanede i et Skrift Fyrsterne og Bønderne til at forliges og lagde de første paa Sinde, at mange af Bøndernes Krav var billige og retfærdige; men da han siden hørte om alle de Voldsomheder, der blev begaaet af Oprørerne, vendte han sig skarpt mod disse og opfordrede den verdslige Øvrighed til at hugge dem ned uden Skaansel. Nordtysklands Fyrster samlede sig under *Filip af Hessens* Anførsel, slog Opstanden ned med Kraft og hjemsøgte Bønderne med grusomme Straffe.

14. De første evangeliske Landskirker. 1525—1526. I Aaret 1525 jog den tyske Ridderordens Stormester, *Albrecht af Hohenzollern* (en Prins af Brandenburg) Ordensridderne ud af Preussen, lod sig hylde som Hertug af Landets Befolkning og tog det til Len af den polske Konge, under hvis Højhed det havde staaet siden Freden i Thorn 1466 (I, S. 191). Samtidig omdannedse han den preussike Landskirke i Overensstemmelse med Luthers Lærdomme. *Hertugdømmet Preussen* var saaledes det Land, hvor Reformationen tidligst blev indført. Eksemplet blev snart fulgt i *Hessen* af Landgrev *Filip* og i *Kurfyrstendømmet Sachsen* af Frederik den Vises Broder og Efterfølger, *Johan den Bestandige*.

Hvor der saaledes dannedes en *evangelisk* Landskirke, blev Fyrsten dennes øverste Styrer, som selv indsatte Præsterne og ordnede alle Kirkens Forhold. Luther havde angrebet Munkevæsenet; derfor blev alle Klostre ophævet, og deres Godser og Indtægter inddraget for at anvendes til Universiteter, Skoler og milde Stiftelser. Luther krævede, ligesom Johan Hus før ham, at Nadveren skulde uddeles under begge Skikkelser, og forkastede Transsubstantiationslæren (I, S. 160), idet han lærte, at Mennesket i Nadveren modtager Kristi Legeme og Blod »i, med og under« Brødet og Vinen. I Overensstemmelse med denne Lære ordnedes Altergangen. Romerkirkens Tilbedelse af Helgener hang nøje sammen med dens Lære om de gode Gerningers Betydning for Menneskets Frelse. Helgenerne havde tilvejebragt en

overskydende Skat af saadanne Gerninger, der ikke havde været fornødne til deres egen Frelse. Denne Skat forvaltede Kirken nu paa den Maade, at den uddelte deraf til de Mennesker, som ikke selv havde gjort gode Gerninger nok. Luther fordømte hele denne Tankegang, og alle Helgenaltre og -billeder blev fjernet fra de evangeliske Kirker. Ved Gudstjenestens Nyordning beholdt man de Kirkeskikke, der kunde forliges med Skriften, men bortfjernede alt, hvad der var i Strid med denne. Modersmaalet blev efterhaanden indført ved Bøn og Salmesang, og Prædikenen blev Midtpunktet i den hele Gudstjeneste. Luther digtede selv flere Salmer (»Vor Gud han er saa fast en Borg«, »Lovet være du, Jesus Krist«), og til Menighedens Undervisning i kristelig Børnelærdom skrev han sin »lille Katekismus«.

Luther frakendte Munkeløfterne alt sædeligt Værd og fandt Kravet om Præsternes Cølibat utilbørligt. I de evangeliske Kirker tillodes derfor Præsteægteskab, og Luther ægtede selv den forhenværende Nonne *Katharina von Bora*.

15. Zwingli. Kirkens Reformation havde imidlertid faaet et nyt Arnested i Svejts. 1518 blev *Ulrik Zwingli*, af tysk Æt og jævnaldrende med Luther, Præst ved Hovedkirken i *Zürich*. Han begyndte straks at prædike kraftigt mod Romerkirkens Vildfarelser, især mod Afladshandelen. I de fleste Spørgsmaal var han helt enig med Luther, men han havde en afvigende Opfattelse af Nadveren. Han betragtede denne som en Mindefest, hvorved Menigheden ihukommer og takker for Frelserens Død; Brødet og Vinen er kun *Tegn* paa Kristi Legeme og Blod, og der sker intet Under ved Uddelingen deraf. Borgerskabet i Zürich sluttede sig snart til Zwingli og reformerede Gudstjenesten i Byen efter hans Anvisning. Den zürichske Kirkeordning blev derefter indført i en Række andre Stæder i Svejts og i Sydtyskland. Filip af Hessen søgte at tilvejebringe en Forstaaelse mellem Luther og Zwingli og fik et Møde mellem dem i Stand paa sit Slot *Marburg*. Men Luther holdt her urokkelig fast paa sin Opfattelse af Nadverordene. »*Det er mit Legeme*«, skrev han med Kridt foran sig paa Bordet for under Forhandlingen med sin Modstander ikke et Øjeblik at glemme Herrens eget Ord. Og da de med uforrettet Sag drog hver til sit, viste han Zwinglis fremrakte Haand tilbage og sagde: »I har en anden Aand end vi«. Denne Modsætning mellem Wittenbergerne og Svejtserne kom i høj Grad til at skade Reformationens Sag.

Zwingli mødte i Svejts en stærk Modstand hos Bønderne i Skovkantonerne, som holdt ubrødeligt fast ved den gamle Kirke og hindrede den ny Læres Udbredelse i disse Kantoner. Det kom da til Krig mellem dem og Zürich; Zwingli selv fulgte med Hæren imod dem og faldt i Slaget ved *Kappel* (1531); men de store Byer i Svejts holdt fast ved hans Kirkeordning.

16. Rigsdagene i Speyer 1526 og 1529. Medens Kejser Karl endnu opholdt sig i Spanien, lod han en tysk Rigsdag træde sammen i *Speyer* (1526). Hans Hovedformaal var at hindre et Skisma i Kirken, og han lod Rigsdagen vide ,at den ikke maatte indrømme nogen Forandring i Trossager. Den vedtog da ogsaa, at i Trossager skulde alt blive ved det gamle, men der skulde sammenkaldes en almindelig Kirkeforsamling inden et Aar. Den sidste Wormserrigsdags Beslutning skulde udføres saaledes, at Stænderne indtil Konciliet skulde »holde sig saaledes med deres Undersaatter, som de vilde forsvare for Gud og kejserlig Majestæt«.

Denne sidste uklare Bestemmelse fortolkede de evangelisksindede Stænder imidlertid saaledes, at den gav dem Ret til paa egen Haand at reformere Kirken, hver inden for sit Omraade. Derfor indførtes den evangeliske Kirkeordning i de følgende Aar i adskillige, især nordtyske Lande og Stæder. Dette vakte i høj Grad Kejserens Vrede, og da han (1529, S. 11) havde forligt sig med Frankrig og med Paven, sammenkaldte han en ny Rigsdag i Speyer. Heller ikke paa denne var han dog selv til Stede, men han

fik dens Flertal til *at forbyde Reformationens videre Udbredelse i Riget;* hvor den allerede var indført, maatte den derimod bestaa indtil et almindeligt Koncilium. En Række Fyrster og Stæder fremførte imidlertid en Indsigelse mod denne Beslutning, idet de hævdede, at *i Samvittighedssager var et Mindretal ikke forpligtet til at bøje sig for et Flertal.* De, der underskrev denne Indsigelse, kaldtes siden *Protestanter;* der var blandt dem Tilhængere baade af Luther (»*evangeliske*«) og Zwingli (»*reformerte*«), og den ny Betegnelse blev derfor fælles for begge disse Retninger.

17. **Rigsdagen i Ausburg 1530.** Efter ni Aars Fraværelse fra Tyskland kom Kejser Karl 1530 tilbage fra Spanien til dette Rige. Han havde lagt Vejen om ad Italien og var der blevet kejserkronet af Paven. Det var hans faste Forsæt nu at genoprette Kirkens Enhed. Paa en Rigsdag i *Augsburg* samme Aar mødtes han med de tyske Fyrster, og her krævede han af Protestanterne, at de skulde fremlægge en skriftlig Redegørelse for deres Særmeninger. Melanchton, der selv var til Stede i Augsburg, forfattede da efter Samraad med Luther den saakaldte *augsburgske Trosbekendelse (Konfession),* hvori han fremstillede den protestantiske Kirkelære og søgte at vise, at denne var i nøje Overensstemmelse med, hvad Oldtidens Kirkefædre, især Augustin, havde lært. Kejseren lod sig dog ikke paavirke heraf, og Rigsdagens Flertal stillede sig paa hans Side. Det blev vedtaget, at Wormsediktet fra 1521 skulde vedblive at være i Kraft, og der blev kun givet Protestanterne Frist indtil næste Aar til at erklære, om de vilde rette sig efter denne Beslutning. Men tillige lovede Kejseren, at han vilde bevæge Paven til at sammenkalde en almindelig Kirkeforsamling.

18. **Det schmalkaldiske Forbund 1531. Reformationens Udbredelse indtil Luthers Død 1546.** For at møde den Fare, der saaledes truede Reformationen, sluttede de protestantiske Fyrster og Stæder straks efter et Forbund i *Schmalkalden,* hvori de lovede hverandre Hjælp, dersom

nogen af dem blev angrebet for sin Tros Skyld. Det blev dog ikke til Alvor denne Gang; Kejseren frygtede et Angreb af Osmannerne, thi da Sultan Sulejman i 1529 havde trukket sig tilbage fra Wien (S. 12), havde han truet med, at han vilde komme igen om 3 Aar. Karl V ansaa det da for nødvendigt at sikre Freden i Tyskland og sluttede 1532 med Protestanterne *Forliget i Nürnberg,* hvorved det blev tilladt disse at beholde deres Lære og Kirkeordning, indtil et Koncilium havde afgjort Stridsspørgsmaalene. I Ly af dette Forlig udbredte Reformationen sig i de følgende Aar stærkt, især i Nordtyskland; til sidst var der foruden Østerrig og de gejstlige Fystendømmer kun een større Stat i Riget: *Bayern,* som holdt fast ved Romerkirken. Ligeledes sejrede Protestantismen i disseAar i *Sverig* og i *Danmark-Norge.* Luther tog, saa længe han evnede, virksom Del i det reformatoriske Arbejde. Han vedblev at have sit Hjem i Wittenberg; Kurfyrsten havde overladt ham det tidligere Augustinerkloster til Bolig, og her førte han et lykkeligt Familieliv med Hustru og Børn. Han døde 1546 og blev begravet i Wittenberg Slotskirke.

19. **Den schmalkaldiske Krig 1546—47. Religionsfreden i Augsburg 1555.** Da Karl V havde sluttet sin sidste Fred med Frans I (1544), vilde han gøre endnu et Forsøg paa at ende Striden i Kirken. Med megen Møje fik han Paven til (1545) at sammenkalde et Koncilium i *Trient* (i det italienske Tirol, som hørte med til det tyske Rige), og han forlangte nu, at Protestanterne skulde underkaste sig dettes Afgørelse. Men disse nægtede at anerkende en Forsamling, hvis Medlemmer for største Delen var udnævnt af Paven. Kejseren besluttede da at anvende Tvang og samlede en Hær mod det schmalkaldiske Forbund. Protestanternes Førere var Filip af Hessen og Johan den Bestandiges Søn og Efterfølger: Kurfyrst *Johan Frederik* af Sachsen. Men ikke alle protestantiske Fyrster stod sammen mod Kejseren; en af de mægtigste, *Hertug Moritz af Sachsen,* gik endog over paa dennes Side mod Løfte om at faa den sach-

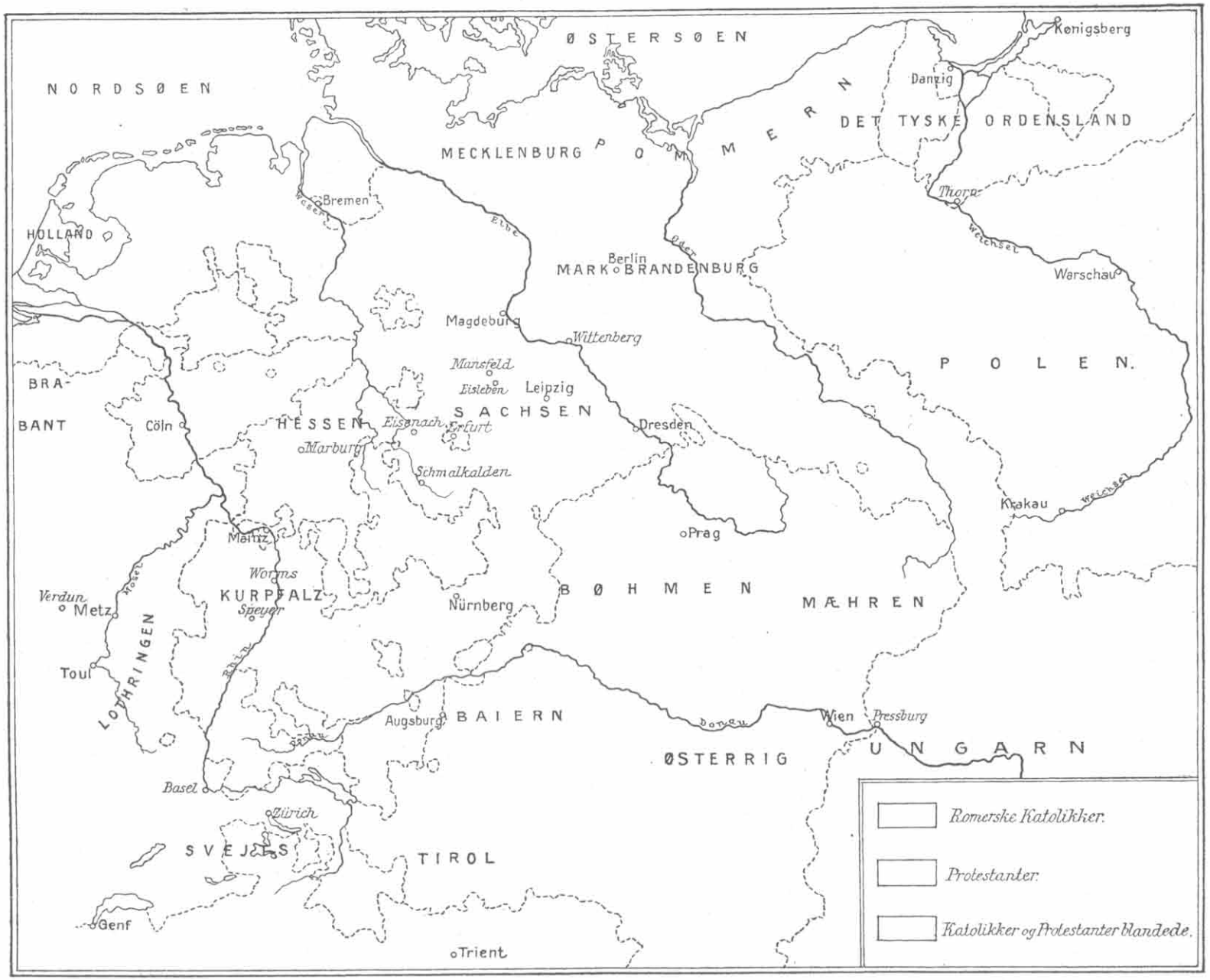

Mellemeuropas Kirkeforhold c. 1550.

siske Kurværdighed*). Medens Johan Frederik rykkede i Marken mod den kejserlige Hær, faldt Moritz ind i hans Lande og tvang ham derved til et Tilbagetog. Han blev saa overvundet og fanget af de Kejserlige, og for at komme paa fri Fod igen maatte han give Afkald paa Kurværdigheden, som Moritz nu fik, og ligeledes afstaa til denne største Delen af sine Lande. — Johan Frederik beholdt kun Thüringen; hans Hus, det *ernestinske,* har siden delt sig i flere Linier, og saaledes er de nuværende thüringske Smaastater opstaaet.

Da Karl V havde sejret, forlangte han af Protestanterne i Tyskland, at de straks skulde genindføre den katolske Gudstjeneste; dog skulde de, indtil Konciliet havde taget sine Beslutninger, have Lov til at beholde Præsteægteskabet og Nadveren under begge Skikkelser. De allerfleste Steder i Tyskland underkastede man sig Kejserens Bud; kun *Magdeburg* bød ham Trods og blev derfor belejret af Kurfyrst Moritz. Men som Karl V saaledes syntes at staa ved sine Anstrengelsers Maal, gled den endelige Sejr ham af Hænde. Han vilde nytte Øjeblikket til at styrke Kejsermagten i Tyskland og arbejdede for at faa denne gjort *arvelig i den habsburgske Slægt;* men derved stødte han mange tyske Fyrster fra sig. Moritz af Sachsen stillede sig i Spidsen for de misfornøjede, sluttede Forbund med Frans Is Søn, *Henrik II* af Frankrig, hævede Belejringen af Magdeburg og rykkede med sin Hær mod Syd for at overrumple Kejseren, der laa syg i *Innsbruck* og nys havde aftakket sit Krigsfolk. Karl V maatte ved Vintertid flygte over Alperne til Italien og overlod sin Broder, Ferdinand af Ungarn, at forhandle med de oprørske Fyrster. Paa *Rigsdagen i Augsburg* (1555) sluttedes der da en Fred mellem de stridende tyske

*) Ved en Arvedeling af de sachsiske Lande var der i Slutningen af Middelalderen opstaaet to Stater: 1) *Kurfyrstendømmet* (den nuværende preussiske Provins Sachsen og de thüringske Lande), og 2) *Hertugdømmet Sachsen* ɔ: Landet om Dresden og Leipzig, det nuværende Kongerige.

Stænder. Enhver verdslig Rigsstand *(Fyrste, Stad* eller *Ridder)* kunde i Fremtiden *vælge mellem Romerkirken og den augsburgske Konfession.* Undersaatterne skulde derimod rette sig efter deres Øvrigheds Valg (»*cujus regio, ejus religio*«), dog saaledes, at de, der havde en anden Tro end Øvrigheden, fik Ret til at udvandre. Katolikkerne gav Afkald paa alle de gejstlige Stiftelsers Gods, der *allerede* var indraget af Protestanterne; derimod holdt de fast ved, at en gejstlig Fyrste, som herefter gik over til Protestantismen, *skulde nedlægge sit Embede* og saaledes ikke skulde have Lov til at indføre Reformationen i sit Stift. Paa dette Punkt blev der ikke opnaaet Enighed mellem de to Trossamfund. — Augsburgfreden omfattede kun Katolikker og »Evangeliske«, men ikke de »*Reformerte*«; disse sidste havde derfor heller ikke efter 1555 nogen anerkendt Ret til at holde Gudstjeneste i Riget.

20. Karl Vs Tronfrasigelse 1556. Det store Skibbrud, Karl V havde lidt baade i sin verdslige og kirkelige Politik, bevirkede, at han straks efter Religionsfreden i Augsburg nedlagde Regeringen i alle sine Lande. Han levede derefter to Aar endnu i Klosteret *San Juste* i Spanien, i hvis sunde og skønne Omgivelser han søgte Lindring for den Gigt, han plagedes af. Han havde maattet opgive Tanken om at faa sin Søn *Filip* valgt til Kejser; Kurfyrsterne vilde vel lade Kejserkronen blive hos det habsburgske Hus, men de vilde ikke oftere have en Kejser, der tillige var Konge af Spanien. *Filip* (II) fik da *den spanske Krone* med *Neapel, Sicilien, Sardinien* og *Milano* og desuden *de burgundiske Arvelande (Nederlandene* og *Franche Comté).* Derimod blev Karls Broder Ferdinand Kejser; han var i Forvejen (S. 12) Konge af Ungarn og Bøhmen, og Karl lod ham beholde ogsaa *de østerrigske Arvelande,* thi det sømmede sig ikke, at en tysk Kejser ikke tillige var tysk Rigsfyrste.

Saaledes var Habsburgernes Verdensrige nu opløst; men de to Linier, Slægten havde delt sig i: den *spanske* og den

østerrigske, vedblev at holde nøje sammen i den europæiske Politik, især i Kampen mod Kætteriet.

Filip II var gift med den engelske Dronning *Maria Tudor;* Spanien og England fortsatte i nogen Tid den Krig med Frankrig, som var begyndt, da Henrik II havde hjulpet de tyske Protestanter i den schmalkaldiske Krig. Henrik havde indtaget de lothringske Bispedømmer *Metz, Toul* og *Verdun,* der hørte til det tyske Rige, men hvis Befolkning var fransk. Tillige vandt han fra Englænderne *Calais* (I, S. 177), og ved Freden beholdt han begge Erobringer.

21. Calvin og den svejtsiske Reformation. Den Kirkereform, Zwingli havde begyndt i Svejts, blev 10 Aar efter hans Død genoptaget af Franskmanden *Calvin,* som 1541 blev indkaldt til Genf af Borgerskabet her for at ordne Byens kirkelige Forhold. Calvin havde i sin Ungdom studeret ved Pariseruniversitetet, men havde maattet forlade sit Fædreland, fordi han havde sluttet sig til Reformationen. Han stemmede i Kirkelæren væsentlig overens med Zwingli, men stod i Opfattelsen af Nadveren Luther nærmere, end denne gjorde. Calvin lærte, at kun den troende faar Del i Nadverens Velsignelse; i det jordiske Nadvermaaltid nyder han kun Brød og Vin, men samtidig henrykkes han til Himlen og faar der Del i Kristi Legems og Blods Kraft. — Den Kirke, Calvin indrettede i Genf, styredes af et *Konsistorium,* som dels bestod af Byens Præster, dels af 12 Lægmænd, »ældste« eller »Presbytere« (I, S. 107), der var valgt af Byens Raad. Fra Gudstjenesten fjernedes enhver Skik, som ikke havde udtrykkelig Hjemmel i den hellige Skrift, og al kunstnerisk Udsmykning forsvandt fra Kirkerne. I Menighederne holdtes den strengeste Kirketugt, og alle Forlystelser blev forbudt i Staden. Calvin fastslog Læren om *Prædestinationen:* Gud har forudbestemt hvert enkelt Menneske til Frelse eller Fortabelse; Mennesket kan ikke rokke ved Guds Naadevalg. Denne Lære findes allerede hos Augustin; ogsaa Luther havde i Begyndelsen vedkendt sig den; men de lutherske Teologer gik siden bort fra den. Fra Genf forplantede Calvins Reformation sig til *Frankrig, Nederlandene, England* og *Skotland.*

22. Den katolske Modreformation. Konciliet i Trient sad med nogle Afbrydelser i 18 Aar (1545—1563). Det almindelige Frafald havde lært Romerkirken, at den maatte gøre store Anstrengelser for at genvinde sin tidligere Magt over Folkene, og Konciliet vedtog da ogsaa flere Kirkelove, hvorved adskillige Misbrug blev forbudt. Afladshandelen afskaffedes, og det blev bestemt, at der i hvert Stift skulde oprettes en Skole, hvor vordende Præster kunde faa en videnskabelig Uddannelse. Derimod stadfæstede Forsamlingen i eet og alt den romerske Kirkelære, fordømte Protestantismen som Kætteri og vedtog, at Paven alene skulde have Ret til at fortolke Konciliets Beslutninger. — Trientinermødet var den sidste almindelige Kirkeforsamling indtil 1870, da der atter holdtes en saadan i Vatikanet.

Ogsaa ved andre Midler søgte Pavedømmet at styrke Sammenholdet i Romerkirken og bevare den for yderligere Frafald. Der oprettedes en *pavelig Inkvisition* i Rom, som fik Domsmagt i alle Kættersager, og der udarbejdedes en Fortegnelse over alle farlige Bøger, som det er forbudt at læse. Denne *Index librorum prohibitorum* forøges den Dag i Dag med ny Bogtitler.

23. Jesuiterordenen. Den bedste Støtte i Kampen mod Kætteriet fik Pavedømmet i en nydannet Munkeorden: Jesuiterne. Dens Stifter var en spansk Adelsmand *Ignatius Loyola,* der ved Læsning af Helgenkrøniker var blevet draget bort fra Krigerlivet og havde sat sig til Maal at blive en Stridsmand for Kirken, som hans Landsmand, den hellige Domingo (I, S. 164) havde været. Sammen med nogle Venner dannede han en Orden: *Jesu Selskab,* hvis Love blev stadfæstet af Paven 1540. Dens Opgave blev dels at bevare Romerkirken for yderligere Frafald, dels at drage Kættere tilbage til den ene saliggørende Kirke, dels endelig at forkynde Kristendommen blandt Hedninger. Medlemmerne maatte aflægge et særligt Løfte om *ubetinget Lydighed mod*

Pavens Bud, Ordenens øverste Leder: Generalen, skal bo i Rom og have sine Befalinger umiddelbart fra den hellige Fader selv; han har uindskrænket Myndighed over alle Ordenens Medlemmer. For at disse kan blive dygtiggjort til deres forskellige Opgaver, maa de gennemgaa en lang Prøve- og Uddannelsestid, og de forfremmes i denne Tid fra Ordenens lavere Klasser til de højere. Jesuiterne er ikke som andre Munke bundet til nogen Ordensdragt eller til et bestemt Kloster. De kan anvendes ude i Verden efter deres foresattes Skøn til enhver Tjeneste, hvorved Ordenens Formaal fremmes.

Loyola og hans nærmeste Fæller forstod at gennemtrænge den ny Orden med den strengeste Tugt og med glødende Begejstring for den hellige Kirke. Mange af Medlemmerne sendtes som Missionærer til *Indien, Kina* og *Japan,* og de skaffede en Tid lang Evangeliet mægtig Fremgang blandt Asiens Folk. I de europæiske Lande, der var blevet den gamle Kirke tro, oprettede Jesuiterne en Mængde udmærkede Skoler, hvor unge Mænd af de højere Stænder opdroges til Tidens højeste Dannelse, men tillige til ubetinget Underkastelse under Kirkens Lære og Bud. Særlig Flid gjorde Ordenen sig for at vinde Indgang i Fyrstehusene og opnaa Stillinger som Skriftefædre hos Fyrsterne eller som Opdragere for Tronarvingerne. Efter Religionsfreden i Ausgburg var det i det tyske Rige jo Landsfyrsterne, som raadede for Undersaatternes Trobskendelse; dem gjaldt det derfor først og fremmest om at holde fast paa eller vinde. Ogsaa i protestantiske Lande færdedes Jesuiterne i Smug og under allehaande Forklædninger og søgte især at opnaa Stillinger som Ungdomslærere her. Den Kraft, som gennemtrængte Ordenens mangeartede Virksomhed, bidrog i høj Grad til, at Reformationen i Italien og Spanien blev kvalt i Fødselen, og at dens Fremgang i det øvrige Europa efterhaanden standsede.

IV. Reformationen i England og Skotland.

24. **Henrik VIII af England (1509—1547)** var den anden Konge af Huset Tudor, Søn af Henrik VII (I, S. 180). Under hans Regering begyndte Reformationens Tanker fra Fastlandet at trænge ind i det engelske Folk, men Kongen stod dem længe haardt imod. Siden Hundredaarskrigen (I, S. 174) gjaldt Frankrig for Englands Arvefjende, og de engelske Konger fastholdt Arvekravet paa den franske Krone; Henrik var gift med Ferdinand den Katolskes Datter *Katharina,* og han var Karl Vs Forbundsfælle i dennes første Krig med Frans I. Ved Spaniens Hjælp haabede han endog at blive Konge af Frankrig, men da Karl V kun stillede sig køligt til denne Plan, slog Henrik om og støttede nu en Tid Frans. Han ønskede ogsaa at faa sit Ægteskab med Katharina hævet, thi af Dronningens Børn levede kun en svagelig Datter *Maria,* og den usikre Tronfølge syntes derfor bedst at kunne betrygges, hvis Kongen indgik nyt Ægteskab. Han søgte da Pavens Samtykke til Skilsmisse fra Katharina; hun havde først været gift med hans ældre afdøde Broder, og et saadant Ægteskab stred imod Kirkens Lov. Paven viste sig straks imødekommende over for Henriks Ønske, men da han efter Spaniernes Erobring af Rom 1527 var blevet aldeles afhængig af Karl V, turde han ikke krænke denne og afslog derfor til sidst Kongens Anmodning.

Pavens Holdning i denne Sag vakte stærk Harme i det engelske Folk, og støttet til denne brød Henrik VIII da med Rom. Parlamentet erklærede Kongen for den engelske Kirkes Overhoved og overdrog til Kronen alle de Afgifter, der hidtil var betalt til Pavestolen fra England. En Domstol af engelske Præster ophævede Henriks første Ægteskab, og han tog nu Adelsdamen *Anna Boleyn* til Dronning. — Kongen nyttede sin Magt over Kirken til at ophæve en Mængde Klostre og inddrage deres Gods; derimod holdt han

i øvrigt fast ved den gamle Kirkes Lærdomme og forfulgte Protestanterne som Kættere.

Anna Boleyn blev Moder til Datteren *Elisabeth,* men Henrik maatte snart lade hende henrette paa Grund af Utroskab. Hans tredje Dronning fødte ham Sønnen *Edvard,* men døde straks efter. Han var endnu 3 Gange gift. Parlamentet overlod til Kongen at ordne Tronfølgen; han bestemte, at Sønnen skulde gaa forud for de to Døtre; af disse skulde Maria arve før Elisabeth.

25. Edvard VI og »den blodige« Maria, 1547—1558. Edvard VI var kun en 10 Aars Dreng, da hans Fader døde. Den unge Konges Formyndere begyndte nu med Parlamentets Støtte at reformere Kirkens Ordning. Parlamentet vedtog en kalvinistisk Trosbekendelse, og der indførtes en *Common prayerbook,* som gav nøjagtige Regler for Gudstjenestens Ordning. Modersmaalet blev Kirkesprog, men mange af de gamle Kirkeskikke bevaredes. Disse indgribende Forandringer vakte dog stærkt Misnøje mange Steder i Folket, og da Prinsesse Maria blev regerende Dronning efter sin Broders tidlige Død, kunde hun, der fra Barndommen havde holdt fast ved sin ulykkelige Moders Tro, støttet til dette Misnøje, straks begynde Arbejdet paa Romerkirkens Genindførelse. Parlamentet bøjede sig for Dronningens Vilje; Pavens Myndighed over den engelske Kirke blev genoprettet og Gudstjenesten ført tilbage til de gamle Former. Mange Protestanter led Martydøden, men den Grusomhed, Maria viste i Forfølgelsen af dem, fremkaldte et stærkt Omslag i den almindelige Stemning, og den ny Tro trængte netop i disse Aar langt dybere ned i Folket end nogensinde før.

»Den blodige Maria« ægtede Filip II af Spanien; England blev derved draget ind i denne Konges Krig med Frankrig, hvilket førte til Tabet af *Calais* (S. 28). Det føltes derfor af det engelske Folk som en Lettelse, da Maria døde 1558.

26. Elisabeth Dronning af England, 1558—1603; den engelske Kirkes Reformation 1559. Marias yngre Søster *Elisabeth,* der nu arvede Tronen, betragtedes af de strengttroende Katolikker som født uden for retmæssigt Ægteskab og derfor egentlig heller ikke arveberettiget. Den mistænksomme Maria havde holdt Søsteren under nøje Opsyn, og Elisabeth var derfor tidlig blevet øvet i Selvbeherskelse og vænnet til Forstillelse. Skønt den ny Dronning egentlig ikke yndede Protestantismen, maatte hun dog af politiske Grunde søge Støtte hos dens Tilhængere i England, og Stemningen i Folket var nu ogsaa afgjort for en maadeholden Reformation af Kirken. En saadan blev da gennemført ved to Love, som Parlamentet vedtog i Elisabeths to første Regeringsaar: »*Suprematsloven*«, der atter gjorde Fyrsten til den engelske Kirkes Overhoved, og »*Uniformitetsloven*«, som paabød, at al Gudstjeneste i England skulde ordnes i Overensstemmelse med *Common prayerbook.* Næsten alle Præsterne bøjede sig for den ny Ordning; derimod sluttede kun en enkelt af Biskopperne sig til den; han indviede saa sine ny Kaldsfæller, og derved bevaredes i den engelske Kirke »den apostoliske Succession« (I, S. 122).

Den reformerede engelske Statskirke kaldes den »*anglikanske*« eller den »*episkopale*«; dette sidste Navn har den faaet, fordi dens Biskopper har bevaret stor Indflydelse paa dens Styrelse, ligesom de beholdt deres Sæder i Overhuset og deres rige Indtægter. Dens Lære er kalvinsk; dens pragtfulde Kirkeskikke minder derimod i meget om Romerkirkens.

27. Den skotske Kirkes Reformation 1560. I Skotland havde det nationale Kongehus *Stuart* hersket fra det 14. Aarhundredes Slutning (I, S. 169). Landet var endnu ved den nyere Tids Begyndelse langt tilbage i Udvikling, og Kongemagten var kun svag. I Højlandene var den keltiske Befolkning delt i Stammer (»Klaner«) under raa og tøjlesløse Høvdinger. Hos største Delen af Folket raadede et indgroet Fjendskab mod Englænderne, og Skotland sluttede ofte Forbund med Frankrig i dettes Krige med Eng-

land. Den unge *Maria Stuart,* der havde arvet den skotske Krone efter sin Fader, blev opdraget i Frankrig og ægtede siden den franske Konge Frans II; i hendes Fraværelse styredes Landet af hendes Moder, der var en fransk Prinsesse. Reformationen begyndte i denne Tid at trænge ind i Landet; dens ypperste Ordfører *John Knox* havde opholdt sig nogle Aar hos Calvin i Genf; da han var vendt hjem herfra, prædikede han med stor Voldsomhed i Edinburgh mod Papismen. Regentinden søgte med franske Troppers Hjælp at opretholde den gamle Kirke, men Elisabeth af England støttede Protestanterne med Vaabenmagt. Regentinden døde, og det skotske Parlament vedtog 1560 en kalvinsk Trosbekendelse; de katolske Gudstjenester blev forbudt, Kirkens Gods kom for største Delen i Adelens Hænder, og den skotske Kirkes Forfatning ordnedes som den genfiske Kirkes; den enkelte Menighed valgte selv sin Præst, og dens Anliggender styredes af et Raad, hvori Præsten havde Sæde med valgte Lægmænd *(Presbytere).* En *Fællessynode* gav Love for hele Kirken. Man kalder efter denne Ordning den skotske Kirke den *presbyterianske.*

28. Maria Stuart i Skotland. 1560—67. Maria Stuart var imidlertid blevet Enke og vendte nu hjem til sit eget Rige; hun stadfæstede de kirkelige Forandringer og fik til Gengæld Lov til selv at beholde sin katolske Tro. Hun giftede sig paa ny med sin Fætter *Henrik Darnley,* der ogsaa var Katolik og nærmeste Arving til Tronen; men han fik ingen Del i Regeringen. Dronningen begyndte nu at arbejde for Romerkirkens Genoprettelse i Skotland og forhandlede hemmeligt med Paven og Filip II; hendes Hjælper herved var hendes Sekretær, Italieneren *Riccio.* Da dannede de protestantiske Lorder en Sammensværgelse imod Maria, og de fik Darnley, der var skinsyg over Riccios Indflydelse, paa deres Side. Paa Slottet *Holyrood* lagde de sammensvorne for Dronningens Øjne Haand paa Riccio og dræbte ham. For at faa Hævn over sine Fjender forligte Maria sig straks tilsyneladende med Darnley, som forraadte sine Fæller, og

disse maatte saa flygte til England. I Virkeligheden havde hun dog ikke tilgivet sin karaktersvage og upaalidelige Ægtefælle. Hun kastede nu sin Kærlighed paa den raa og voldsomme Adelsmand *Bothwell,* der havde forelsket sig lidenskabeligt i den skønne Dronning. En Nat blev det Hus i Edinburgh, hvori Darnley boede, sprængt i Luften, og han selv fandtes liggende død i Haven. Bothwell blev anklaget som Gerningsmand, men mødte for Retten med saa mange Slægtninge og Tilhængere, at Dommerne ikke turde andet end at frikende ham. Kort efter bortførte han Dronningen til sit Slot *Dunbar;* man veed ikke, om det skete med eller mod Marias Vilje, men snart fik hele Landet at vide, at hun havde ægtet Bothwell, og hun holdt Indtog i Edinburgh med ham ved sin Side.

Det kom nu til en almindelig Opstand mod Dronningen; hun blev sat i Fængsel paa et Slot i Bjergene; Bothwell flygtede og kom siden til Danmark, hvor han døde som Fange paa *Dragsholm.* Marias og Darnleys spæde Søn *Jakob VI,* blev udraabt til Konge under en protestantisk Lords Formynderskab (1567). Hermed var Reformationens Sejr i Skotland en Kendsgerning.

Religionskrigenes Tidsalder. 1560–1660.

V. Filip II af Spanien og Elisabeth af England.

29. Filip II i Spanien. 1556—1598. Stamfaderen til den ældre habsburgske Linje i Spanien, Filip II, var en stolt og herskesyg Natur, der satte sig til Maal at gennemføre en enevældig Fyrstemagt i alle sine Lande og udrydde Kætteriet baade i dem og i hele det øvrige Europa. Han var en yderst flittig og pligtopfyldende Regent; han holdt sig altid hjemme paa sit Residensslot, men førte desuagtet nøje

Tilsyn med alle Styrelsens Grene og krævede den strengeste Lydighed mod de Befalinger, han udsendte fra sit Kabinet.

I Portugal uddøde det regerende Kongehus 1580; Filips Moder var en portugisisk Prinsesse; han mente derfor at have Arveret til Landet; den Modstand, Befolkningen rejste imod ham, dæmpede han med væbnet Magt og gjorde sig let til Landets Herre. De Stænderforsamlinger (*Cortes*, I, S. 182), som fra gammel Tid fandtes i Kastilien og Aragonien, mistede under Filips Regering de fleste af deres Rettigheder, og Forskellen mellem de to Riger udslettedes efterhaanden helt.

Maurerne i Sydspanien havde efter Granadas Overgivelse (I, S. 182) faaet det Tilsagn af Sejrherrerne, at de maatte blive i Islam og beholde Koranen som deres Lovbog. Dette Løfte var snart blevet brudt, og de fleste af dem havde maattet lade sig døbe, men deres Underkastelse under den kristne Kirke var kun udvortes, og de bevarede i Løndom deres gamle Tro. Filip II befalede dem derfor, at de skulde aflægge deres nationale Dragt, og forbød dem at bruge deres Modersmaal; han mente, at først naar de var blevet rigtige Spaniere, kunde de regnes for gode Kristne. Da Maurerne modsatte sig hans Bud, begyndte han en streng Forfølgelse imod dem, hvorunder en stor Del af dem blev udryddet, medens mange flyede til Afrika.

Filip II førte Titelen »hans katolske Majestæt«; han følte det som en af sine fornemste Pligter at værne Kristenheden mod Tyrkerne. Da disse havde frataget Venetianerne Cypern, forenede den spanske Flaade sig med Venedigs og Johanniternes og vandt en stor Sejr over den tyrkiske ved *Lepanto* i den korinthiske Bugt (1571). Sultanen beholdt vel Cypern, men i øvrigt begyndte den tyrkiske Magts Tilbagegang fra dette Tidspunkt. Herskerhuset ødelagdes ved Haremslivet, og Mandstugten i Hæren, hvorpaa Rigets Styrke hvilede, sløvedes, især efter at Sultanen havde givet Janitsjarerne (I, S. 193) Lov til at gifte sig. De før saa tapre Krigere vilde fra nu af nødig drage i Felten og foretrak at blive hjemme i Hovedstaden, hvor de ofte greb ind ved Tronskifter, afsatte og indsatte Sultaner efter eget Tykke.

Under Filip II begyndte de spanske »Sølvflaader« at bringe Udbyttet af Amerikas Bjergværker hjem til Spanien. Disse Rigdomme bragte kun Ulykker over Landet og Folket. De gik først i Statens Kasse, og Kongen anvendte dem især til at opretholde den stærke Krigsmagt, han behøvede for at gennemføre sine ydre politiske Planer. Blomsten af den spanske Ungdom tjente i Hæren eller i Flaaden, og Tusinder af den ofrede Livet paa fjerne Valpladser; eller den drog paa Eventyr til Amerika for der at vinde Rigdom uden Arbejde. Folkets Lyst til fredelige Sysler havde aldrig været stor; kun den Del af Landet, som Maurerne beboede, havde været veldyrket og frugtbar; ved disses Udryddelse blev store Strækninger lagt øde. De Spaniere, som maatte blive hjemme i Fædrelandet og ikke kunde komme til at tjene Staten som Soldater eller Embedsmænd, søgte helst ind i kirkelige Stillinger. Af Landets 8 Millioner Indbyggere var ved Filip IIs Død 500,000 Adelsmænd og 200,000 Præster og Munke. Folket kunde ikke ved eget Arbejde frembringe, hvad det behøvede til Livets Ophold; Koloniernes Guld og Sølv brugtes derfor for en stor Del til Indkøb af Varer fra andre Lande; og Spanien blev i Virkeligheden fattigere fra Aar til Aar.

30. Nederlandenes Opstand mod Filip II. De nederlandske Provinser, som sammen med *Franche Comté* dannede Arven efter det burgundiske Hertughus (I, S. 177), og som Karl V havde forenet med den spanske Krones Lande, var i det 16. Aarhundrede ved Handel og Industri blevet et af Europas rigeste Lande, og Antwerpen var blevet den vigtigste Handelsstad i Nordeuropa (S. 6). »Verden er en Ring, hvori Antwerpen er Diamanten«, hed det dengang. De enkelte Provinser havde hver sin Stænderforsamling; undertiden sammenkaldte Fyrsten ogsaa en saadan, der var fælles for alle Provinserne: »*Generalstaterne*«;

Maria af Burgund havde i sin Tid maattet love, at ingen Skat skulde blive opkrævet og ingen fremmed Hær føres ind i Landet uden Stændernes Samtykke, og at kun indfødte Mænd maatte faa Embeder.

Karl V havde været yndet af Nederlænderne, der betragtede ham som deres Landsmand, og de havde megen Fordel af at være Undersaatter i Verdens mægtigste Rige. Protestantismen fik tidlig nogen Udbredelse blandt dem, men Kejseren lod adskillige Kættere brænde. Filip II gik endnu skarpere frem mod Kætteriet; han fik oprettet 15 ny Bispedømmer i de nederlandske Provinser, og der opstod Frygt for, at han ogsaa vilde indføre den spanske Inkvisition her. Spanske Lejetropper blev liggende i Provinserne imod disses gamle Privilegier, ogsaa efter at Filips Krig med Frankrig var endt, og Kongen tog Ophold fjernt i Spanien, saa de misfornøjede havde lang Vej at gaa med deres Klager. Den i øvrigt kongetro og for største Delen katolske nederlandske Adel indgav da et Bønskrift til Filips Søster, *Margarethe af Parma,* der var Statholderinde i Landet; i dette krævede de en strengere Overholdelse af Landets Privilegier og Formildelse af Kætterforfølgelserne. Margarethe sendte Bønskriftet videre til Kongen og lagde ham paa Sinde at komme Nederlænderne i Møde.

Samtidig tog imidlertid den religiøse Gæring Overhaand flere Steder i de nordlige Provinser; i Antwerpen udbrød der en »Billedstorm«, hvorved mange Kirker blev plyndret, Helgenbilleder og Relikvier ødelagt. Dette vakte Filip IIs Forbitrelse, og en stor spansk Hær blev sendt til Nederlandene under den strenge og frygtede *Hertug af Alba* (1567), der tillige afløste Margarethe i Statholderembedet. Han begyndte straks en blodig Forfølgelse ikke alene mod Protestanterne, men ogsaa mod Førerne for den katolske Adel, af hvilke mange blev henrettet. I Tusindvis flygtede Nederlænderne ud over Landets Grænser. Til sidst paalagde Alba Folket en trykkende Skat uden Stændernes Bevilling; da brast det haardt prøvede Folks Taalmodighed, og det

kom til en almindelig Rejsning mod Voldsherredømmet (1572). Den ledede af *Vilhelm af Oranien,* som hørte til det tyske Fyrstehus Nassau, men førte sin Titel efter Fyrstendømmet *Orange* i Sydfrankrig, som hans Slægt ejede. Han havde været Filip IIs Statholder i Provinsen Holland, var flygtet for Alba, men vendte nu hjem og blev Nederlandenes kloge, udholdende og modige Fører i den haarde Kamp. Først paa dette Tidspunkt gik han over til Kalvinismen, den Trosbekendelse og Kirkeordning, de fleste nederlandske Protestanter sluttede sig til.

Oprørerne havde mange Skibe i Søen og tilføjede den spanske Handel stor Skade; til Lands havde de ondt ved at modstaa Albas overlegne Krigsmagt, men flere af Byerne i Holland forsvarede sig dog tappert og heldigt mod den, især *Leiden.* Filip mærkede snart, at Alba kun æggede Modstanden, og kaldte ham tilbage; de følgende Statholdere søgte at forsone Befolkningen ved Indrømmelser, men længe uden Held. Til sidst lykkedes det dog Margarethe af Parmas Søn, den kloge, koldblodige og beregnende *Alexander Farnese* at bringe Katolikkerne i de sydlige Provinser tilbage til Lydighed mod Kongen; de var blevet forbitrede over, at Protestanterne i de nordlige Provinser ikke vilde indrømme deres Trosfæller her Bekendelsesfrihed. — Til Gengæld fik Vilhelm af Oranien da de 7 nordlige Provinser til at slutte et nøjere Forbund i *Utrecht* (1579); det var *Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Overijsel, Friesland* og *Groningen.* Forbundet anerkendte endnu Filips Ret til at være dets Landsherre, men krævede Trosfrihed og Overholdelse af de gamle Privilegier. Først da Filip gjorde Vilhelm af Oranien fredløs og satte en Pris paa hans Hoved, opsagde de 7 Provinser Kongen Huldskab og Troskab. De forsvarede dette Skridt med at henvise til, at Fyrsten er til for Folkets Skyld, og at Folket derfor har Ret til at afsætte en Fyrste, der behandler det som Trælle.

1584 blev Oranien dræbt i Delft af en spansk Snigmorder; hans unge Søn *Moritz* udviklede sig dog snart til

at blive sin Faders værdige Efterfølger, der især ogsaa havde langt mere Lykke med sig paa Valpladserne end denne. Foreløbig vandt Alexander Farnese imidlertid en stor Sejr, idet han indtog Antwerpen efter et Aars Belejring og et yderst heltemodigt Forsvar af dens Borgere (1585). Det saa derefter en Tid sort ud for de 7 Provinser; da blev Faren for dem afværget ved et Brud mellem Filip II og Elisabeth af England. Alle Spaniens Kræfter vendtes nu mod Øriget, men da den store spanske Flaade (»den uovervindelige Armada«) 1588 var blevet overvundet af Englænderne og helt tilintetgjort, kunde ogsaa de nordlige Nederlandes Frihed gælde for sikret. Deres Kamp mod Spanierne vedvarede dog endnu med Afbrydelser i 60 Aar og blev til sidst et Led af Trediveaarskrigen mellem Europas katolske og protestantiske Hovedmagter. Den drejede sig i sit sidste Afsnit især om Besiddelsen af de tre halvt katolske, halvt reformerte Provinser: *Flandern, Brabant* og *Limburg*. Ved den westfalske Fred (1648) blev disse Provinser delt mellem de fri Nederlande og Spanien, som desuden beholdt alle de sydlige, rent katolske Provinser *(Belgien* eller *de spanske Nederlande)*.

31. **Maria Stuart i England.** Efter et Aars Fangenskab lykkedes det Maria Stuart at flygte til England, hvor hun straks blev vel modtaget af Elisabeth. Men den tidligere skotske Dronnings Ophold i Elisabeths Rige medførte snart store Farer for den indre Fred i dette. Maria var nærmeste Arving til Englands Krone, saa længe Elisabeth vedblev at være ugift; de engelske Katolikker betragtede hende endda som Landets retmæssige Dronning, fordi de ikke anerkendte Elisabeths Arveret til Tronen. Elisabeth lod da Maria Stuart fængsle og krævede af hende, at hun for en engelsk Domstol skulde rense sig for Anklagen for at have været Medvider i Darnleys Mord. Maria nægtede at underkaste sig en saadan Dom, og hun blev da holdt i vedvarende Fængsel.

Filip II og Paven besluttede nu at tage sig af den skotske Dronnings Sag; kunde det lykkes at gøre Maria til Herskerinde over de britiske Øer, vilde Katolicismens Sejr herovre være en vis Sag. Det kom til gentagne Rejsninger af Katolikkerne baade i England, i Skotland og paa Irland, og der stiftedes Sammensværgelser mod Elisabeth Liv, som baade den spanske Konge og Paven var Medvidere og Hjælpere i. Til Gengæld støttede England med Penge og Vaaben baade Opstanden i Nederlandene og de franske Protestanter i deres Kamp mod den katolske Kongemagt. Engelske Kapere gjorde desuden rigt Bytte ved at opbringe spanske Handelsskibe.

Da Elisabeths Ministre endelig mente at have Beviser i Hænde for, at Maria Stuart selv var delagtig i Planerne mod Dronningens Liv, blev hun dømt til Døden og henrettet (1587). Forinden havde hun indsat Filip II som Arving til sine Rettigheder baade i Skotland og England.

32. **Den uovervindelige Armadas Undergang, 1588.** Maria Stuart fejredes i alle katolske Lande som Martyr for den hellige Kirke, Paven lyste Elisabeth i Band, og Filip II sendte en mægtig Flaade mod England. Den sejlede gennem Kanalen for i Schelden at tage Alexander Farneses Hær om Bord og derpaa landsætte denne paa den engelske Kyst. Men de tapre engelske og hollandske Sømænd tilføjede Flaaden saa store Tab, at den vel naaede ud i Nordsøen, men Planen om en Landgang i England maatte opgives, og Vind og Vejr tvang den spanske Admiral til at søge tilbage nord om Skotland. Stærke Storme og Skibbrud paa de skotske og irske Kyster gjorde det helt af med den »uovervindelige Armada« (1588).

33. **Engelsk Opsving i Elisabeths Tidsalder.** Krigen mod Spanien vendte det engelske Folks Hu til Havet i langt højere Grad end nogensinde før. *Francis Drake* havde allerede før Krigen foretaget den første Jordomsejling efter *Magalhaes*, og der grundedes en engelsk Koloni paa Nordamerikas Østkyst; den blev kaldet *Virginia* til Ære for den ugifte Dronning. London arvede en stor Del af Antwerpens

Handel, efter at Spanierne havde erobret denne By. Englænderne begyndte selv at væve den Uld, de før havde sendt over til Fabrikkerne i Flandern. I London stiftedes et *engelsk-ostindisk Handelsselskab,* der udsendte Skibe til Indien og Kina (1600). Den protestantiske Følelse blev stadig stærkere i Folket; mange var utilfredse med de katolske Skikke, som endnu var bevaret i Statskirkens Gudstjeneste; disse strengere Protestanter kaldte sig *Puritanere;* nogle af dem ønskede en Kirkeordning som den skotske.

Da Elisabeth vilde indføre den engelske Statskirke paa Irland, rejste den ivrig katolske Befolkning her en kraftig Modstand; den blev først dæmpet efter megen Blodsudgydelse. Den katolske Gudstjeneste blev forbudt paa Øen, og det engelske Herredømme langt stærkere befæstet end før, men det store Flertal af Irerne holdt desuagtet urokkeligt fast ved den gamle Tro.

Det Held, som havde fulgt Elisabeth i hendes ydre Politik, skaffede hende høj Yndest i Folket, som derover tilgav hende hendes Lunefuldhed, Upaalidelighed og Forfængelighed. For det meste kom Dronningen godt ud af det med Parlamentet, og hun forstod i rette Tid at give efter for dets Krav, naar hun skønnede, det var nødvendigt.

Det stærke folkelige Opsving i England i Elisabeths Tidsalder fremkaldte ogsaa et rigt digterisk og kunstnerisk Liv. Især fik Landet en Række store Skuespilforfattere; den ypperste af dem var *William Shakespeare.* I hans historiske Dramaer med Emner fra Englands Middelalder mærkes den Glæde og Stolthed, han med hele sin Samtid følte over sit Land, sit Folk og dets ærerige Bedrifter. Desuden har han skrevet lette og lyse Komedier, som bæres af Renæssancens Aand og Livsanskuelse, og Tragedier, hvori de stærkeste menneskelige Lidenskaber skildres med den højeste Virkning.

34. Spaniens Nedgang. Inden sin Død (1598) havde Filip II set de fleste af sine store Planer lide Skibbrud. De 7 nederlandske Provinsers Uafhængighed var saa godt som

sikret; Spaniens og Portugals Søherredømme var ved at blive knust af Englænderne og Hollænderne; i Frankrig havde han gennem mange Aar støttet Katolikkerne i deres Kampe mod Protestanterne, men til sidst havde han maattet anerkende de franske Protestanters Fører, *Henrik af Navarra,* som Landets Konge. Hans eget Rige var forarmet, og hans Folks Kraft var brudt; han havde kun den Trøst tilbage, at Kætteriet var udryddet i de Lande, han lod gaa i Arv til sin Søn.

Spaniens Tilbagegang fortsattes gennem hele det 17. Aarhundrede. Filip IIs Søn *Filip III* jog de Maurere ud af Landet, som endnu var tilbage efter Faderens Forfølgelser. Under hans Søn og Efterfølger *Filip IV* gjorde Portugal sig uafhængigt (1640) og fik Konger af en indfødt Adelsslægt, *Braganza.* Filip IVs Søn, *Karl II,* var den sidste Habsburger i Spanien. I Krige med Frankrig mistede han *en Del af Flandern* og hele *Franche Comté;* hans Død (1700) gav Stødet til det spanske Riges Opløsning.

Trods Statens og Folkets dybe Forfald blomstrede der dog i Spanien i det 17. Aarhundrede en rig Digtning og Kunst. *Cervantes,* der var Shakespeares samtidige, skildrede i sin store Roman *Don Quixote* det spanske Ridderliv i dets Udartning (»Ridderen af den bedrøvelige Skikkelse«). Senere levede *Calderon,* som i sine Skuespil forherligede Katolicismens Idealer og den spanske Folkekarakters mest fremtrædende Egenskaber: Nationalstoltheden, den religiøse Fanatisme og de strenge Æresbegreber. Den spanske Malerkunsts største Mestere var *Murillo,* som især behandlede religiøse Emner, og *Velasques,* der naaede højest som Portrætmaler. Ogsaa i *de spanske Nederlande,* som i øvrigt delte Rigets almindelige Forfald, vedblev en ædel og fin Kunst at have hjemme. Dens ypperste Udøvere var *Rubens* fra Antwerpen, hvis Geni spændte over alle Malerkunstens Omraader (bibelske og historiske Billeder, Portrætter, Allegorier, Landskaber og Genrebilleder). Lidt yngre var *van*

Dyck, der blev Karl I Stuarts Hofmaler, og hvis mest kendte Værker er Portrætter af det stuartske Hus'es Medlemmer.

VI. Religionskrigene i Frankrig.

35. **Frans I og Henrik II.** I Frans Is Tid (1515—47) trængte baade den italienske Humanisme og den tyske Reformations Tanker ind i Frankrig. Kongen var en Ven af Humanismen og af Renæssancens Kunst, men han frygtede den kirkelige Reformation; thi han saa i den en Fare for det stærke Kongedømme og for det Værk, hans Forgængere havde skabt: Frankrigs nationale og politiske Enhed. Allerede under ham begyndte derfor Kætterforfølgelserne. Hans Søn, *Henrik II* (1547—1559) arvede i saa Henseende sin Faders Tankegang; medens han under den schmalkaldiske Krig støttede de tyske protestantiske Fyrster for derved at bryde det habsburgske Huses Overmagt i Europa, forfulgte han i sit eget Rige deres Trosfæller, som man nu begyndte at benævne *Hugenotterne* (maaske = Eidgenossen, ɔ: Svejtsere); thi de franske Protestanter sluttede sig nu overvejende til Calvins Kirke i Genf. De fandtes især i Adelen, blandt Akademikerne og i den højere Borgerstand, men de blev aldrig mere end et ringe Mindretal i Folket.

— Som Løn for sin Deltagelse i de tyske Protestanters Kamp mod Karl V vandt Henrik II de tre Bispedømmer i det tyske Hertugdømme Lothringen: *Metz, Toul* og *Verdun*, og da den engelske Dronning Maria den Blodige støttede sin Ægtefælle, Filip II af Spanien, i dennes fortsatte Krig med Frankrig, erobrede Franskmændene ogsaa *Calais* (1558).

36. **Frans II** (1559—60). Henrik II fik til Efterfølger sin unge Søn *Frans II*, der var gift med Maria Stuart fra Skotland. Den svage og viljeløse Konge overlod hele Styrelsen til Dronningens to Morbrødre: Hertug *Frans af Guise*, der havde vundet stort Ry som Hærfører, især ved Indtagelsen af Calais, og *Kardinalen af Lothringen*. Slægten Guise var indvandret fra Lothringen; de to Brødre betragtedes halvvejs som fremmede; og da de begyndte en streng Forfølgelse mod Hugenotterne, rejste der sig en stærk Bevægelse mod dem i den protestantiske Adel, der lededes af de to kongelige Prinser af Huset Bourbon: *Anton af Navarra**) og *Ludvig af Condé*. Det kom til mindre Rejsninger og Sammensværgelser mod Magthaverne, men midt i den voksende Gæring døde Frans II efter kun et Aars Regering.

37. **Karl IX** (1560—1574) blev Konge efter sin ældre Broder Frans; han var da kun 10 Aar og fik sin Moder *Katharina af Medici* (I, S. 189) til Formynderske. Hun mente, at Kongemagten var bedst tjent med, at intet af de to religiøse Partier fik helt Overhaand; desuden frygtede hun Guises Indflydelse og vilde derfor foreløbig komme Hugenotterne i Møde. Ved en kongelig Forordning (Januarediktet 1562) fik disse for første Gang Ret til at holde Gudstjeneste, dog kun uden for Byerne. De ivrige Katolikker blev yderst forbitrede over denne Indrømmelse; Frans af Guise gav Tegnet til Blodsudgydelse ved et Angreb paa en hugenottisk Menighed under dens Gudstjeneste. Han drog derpaa til Paris, hvor Befolkningen begejstret sluttede sig til ham, og hvor han fik baade Kongen og Enkedronningen i sin Magt.

Hugenotterne samlede sig til Gengæld om Ludvig af Condé, og det kom nu til en Række blodige og forbitrede Borgerkrige mellem de to store Partier, som begge søgte Hjælp i Udlandet; Hugenotterne hos Elisabeth af England og hos de tyske Protestanter, Katolikkerne hos Filip II af Spanien. Efter at baade Frans af Guise og Ludvig af Condé var blevet dræbt og Folket var begyndt at trættes af Partistriden, genoptog Enkedronningen sine Mæglingsforsøg og fik sluttet et Forlig mellem de to Partier (i *St. Germain* 1570). Hugenotterne fik udvidet Ret til at holde Guds-

*) Den Del af Riget af Navarra, som laa nord for Pyrenæerne (I, S. 181) bestod endnu, ogsaa efter at Spanierne havde erobret den sydlige Del (ovfr. S. 18). Anton var blevet Konge her ved Giftermaal.

tjeneste, Adgang til alle Embeder og 4 Byer overladt som *Sikkerhedsstæder*. Katharina aftalte endvidere et Ægteskab mellem sin Datter *Margarethe af Valois* og den faldne Anton af Navarras Søn, *Henrik*, der nu var Hugenotternes fornemste Mand.

Paa dette Tidspunkt begyndte Opstanden i Nederlandene mod Albas Voldsherredømme. I den franske Regering overvejedes det, om Frankrig skulde genoptage Frans Is og Henrik IIs ydre Politik og søge ved Støtte til Oprørerne at svække den habsburgske Magt, eller om man skulde se roligt til. Den udmærkede Hugenot, Rigsadmiral *Coligny*, trængte stærkt ind paa den svage og uselvstændige Konge for at faa ham til at bryde med Spanien, medens Enkedronningen holdt igen. Det syntes, som om Colignys Indflydelse skulde faa Overhaand, men ved Tanken herom blev Katharina helt ude af sig selv; hun kunde ikke taale, at nogen anden fravristede hende Herredømmet over Sønnen. Midt under Festlighederne i Paris efter Henrik af Navarras Bryllup med Kongens Søster lod hun derfor et Mordforsøg udøve mod Rigsadmiralen; denne blev saaret, men beholdt Livet. Derefter blev Katharina grebet af Frygt for Hugenotternes Hævn, og da en stor Del protestantiske Adelsmænd netop for Brylluppets Skyld var samlet i Paris, besluttede hun at vove en Masseudryddelse af dem. Hun bildte Kongen ind, at Hugenotterne havde stiftet en Sammensværgelse for at berøve ham Friheden og Magten, og aflokkede ham en Befaling til et almindeligt Blodbad paa Kætterne. Dette udførtes endnu samme Nat (*Bartholomæusnatten*, den 24. August 1572); der blev straks dræbt omtr. 1000 Hugenotter, blandt dem *Coligny*; Henrik af Navarra maatte for at bjerge Livet afsværge sin Tro. Myrderierne fortsattes i den følgende Tid efter Kongens Befaling over hele Frankrig. Den virksomste Forfølger af Protestanterne var Frans af Guises Søn, *Henrik*. — Hugenotterne kom sig dog snart af det døvende Slag; Sikkerhedsstæderne, især *la Rochelle*, blev deres Tilflugt og Udgangspunkterne for en ny Kamp mod den katolske Overmagt. Borgerkrigen var atter i fuld Gang, da Karl IX døde.

38. **Henrik III** (1574—89), Katharinas Yndlingssøn, blev sin Broders Efterfølger. Han var som denne tidlig ødelagt af Udsvævelser, troløs og fej. Han fortsatte Kampen mod Hugenotterne, men uden Fasthed og Kraft; Henrik af Navarra gik atter over til Protestantismen og stillede sig paa ny i Spidsen for sine Trosfæller; han var tapper, ridderlig og vennesæl, men som sine kongelige Frænder meget løs af Sæder. Af Vrede over Kongens Lunkenhed sluttede de ivrige Katolikker sig sammen i et Forbund, *den katolske Liga*, der vilde kæmpe for, at der kun maatte være een Kirke i Frankrig. Den støttedes af Filip II med rige Pengemidler. — Forvirringen i Riget blev derved større og større; Kongen var barnløs, og Henrik af Navarra var hans nærmeste Arving, men Ligaen vilde for ingen Pris taale en Kætter paa Frankrigs Trone og krævede derfor, at han skulde udelukkes fra Tronfølgen. Da Kongen ikke helt vilde underkaste sig Ligaen, tog Henrik af Guise en Tid Magten fra ham, men Kongen friede sig siden ved at lade sin besværlige Formynder dræbe. De ivrige Katolikker opgav nu helt Henrik IIIs Sag og erklærede Kongen for afsat; han havde da kun een Udvej: at forlige sig med Henrik af Navarra og anerkende Religionsfriheden. De to Konger drog nu mod Paris, hvor Ligaen havde Magten, men under Belejringen af Byen blev Henrik III myrdet. Med ham uddøde Huset Valois, der havde baaret Kronen siden 1328.

39. **Henrik IV** (1589—1610), den første Konge af Huset Bourbon, maatte i 4 Aar kæmpe med Ligaen, der ikke vilde anerkende ham som Konge, og fik kraftig Støtte af Filip II. Til sidst opgav han Tanken om at sejre med Vaabenmagt og besluttede at gengive Frankrig Freden ved selv at vende tilbage til Romerkirken (1593). Han var personlig uden dybere Religiøsitet, og Forskellen mellem Trossamfundene havde ingen større Betydning for ham; han mente, de havde deres Rod i den menneskelige

Ufuldkommenhed; for sin Samvittigheds Skyld kunde han derfor lige saa gerne høre til den ene Kirke som til den anden. Saa snart han havde fuldbyrdet sin »Omvendelse«, aabnede Paris sine Porte for ham, og hans Kongeret blev anerkendt overalt i Riget, hvor man længtes efter Fred og efter at frigøre sig fra den spanske Indblanding.

Henrik IV var den første Konge i Europa, der indførte Ligestilling i sit Rige for Katolikker og Protestanter. De religiøse Forhold i Frankrig ordnedes ved *det nantiske Edikt* (1598); Hugenotterne fik en vidtstrakt, dog ikke ubegrænset Ret til at holde Gudstjeneste; deres Præster lønnedes af Staten; de fik selv Adgang til alle Embeder, og Tallet af Sikkerhedsstæder forøgedes til omtr. 100. I disse Byer skulde Kongen underholde Besætninger under hugenottiske Befalingsmænd; de skulde staa aabne for Protestanterne under enhver Forfølgelse.

Den religiøse Fred virkede velgørende i det saa længe hærgede og misregerede Land. Henrik vaagede over sit Folks fredelige Arbejde. Hans højre Haand, Ministeren *Sully*, udtalte, at »Agerbrug og Kvægavl er de to Moderbryster, som nærer Frankrig; de er for os Perus Miner og Skatkamre«. Allerede under Frans I havde italienske Væver forplantet Silkeindustrien til Frankrig; under Henrik IV udbredtes ogsaa Silkeavlen, og Frankrig fik paa denne Tid sin første Koloni i Amerika, idet *Quebec* blev anlagt i *Kanada*.

I den ydre Politik vedblev Henrik IV at være Huset Habsburgs Fjende og knyttede Forbindelser med dets Modstandere rundt om i Europa, særlig med de protestantiske Magter. Han vakte derved paa ny de ivrige Katolikkers Mistænksomhed og blev til sidst myrdet af en Jesuit.

VII. Oplysning og Videnskab i det 16. Aarhundrede.

40. Protestantisk Kultur. I alle protestantiske Lande arbejdede Stat og Kirke i Forening paa at fremme den almindelige Oplysning. I Tyskland grundedes efter Reformationens Sejr flere ny Universiteter; *Wittenberg* blev ved at være den evangeliske Teologis Hovedsæde. Der krævedes et videnskabeligt Studium af alle vordende Præster. De fri Nederlande fik et berømt Universitet i *Leiden;* de reformerte Kirkesamfund lod for en Del deres Præster uddanne i *Genf*. Øvrighederne i de protestantiske Stater holdt som oftest stærkt paa den strengeste Rettroenhed, og der vistes sjældent nogen Taalsomhed over for friere Anskuelser. — Ogsaa for Menigmands Oplæring i den kristne Børnelærdom sørgedes der i disse Stater; mærkeligt nok fik ny Arter af Overtro samtidig stærkere Magt over Folkene; Hekseforfølgelser og Tro paa Djævlebesættelser blev almindeligere end nogensinde før.

41. Videnskab. I mange Videnskaber gjordes der i det 16. Aarhundrede store Fremskridt, især i Astronomien. Tyskeren *Koppernicus*, der hørte hjemme i den polske By *Thorn* († 1543), fremsatte en ny Forklaring paa Verdensaltets Bygning; han tænkte sig Solen som et Midtpunkt, hvorom Planeterne og blandt dem Jorden bevægede sig i Cirkler; men han holdt endnu ved den gamle Forestilling, at Planeterne sad fast hver i sin gennemsigtige Kugleflade (»Sfære«). *Tyge Brahe*, der gennem sine omhyggelige Iagttagelser paa Stjernehimlen kunde godtgøre, at det koppernikanske System indeholdt Fejl, vilde af den Grund ikke anerkende det. Hans Elev, Tyskeren *Kepler*, rettede, til Dels ved Hjælp af Tyge Brahes Beregninger, en Hovedfejl i Systemet, idet han viste, at Planetbanerne var Ellipser. Italieneren *Giordano Bruno*, der til sidst blev brændt i Rom som Kætter (1600), fremsatte Tanken om Verdensrummets Uendelighed og bortryddede saaledes Forestillingen om den faste Himmelhvælving.

Da man i Brugen af *den julianske Kalender* (I, S. 98) efterhaanden var kommet 10 Dage tilbage i den virkelige Tidsregning, lod Pave Gregor XIII Fejlen rette ved en Ændring i Beregningen af Skudaarene. Den forbedrede

Kalender, den *gregorianske,* indførtes 1582 paa hans Bud i alle romersk-katolske Lande; først senere blev den antaget i de protestantiske Stater (i Danmark 1700), medens den græske Kirke er vedblevet at beholde den julianske.

VIII. Trediveaarskrigen. 1618—1648.

42. Tyskland efter Religionsfreden i Augsburg. I de Stater i det tyske Rige, hvor Reformationen havde sejret, styrkedes Fyrstemagten betydeligt derved, at Landsfyrsten tillige var blevet Kirkens Overhoved, »øverste Biskop«, og havde faaet Raadighed over dens Gods. Kejsermagten var blevet meget svækket, efter at det habsburgske Hus havde delt sig i to Linier. Ogsaa efter 1555 vedblev Reformationen at brede sig i Riget; mange katolske Bispedømmer i Nordtyskland fik protestantiske Fyrster, der vedblev at kaldes Biskopper, men ikke havde nogen kirkelig Indvielse. De indførte den evangeliske Kirkeordning i deres Stifter, og der var ingen anden Forskel paa dem og de øvrige verdslige Landsfyrster end den, at Stillingen ikke var arvelig, men besattes ved Valg, som foretoges af Domkapitler med verdslige Medlemmer. — De katolske Stænder i Riget mente, at disse Forandringer var i Strid med Bestemmelserne i Augsburgfreden (S. 27). — Til Gengæld svækkedes Protestantismens Stilling i Riget ikke lidet ved uafbrudte, bitre Stridigheder mellem de evangeliske og de reformerte Stænder, som holdtes i Live af nidkære Teologer i begge Kirkesamfund. — Skønt Freden i Riget bevaredes nogenlunde i mere end 60 Aar, var Folkets Velstand dog snarest i Nedgang; den store Handel trak sig som en Følge af Opdagelserne mere og mere bort fra Flodvejene, som den havde fulgt i Middelalderen, og fik ny Midtpunkter i England og Nederlandene.

43. Den protestantiske Union og den katolske Liga. Især ved Jesuiternes Virksomhed i de tysk-katolske Lande vaktes der efterhaanden i disse en stærkt fjendtlig Stemning over for Protestantismen, og de katolske Rigsstænder begyndte at modsætte sig den fortsatte Inddragelse af katolske Stifter. En Del protestantiske Stænder dannede da til Forsvar for deres Sag *den protestantiske Union;* den ledede af den kalvinistiske Kurfyrste *Frederik af Pfalz,* men den evangeliske Kurfyrste af Sachsen vilde ikke være med. — Som et Modtræk forenedes mange katolske Stænder i en Liga med den dygtige Hertug *Maximilian af Bayern* i Spidsen. Og snart kom det til skarpe Sammenstød mellem de to Partier; i Bøhmen førte disse Stridigheder til aaben Krig.

Bøhmen var tillige med det kristne Ungarn 1526 blevet forenet med de østerrigske Arvelande under Ferdinand I af det habsburgske Hus (S. 12). De fleste Tjekkere havde i det 15. Aarhundrede sluttet sig til den *hussitiske* Landskirke (I, S. 196), men gik i Løbet af det 16. Aarhundrede for største Delen over til den *evangeliske* Kirke; af Tyskbøhmerne vedblev mange derimod at staa i Romerkirken. Ferdinand Is nærmeste Efterfølgere havde haandhævet Religionsfrihed i Landet, ligesom de ogsaa havde taalt Protestantismens Udbredelse i Ungarn; men i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede voksede Spændingen mellem Kirkesamfundene, og under den svage Kejser *Matthias*'es Regering begyndte de bøhmiske Protestanter at klage over, at deres Rettigheder blev krænket af Regeringen. Bag Kejseren stod Tronarvingen, den ivrigt katolske Ærkehertug *Ferdinand,* Maximilian af Bayerns fuldtro Ven. Udsendinge fra de protestantiske Stænder havde paa Slottet *Hradschin* i Prag et voldsomt Sammenstød med to kejserlige Raadsherrer, der blev kastet ud ad et Vindue paa Slottet; og i hele Landet væbnede Protestanterne sig nu til Kamp (1618). Hermed begyndte *Trediveaarskrigens* første Afsnit, den *bøhmiske* Krig.

Da Matthias Aaret efter døde, nægtede Bøhmerne at hylde Ferdinand som Konge. I hans Sted valgte de Formanden for den protestantiske Union, Frederik af Pfalz; men Ferdinand rustede sig nu for med Støtte af den katolske Liga at hævde sin Ret.

44. Den bøhmiske Krig 1618—20. Frederik af Pfalz var ikke den rette Fører for Bøhmerne i dette Øjeblik; han var magelig, umandig og raadvild. De blev ladt i Stikken af deres Trosfæller og med Lethed overvundet af Ligaens og Kejserens forenede Hær under Belgieren *Tilly* i Slaget paa *det hvide Bjerg* uden for Prag (1620). Frederik (»Vinterkongen«) maatte flygte; han mistede ogsaa sine pfalziske Lande; en Del af dem og hans Kurfyrsteværdighed blev overdraget Maximilian. Bøhmen blev hjemsøgt af store Ødelæggelser; Kejseren tilintetgjorde baade Landets Religionsfrihed og fri Forfatning; Jesuiterne udryddede omtrent helt den bøhmiske Protestantisme; Førerne for den tjekkiske Adel blev henrettet, da de med kejserligt Lejde havde indfundet sig i Prag; de fleste adelige Godser blev inddraget og overgivet til indvandrede Tyskere. Folkemængden i Landet sank i de følgende Krigsaar fra $2^1/_2$ Million til 800,000, og den blomstrende tjekkiske Kultur gik helt til Grunde. — Straks efter opløste den protestantiske Union sig.

45. Den nedersachsisk-danske Krig 1625—29. Efter Katolikkernes Sejre i Bøhmen og Pfalz maatte de nordtyske protestantiske Fyrster frygte for, at Kejseren vilde forsøge at give de mange inddragne Bispedømmer i deres Nabolag tilbage til Romerkirken. De sluttede sig da sammen under Christian IV af Danmark, som selv var stærkt interesseret i disse Forhold, idet han havde faaet 2 af sine Sønner valgt til Biskopper i nogle af Stifterne *(Bremen, Verden, Schwerin)*. Baade *England* og *Frankrig*, hvis Politik ledede af Kardinal *Richelieu*, tilskyndede ham til Brud med Huset Habsburg, og fra England fik han Pengehjælp.

Mod den danske Konges og de nordtyske (»nedersachsiske«) Fyrsters Krigsmagt opstilledes Ligaens Hær under *Tilly;* men Kejseren fik nu tillige sin egen Hær, der hvervedes til hans Tjeneste af den bøhmiske Adelsmand *Wallenstein*. Da begge disse Hærførere rykkede i Marken, maatte Christian IV bukke under. Han blev slaaet af Tilly ved *Lutter am Barenberg* 1626 og maatte siden endog prisgive hele den jydske Halvø til de fjendtlige Hære. De fleste nordtyske Fyrster underkastede sig Kejseren; Wallenstein satte sig fast i Mecklenburg og gjorde Forberedelser til at skabe en habsburgsk Sømagt i Østersøen. Endelig udstedte Ferdinand II (1629) det saakaldte *Restitutionsedikt*, der bestemte, at alle de tyske Bispedømmer, som siden Augsburgfreden 1555 var kommet bort fra Romerkirken, skulde gives tilbage til denne. Dette vilde betyde Katolicismens Genindførelse i 14 nordtyske Stifter. — Straks efter opgav Christian IV Kampen, og Kejseren, der frygtede for, at Gustav Adolf af Sverig skulde gribe ind i Tysklands Forhold, tilbød nu den danske Konge en billig Fred *(Lübeck 1629)*; Christian IV slap med at give Afkald paa de nordtyske Stifter, han havde vundet til sine Sønner.

46. Den svenske Krig, 1630—1634. Efter Sejren over Danmark fattede baade Ferdinand II og Wallenstein vidtgaaende politiske Planer: En kejserlig Flaade skulde fra Østersøen true England og Nederlandene, østerrigske Prinser skulde indsættes som katolske Biskopper i de nordtyske Stifter, og Kejsermagten i Riget i det hele udvides paa Landsfyrsternes Bekostning. Disse højtflyvende Tanker vakte imidlertid Uro og Modstand ogsaa hos de katolske Fyrster; med Maximilian af Bayern i Spidsen krævede de, at Ferdinand II skulde afskedige Wallenstein, og Kejseren maatte give efter. Tilly blev nu eneste Anfører for de forenede katolske Hære.

Paa dette Tidspunkt havde *Gustav Adolf* besluttet sig til at hjælpe den haardt truede Protestantisme i Tyskland. De habsburgske Planer i Østersøen frembød ogsaa for Sverig en stor Fare; og den svenske Konge mente at maatte forebygge denne Fare ved at grundlægge et svensk Herredømme paa Nordtysklands Kyster. Han havde i 8 Aar ført Krig med Polen; nu mæglede Richelieu (i *Altmark*, 1629) en Fred mellem dette Rige og Sverig, som beholdt det omstridte *Lifland*. Kongen skyndte sig derpaa at undsætte *Stralsund*, som belejredes af Wallensteins Folk, og landede

saa selv i Oderens Munding (1630). Hans Hær bestod overvejende af udskrevne svenske Mænd, der var lettere at holde i Tugt, mere trofaste, pligtopfyldende og opofrende end de hvervede Folk, som fyldte Rækkerne i den kejserlige Hær. Gustav Adolf indførte mange Forbedringer i Krigskunsten; medens hans Modstandere efter spansk Skik opstillede Fodfolket i store, ubevægelige Firkanter, stillede han sit i 3 lange Linier bag hverandre, saaledes at de bageste Linier let og snart kunde gribe ind i den forrestes Kamp og bringe Undsætning overalt, hvor denne blev brudt. Han medførte ogsaa lette Kanoner, som hurtigt kunde skifte Stilling midt under Slaget, hvorimod de Kejserliges Artilleri bestod af svært Skyts, som ikke kunde flyttes fra den Plads, det havde faaet inden Slagets Begyndelse.

Da Gustav Adolf begyndte sin Fremrykning i Pommern, havde han endnu ingen Forbundsfæller blandt de tyske Fyrster; disse havde ingen Tiltro til Sverigs Magt. Derimod havde han sluttet en Traktat med Frankrig: Richelieu sendte ham Pengehjælp, og han havde til Gengæld lovet ikke at krænke de tyske Katolikkers Bekendelsesfrihed. Længe maatte Kongen underhandle med den ængstelige Kurfyrste af Brandenburg, inden denne aabnede sine Lande for den svenske Hærs Gennemgang; derved kom han for sent til at undsætte det vigtige *Magdeburg,* hvis protestantiske Borgerskab havde budt Restitutionsediktet Trods, og som derfor var blevet belejret af Tilly. Byen blev taget med Storm og ødelagt ved Brand; man veed ikke, om det er de Kejserlige eller Forsvarerne selv, der har paasat Ilden.

Tilly vendte sig nu paa Kejserens Bud mod Kurfyrsten af Sachsen, der i de foregaaende Krigsaar havde holdt sig neutral, og krævede af ham, at han skulde udlevere sin Hær og de katolske Bispedømmer, han havde sat sig i Besiddelse af. Kurfyrsten kaldte da Gustav Adolf til Hjælp, og denne vandt sammen med Sachserne ved *Leipzig* (1631) sin første store Sejr over Tilly, som derpaa maatte rømme hele Nordtyskland og gaa tilbage til Bayern. Flere af de protestantiske Fyrster og Stæder sluttede sig nu aabenlyst til den svenske Konge, og denne kunde næste Aar rykke frem i Sydtyskland. Tilly blev slaaet anden Gang og dødeligt saaret ved *Lech.* Kurfyrst Maximilian maatte rømme sit eget Land, og Gustav Adolf truede med et Angreb paa selve Østerrig.

I sin Nød henvendte Kejseren sig til Wallenstein; denne lovede at hverve en ny Hær, men krævede fuld Frihed i Befalingen over den og som Løn, naar Krigen var endt, et af de habsburgske Arvelande. Ferdinand maatte gaa ind paa disse Krav. Snart havde Wallenstein stillet en Hær paa 50,000 Mand paa Benene: vilde, tøjlesløse Krigere, der lokkedes ved Udsigt til rigt Bytte; Feltherren gav dem fri Hænder til at plyndre. Ved Nürnberg stod de to store Hærførere en Tid over for hinanden, hver i sin faste Stilling. Da Gustav Adolf derfra vendte sig mod Østerrig, brød Wallenstein op for at gaa mod Sachsen; Kongen afbrød sin March mod Syd for at komme Kurfyrsten til Hjælp, indhentede sin Modstander ved *Lützen* og angreb ham her. Gustav Adolf faldt i Slaget, men Svenskerne sejrede (1632).

Den faldne Konges lille Datter *Kristina* blev nu Dronning i Sverig; den fremragende Statsmand *Axel Oxenstierna,* der var Medlem af Formynderregeringen for hende, ledede i de følgende Aar Rigets ydre Politik og Krigen i Tyskland. Ved Gustav Adolfs Død opløstes Sammenholdet mellem de tyske Protestanter; og de svenske Hære, der nu overvejende bestod af hvervede Tyskere, var ikke længer saa paalidelige som før. Dog lykkedes det Oxenstierna i de første to Aar nogenlunde at holde de Kejserlige Stangen. Hertil hjalp ogsaa Wallensteins Fald. Han, der var ligegyldig over for de kirkelige Modsætninger, ønskede nu Fred i Riget mellem de forskellige Trosbekendelser og begyndte hemmelige Underhandlinger om en saadan med Kejserens Fjender. Ferdinand II erklærede da den frygtede Feltherre for afsat; Wallenstein havde stolet paa sin Hærs Troskab, men en Del af hans Officerer sammensvor sig imod ham og dræbte ham.

Efterhaanden fik de kejserlige Hære dog Overhaand over de splidagtige Protestanter, de fik Hjælp af et spansk Korps, og Svenskerne maatte gaa helt tilbage til Østersøens Kyster. Sachsen og Brandenburg sluttede endog Forbund med Kejseren. Da bestemte Richelieu sig til en mere virksom Optræden mod de forbundne habsburgske Riger, og 1635 erklærede Frankrig Spanien Krig.

47. Tredivaarskrigens sidste Afsnit (den fransksvenske Krig), 1635—48. Efter Frankrigs Indgriben i Krigen fik denne et væsentlig ændret Præg; de religiøse Bevæggrunde traadte tilbage; i begge Lejre fandtes baade katolske og protestantiske Stater, og der kæmpedes nu især om, hvem der skulde gaa ud af Krigen med de største Landvindinger. I Tyskland skiftede Krigslykken i mange Aar frem og tilbage, men til sidst fik dog de svenske og franske Hærførere *(Torstenson, Wrangel — Condé* og *Turenne)* Overhaand. Alle de Egne, som hjemsøgtes af Krigen, blev frygtelig ødelagt, og der opstod efterhaanden overalt en stærk Længsel efter Fred. Udsendinge fra alle de kæmpende Magter mødtes da i Byerne *Osnabrück* og *Münster,* og her sluttedes efter flere Aars Underhandlinger almindelig Fred, der ogsaa endte Krigen mellem Spanien og de fri Nederlande. (S. 40). Derimod varede det endnu 11 Aar, inden der blev Fred mellem Spanien og Frankrig.

48. Den westfalske Fred (1648). 1) Frankrig fik ved Freden *Elsass,* dog uden *Strassburg.* Dette Landskab udskiltes helt fra Tyskland.

2) Sverig fik *Forpommern* med de stærke Fæstninger *Stralsund* og *Stettin, Rügen* og *Øerne i Odermundingen,* endvidere *Wismar* og *Stiftet Bremen;* men alle disse Lande vedblev at høre til det tyske Rige, og som Hersker over dem blev den svenske Konge altsaa tysk Rigsfyrste. Sverig vandt ved disse Erobringer Herredømmet over de 3 vigtige Flodmundinger: Oderens, Elbens og Wesers.

3) Nederlandene (baade »de forenede Provinser« og »de spanske Nederlande«, ɔ: Belgien) løstes fra enhver Forbindelse med det tyske Rige, og det samme skete med det svejtsiske Edsforbund.

4) Kurfyrsten af Brandenburg havde haft Arveret til Hertugdømmet Pommern, hvor den gamle vendiske Fyrsteslægt var uddød under Krigen. Da Sverig krævede Forpommern, maatte han nøjes med *Bagpommern,* men fik til Gengæld Stifterne *Magdeburg, Halberstadt* og *Minden.*

5) Maximilian af Bayern beholdt *Øvre Pfalz* (ved Mainflodens øvre Løb); Vinterkongens Søn fik Nedre Pfalz (Landet om *Heidelberg*) tilbage, og der oprettedes *en ottende Kurværdighed* for ham.

5) Den Ligestilling i Riget, som ved Augsburgfreden var givet de katolske og evangeliske Stænder, blev fastslaaet paa ny og udvidet til ogsaa at gælde de *reformerte* Stænder. De tidligere katolske Stifter, som 1624 havde været i Protestanternes Hænder, skulde vedblive at være protestantiske; de øvrige Stifter skulde Katolikkerne beholde. De verdslige Fyrster i Riget bevarede Retten til at skifte Trosbekendelse og derved bestemme, hvilken Kirke der skulde være den raadende i Landet; dog skulde de Undersaatter, som 1624 havde haft en af deres Øvrighed anerkendt Bekendelsesfrihed, have Lov til at beholde denne. Beslutninger om kirkelige Spørgsmaal kunde for Fremtiden ikke tages paa Rigsdagen ved simpel Stemmeflerhed, men skulde vedtages særskilt baade af Rigsdagens katolske og protestantiske Stænder.

6) De tyske Stænders Magt udvidedes; enhver Rigsstand fik Ret til at slutte Forbund, ikke alene med andre Rigsstænder, men ogsaa med fremmede Magter; dog maatte saadanne Forbund ikke være rettet mod Kejser eller Rige.

Med den westfalske Fred standsede Religionskrigene i Europa; de Krige, der førtes i anden Halvdel af det 17. og i det 18. Aarhundrede drejede sig i Hovedsagen om rent politiske og økonomiske Magtspørgsmaal. Religiøse For-

følgelser vedblev at forekomme i flere katolske Stater (Østerrig og Frankrig), men Grundsætningen om Trosbekendelsernes Ligestilling fæstnedes dog snart i adskillige Lande (de forenede Nederlande, England, Brandenburg).

Det tyske Rige var blevet saa stærkt svækket ved Trediveaarskrigens Rystelser og Ødelæggelser, at det efter 1648 ikke betød synderligt for Magtforholdene i Europa. Dets opløste Tilstand lokkede dets mægtige Nabo Frankrig til stadige Angreb paa det; flere af de syd- og vesttyske Fyrster begyndte at se deres Fordel ved at slutte sig til den franske Konge. Den tyske Rigsdag fik snart sit faste Sæde i *Regensburg*, og dens Samling her blev *stedsevarende*, saa at den ikke længere sammenkaldtes og hjemsendtes af Kejserne. Dette havde igen til Følge, at Fyrsterne ikke selv mødte paa Rigsdagen, men lod sig repræsentere af Udsendinge.

Tyskerne var i den lange Krig blevet et splittet og fattigt Folk; der skulde gaa mere end 100 Aar, før de i Velstand og Aandsliv naaede den Højde, de havde staaet paa i Reformationstiden. I enkelte Stater begyndte Fyrsterne dog straks et kraftigt Arbejde paa at bøde Ulykkerne; i saa Henseende gik Kurfyrst *Frederik Vilhelm den Store af Brandenburg* foran; han naaede ogsaa i sin Regeringstid (1640—88) at gøre sit Land til den mægtigste Stat i Riget næst Østerrig.

IX. England, Skotland og Irland 1603—1660.

49. Jakob I Stuart. Efter Elisabeths Død anerkendtes Jakob VI af Skotland, der nedstammede fra en Datter af Henrik VII Tudor, som hendes nærmeste Arving og blev nu tillige Englands og Irlands Konge. Skotland beholdt egen Regering og Parlament, dets Forbindelse med de to andre Riger blev saaledes kun en *Personalunion*. England vandt ved denne Union fremtidig Sikkerhed mod Angreb fra skotsk Side, der før havde været saa almindelige, naar England førte Krige paa Fastlandet.

Jakob I arvede fra Elisabeth et stærkt Kongedømme i sit ny Rige; men medens hans store Forgængerske havde forstaaet at gøre sin Magt gældende uden at saare Folkets Selvfølelse, var Jakob selv tilbøjelig til i Ord og Skrift stærkt at fremhæve Kongedømmets guddommelige Ret og Undersaatternes Pligt til at underkaste sig det. Han havde derfor jævnlige Sammenstød med det engelske Parlament; disse endte dog i Regelen med, at Kongen maatte give tabt.

Jakob var opdraget i den skotske presbyterianske Kirkes Lærdomme; men i England holdt han stærkt paa Kongens Myndighed som den engelske Kirkes Overhoved. Han var stemt for Skaansel mod Katolikkerne, men Parlamentet fremtvang strenge Forholdsregler imod dem. De vilde hævne sig ved at sprænge Kongen og Parlamentet i Luften (Krudtsammensværgelsen); Forsøget blev dog afværget og Forfølgelserne imod dem derefter endnu skarpere. Ogsaa mod Puritanerne gik Regeringen haardt frem; en Del af dem begyndte derfor at udvandre til Nordamerika.

I Forholdet til Udlandet vilde Jakob gerne være den store Fredstifter under de religiøse Stridigheder paa Fastlandet. Han endte straks den Krig med Spanien, der havde vedvaret lige til Elisabeths Død, og han lod sin Søn ægte en fransk, katolsk Kongedatter. Derimod var det kun en lunken Støtte, han ved Trediveaarskrigens Udbrud ydede sin Svigersøn, Frederik af Pfalz. Ved hele denne Udenrigspolitik vakte Jakob megen Uvilje imod sig i det engelske Folk.

50. Karl I Stuart blev sin Faders, Jakob Is Efterfølger (1625—49). Han havde den samme høje Opfattelse af Kongedømmets Betydning som Faderen; han var ridderlig og fyrstelig i sin ydre Fremtræden, men upaalidelig og uden Agtelse for Folkets Rettigheder. Han begyndte snart at opkræve forskellige Afgifter uden Parlamentets Bevilling; dette rejste en skarp Modstand, og Kongen gav foreløbig efter. Han underskrev et Andragende, Parlamentet havde vedtaget (»*Petition of Right*«), hvorved det blev fast-

slaaet, at Kronen hverken kunde kræve nogen Skat eller optage noget Laan uden Parlamentets Samtykke. Karl overholdt dog ikke denne Forpligtelse, og da Parlamentet saa vedtog en meget skarp Indsigelse mod det ny Lovbrud, opløste han det 1629 og lod 11 Aar hengaa uden at indkalde et nyt. I dette Tidsrum vedblev Kongen at opkræve ubevilgede Afgifter og skaffede sig desuden Penge ved at udskrive Tvangslaan og sælge Monopoler (ɔ: Eneret til at handle med eller fabrikere bestemte Varer). Desuden skærpede han ved sine kirkelige Foranstaltninger i høj Grad de religiøse Modsætninger i Folket. Ærkebiskop *Laud* af Canterbury genindførte flere katolske Skikke i den engelske Kirkes Gudstjeneste, hvad der i høj Grad krænkede Puritanerne; og til sidst krævede Kongen, at denne Kirkes Liturgi (ɔ: Gudstjenesteordning) ogsaa skulde anvendes i Skotland. Dette Magtbud fremkaldte en Rejsning blandt Skotterne, der i Tusindvis underskrev en Forpligtelse *(Covenant)* til med alle lovlige Midler at genvinde Evangeliets Frihed. Karl havde ikke Penge til at ruste en Hær, og under den stærke Gæring, der var udbrudt ogsaa i England, saa han sig da nødt til atter at sammenkalde det engelske Parlament.

51. Det lange Parlament og den store Borgerkrig, 1640—49. I det nyvalgte Parlament havde Kongens Modstandere Overhaand. Paa Karls Side stod *Katolikkerne,* der støttede Kongemagten, fordi de indsaa, at kun, hvis det lykkedes at føre Kongehuset tilbage til Romerkirken, var der Mulighed for, at England atter kunde blive katolsk; endvidere havde han Støtte af *Statskirkens Mænd;* dens Præster forkyndte for Menighederne, at absolut Lydighed mod Kongens Bud var ret Kristenpligt. Men Underhusets Flertal, der for en stor Del bestod af ivrige Puritanere, var fast bestemt paa at sætte nøje Grænser for Kongemagten, og Karl gav i Begyndelsen efter for dets Krav. De kirkelige Domstole, hvis Kendelser Laud hidtil havde kunnet støtte sig til, blev ophævet, og der vedtoges, paa Trods af Kronens nedarvede Ret, den Lov, at det siddende Parlament kun kunde

opløses med sit eget Samtykke, og at Parlamentet i Fremtiden skulde indkaldes hvert tredje Aar. — Uroen i England forplantede sig til Irland, hvor der udbrød et voldsomt Oprør; Tusinder af Englændere blev dræbt derovre, og næsten hele Øen kom i Katolikkerne Magt. Men Underhuset vilde ikke betro Kongen en Hær til at dæmpe Opstanden og fratog ham hans Ret til at udnævne de højeste Befalingsmænd. Paa sin Side havde Karl gjort et lovstridigt Forsøg paa at fængsle nogle Medlemmer af Underhuset, hvem han mistænkte for Højforræderi. Da dette Forsøg blev afværget med Hjælp fra Londons Borgerskab, forlod Kongen sin Hovedstad og kaldte sine Tilhængere under Vaaben (1642). Saaledes udbrød *den store Borgerkrig.*

Den kongelige Hær dannedes af Landadelen (»*Kavalerne*«), Katolikkerne og de ivrige Statskirkemænd; den Krigsmagt, Parlamentet udrustede, fik især Tilgang fra den dygtige og kraftige Borgerstand i London og Byerne i Sydengland og fra Puritanerne (»*Rundhovederne*«) i hele Landet. Efter tre Aars vekslende Kampe sejrede Parlamentshæren under *Oliver Cromwells* Ledelse afgørende ved *Naseby,* hvorpaa Kongen flygtede til Skotterne.

Cromwell var en ivrigt puritansk Landadelsmand, der i Krigens Begyndelse havde ført et Korps af begejstrede Trosfæller, som villigt gav sig ind under hans strenge Tugt og i Kampen viste den største Dødsforagt. De betragtede sig selv som Guds udvalgte Folk, der med Sværdet skulde fuldbyrde hans Straffedom over hans Fjender. Denne Aand forplantede sig til den øvrige Parlamentshær og skaffede den Sejren.

Kongen havde søgt Tilflugt hos den skotske Hær, der var rykket ind i Nordengland i Forbund med det engelske Parlament og i dettes Sold. Han havde haabet at kunne vinde Skotterne for sig ved at anerkende den presbyterianske Kirke i deres Land, men de havde tabt al Tillid til ham og udleverede ham til det engelske Parlament, som foreløbig satte ham i Forvaring. Der udbrød imidlertid nu

Strid i Underhuset mellem Karls hidtilværende Modstandere. Mange af Puritanerne ønskede Forlig med Kongen, naar han kun vilde anerkende Parlamentets Ret, og naar *den engelske Kirke* fik en *presbyteriansk Forfatning*. Men andre gik langt videre i deres Krav; de vilde have Statskirken helt afskaffet, katolsk og episkopal Gudstjeneste skulde forbydes, men alle andre Protestanter (»*Dissenters*«) skulde have Lov til at danne fri Menigheder. Disse yderliggaaende Puritanere kaldtes *Independenter* (»de uafhængige«). Til disse sidste sluttede Cromwell sig, og Hæren fulgte ham. Baade han og Presbyterianerne søgte Forlig med Kongen, men Karl viste sig saa upaalidelig under alle Forhandlingerne, at disse maatte afbrydes. Cromwell brød da helt med Presbyterianerne, som ikke vilde indrømme den Frihed i Gudstjenesten, han og Hæren krævede. En Troppeafdeling besatte Adgangene til Underhuset og udelukkede alle dets presbyterianske Medlemmer, saa der kun blev Independenter tilbage (»*the rump parliament*«). Disse Medlemmer vedtog derpaa, at *Underhuset, som valgt af Folket, havde den øverste Magt i England.* Kongen blev dømt til Døden af en Domstol, Underhuset havde nedsat, og derpaa halshugget (1649); Overhuset blev opløst og England erklæret for en Republik. Den udøvende Magt blev overdraget til et *Statsraad*, som var valgt af Underhuset.

52. Den engelske Republik. 1649—1660. — Den republikanske Regering havde uden for Hæren i Virkeligheden kun et ringe Antal Tilhængere i de forenede Riger. Katolikkerne og de kongeligsindede Protestanter i Irland udraabte den henrettede Fyrstes Søn *Karl* (II) til Konge. Det samme gjorde Presbyterianerne i Skotland. Cromwell dæmpede imidlertid Rejsningen begge Steder med Kraft og Strenghed; en stor Del af den irske Jord blev ved denne Lejlighed frataget de tidligere Ejere og overdraget til indvandrede Englændere. — Imidlertid voksede i England selv Misfornøjelsen med Rumpparlamentet; dets Medlemmer viste sig i høj Grad bestikkelige og tilsidesatte Lands Lov og Ret

paa det groveste, men de vilde ikke give Folket Adgang til at vælge et nyt Parlament. Cromwell lod da sine Soldater jage Medlemmerne fra hverandre (1653) og sammenkaldte et nyt, hvis Medlemmer dog udelukkende var valgt af de independentiske Menigheder og af Hæren. Heller ikke dette »korte Parlament« kunde Cromwell imidlertid forliges med. Paa ulovlig Maade vedtog et Mindretal af dets Medlemmer at overdrage den højeste Magt i Riget til Cromwell; denne Beslutning blev stadfæstet af Hærens Officerer, og Parlamentet opløstes.

Cromwell udstedte nu paa egen Haand en ny Forfatning: England, Skotland og Irland skulde danne een Republik med fælles Parlament; dette skulde kun bestaa af eet Hus, og Katolikker og Episkopale var udelukkede fra Valgret. Det fik den *lovgivende* Magt, medens Cromwell beholdt den *udøvende* med Titelen »*Lord Protektor*«. Der sikredes alle Kristne Bekendelsesfrihed undtagen Katolikker og Episkopale. — Cromwell havde overtaget Magten især for at grundfæste den religiøse Frihed i England; han mente, han foreløbig var den eneste Mand, der kunde sikre denne Frihed, og kunde ikke finde sig i den Modsigelse, Parlamentet rejste mod flere af hans Regeringshandlinger. Det blev da opløst, og et nyt indkaldt. I Folket var der en voksende Uvilje mod Hærens overmægtige Indflydelse og en almindelig Længsel efter Genoprettelsen af en lovbunden borgerlig Frihed. Det ny Parlament tilbød da Cromwell Kongemagten, men af Frygt for Independenterne i Hæren afslog han Tilbuddet, skønt han erkendte, at Republikken ikke vilde kunne slaa varig Rod i Folket. Derimod lod han sig overdrage Retten til at vælge sin Efterfølger.

Cromwells indre Styrelse var i øvrigt klog og maadeholden; udadtil optraadte han med stor Kraft, især til Forsvar for Protestantismen paa Fastlandet. 1651 havde Parlamentet vedtaget *Navigationsakten;* ifølge denne Lov maatte Indførselen af Varer fra de fremmede Verdensdele til England kun foregaa paa engelske Skibe, hvilket vilde

medføre, at Hollændernes store Skibsfart paa England næsten helt maatte ophøre. Den nederlandske Republik tog heraf Anledning til Krig med den engelske; de to Magters Flaader viste sig i denne Krig hinanden omtrent jævnbyrdige; men Hollænderne maatte ved Freden bøje sig for Navigationsaktens Bestemmelser. — England deltog derpaa som Frankrigs Forbundsfælle i Krigen mod Spanien (S. 56) og erobrede under denne Krig *Jamaica*, som blev dets første Koloni i Vestindien.

Richard Cromwell, der (1658) fulgte sin Fader som Protektor, følte sig selv uskikket til sit vanskelige Hverv og traadte snart tilbage under almindelig Uro i Landet. Hærens Generaler begyndte nu at bekæmpe hinanden, og General *Monk* førte da sin Hær mod London for at gøre Ende paa Forvirringen og gengive Folket den Orden og Fasthed i Styrelsen, der trængtes til. Han satte sig i Forbindelse med den landflygtige Prins *Karl Stuart*, og denne udstedte fra Holland en Proklamation til Folket, hvori han lovede at give Amnesti til alle dem, hvem Parlamentet ikke vilde undtage fra en saadan, og at stadfæste de Love om Samvittighedsfrihed, Parlamentet maatte vedtage. Monk lod saa vælge et nyt Parlament, som besluttede, at Magten efter Rigets gamle Love skulde være hos Konge, Overhus og Underhus, og indbød Prinsen til at komme til England. *Karl II* besteg derpaa sine Fædres Trone 1660. Denne Begivenhed kaldes *Restaurationen*. De tre Kongeriger fik nu igen hvert sit Parlament. Det store Flertal af Folket tilkendegav højlydt sin Tilfredshed med, hvad der var sket.

Den Aand, som var vakt i det engelske Folk under den lange Kamp for aandelig og borgerlig Frihed, fik sit skønneste og ædleste Udtryk i *Miltons* Digtning. I »*det tabte Paradis*«, der er skrevet kort efter Restaurationen, skildrer han Kampen mellem Gud og Djævelen om Menneskesjælens Frelse. Digtet afspejler Puritanernes Anskuelse af Livet som den store Strid mellem Guds udvalgte Børn og Mørkets Magter, og Milton betegner det som Menneskets højeste

Opgave at bevare Sjælens Renhed mod alle onde Fristelser. I Borgerkrigen havde Milton staaet paa Parlamentets Side og forsvaret dets Sag i flere Stridsskrifter.

X. Nederlandene ved Midten af det 17. Aarhundrede.

53. Forfatningen i »de forenede Nederlandes Republik« var i flere Henseender meget slet. Hver af de 7 Provinser, som 1579 havde indgaaet Forbundet i Utrecht (S. 39), bevarede sin Suverænitet. Udsendinge fra disse Provinser, valgte af deres Stænder, dannede Forbundets øverste Myndighed, *Generalstaterne* i *Haag*, som ledede dets udenrigske Anliggender og raadede over den fælles Hær og Flaade. Men Generalstaterne kunde i alle vigtige Sager kun tage gyldige Beslutninger, naar *alle* 7 Provinsers Udsendinge stemte derfor. Provinsen Holland med Hovedstaden *Amsterdam* ragede ved Folketal og Rigdom op over de øvrige Provinser, og dens Udsendinge øvede som Regel den største Indflydelse i Generalstaterne. Prinserne af Huset *Oranien* beklædte en Tid lang Stillingen som Statholder og øverstbefalende over Hær og Flaade; de stræbte efter fyrstelig Magt og ønskede at skabe en fastere Statsenhed paa Bekostning af de enkelte Provinsers Selvstændighed; de havde Støtte i Adelen, Hæren og de lavere Folkeklasser, men de bekæmpedes stærkt af det rige og stolte Borgerskab i Holland, som vilde bevare den republikanske Forfatning. Fra 1650 stod Statholderposten ubesat i mere end 20 Aar; Hollands Førstemand, den dygtige og fædrelandssindede *Jan de Witt*, var i dette Tidsrum Republikkens ledende Statsmand. — Den kalvinske Kirke var i alle Provinserne den raadende, men der var i øvrigt Samvittighedsfrihed baade for de talrige Katolikker og for de mange andre Trossamfund, saaledes ogsaa for *Jøderne*, som derfor i Mængde bosatte sig i Nederlandene. — Ligeledes gjaldt der en udstrakt Trykke-

frihed, hvilket kom baade den videnskabelige Granskning og Dagspressen til gode.

54. Handel og Kolonier. De forenede Nederlande gik ud af den lange Uafhængighedskrig med Spanien som en protestantisk Stormagt og Europas første Sø- og Handelsmagt. Grunden til denne høje Stilling var lagt midt under Krigen. Da Filip II havde forbudt Hollænderne alt Samkvem med spanske og portugisiske Havne, hvor de hidtil havde hentet de amerikanske og indiske Varer, havde de selv banet sig Vej til de fremmede Verdensdele. 1602 dannedes der et nederlandsk-ostindisk Handelsselskab, der fik Eneret paa al Handel hinsides Kap og Suverænitet over alle de Lande, det erhvervede i Indien. Hollænderne erobrede snart de fleste portugisiske Besiddelser i det indiske Hav; deres vigtigste Koloni blev *Java* med Byen *Batavia,* som de selv grundlagde. Særlig indbringende blev deres Handel med Krydderier (Nellike og Muskat) fra Molukkerne. De drev ogsaa Handel med Kina, Japan og Arabien (Mokka), og ved det gode Haabs Forbjerg anlagde de *Kapstaden* som Station for deres Ostindiefarere. Til Kaplandet udvandrede mange hollandske Bønder, hvorved der her dannedes en blomstrende Agerdyrkningskoloni. — Hollandske Opdagere kom til *Tasmanien, Ny-Zeeland* og *Ny-Holland.*

Hollændernes Vinding af Handelen med Asien øgedes ved, at de i egne Skibe bragte de asiatiske Varer videre til de andre Lande i Europa. Paa Højdepunktet af deres Magtstilling (c. 1670) talte deres Handelsflaade c. 16,000 Skibe, medens England samtidig kun havde 4000, Frankrig endog kun 600. Særlig indbringende var deres Handel med *Østersølandene;* herfra hentede de Skibstømmer, Tjære, Hamp og Tovværk; Danmark forsynede dem især med Fedekvæg til Handelsflaadens Proviantering, Norge leverede Gran- og Fyrrestammer til deres Dige- og Skibsbygning og til at nedramme i den bløde Grund under Byerne i Marskegnene. — Endelig havde de en stor Rigdomskilde i *Fiskeriet* i de nordlige Have.

55. Nederlandsk Kultur i det 17. Aarhundrede. Den 80-aarige Kamp for Friheden havde skabt et sundt, kraftigt og rigt Folkeliv i Nederlandene. Folket var opfyldt af Stolthed over de vundne Sejre, af Kærlighed til alt hjemligt og af Glæde over Livet, som det kunde leves paa Fædrelandets Jord. Disse Følelser gav den nederlandske Kultur i Stormagtstiden dens ejendommelige Præg. Dens ædleste Frugt blev den rige hollandske *Malerkunst,* der satte sig til Maal at skildre Menneskene og Naturen *realistisk,* saaledes som de virkelig er og ses, uden Forskønnelser. De hollandske Mestere malede især Portrætter af deres egne Landsmænd; mange af disse Portrætter danner store *Gruppebilleder,* hvor man ser Medlemmer af en Byøvrighed, af et Skyttegilde eller et Købmandslav. Men Kunsten tog ogsaa en Mangfoldighed af Emner fra Folkelivet i Gaarde og Haver, paa Gader og paa Torve (Genrebilleder), fra det ejendommelige hollandske Landskab og fra Havet omkring Landets Kyster. De første Navne i denne Kunst er *Rembrandt* og *Frans Hals.* — I Bygningskunsten raadede den Stil, man kalder *den nederlandske Renæssance;* der byggedes især af røde Mursten, med Sandstensprydelser: Karme og Indfatninger om Gavle, Døre og Vinduer, udhugne Menneske- og Dyrefigurer, Vaser o. s. v. Denne Stil kendes i Danmark fra Christian IVs Bygninger.

Ved Universiteterne, især *Leidens,* blomstrede lærde Studier (Medicin, Naturvidenskaber, klassiske og østerlandske Sprog). Landet var gæstfrit over for alle fremmede, og mange Studenter fra det øvrige Europa flokkedes ved de hollandske Læreanstalter.

XI. Frankrig 1610—1661.

56. Ludvig XIII og Richelieu 1610—43. Henrik IV's Søn og Efterfølger, Ludvig XIII, var en svag og viljeløs Fyrste, der skiftevis lod sig lede af sin Moder, Enkedronningen, og af lidet værdige Yndlinge, indtil den højtbega-

vede, dygtige og viljestærke Kardinal *Richelieu* blev Førsteminister og vandt en altformaaende Indflydelse over ham. I den lange Aarrække, Richelieu styrede Frankrig (1624—1642), styrkedes Kongemagten, trods Kongens egen Svaghed, i høj Grad. Guvernørerne i Provinserne, der toges blandt Kongehusets Prinser eller af den højeste Adel, mistede en stor Del af den betydelige Magt, de hidtil havde siddet inde med. Regeringen lod kongelige Udsendinge, *Intendanter,* berejse Provinserne og gav dem Tilsyn baade med Guvernørerne, Provinsstænderne og de kommunale Raad. *Rigsstænderne* var sidste Gang sammenkaldt 1614, men evnede ikke at træde op mod den øgede Kongemagt, fordi der raadede en stærk Spænding mellem Adel og Trediestand.

Efter Henrik IVs Død havde den katolske Bevægelse i Frankrig vundet ny Styrke og blev i Ludvig XIIIs første Regeringstid støttet af Hoffet. Hugenotterne ordnede sig da som et politisk Modstandsparti og forsøgte et Oprør, der dog blev dæmpet. Richelieu vilde ikke røve de Reformerte deres Bekendelsesfrihed, men han saa en Fare for Statsenheden og Kongemagten deri, at de havde deres egen politiske Organisation og kunde støtte sig til deres Sikkerhedsstæder. Da Hugenotterne anden Gang brød Freden i Landet, angreb han den vigtigste af disse Stæder, *la Rochelle,* og indtog den efter en langvarig Belejring og et heltemodigt Forsvar. Ved et kongeligt Budskab (*Naadesediktet* 1629) stadfæstede Ludvig XIII derpaa de Reformertes kirkelige Friheder, hvorimod de mistede alle Sikkerhedsstæderne.

Udadtil genoptog Richelieu Henrik IVs Politik, hvis Maal var at bryde Huset Habsburgs Overmagt i Europa. Under Trediveaarskrigen forbandt han sig, som forhen fortalt, med de protestantiske Magter, og franske Hære rykkede i Marken baade i Tyskland, i Italien og Spanien. Han døde imidlertid (1642) uden at se den endelige Frugt af de Sejre, disse Hære vandt. Richelieus Lærling, Italieneren Kardinal *Mazarin,* blev nu Frankrigs Førsteminister og ledede baade den ydre og indre Politik i sin Mesters Spor, men uden dennes overlegne Dygtighed.

57. Ludvig XIVs første Regeringstid. 1643—1711. Ludvig XIV, der blev Konge efter sin Faders Død 1643, var dengang kun 5 Aar gammel. Mazarin bevarede sin Stilling ogsaa efter Tronskiftet. Ved den westfalske Fred vandt Frankrig det meste af *Elsass.* Krigen med Spanien vedvarede endnu til 1659, da Spanien maatte afstaa *Artois* og nogle Landstrækninger, der hidtil havde tilhørt det nord for Pyrenæerne. Mazarins Styrelse havde mange Skyggesider; allerede under Richelieu var Statens Pengevæsen kommet i Uorden, og værre var det siden blevet. Der rejste sig da en stærk Bevægelse mod den mægtige Minister, som selv havde beriget sig uredeligt af Statens Midler. Denne Bevægelse støttedes baade af Rigets øverste Domstol, Pariserparlamentet (I, S. 171), Højadelen og Borgerskabet i Paris (*la fronde,* 1649). Mazarin maatte flygte til Udlandet, og hans fornemste Modstander, Prinsen af *Condé,* der havde udmærket sig som Hærfører i Trediveaarskrigen, fik en Tid Magten ved Hoffet. Men der udbrød snart Splid mellem de forskellige Partier, Fronden bestod af, og Uroen i Landet øgedes kun herved. Der kom derfor et stærkt Omslag i Folkestemningen til Gunst for den fordrevne Minister. Denne vendte tilbage i sin Stilling, og det blev nu Condés Tur at gaa i Landflygtighed. Han gik til sit Fædrelands Fjender, Spanierne, og førte i nogle Aar en spansk Hær mod sine egne Landsmænd. Det havde saaledes paa ny vist sig umuligt at rejse en virksom Modstand mod det enevældige Kejserdømme i Frankrig, fordi Stænderne ikke kunde enes indbyrdes.

Ludvig XIV.s Tidsalder, c. 1660—1715.

XII. Opgangstiden i Ludvig XIV.s Regering. 1661—81.

58. **Enevældens Gennemførelse.** Ludvig XIV gennemførte i Frankrig den kongelige *Enevælde,* som allerede Richelieu og Mazarin havde lagt Grunden til. Han opfattede Kongedømmet som en guddommelig Indstiftelse: Kongen var Guds Statholder paa Jorden og havde kun Ansvar over for Gud. Al Regeringsmagten tilhører ham; han er eneste Lovgiver og øverste Dommer og kan frit beskatte sine Undersaatter, saa meget han vil. Men det er Kongens Pligt at arbejde for Statens og Folkets Vel; og Ludvig XIV tog sit kongelige Kald meget samvittighedsfuldt. Han forlangte af sine Ministre, at ingen Regeringsforanstaltning maatte iværksættes uden kongelig Befaling, og han arbejdede mange Timer hver Dag for at sætte sig ind i Statssagerne. Han trængte den høje Adel og Gejstlighed tilbage fra Statstjenesten og tog til Ministre helst Folk af borgerlig Stand, som han saa adlede. — Han lagde den største Vægt paa, at Kongedømmet blev omgivet med den rigeste ydre Glans og Pragt, og han betragtede det som en Konges mest ærefulde Opgave at udvide sit Riges Grænser.

59. **Colbert.** De fleste Grene af Frankrigs indre Styrelse blev efter Mazarins Død lagt i Hænderne paa Finansministeren *Colbert.* Denne højtbegavede og dygtige, men strenge og haardhjertede Statsmand betragtede det som sin fornemste Pligt at stille saa rige Pengemidler som muligt til Raadighed for sin Herre Kongen, men tillige at skaffe disse Penge til Veje ved de Midler, der var mindst trykkende for Undersaatterne. Hans Bestræbelser gik da ud paa at øge det franske Folks Velstand og derved tillige dets Skatteevne saa meget som muligt.

Colbert gik som alle Tidens Statsmænd ud fra den Betragtning, at det Folk maatte være rigest, som ejede det

største Forraad af ædle Metaller. Den højeste Statskunst var da den at drage Guld og Sølv ind i Landet ved alle Midler og ved passende Foranstaltninger at hindre, at det igen strømmede bort. Størst Vægt lagde Colbert paa at skabe *en fordelagtig Udenrigshandel,* hvorved Udførselen fra Riget oversteg Indførselen til det med den størst mulige Værdi; thi herved kunde man tvinge Udlandet til i rede Penge at godtgøre Frankrig Forskellen mellem Udførselens og Indførselens Værdi. For at skaffe Landet Udførselsartikler fremmede Colbert paa alle Maader Udviklingen af den franske Industri. Folkets naturlige Egenskaber: Fingernemhed og god Smag, kom herved til megen Nytte. Den i Forvejen blomstrende Silkeindustri fik endnu større Betydning; Uld- og Linnedvæverier kom til; særligt Ry fik den kongelige *Gobelinfabrik,* der fremstillede kostbare, billedsmykkede, vævede Tapeter. Regeringen søgte at samle den industrielle Virksomhed i *store Fabrikker* og gav strenge Regler for, hvorledes alt Arbejdet i de forskellige Industrigrene skulde udføres. — For at skaffe Industrien Afsætning i Landet selv indførte Colbert høj Indførselstold paa fremmede Fabrikvarer; for ogsaa at skaffe den Markeder uden for Landets Grænser søgte han at erhverve Kolonier for Frankrig. Fra Kanada bredte franske Udvandrere sig over *Hudsonbugt-* og *Mississipilandene,* og ved Mundingen af Mississipi grundlagdes Kolonien *Louisiana.* Der stiftedes et fransk-ostindisk Handelsselskab, der vandt nogle Besiddelser paa Kysterne af *Forindien* og *Madagaskar,* og Frankmændene satte sig fast i Vestafrika ved *Senegal.* — De Grundsætninger, hvorefter Colbert ordnede Frankrigs økonomiske Liv, sammenfattes under Navnet *Merkantilismen.* Hans System blev snart efterlignet i de fleste andre europæiske Stater.

Colbert havde meget Held med sin Styrelse af Frankrigs Pengevæsen; de mange Toldafgifter, han paalagde, forøgede Statens Indtægter stærkt, men Skattebyrden hvilede tungt paa Folket.

60. Ludvig XIVs Krigsmagt. Til Skibsfartens og Koloniernes Beskyttelse skabte Colbert en stærk fransk Orlogsflaade, og Krigsministeren *Louvois* gav den franske Hær en tidligere ukendt Størrelse og Styrke. Den talte 270,000 Mand paa en Tid, da Østerrig kun kunde stille 50,000 Mand i Marken. Hærens Fodfolk fik en ensartet Udrustning; *Bajonetten* indførtes, saaledes at Geværet herefter kunde bruges baade som Skud- og Stødvaaben. — Hærens Mandskab skaffedes dels ved Hvervning, dels ved Udskrivning; den stod under Vaaben ogsaa i Fredstid; de enkelte Afdelinger fik ensartede Uniformer, og Mandskabet holdtes samlet i Kaserner. Paa Marchen medførte Hæren *Brotræn*, hvorved der i Hast kunde slaas Bro over Floderne. Ingeniøren *Vauban* indførte et nyt System i Befæstningskunsten, hvorved de franske Fæstningers Styrke øgedes i høj Grad.

61. Krigen for Dronningens Rettigheder. 1667—68. Efter Freden med Spanien 1659 havde Ludvig XIV ægtet den spanske Konge Filip IVs Datter, *Maria Theresia*, som ved sit Giftermaal gav Afkald paa sin Arveret til Spanien. Men den Medgift, Dronningen skulde have haft fra sit Fædreland, blev ikke betalt, og Ludvig betragtede af den Grund Afkaldet som ugyldigt. Da Filip IV nu døde, gjorde han derfor paa Dronningens Vegne Krav paa en Del af de spanske Nederlande, hvor han paastod, der gjaldt en særlig Arveret, der gav Maria Theresia Forret for hendes Broder, *Karl II*, der arvede Spanien. En fransk Hær besatte disse Lande, men England og Holland vilde ikke taale, at Frankrig kom i Besiddelse af Antwerpen og derved fik Adgang til Schelden og Nordsøen. De to Magter indgik Forbund med Sverig og tilbød Mægling mellem Frankrig og Spanien *(Tripleallianceen)*. Ludvig XIV turde i Øjeblikket ikke optage Kampen med dem alle paa een Gang og nøjedes med, at Spanien afstod til ham en Del af *Flandern* med Byen *Lille*, som Vauban nu omdannede til en befæstet Vaabenplads af første Rang.

62. Den hollandske Hævnkrig. 1672—78. Ludvig XIVs Vrede rettedes nu især mod *de forenede Nederlande*, der havde trodset hans Magt. Han besluttede at tilintetgøre den kætterske Republiks Uafhængighed; ogsaa Colbert tilskyndede til Angreb paa den, da Generalstaterne havde gengældt Frankrigs Toldforanstaltninger ved at forhøje Tolden paa franske Varer, som indførtes til Nederlandene. Ludvigs dygtige Diplomater fik snart Tripleallianceen opløst. Karl II af England sluttede hemmeligt Forbund med Frankrig; han fik Løfte om Ludvigs Hjælp, hvis han vilde genindføre Katolicismen i sit Rige, og om Besiddelser paa Nederlandenes Kyst. Ogsaa Formynderregeringen for Karl XI i Sverig lod sig ved Bestikkelser drage over paa fransk Side, og flere Fyrster i Tyskland gav den franske Hær Tilladelse til at rykke gennem deres Lande, for at den kunde angribe Nederlandene fra deres svageste Side: den ubefæstede Østgrænse. Under Anførsel af Condé og Turenne overvældede Franskmændene let den nederlandske Landhær og trængte frem til Amsterdams umiddelbare Nærhed. Men det hollandske Folk tog sig kraftigt sammen og skaffede sig ved at gennembryde Digerne og lade Havet oversvømme Marskerne en foreløbig Frist til at sætte Landet i bedre Forsvarsstand. Den unge Prins *Vilhelm III af Oranien* blev valgt til Statholder og Generalkaptajn; *Jan de Witt*, hvem Folket gjorde ansvarlig for det forsømte Landforsvar, blev myrdet ved et Gadeopløb i Haag.

Franskmændenes Fremgang standsede saaledes brat, og flere europæiske Magter kom den betrængte Republik til Hjælp. *Kejseren, det tyske Rige, Spanien* og *Brandenburg* greb til Vaaben for at bryde Frankrigs truende Overmagt. Det engelske Parlament tvang Karl II til at trække sig ud af Krigen, efter at den udmærkede hollandske Admiral *Ruyter* kækt havde afslaaet den fransk-engelske Flaades Landgangsforsøg, og Ludvigs anden Forbundsfælle Sverig blev angrebet af Danmark *(den skaanske Krig, 1675—79)*. Den franske Hær blev da draget tilbage fra Holland, men

paa de andre Krigsskuepladser, i Belgien og ved Rhinen, hævdede den sin Overlegenhed over Modstanderne. Disse begyndte derfor at trættes ved Krigen, og paa en Kongres i *Nijmegen* lykkedes det Ludvigs Diplomater først at faa sluttet en Særfred med Nederlandene, som prisgav deres Forbundsfæller (1678); derefter maatte Spanien slutte Fred med Tabet af *Franche Comté;* endelig ogsaa Kejseren, det tyske Rige og Brandenburg.

63. Ludvig XIVs Reunioner. Efter Freden i Nijmegen oprettede Ludvig XIV nogle Domstole, der skulde undersøge, om Frankrig ved de senere Fredsslutninger havde faaet alt, hvad der efter Traktaternes Lydende retmæssigt tilkom det. Ifølge disse Domstoles Kendelser inddrog han flere Landsdele i Vesttyskland og besatte den fri Rigsstad *Strassburg,* der nu blev omdannet til en stærk Fæstning. Disse »Reunioner« indeholdt store Overgreb mod det tyske Rige, men Kejseren vovede ikke at hindre dem; han var i disse Aar helt optaget af at værge de østerrigske Arvelande mod Tyrkerne.

XIII. Frankrigs Glanstid og begyndende Nedgang under Ludvig XIV.

64. Aandsliv og Smag. Efter Erhvervelsen af Strassburg havde Ludvig XIV naaet Højdepunktet af sin Magt. Frankrig stod som Verdens første Militærstat, og de fleste Fyrster i Europa kappedes om at søge dets Venskab og Beskyttelse. Dets Hof, dets Kultur og Moder blev toneangivende for hele den øvrige Verden.

Ludvig ansaa det for mest stemmende med Enevældens Væsen, at Kongen levede sit Liv i en vis ydre Fjernhed fra sine Undersaatter. Han valgte derfor sin Residens uden for Paris i den lille By *Versailles,* hvor han opførte et stort og pragtfuldt Slot. Dets Stil er nærmest den saakaldte *Barokstil,* en videre Udvikling af den italienske Renæssancekunst, som i det 17. Aarhundrede vandt stor Udbredelse i Europa. I denne Stil lægges der særlig Vægt paa at gøre Indtryk ved Bygningernes Størrelse og ved rig Anvendelse af ydre Prydelser: Søjler, Statuer, Vaser o. l. — Slottet var omgivet af vidtstrakte skønne Haver, anlagte i »den franske Havestil« med lange, lige Alleer, stive Hække, Træer og Buske, tilklippede i geometriske Figurer, Kanaler, Springvande og kunstige Vandfald. — Versailles blev Forbilledet for mange Slotsanlæg i andre Lande.

Ludvig XIVs Kongemagt øvede en meget stærk Indflydelse paa hele det samtidige franske Aandsliv: Kunstnere, Digtere og Videnskabsmænd kappedes om at forherlige den. *Corneille* og *Racine* skrev Tragedier efter Oldtidens klassiske Forbilleder og med Emner, hentede fra det gamle Hellas'es og Roms Myter og Historie. I disse Digterværker prises den menneskelige Viljes Herredømme over Sjælens Lidenskaber; Æren, Pligten og Lydigheden mod en højere Myndighed gøres til de rette Ledestjerner for Menneskenes Handlinger, hvilket stemte godt med Kongedømmets Krav til Undersaatterne. Den lærde og veltalende Biskop *Bossuet* søgte i sine Skrifter at paavise Kongemagtens guddommelige Oprindelse. Allerede Richelieu havde indstiftet et Samfund af Skribenter: *Academie française,* som fik den Opgave at arbejde for det franske Sprogs Renhed og Skønhed. Det medvirkede i høj Grad til at skabe Ensartethed, Fasthed og Klarhed i Sprogets Brug, og fra Ludvig XIVs Tid fik Fransk Indgang som Hofsprog i det øvrige Europa, og det fortrængte efterhaanden Latinen i Regeringernes indbyrdes Forhandlinger. Tidens ypperste franske Digter var *Molière,* hvis dristige og vittige Komedier opførtes ogsaa ved Hoffet i Versailles. De indeholder den skarpeste Satire over den Fordærvelse og Taabelighed, der raadede i det Samfund, han færdedes i; men Ludvig og hans Hofmænd morede sig desuagtet kosteligt over dem, og han forsømte heller ikke ved Lejlighed at smigre den store Konge.

Den Smag og de Moder, der raadede ved Hoffet i Versailles, kom til at beherske de højere Samfundsklassers Liv

baade i Frankrig og det øvrige Europa i henved et Aarhundrede. Den Anstand, der skulde vises ved Hoffet, krævede, at den naturlige Menneskeskikkelse skjultes saa meget som muligt under et ydre, forskønnende Dække. Parykken traadte i Stedet for den naturlige Haarvækst, Skægget ragedes helt af, Huden behandledes med Pudder og Sminke, og Legemets Figur »forbedredes« ved Hjælp af Snørliv og Udstopninger.

65. Hugenotternes Fordrivelse 1685. Ludvig XIV betragtede det som sin kongelige Pligt at udrydde Kætteriet i sit Rige. I Begyndelsen øvede han vel ingen Tvang mod Hugenotterne, men han søgte ved mangfoldige Lokkemidler at bevæge dem til Frafald fra deres Tro. Største Delen af den protestantiske Adel i Frankrig vendte saaledes under Kongens og Hoffets Paavirkning efterhaanden tilbage til Romerkirken. Senere brugte de kongelige Embedsmænd en Række skarpe Forholdsregler mod Hugenotterne i Borgerstanden; de vidste, at de glædede Kongen, hver Gang de kunde melde om ny Omvendelser. Colbert holdt sin Haand over de Reformerte, men efter hans Død ophævede Ludvig det nantiske Edikt (1685). Hugenottiske Lægfolk maatte vel fremdeles selv beholde deres Tro, men al reformert Gudstjeneste blev forbudt, Børnene skulde have Romerkirkens Daab, og Præsterne skulde enten gaa i Landflygtighed eller sættes til Strafarbejde. Udvandring af Lægfolk blev derimod forbudt.

Dette Skridt af Ludvig XIV blev den for Frankrig skadeligste af alle hans Regeringshandlinger. Hugenotterne var gennemgaaende den dygtigste, flittigste og mest oplyste Del af den franske Borgerstand. Trods Forbudet udvandrede de i Mængde til de protestantiske Lande, især til England, Nederlandene og Brandenburg. De førte store Kapitaler med sig og skabte i deres ny Hjemstavn en følelig Konkurrence til deres gamle Fædrelands Industri. — Efterhaanden begyndte det franske Folk desuden at segne under Colberts haarde Skattetryk, som igen skyldtes Krigen og

det ødsle Hofliv; og de sørgelige Følger heraf skulde snart vise sig ogsaa for Ludvig XIVs ydre Politik.

XIV. Europas Kamp mod Ludvig XIV.s Overmagt.

66. Den pfalziske Arvefølgekrig, 1688—97. Det tyske Rige havde vist sig saa afmægtigt over for alle Ludvig XIVs tidligere Overgreb, at Kongen ikke betænkte sig paa et nyt, saa snart Lejlighed bød sig. Da den regerende Slægt i Kurfyrstendømmet Pfalz uddøde, gjorde han Krav paa en Del af dets Lande som en Arv, der tilkom hans Broders Hustru, en pfalzisk Prinsesse. Ludvig ventede ingen synderlig Modstand fra Rigets Side, thi Kejseren var endnu indviklet i Krigen med Tyrkiet; desuden havde han selv til Forbundsfælle den engelske Konge *Jakob II,* der var gaaet over til Romerkirken og haabede ved fransk Hjælp at kunne genindføre Katolicismen i sit Rige.

De franske Hære havde i Begyndelsen ogsaa stor Fremgang i Tyskland, skønt Kejseren og de tyske Fyrster greb til Vaaben imod dem. Da kuldkastedes Ludvigs Planer paa een Gang ved en Rejsning af det engelske Folk imod dets Konge. Jakob II flygtede til Frankrig, hans Svigersøn, Statholderen i Nederlandene, Vilhelm III, blev Konge i hans Sted, og denne fremragende Statsmand, der altid havde haft et aabent Øje for Farerne ved Frankrigs Overmagt i Europa, blev fra nu af Ludvig XIVs mest aarvaagne Modstander og saa meget farligere for denne franske Konge, som han raadede over Englands og Nederlandenes forenede Magt. Snart traadte Spanien og Savoyen ind i Rækken af Frankrigs Fjender, Ludvigs Forsøg paa at føre Jakob II tilbage til England slog fejl, og skønt hans Hære endnu vandt adskillige Sejre paa Fastlandet, mærkedes det dog snart, at Frankrigs Styrke svigtede. Ludvig ansaa det da for klogest at slutte Fred, saa meget mere, som det gjaldt for Frankrig i Tide at samle Kræfter til en Kamp om et nyt stort Stridsspørgsmaal: Arvefølgen i det spanske Mo-

narki. Ved Freden i *Rijswyk* (1697) anerkendte han Vilhelm III som Konge i England og tilbagegav det tyske Rige de fleste af sine Reunioner, men beholdt Strassburg.

67. Den spanske Arvefølgekrig, 1700—1713. Den sidste habsburgske Konge i Spanien var *Karl II.* Han var fra sin Fødsel svag og ussel i enhver Henseende; det var at forudse, at han vilde dø tidlig, og han havde ingen Livsarvinger. Ludvig XIV lagde da den Plan ved hans Død at vinde enten hele det spanske Monarki eller i hvert Fald en Del af det. Som tidligere nævnt betragtede han det Afkald, hans Dronning, Karl IIs Søster, havde givet paa sin spanske Arveret, som ugyldigt, og han var rede til at gøre denne Arveret gældende. Men ogsaa den tyske Kejser *Leopold* krævede Karl IIs Rige som Arv for sit Hus, den yngre habsburgske Linie. Vilhelm III af England, som hverken kunde ønske Bourbonnerne eller Habsburgerne til Herrer over hele det spanske Monarki, foreslog under disse Forhold et Forlig mellem Ludvig XIV og Leopold, hvorefter Kejserens yngre Søn, *Ærkehertug Karl,* skulde være Konge i Spanien, medens den franske Dauphin (I, S. 175) skulde have de spanske Lande i Italien: *Neapel, Sicilien* og *Milano.* Ludvig gik ind paa disse Vilkaar, men Kejseren afviste Forliget, og ved det spanske Hof blev man meget forbitret over, at fremmede Magter saaledes gav sig til at raade over Rigets Fremtid. Spanierne ønskede først og fremmest, at Riget skulde gaa udelt i Arv, og da Karl IIs Ministre mente, at en Deling bedst kunde hindres, naar en bourbonsk Prins, der støttede sig til Frankrigs Magt, blev Arving, saa anerkendte Kongen kort før sin Død (1700) ved et Testamente Dauphins yngre Søn, *Filip af Anjou,* som sin Efterfølger i hele det spanske Monarki. Filip maatte til Gengæld give Afkald paa sin Arveret til Frankrig.

Ludvig XIV brød under disse Forhold de Aftaler, han havde truffet med Vilhelm III. Filip (V) drog til Madrid og blev hyldet som Konge der; franske Tropper rykkede ind i Spaniens europæiske Besiddelser for at sikre disse for den

ny Hersker. Men *Leopold,* der nys havde endt sin langvarige Tyrkerkrig, rustede sig for at hævde sin Slægts Rettigheder, og England og Nederlandene stillede sig snart paa hans Side. I begge disse Stater havde Folket egentlig ønsket at bevare Freden, men Ludvig XIV havde udæsket Englænderne paa det groveste ved, trods sit Løfte i Rijswykfreden, efter Jakob IIs Død at anerkende dennes Søn som Konge af England. Vilhelm III døde vel allerede 1702, men Englands og Nederlandenes Politik ændredes ikke derved. — Ogsaa flere nordtyske Fyrster og Hertugen af Savoyen støttede Leopolds Sag, medens Kurfyrsterne af Bayern og Køln stillede sig paa Frankrigs Side.

Den spanske Arvefølgekrig fik saaledes fra første Færd en meget vidtstrakt Skueplads: der kæmpedes baade i Belgien, i Sydtyskland og i Norditalien. Det viste sig snart, at Frankrigs militære Overlegenhed var gaaet tabt, medens dets Modstandere nu havde de ypperste Hærførere. Den kejserlige General Prins *Eugen af Savoyen**) og Hertugen af *Marlborough,* der førte den engelsk-hollandske Hær paa Fastlandet, drev efterhaanden Franskmændene ud baade af Tyskland, Italien og Belgien; til sidst trængte de i Forening endog ind i Nordfrankrig. Kejser Leopold overdrog inden sin Død sine Krav paa Spanien til sin yngre Søn, Ærkehertug Karl, medens den ældre Søn *Josef I* blev hans Efterfølger som Kejser og fik de habsburgske Arvelande. Englænderne erobrede *Gibraltar,* og med en engelsk Flaades Hjælp kom Karl selv til Spanien. Han fik imidlertid kun Tilslutning i Catalonien, medens det store Flertal af det spanske Folk holdt fast ved Filip V.

Prins Eugens og Marlbouroughs Sejre i Nordfrankrig gjorde imidlertid Ludvig XIV tilbøjelig til Fred; en frygtelig haard Vinter 1708—09 virkede yderligere til at svække det franske Folks Modstandskraft. Ludvig tilbød at opgive

*) Han hørte til en Sidelinie af det savoyiske Hus, var født og opvokset i Frankrig, men var allerede som ung traadt i østerrigsk Tjeneste.

alle sine Erobringer og overlade sin Sønnesøn til hans Skæbne, men de allierede krævede, at han ogsaa selv skulde hjælpe til at fordrive Filip fra Spanien. Denne Ydmygelse vilde han ikke underkaste sig, og Kampen blev genoptaget. Ved *Malplaquet* i Nordfrankrig blev den franske Hær endnu engang overvundet, men dens Modstand havde været meget kraftig og dens Tab ringere end Sejrherrernes.

Til sidst vaagnede ogsaa i England og i Nederlandene Trangen til Fred. Da Josef I døde barnløs (1711), blev Ærkehertug Karl tysk Kejser og arvede de østerrigske Lande. De to Sømagter kunde nu ikke længere ønske, at han ogsaa fik det spanske Monarki, hvorved det gamle habsburgske Verdensrige vilde blive genoprettet. I *Utrecht* sluttedes der da 1713 Fred mellem dem og Frankrig; Kejser Karl maatte senere tiltræde denne Fred. 1) Filip V blev anerkendt som Konge i Spanien og beholdt dette Riges Kolonier i de fremmede Verdensdele, men afstod Gibraltar til England. 2) *Belgien, Milano, Neapel* og *Sardinien* tilfaldt Kejser Karl VI. 3) Hertugen af Savoyen fik *Sicilien,* men 7 Aar senere maatte han efter en Strid med Kejseren ombytte denne Ø med det fattigere Sardinien. Hertugen af Savoyen, der paa Fastlandet havde *Piemont, Savoyen* og *Nizza,* kaldte sig herefter Konge af Sardinien, men vedblev at bo i Turin. 4) Frankrig afstod til England *Landene omkring Hudsonbugten* og *Ny Foundland.*

Med Freden i Utrecht var Frankrigs Overmagt i Verdenspolitikken brudt, og Magtforholdene i Europa undergik i det hele paa dette Tidspunkt store Forandringer. Det gamle spanske Monarki var helt opløst; de østerrigske Habsburgeres Magt var derimod styrket, dels ved det Herredømme, de havde vundet i Italien, dels ved de Erobringer, de alt forinden havde gjort fra Tyrkerne. — Englands Handel og Sømagt havde nu forlængst overfløjet Nederlandenes, og disses Stormagtsstilling ophørte fra det 18. Aarhundredes Begyndelse. Faa Aar efter Utrechtfreden bukkede Sverig under i den lange Kamp med Rusland (den store nordiske Krig,

der sluttede 1721); dermed gik ogsaa det nordiske Rige ud af de europæiske Storstaters Række. Til Gengæld var Rusland nu blevet en Stormagt, der snart greb stærkt ind i den almindelige europæiske Politik, og Brandenburg-Preussen begyndte at udvikle sig til en Militærstat af første Rang. — Europas politiske Tyngdepunkt flyttede sig ved hele denne Udvikling mere og mere fra Vest til Øst.

68. Ludvig XIV's sidste Aar. De langvarige Krige havde ødelagt den franske Stats før saa blomstrende Pengevæsen; Statsgælden var vokset til 3 Milliarder Francs, og alle Næringsveje var i stærk Tilbagegang, Borgere og Bønder trykkedes af haarde Skatter. Der var almindelig Misfornøjelse med det enevældige Kongedømme, og der kom en skarp Kritik til Orde mod Ludvig XIVs ødelæggende Erobringspolitik. Kongen ramtes i sine sidste Aar af tunge Skæbnens Slag; hans ældste Søn og Sønnesøn døde kort efter hinanden. Da han selv gik i Graven (1715), var hans nærmeste Arving en 5-aarig Sønnesønssøn, *Ludvig XV.*

XV. Englands Historie. 1660—1714.

69. Karl II, 1660—1685. Den tredje Konge af Huset Stuart, der ved Restaurationen 1660 havde taget sine Fædres Trone i Besiddelse, havde de samme Svagheder som sin Fader Karl I: han var upaalidelig og letsindig, men stædig i at fastholde sine Planer. Hans Livsførelse var yderst usædelig, hans Hofholdning ødsel. Tonen fra Hoffet forplantede sig til de højere Samfundsklasser i England, hvor tøjlesløse Livsnydelser nu tog stærkt Overhaand, efter at den puritanske Tids strenge Tryk paa Folket var ophørt.

Parlamentet vedtog i de første Aar en Række Love, der paa ny sikrede den episkopale Kirkes Herredømme i Landet; en Mængde Præster afsattes, fordi de ikke i alt vilde rette sig efter *Common prayerbook,* og de andre Trossamfund mistede Retten til offentlig Gudstjeneste. Karl II var imidlertid hemmelig gaaet over til Romerkirken og betragtede

det som sin Hovedopgave at bane Vej for dens Genindførelse i sit Rige, hvorved han mente, at ogsaa Kronens Magt vilde blive styrket. Han fristedes herved til at søge Forbund med Ludvig XIV af Frankrig, og efter at England først sammen med Nederlandene og Sverig havde standset Frankrigs Forsøg paa at erobre Belgien (Triplealliancen, S. 72), svingede han i kort Tid over paa Ludvigs Side og sluttede en hemmelig Traktat med ham, hvorved han lovede Frankrig sin Hjælp til Angrebet paa Nederlandene; til Gengæld fik han af Ludvig Penge til sit private Forbrug og Tilsagn om Støtte, naar han vilde genindføre Katolicismen i England.

Denne Karl IIs Politik vakte imidlertid snart en stærk Bevægelse i hans Folk, som frygtede Romerkirken mere end noget andet i Verden. Parlamentet greb til skarpe Forholdsregler mod de engelske Katolikker, og Kongen maatte (1673) underskrive *Testakten* (»Prøvelsesloven«), hvorved det blev bestemt, at kun Medlemmer af Statskirken kunde faa Statsembeder i England. Ved en lidt senere Lov udelukkedes Katolikker ogsaa fra Sæde i Parlamentet. Uviljen mod Romerkirken drev en Del af Parlamentet til endnu videregaaende Skridt. Der blev stillet Forslag om, at Tronfølgeren, Kongens Broder *Jakob*, der aabenlyst var blevet Katolik, skulde miste sin Arveret. Denne Plan kunde dog ikke gennemføres; Parlamentet delte sig i to Partier, *Whigger* og *Torier;* de første mente, at Folket havde Ret til at ændre Arvefølgen, de sidste hyldede derimod den Lære, som Statskirken forkyndte: at Folket ikke turde rejse Modstand mod den af Gud salvede Fyrste eller gøre Indgreb i den Arvefølge, Gud havde fastsat. Torierne var foreløbig de stærkeste, og Karl II kunde, støttet til Folkestemningen, i sine sidste Aar regere uden Parlament.

70. Jakob II, Revolutionen 1688—89. Efter Karls Død 1685 blev Jakob II saaledes Konge uden Vanskelighed. Han var i visse Maader hæderligere end sin Broder, men endnu stædigere af Vilje end denne; han var inderlig overbevist om Kongedømmets guddommelige Ret og desuden lidenskabelig Katolik. Han gjorde af egen Magtfuldkommenhed en Række Undtagelser fra Testakten, ophævede alle Straffelove mod Trossamfund uden for Statskirken og gav dem alle Ret til offentlig Gudstjeneste. Disse Overgreb fra Kronens Side fremkaldte stærk Gæring i Folket, men foreløbig kom det dog ikke til nogen væbnet Rejsning, thi man satte sin Lid til Fremtiden. Den aldrende Konge var sønneløs; døde han, vilde hans ældste Datter *Maria*, gift med Statholderen Vilhelm III i Nederlandene, arve Tronen, og hun var Protestant. Da fik Jakob i 1688 en Søn, der blev døbt med Romerkirkens Daab. Og nu brast Folkets Taalmodighed. En Mængde af Landets bedste Mænd, baade Whigger og Torier, underskrev en Henvendelse til Vilhelm af Oranien og bad ham komme til England for at værne dets Frihed og Love.

Vilhelm kunde ikke tage imod denne Kaldelse uden Generalstaternes Samtykke; men dette fik han let, thi kun ved et engelsk Tronskifte syntes det muligt at bryde det Forbund, Jakob II havde sluttet med Ludvig XIV, og som netop nu beredte Frankrigs Naboer paa Fastlandet store Farer (S. 77). Vilhelm fik derfor en hollandsk Hær og Flaade med paa sit Tog, og da han var landet i England, vandt han straks stærk Tilslutning fra alle Dele i Folket. Selv Mænd, der til det sidste havde staaet paa Kongens Side, som Marlborough, lod nu Jakob i Stikken. Denne tabte da al Besindelse og flygtede i største Hast til Frankrig uden at indsætte nogen Regent i sit Sted. Efter at Vilhelm havde holdt sit Indtog i London, sammenkaldte han Parlamentet, og dette erklærede, at Jakobs Flugt maatte anses som en Tronfrasigelse, og at Tronen derfor var ledig. Ved at give Beslutningen denne Form fik man ogsaa Torierne til at stemme for den. Derpaa blev Vilhelm og Maria valgt til Konge og Dronning af England, saaledes at Vilhelm skulde føre Regeringen i begges Navn. Katolikker udelukkedes fra Tronfølgen (»*Revolutionen*«, 1689). Forud havde Vilhelm

dog maattet underskrive en af Parlamentet vedtaget *Declaration of rights,* der havde Karakter af Haandfæstning. Ved denne blev det fastslaaet, at Kongen ikke kunde gøre Undtagelser fra Lovene, og at han ikke i Fredstid maatte holde en staaende Hær uden Parlamentets Samtykke. Kort efter vedtoges en *Toleranceakt,* hvorved de protestantiske Samfund uden for Statskirken *(Nonkonformisterne)* fik Ret til offentlig Gudstjeneste.

71. **Vilhelm III (1689—1702)** havde som fremmedfødt mange Vanskeligheder at overvinde, efter at han var blevet de forenede Rigers Konge, men han regerede med stor Klogskab og Behændighed, og skønt han aldrig blev folkeyndet i England, vandt han dog megen Respekt hos sine ny Undersaatter og øvede stor Indflydelse paa Styrelsens Gang, særlig i den ydre Politik, hvor han skaffede England en Magtstilling, det ikke havde kendt siden Cromwells Dage. — Jakob II gjorde med fransk Hjælp Landgang i Irland, men blev let overvundet af Vilhelm og endte sit Liv som Flygtning i Frankrig.

I den indre Styrelse befæstede Parlamentet sin Overvægt over Kronen; de fleste Statsudgifter bevilgedes fra denne Tid kun for et Aar ad Gangen, hvad der gjorde det nødvendigt at holde *aarlige* Parlamentssamlinger, og Valgene til Underhuset indskrænkedes til at gælde for 3 Aar. Der indførtes *Trykkefrihed,* ligesom der allerede under Karl II var givet en Lov, *Habeas-Corpusakten,* der indskærpede ældre Bestemmelser, hvorved Borgerne sikredes mod vilkaarlig Fængsling. Tronfølgen ordnedes saaledes, at Marias yngre Søster *Anna,* gift med Prins *Jørgen af Danmark,* anerkendtes som nærmeste Arving, og hvis hun døde uden Livsarvinger, skulde Kronen gaa over til Kurfyrst *Georg I af Hannover* (dette Land var kort i Forvejen blevet Kurfyrstendømme). Han var Dattersøn af Jakob Is Datter, der havde været gift med Frederik af Pfalz (S. 51). — Tidligere havde det saakaldte *Gehejmeraad (privy council),* der havde et meget stort Medlemstal, gaaet Kongen til

Haande i Regeringssager. Dette Raad vedblev vel at bestaa (og bestaar endnu i vore Dage), men dets Indflydelse blev især fra Vilhelm IIIs Tid trængt tilbage af det saakaldte *Kabinet,* en lille Kreds af dets Medlemmer, som beklædte de vigtigste Ministerposter og raadslog under Kongens eget Forsæde.

72. **Dronning Anna (1702—14)** besteg Tronen efter Vilhelm IIIs Død. Hun var mild og god, men uselvstændig; Partiherredømmet blev derfor stærkere udpræget i hendes Regeringstid end før. Hun tog sine Ministre af det Parti, som til enhver Tid havde Flertal i Underhuset, og saaledes blev Grunden lagt til den Statsskik, man kalder *Parlamentarismen.* Den kræver, at Ministeriet skal være i Overensstemmelse med Flertallet i Folkerepræsentationen. Regeringen føres derved i Virkeligheden af et Udvalg af dette Flertal, og saaledes udviskes Skellet mellem den udøvende og den lovgivende Magt. Baade Torier og Whigger hævdede nu Parlamentets Overmagt over Kongedømmet, men der var andre Modsætninger tilbage mellem de to Partier. Torierne vilde bevare Statskirkens Forrettigheder; de havde især deres Tilhængere i Landbefolkningen og ønskede derfor *fri Omsætning* med Udlandet, hvor der var Marked for det engelske Landbrugs Frembringelser. Mange Torier vilde ogsaa have Arvefølgen ændret, saa at Stuarternes Mandslinie atter kunde beklæde den engelske Trone. Whiggerne vilde derimod have større Friheder for Nonkonformisterne; som Byparti ønskede de *Toldbeskyttelse* for den engelske Industri, og de holdt strengt paa den protestantiske Tronfølge.

Da det trak op til den spanske Arvefølgekrig, var det Whiggerne, der tilskyndede til, at England skulde optage Kampen med sin store Medbejler paa Verdensmarkedet: Frankrig. Dronning Anna maatte tage et Whigministerium, som førte Krigen med Ludvig XIV med stor Kraft. Men efterhaanden som de store Krigsudgifter begyndte at trykke det engelske Folk, slog Stemningen i Landet om. Ved Nyvalg fik Torierne Flertal i Underhuset og fortrængte nu og-

saa Whiggerne fra Ministeriet. De vilde Fred med Frankrig, Marlborough blev kaldt tilbage fra Hæren, og Underhandlinger indledede, der førte til Freden i Utrecht 1713. Den skaffede England Gibraltar, Hudsonbugtlandene og Ny Foundland.

En Fløj af Toripartiet gjorde i Dronning Annas sidste Regeringsaar et Forsøg paa at faa Tronfølgen forandret til Fordel for hendes landflygtige Broder Jakob; dette stemmede med Dronningens Ønsker, men mislykkedes over for Whiggernes stærke Modstand, og fordi en anden Del af Torierne ikke vilde være med. Georg I af Hannover blev saaledes efter Annas Død 1714 uden Modstand hendes Efterfølger.

1707 var det skotske Parlament blevet forenet med det engelske. Skotterne gik ind paa denne snævrere Forbindelse med England mod, at Navigationsakten ophørte at gælde for dem, saa at de nu kunde handle med de engelske Kolonier. Det saaledes forenede Rige kaldtes herefter *Storbritannien.*

XVI. Østeuropa.

73. Østerrig og Tyrkiet i Slutningen af det 17. Aarhrede. Den Tilbagegang i Tyrkiets Magt, som var begyndt allerede i det 16. Aarhundrede (S. 36), vedvarede i det 17. En enkelt Gang blev Tyrkerne dog endnu faretruende for det kristne Europa. Da Kejser Leopold begyndte en Forfølgelse af Protestanterne i den Del af Ungarn, der endnu stod under Habsburgernes Herredømme (S. 12), bad de ungarske Protestanter Sultanen om Hjælp, og en tyrkisk Hær rykkede mod Wien, som blev belejret i flere Maaneder, men forsvarede sig med største Heltemod. Til sidst kom der Undsætning fra en kejserlig og polsk Hær, der førtes af Polens Konge *Johan Sobiesky,* og Tyrkerne blev overvundet i et vældigt Slag uden for Byens Porte (1683). Kejseren fik nu ny Forbundsfæller over for de Vantro: *Rusland* og *Venedig,* og de forenede kristne Magter havde i de følgende Aar saa stor Fremgang i Krigen, at Sultanen til sidst maatte slutte Fred med store Ofre *(Karlowitz 1699).* Kejseren fik *den tyrkiske Del af Ungarn, Transsilvanien, Kroatien* og *Slavonien,* og det habsburgske Rige fik saaledes i det væsentlige den Grænse mod Tyrkiet, som har bestaaet indtil Erhvervelsen af Bosnien i den allernyeste Tid. Habsburgernes Magt i det nyvundne Ungarn styrkedes desuden ved, at den ungarske Rigsdag maatte anerkende Kejserhusets *Arveret* til dette Land.

74. Rusland havde indtil Slutningen af det 17. Aarhundrede væsentlig været en asiatisk Magt, der kun havde meget faa Berøringer med Europa. Den ortodokse russiske Kirke vaagede strengt over Landets Afspærring fra det kætterske Vesten, og Zarernes despotiske Styrelse holdt Folket nede i barbariske Tilstande. Ogsaa de geografiske Forhold gjorde Forbindelsen med Europa vanskelig; Russerne havde i det 17. Aarhundrede ikke Adgang til andre Have end det nordlige Ishav; Sverig besad Finland, Ingermanland, Estland og Lifland og spærrede saaledes Adgangen for dem til Østersøen. Landene nord for Sortehavet hørte til det osmanniske Rige. Kun over Archangelsk drev Russerne nogen Handel med England og Holland. Derimod havde Zarerne i Moskva allerede i det 16. Aarhundrede begyndt Erobringen af *Sibirien,* og her vedblev Russerne at gøre stadige Fremskridt, indtil de naaede Ishavet, Kinas Grænse og Amurfloden.

75. Peter den Store. 1682—1725. En Forandring i Ruslands Stilling til Omverdenen indtraadte først, da *Peter den Store* af Huset *Romanov* 1682 var blevet Zar i Moskva. Han indsaa allerede i sin Ungdom, at det var nødvendigt for Russerne at tilegne sig den vesteuropæiske Kultur, hvis hans Rige skulde opnaa en virkelig Stormagtsstilling, og han tog med stor Kraft fat paa Reformer, der kunde bane Vej for denne Kultur blandt hans Undersaatter. Allerførst vilde han skaffe Rusland Adgang til de vestlige Have. Som Kej-

ser Leopolds Forbundsfælle deltog han i den store Tyrkerkrig og vandt derved *Asov*, den første Station paa Russernes Vej til Sortehavet. Paa en Rejse til Tyskland, Holland og England (1697) satte han sig nøje ind i de europæiske Staters Hær- og Søvæsen og tog mange fremmede Officerer, Teknikere og Søfolk i sin Tjeneste. Den Modstand, der i hans eget Rige rejstes mod hans ny Indretninger, kuede

Ruslands Erobringer fra Sverig i det 18. Aarh.

han med Strenghed. Et Oprør af den gamle russiske Garde, *Strelitserne*, blev kvalt i Blod.

Siden kastede Peter sig ind i den lange Kamp med Ruslands vestlige Nabo Sverig, der varede fra 1700 til 1721 (den store nordiske Krig). Han havde til Forbundsfæller i denne Krig *Frederik IV* af Danmark-Norge og *August II*, der var Kurfyrste af Sachsen og tillige Konge af Polen. I Begyndelsen maatte han vige for den svenske Konge Karl XIIs sejrrige Hær (*Narva*, 1700), men medens Karl i de følgende Aar var fuldt optaget af Kampen med August II, erobrede Zaren de svenske Østersøprovinser og lagde midt

under Krigen Grunden til *St. Petersburg (Petrograd)* ved Neva. Da Karl XII saa endelig paa ny kunde vende sig mod Russerne, tilføjede Peter ham det afgørende Nederlag ved *Pultava*, der endte hans Sejrsbane (1709). Efter dette Vendepunkt i Krigen flyttede Zaren sin Residens fra Moskva til Petrograd. Efter Karl XIIs Død 1718 maatte Sverig bede om Fred, og ved Traktaten i *Nystad* (1721) vandt Peter *Ingermanland, Estland, Lifland* og *Viborg Len* i Finland.

I sit Riges Styrelse gennemførte Peter den Store den fuldstændigste Enevælde. Han antog den latinske Kejsertitel *(Imperator)*, opløste det gamle Raad af Adelsmænd (»Bojarernes Raad«) og dannede i Steden et *Senat*, der gik Kejseren til Haande i den øverste Forvaltning og tillige fik den højeste dømmende Magt. Han gjorde sig selv til den russiske Kirkes Overhoved (før havde Patriarken i Moskva været det) og lod dens Sager styre af et nyoprettet Raad, *den hellige Synode*.

Peter søgte ved mange Forordninger at ophjælpe sit Riges Næringsveje, især Haandværk, Handel og Søfart; han sørgede for unge Russeres Oplæring i praktiske Fag, dels ved at sende dem til Vesteuropa, dels ved at oprette Skoler i Hjemlandet. Han udstedte ogsaa en Række Forbud mod de østerlandske Skikke i Klædedragt og Selskabsliv hos sine Undersaatter. De Virkninger, disse Anordninger havde, var dog som oftest af helt overfladisk Natur og kunde ikke ændre det russiske Samfunds nedarvede Tænkemaade eller Vaner. — Fra mange Sider i Folket, særlig fra Præsteskabets, vistes der stærk Uvilje mod Kejserens Reformer, og Peter maatte fratage sin Søn *Alexius* Arveretten til Tronen, fordi han truede med, naar han selv kom til Magten, at sætte alt i Riget paa den gamle Fod. Derefter gav Peter den Lov, at den til enhver Tid regerende Kejser selv skulde udnævne sin Efterfølger. Ved sin Død (1725) efterlod han sit Rige som en Stormagt, der i den følgende Tid blev højst faretruende for sine tre vestlige Naboer: Sverig, Polen og Tyrkiet.

Tidsrummet 1715—1789.

XVII. Kampe mellem Stormagterne paa Fastlandet.

76. Den preussiske Stats Vækst indtil 1740. Allerede i det 15. Aarhundrede var Huset *Hohenzollern* blevet forlenet med Kurfyrstendømmet *Brandenburg*. En Prins af dette Hus, Albrecht, der var blevet Stormester for de tyske Ridderes Orden, havde, som tidligere nævnt (S. 19) gjort sig til Hertug under polsk Lenshøjhed i Ordenslandet *Preussen* (1525). 1618 uddøde Albrechts Slægt, og Kurfyrsterne i Brandenburg var fra nu af tillige Hertuger af Preussen. *Frederik Vilhelm den Store* arvede endvidere *Bagpommern*, som blev tilkendt ham ved den westfalske Fred (S. 57), og fik ved samme Lejlighed til Vederlag for Forpommern Bispedømmerne *Magdeburg, Halberstadt* og *Minden*. Han deltog siden i Kampen mellem den svenske Konge Karl Gustav og Polen, først som Sverigs Forbundsfælle, men han skiftede midt under Krigen Parti, mod at den polske Konge gav ham Lensfrihed for Hertugdømmet Preussen.

Det var en vanskelig Opgave for Hohenzollerne at holde sammen paa og forsvare deres Arvelande. Brandenburg og Preussen var adskilte ved de polske Provinser Vestpreussen og Posen; Sverig raadede over Oderens Munding; Besiddelserne vest for Elben laa spredte og i stor Afstand fra Hovedlandet. Men Fyrsteslægten ejede gennemgaaende fremragende Herskerevner og vænnede tidlig sine Undersaatter til streng Tugt og Lydighed. Frederik Vilhelm, »den store Kurfyrste«, oprettede en veløvet staaende Hær af hvervede Folk; han dannede en dygtig Embedsstand og gav Staten et velordnet Pengevæsen. Han fremmede Agerbrug, Handel og Haandværk; 20,000 Hugenotter, der forlod Frankrig efter Ophævelsen af det nantiske Edikt, tog Ophold i hans Lande og skabte her en blomstrende Industri.

Frederik Vilhelms Søn og Efterfølger, *Frederik I*, lod

sig 1701 krone som *Konge af Preussen* (han kunde ikke føre Kongetitel efter Brandenburg, da dette var tysk Rigslen). Efter ham regerede hans Søn, *Frederik Vilhelm I*, der deltog som Sverigs Fjende i den store nordiske Krig og derved vandt *Stettin* og den sydlige Del af Svensk Pommern tillige med Øerne uden for Odermundingen. Frederik Vilhelms indre Styrelse havde de samme gode Sider som den store Kurfyrstes: i alle Statsforhold raadede streng Orden og Sparsommelighed. Han indførte *Værnepligt* i sine Stater, dog kun for Borgere og Bønder, og ved hans Død stod Preussens Hær i Størrelse kun tilbage for Frankrigs, Ruslands og Østerrigs. Han grundlagde endvidere den preussiske *Folkeskole*. — Skyggesiderne ved hans Personlighed og Regering var den Haardhed, hvormed han satte sin Vilje igennem i alle Forhold, ogsaa i sin Familie og særlig over for Sønnen, Tronarvingen Frederik. — Kongen var gammeldags af Tænkemaade, strengt kirkelig og af udpræget tysk Sindelag. Sønnen var optaget af literære og kunstneriske Interesser, mistede tidlig sin Kristentro og paavirkedes meget af Samtidens fritænkerske franske Forfattere. De stærke Baand, Kongen lagde paa Prinsens personlige Frihed, forledte denne til at gøre et Flugtforsøg, som mislykkedes og i en Aarrække paadrog ham streng Behandling. Frederik lærte nu at tage det nødvendige Hensyn til Faderens Vilje, og han opfyldte med Iver de Pligter, denne paalagde ham, og satte sig med største Flid ind i Hærvæsen og Statssager. Forholdet mellem dem blev til sidst godt, og paa sit Dødsleje sagde Frederik Vilhelm: »Jeg dør tilfreds over at efterlade en saa værdig Søn og Efterfølger«. Den unge Konge, *Frederik den Anden* (1740—86) skulde snart vise Verden, hvilke overordentlige Evner og Kræfter der boede i ham, baade som Hærfører og som Statsmand.

77. Karl VI af Østerrig og den pragmatiske Sanktion. Samtidig med Frederik Vilhelm I regerede i de habsburgske Lande Kejser *Karl VI* (S. 80). Den spanske Arvefølge-

krig havde forøget hans Besiddelser med Belgien, Milano, Neapel og Sicilien; han var siden stærkt optaget af, hvorledes det vidtstrakte Rige, der rummede saa store Modsætninger, og som ikke havde meget andet tilfælles end Fyrstehuset, skulde kunne holdes sammen efter hans Død. Thi han var den sidste Mand af den habsburgske Slægt, og der raadede ikke samme Arvefølge i Rigets forskellige Dele. Kejseren udstedte da en ny Arvefølgelov, *den pragmatiske Sanktion* (Navnet betyder i det væsentlige det samme som »Grundlov«); efter den skulde hans Datter *Maria Theresia* arve hele det habsburgske Rige; men Loven kunde ikke faa ubestridt Gyldighed, før de Arvinger, som blev tilsidesat ved den, gav Afkald paa deres Rettigheder. Og herom forhandlede Kejseren da i mange Aar med de beslægtede Fyrstehuse i Europa. Til sidst troede han at have naaet sit Maal: den pragmatiske Sanktion var da godkendt af alle vedkommende undtagen af den bajerske Kurfyrste *Karl Albert*, og ham mente Kejseren, at han ikke behøvede at frygte for.

78. Den polske Tronfølgekrig 1733—35. Da August II, Kurfyrste af Sachsen og Konge i Polen, var død, støttede Østerrig og Rusland Valget af hans Søn, August III til polsk Konge. Men Rigsdagen i Warschau valgte Adelsmanden *Stanislaus Leczinsky*, der allerede een Gang, under den store nordiske Krig, havde baaret Kronen i Polen, i de Aar, August II havde været fordrevet fra dette Land af Karl XII. Stanislaus var Svigerfader til Ludvig XV af Frankrig og fik Hjælp af denne Magt. Ogsaa Spanien stillede sig paa fransk Side i Krigen; det vilde nytte Lejligheden til at genvinde de tidligere spanske, nu østerrigske Besiddelser i Italien. Under denne Krig trolovedes Maria Theresia med Hertug *Frans Stefan* af Lothringen; ved et Ægteskab mellem disse to vilde dette tyske Hertugdømme saaledes blive knyttet til de habsburgske Arvelande, og dette vilde Frankrig for enhver Pris hindre. Ingen af Parterne vandt nogen afgørende Sejr i Krigen; dog stod Frankrig og Spanien ved dens Slutning som de stærkeste, men Kong

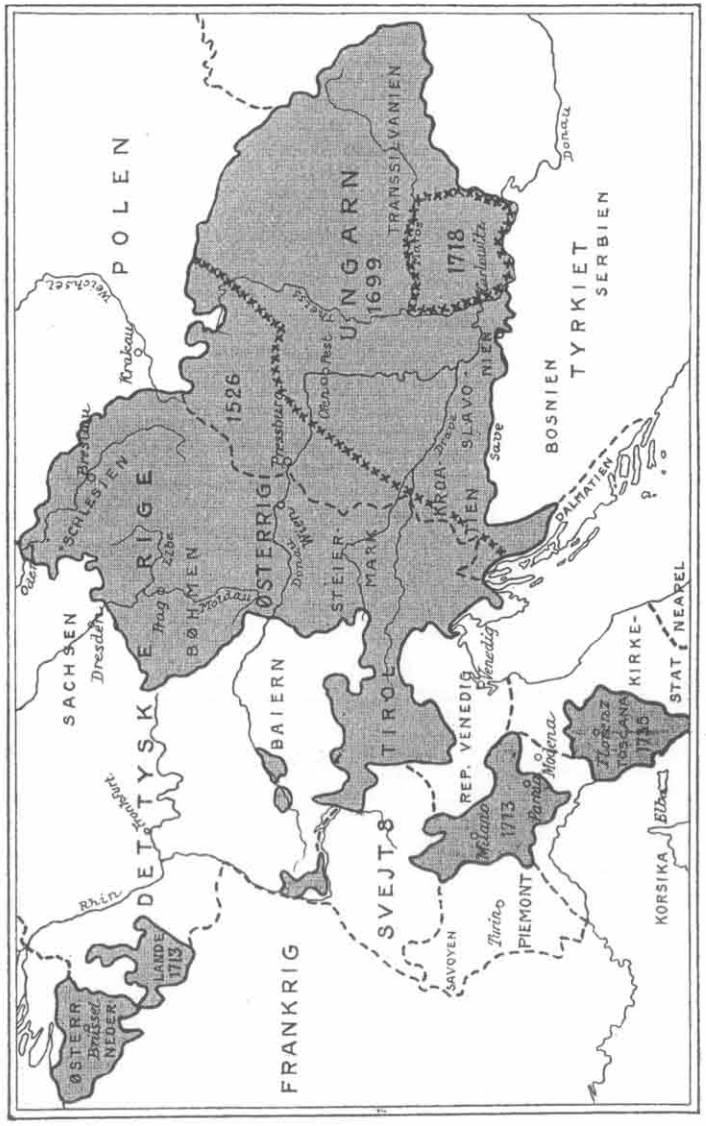

Østerrig 1740.

Stanislaus havde maattet forlade Polen. Ved Freden i Wien 1735 anerkendtes August III som Konge i dette Land; til Gengæld fik Stanislaus Leczinsky Lothringen; naar han døde, skulde det tilfalde Frankrig. Den spanske Konge Filip Vs Søn, *Karl,* fik Neapel og Sicilien som et eget Rige. Den sidste Medicæer, hvis Slægt siden det 16. Aarhundrede havde regeret Toscana som et Storhertugdømme, testamenterede »i Verdensfredens Interesse« sit Land til Frans Stefan.

79. Den østerrigske Arvefølgekrig 1741—48. Saa snart Karl VI var død 1740, viste det sig, hvor lidet der kunde bygges paa de Traktater, der skulde sikre hans Datter Tronfølgen. Den unge Konge af Preussen besluttede at gribe Lejligheden til at vinde den østerrigske Provins *Schlesien;* Hohenzollerne havde haft Arvekrav paa Dele af dette Land, som de havde givet Afkald paa, men Frederik II tog intet Hensyn hertil. Med sin stærke, krigsberedte Hær rykkede han uden Krigserklæring ind i Schlesien og slog de overraskede Østerrigere. Karl Albert af Bayern trængte, støttet af en fransk Hær, ind i Bøhmen og lod sig krone i Prag; straks efter blev han valgt til tysk Kejser. I dette farlige Øjeblik fik Maria Theresia Hjælp hos det ungarske Folk, der i stærk Begejstring rejste sig for at værge hendes Ret. Hun sikrede sig mod Frederik II ved at afstaa ham Schlesien, men derpaa oversvømmede hendes Hær Bøhmen og drev Franskmændene tilbage over Rhinen. England, der paa dette Tidspunkt havde Stridigheder med Frankrig om Kolonier i Indien, greb nu ind til Fordel for Maria Theresia, medens Spanien paa ny gik med Frankrig. Krigen antog saaledes et stadigt større Omfang, men Maria Theresias Stilling bedredes efterhaanden. Karl Albert døde, og nu blev Frans Stefan valgt til tysk Kejser. Franskmændene indtog vel Belgien, men England vilde for ingen Pris lade dem beholde dette Land; efter 8 Aars Kamp havde Hoffet i Versailles ikke længer Midler til at fortsætte Krigen, og det kom da til en almindelig Fred i *Aachen* (1748). Frankrig gav Belgien tilbage til Maria Theresia, som saaledes havde bevaret hele sit Fædrenerige undtagen Schlesien.

80. Den preussiske Syvaarskrig 1756—63. Efter Frederik IIs Erobring af Schlesien betragtede Maria Theresia Preussen som Østerrigs Hovedfjende, og hendes Politik gik i den følgende Tid ud paa at skaffe sig Forbundsfæller mod Frederik for at vinde det tabte Arveland tilbage. I en Aarrække søgte hun at drage *Frankrig* ind i et saadant Forbund, men havde intet Held med sig. Ved Hoffet i Versailles raadede endnu den gamle Uvilje mod den habsburgske Magt. Da kom det til et Sammenstød i Amerika mellem de franske Nybyggere i Kanada og de engelske Kolonister paa Østkysten, og den engelske Regering forstod, at nu maatte den afgørende Kamp begynde mellem den og Frankrig om Overherredømmet i den ny Verden. For under en saadan Krig at sikre den engelske Konges Besiddelse paa Fastlandet, *Hannover,* tilbød den da Frederik II Pengeunderstøttelse, hvis han vilde paatage sig Forsvaret af dette Land, og Preusserkongen gik straks ind paa Tilbudet; thi han mente ved dette Skridt at kunne skille England fra dets hidtilværende Forbundsfælle Østerrig. Men det engelsk-preussiske Forbund fik helt andre Virkninger, end den snilde Frederik II havde beregnet. Frankrig opgav nu sine Betænkeligheder og indgik Forbund med Østerrig; Maria Theresia vandt ligeledes for sig den russiske Kejserinde *Elisabeth,* der væsentlig lod sig lede af et personligt Had, hun havde fattet til Preusserkongen, som modarbejdede Ruslands Politik i Sverig og i Polen. Til det store Forbund mod Frederik sluttede sig endnu Kurfyrst August III af Sachsen, der trykkedes stærkt af Preussens voksende Magt.

Frederik II havde sit Krigsvæsen i bedre Orden, end hans Modstandere havde deres. Han gav dem derfor ikke Tid til at fuldende deres Rustninger, men saa snart han mærkede, at Krigen var uundgaaelig, brød han uden Krigserklæring ind i Sachsen, afvæbnede den lille sachsiske Hær og havde saaledes straks vundet den Fordel at kunne føre

Kampen paa fjendtlig Grund og lade sin Hær forpleje paa Modstandernes Bekostning. Til Gengæld erklærede *den tyske Rigsdag* i Regensburg ham Krig, fordi han ved sit Overfald paa Sachsen havde brudt Freden i Riget; og ved fransk Indflydelse lod ogsaa *Sverig* sig forlede til at angribe ham.

I 1757 trængte Frederik II ind i Bøhmen; han vilde knuse Østerrig, inden hans andre Fjender kunde rykke i Marken. Han sejrede ved *Prag*, men tabte et nyt Slag og maatte gaa tilbage til Sachsen, medens Østerrigerne vendte sig mod Schlesien, hvis Tilbageerobring for dem var Krigens nærmeste Maal. Imidlertid fik Preusserkongen snart Lejlighed til at vise sit overlegne Hærførersnille ved en glimrende Sejr, han vandt ved *Rossbach* over en fransk Hær, der havde forenet sig med en tysk Rigshær, men som var slet udrustet og blev endnu slettere ført. Herved havde han foreløbig afværget Faren fra Vest, og efter en lynsnar March mod Øst slog han Østerrigerne lige saa afgørende ved *Leuthen* og drev dem igen ud af Schlesien. Saaledes stod Frederik endnu ved Udgangen af det andet Krigsaar som den stærkeste.

Russerne, som havde den længste Vej til Preussens Grænser, havde i 1757 kun besat Østpreussen, men derpaa rykkede de ind i Brandenburg, hvor de i Forening med Østerrigerne ved *Kunersdorf* tilføjede Frederik et blodigt Nederlag, der kostede ham Halvdelen af hans Hær (1759). Hans Fjender formaaede dog ikke at udnytte deres Sejr; der raadede indbyrdes Mistillid mellem de østerrigske og russiske Hærførere; og disse sidste var lidet ivrige for Krigen, thi de vidste, at hvis Kejserinde Elisabeth skulde dø, vilde hendes Efterfølger, Storfyrst *Karl Peter Ulrik*, som var Frederik IIs Ven og Beundrer, straks kalde sine Hære tilbage. Preussens Nød blev dog større og større, og Ulykkens Maal syntes fuldt, da ogsaa England sveg ham og holdt op at støtte ham med Penge. Imidlertid kom Redningen ved Kejserinde Elisabeths pludselige Død (1762); Kejser Peter III sluttede straks Fred og Forbund med Frederik II, og vel

blev han efter et halvt Aars Forløb styrtet af sin egen Hustru, *Katharina II*, der nu selv tog Styret i Rusland, men ogsaa hun bekræftede Freden med Preussen, om hun end ikke fornyede Forbundet med det. — Baade Frankrigs og Østerrigs Kræfter var nu ligeledes udtømt af den langvarige Kamp, og den gensidige Udmattelse førte da til en almindelig Fred i *Hubertsburg* 1763 (Særfreden mellem England og Frankrig sluttedes dog i *Paris* samme Aar). Frederik II beholdt Schlesien, og hans og Preussens Anseelse i Europa var steget mægtigt ved den uforlignelige Tapperhed og Udholdenhed, hvormed han og hans Folk saa længe havde trodset Fjendernes store Overmagt.

XVIII. Frankrig og England. 1715—1783.

81. Frankrig under Ludvig XV. 1715—1774. Som voksen hengav Ludvig XV sig mere og mere til et nydelsesrigt Hofliv og viste med Aarene bestandig ringere Interesse for Rigets Styrelse. Han lod sine Elskerinder, især Madame *Pompadour*, faa stor Indflydelse paa Regeringen, til Frankrigs største Skade. Minister- og Hærførerposter gaves til de kongelige Elskerinders Slægtninge og Yndlinge, der først og fremmest benyttede deres høje Stillinger til at berige sig selv.

Enevælden bevaredes, som den havde været i Ludvig XIVs Tid, men Styrelsen blev under disse Forhold stadig slettere. Især kom Statens Pengevæsen efterhaanden i den usleste Forfatning; de 3 store Krige, Frankrig under Ludvig XVs Regering deltog i (den polske Tronfølgekrig 1733—35, den østerrigske Arvefølgekrig 1741—48 og den preussiske Syvaarskrig 1756—63) kostede Staten umaadelige Pengesummer, som kun kunde tilvejebringes ved Laan. Alene Syvaarskrigen kostede 1300 Millioner Francs. De bragte ikke Frankrig anden Vinding end Erhvervelsen af *Lothringen*, hvorimod det i Kampen med England mistede næsten alle sine Kolonier, foruden at dets Handel og Skibs-

fart i disse Kampe led store Tab. De tunge Skatter, som Krigene og det overdaadige Hofliv gjorde det nødvendigt at

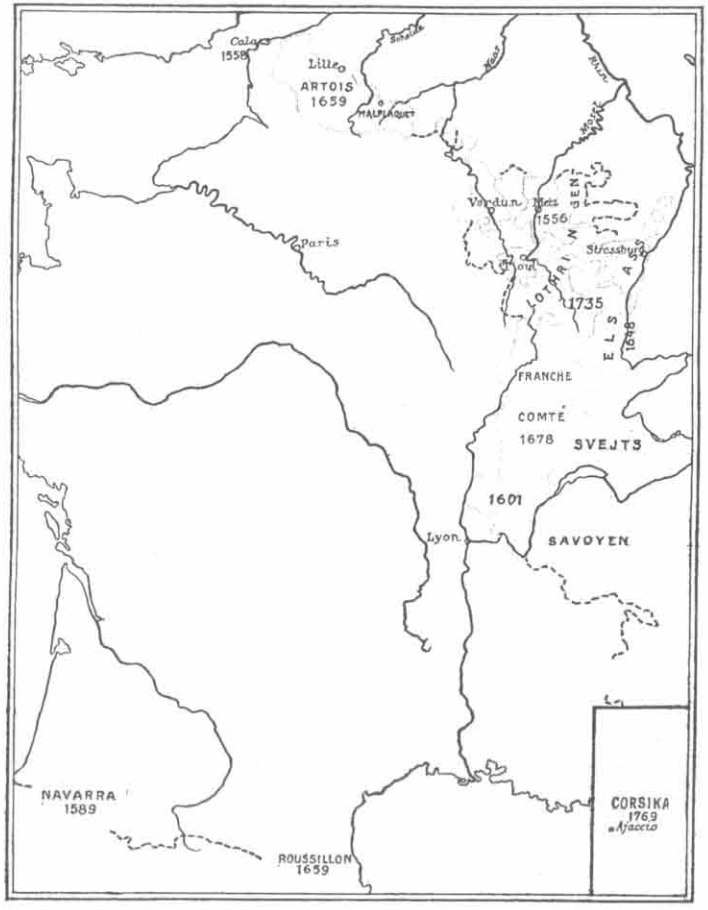

Frankrigs Landudvidelser i nyere Tid.

lægge paa Folket, hvilede næsten udelukkende paa Borgere og Bønder, som man i Frankrig med et fælles Navn kaldte *Tredjestand*. Gejstlighed og Adel var efter efter deres gamle Privilegier skattefri, ɔ: de kunde kun lægges i Skat med

deres eget Samtykke, som Regeringen sjældent søgte, fordi det var vanskeligt at opnaa.

Alligevel gik det franske Folk i Ludvig XVs Tid jævnt og stadigt frem i Velstand, men dette skyldtes helt igennem Tredjestands, især Borgernes Flid, Dygtighed og Sparsommelighed. Medens mange Adelsfamilier efterhaanden ødte deres Formuer ved deres Deltagelse i det kostbare Hofliv, samlede der sig stadig større Kapital hos den driftige Borgerstand. Saa meget stærkere følte denne da, hvor uretfærdigt det var, at den var udelukket fra Ære og Magt i det offentlige Liv, skønt det var den, som ved sit Arbejde tilvejebragte de Midler, der var nødvendige, for at Staten kunde bestaa. Ogsaa den franske Bondestand fik noget bedre Kaar i dette Tidsrum, mange Fæstere blev efterhaanden Selvejere, fordi forarmede Adelsmænd maatte sælge deres Godser, Priserne paa Korn og andre Frembringelser af Landbruget begyndte at stige og gjorde derved Agerdyrkningen mere lønnende. Men netop Fremgangen i Bøndernes Livsvilkaar gjorde dem mere utilbøjelige til at finde sig i Adelens nedarvede Rettigheder. Saaledes var der overalt i Tredjestand ved at opstaa en stærk Gæring, rettet imod den bestaaende Statsforfatning og den hele Samfundsordning, særlig mod den *Ulighed* i Samfundet, som skabtes ved Gejstlighedens og Adelens Privilegier.

— Een Landudvidelse fik Frankrig under Ludvig XV ad fredelig Vej; *Corsika* købtes af Republikken Genua, som ikke kunde holde Øens urolige Befolkning i Ave (1769).

82. England under Georg I og Georg II, 1714—1760. Georg I havde vundet den engelske Krone ved Whigpartiets Hjælp, hvorimod der blandt Torierne længe vedblev at være et Parti, som ønskede at føre det fordrevne stuartske Kongehus tilbage. Saa længe dette Forhold bestod, var Kongerne nødt til at støtte sig til Whiggerne, og disse var derfor ved Roret i England baade under Georg I, og saa længe hans Søn Georg II levede († 1760). Den betydeligste engelske Statsmand i dette Tidsrum var *Robert Walpole;* han var

Førsteminister fra 1724 til 1742 og forstod i denne lange Tid at lede Parlamentsvalgene saaledes, at hans Parti kunde bevare Flertallet i Underhuset; han brugte i dette Øjemed i stort Omfang Bestikkelser baade af Vælgerne og af Underhusmedlemmerne. Han taalte ikke, at Kongen selv blandede sig i Rigets indre Politik, og Ministrene begyndte at holde deres Møder uden Kongens Nærværelse, saaledes som det siden er vedblevet at være Skik i England. Walpoles Maal var først og fremmest at varetage den engelske Handels, Skibsfarts og Industris Interesser; han vaagede derfor over Verdensfreden og søgte særlig at undgaa et Brud med Frankrig; thi han vidste, at hvis det kom til Krig med denne Magt, vilde den franske Regering støtte en stuartsk Rejsning i Skotland og England. Det engelske Folk gik stærkt frem i Velstand under Walpoles Styrelse, men det offentlige Liv gik tilbage i Redelighed og Hæderlighed.

I 20 Aar lykkedes det Walpole at bevare Freden; da kom det til Stridigheder mellem England og Spanien, som vilde hindre Englænderne i at drive Handel med sine amerikanske Kolonier. Tillige ønskede Georg II at gribe ind i den østerrigske Arvefølgekrig for at forsvare Maria Theresias Sag. Walpole traadte da tilbage, men Whiggerne beholdt Magten. Medens den engelske Hær kæmpede i Belgien mod Franskmændene, kom Jakob IIs Sønnesøn, *Karl Edvard Stuart,* til Skotland, hvor Højlænderne sluttede sig til ham og fulgte ham paa et eventyrligt Togt ned gennem England. Toget mislykkedes dog, og den unge Prins maatte atter flygte til Fastlandet. Hans Tilhængere blandt Torierne opgav nu Stuarternes Sag som haabløs og udsonede sig med det hannoveranske Kongehus; derved var Muligheden givet for, at Torierne igen kunde komme til Magten i England. Dette skete dog først efter Georg IIs Død.

83. England og Frankrigs Kamp om Verdensherredømmet 1741—1763. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede havde Frankrig et langt større Kolonirige end England. I Indien havde dengang baade det engelske og det franske

Handelskompagni kun spredte Besiddelser langs Landets Kyster; Englændernes Hovedsæde var i *Madras* og *Bombay,* Franskmændenes i *Pondichery;* herovre var de to Magter omtrent lige stærke. I Amerika havde England kun Landet fra Atlanterhavet til Alleghanybjergene (»de 13 gamle Kolonier«); Frankrig ejede derimod Kanada, Landene om Hudsonbugten og Nyfoundland; endvidere havde det tilegnet sig Højheden over hele Mississipis Opland (»*Louisiana*«). I Vestindien og i Afrika var de to Stater hinanden jævnbyrdige.

Hovedopgaven for den engelske Udenrigspolitik efter Freden i Utrecht blev nu den: at sikre Englands Overvægt over Frankrig paa Havene og i de fremmede Verdensdele. Allerede ved denne Fred maatte Frankrig til England afstaa Hudsonbugtlandene og Nyfoundland, og senere, medens den østerrigske Arvefølgekrig førtes i Europa, kæmpede Franskmænd og Englændere i det fjerne Indien om Herredømmet der.

Indtil henimod det attende Aarhundredes Midte havde de Europæere, som satte sig fast i Indien, nøjedes med at anlægge og befæste Handelspladser *(Faktorier)* paa Landets Kyster. Den Opgave at undertvinge det store Land med dets umaadelige Befolkning og rige Hjælpekilder havde ingen europæisk Magt vovet at give sig i Kast med. Det mægtigste Rige i Indien var *Stormogulens* i *Dehli,* der var stiftet c. 1500 af en Mongolerfyrste, som var Efterkommer af Timur Lenk (I, S. 193); det omfattede Indus- og Gangeslandene og en Del af Dekan. Dette Rige opløstes imidlertid i Begyndelsen af det 18. Aarh., især ved Persernes Angreb. Stormogulens Magt indskrænkedes til Landet omkring Dehli, og mange indiske Fyrster, som før havde staaet under hans Overherredømme, gjorde sig nu uafhængige. Men disse Fyrster kom saa i indbyrdes Strid, og heraf benyttede baade det franske og engelske Handelskompagni sig til at udvide deres Besiddelser. Den franske Guvernør *Dupleix*

fik adskillige indfødte Fyrster til at anerkende Frankrigs Højhed.

Samtidig begyndte Franskmændene ogsaa i Nordamerika at lægge Hindringer i Vejen for Udbredelsen af den engelske Kolonisation. De byggede en Række Forter langs *Ohiofloden,* som skulde sikre Forbindelsen mellem Kanada og Louisiana og spærre de engelske Nybyggere ude fra Landene vest for Alleghany.

Kampen mellem Franskmændene og Englænderne i Indien under den østerrigske Arvefølgekrig havde endnu ikke bragt nogen Afgørelse, men 1755 kom det ved Ohio til Sammenstød mellem de engelske og franske Kolonister i disse Egne, og heraf udviklede sig den store Kolonikrig mellem Frankrig og England, der førtes samtidig med Syvaarskrigen i Europa og sluttede med Freden i Paris 1763. I Begyndelsen gik det Englænderne ilde, især paa Grund af Regeringens Forsømmelighed; da rejste der sig i Landet en stærk Folkestemning, som krævede et Ministerskifte, og den højtbegavede og kraftige *William Pitt* traadte i Spidsen for Regeringen. Han havde især vundet Ry for sin Veltalenhed og for sin Ubestikkelighed, som dengang var en sjælden Egenskab i Englands offentlige Liv. Han satte al sin Kraft ind paa at føre Krigen til en sejrrig Udgang, og vel maatte han træde tilbage, inden den sluttede, fordi han ikke kunde enes med den ny Konge, Georg IIs Sønnesøn *Georg III,* men Englænderne var til sidst overalt sejrrige, skønt Frankrig i Krigens to sidste Aar havde faaet Hjælp af Spanien; de havde erobret Kanada og de franske Kolonier i Indien. Ved Freden afstod Frankrig til England *Kanada* og alt Landet *øst for Mississipi,* og Spanien mistede *Florida.* — Til Gengæld overlod Frankrig til Spanien *Louisiana vest for Mississipi. Franskmændene var saaledes helt fordrevet fra Nordamerikas Fastland.* De fik vel deres indiske Kolonier tilbage, men Fæstningsværkerne om disse blev nedrevet, og de var fra nu af uden større Betydning. — Derimod havde Føreren for det engelske Kompagnis Hær i Indien, *Robert Clive,* under Krigen erobret *Bengalen,* der herefter styredes af Kompagniets Guvernør i Kalkutta. I den følgende Tid maatte flere og flere af de indiske Fyrster underkaste sig Kompagniet, der i Regelen selv overtog Styrelsen af deres Lande mod at betale dem, hvad deres Hofholdning kostede. Da der i England førtes stærke Klager over Kompagniets haarde og egennyttige Styrelse, blev der siden indsat en Regeringskommission, som førte Tilsyn med den.

84. De engelske Kolonier i Nordamerika. Udvandringen fra England til Nordamerika var begyndt i Jakob Is Tid (1603—25, S. 59), det var især Puritanere, som paa denne Maade unddrog sig Regeringens Forfølgelse af deres Tro. De kaldte det Land, de bebyggede, *Ny England,* og den vigtigste af de Byer, de grundede, var *Boston.* De første Udvandrere, »Pilgrimsfædrene«, ryddede Urskoven og opdyrkede Jorden; Livet i Kolonierne førtes under de strenge og alvorlige puritanske Love. Senere opstod andre Kolonier; under Karl II saaledes *Carolina,* der opkaldtes efter

Kongen, ligesom Kolonien *Virginia* fra Elisabeths Tid (S. 41) først nu rigtig bebyggedes. En Sekt, der under Stuarterne var optraadt i England, *Kvækerne*, befolkede *Pennsylvania*, der fik Navn efter deres Fører *William Penn;* denne Kolonis Hovedstad blev *Filadelfia* (»Broderkærlighed«). Hollænderne havde en Tid sat sig fast omkring Hudsonfloden, men under Karl II erobrede Englænderne deres Besiddelse her, Kolonien *Ny Amsterdam* omdøbtes til *Ny York*. Til sidst var der i alt 13 Kolonier, hvis Omraade strakte sig til Alleghanybjergene. Den yngste var *Georgia*, opkaldt efter Georg II.

De fleste af disse Kolonier havde kongevalgte Guvernører, men i hver af dem var der en folkevalgt Forsamling, som gav Kolonien Love, og de betalte ingen Skat til den britiske Konge. Derimod var deres Handelsfrihed indskrænket ved Navigationsakten (S. 63); de skulde hente de fleste fremmede Varer fra England og sende til dette Land, hvad de udførte. Dette Baand trykkede dog ikke Kolonisterne synderligt; de betragtede det som en Uretfærdighed og drev derfor et udstrakt Smugleri.

85. Den nordamerikanske Frihedskrig 1776—83. Kolonikrigen mellem England og Frankrig var væsentlig ført for de amerikanske Koloniers Skyld, efter dens sejrrige Udgang kunde de engelske Nybyggere frit brede sig over det udstrakte Indland lige til Mississipi. Krigen havde forøget den britiske Statsgæld med 80 Millioner £. Efter Freden vilde Regeringen i Moderlandet derfor paalægge Kolonierne en Skat, saaledes at de kom til at bære en Del af Byrden ved denne store Gæld. Georg III var blevet Konge i England 1760; han vilde ikke nøjes med den ringe Magt, hans Forgængere af det hannoveranske Hus havde maattet tage til Takke med. Han var i Modsætning til disse engelskfødt og havde allerede af den Grund lettere ved at gøre sin personlige Indflydelse gældende. Ved at udnævne en Mængde ny Medlemmer af Overhuset sikrede han sig et paalideligt Flertal her; ved grove Bestikkelser beherskede han ogsaa

Underhuset. Han afskedigede den alt for myndige William Pitt, og England fik for første Gang siden Dronning Annas Tid et Toryministerium. — Kolonisterne erklærede, at de ikke vilde betale Skat til Moderlandet, medmindre de fik Repræsentanter i det engelske Parlament, men dette vilde man ikke indrømme dem. Baade Ministerium og Parlament besluttede da at gaa skarpt frem mod Amerikanerne og paalagde dem forskellige indirekte Afgifter; disse maatte dog snart igen ophæves paa Grund af den endrægtige Modstand, der rejstes mod dem i Kolonierne. For ikke at give helt efter overlod Regeringen da det ostindiske Kompagni Eneretten til ved egne Forhandlere at sælge Te i Kolonierne. Amerikanerne vilde med Magt hindre Indførselen af Te og kastede en hel Skibsladning af denne Vare, der var indkommet til Boston, i Vandet.

Regeringen spærrede til Straf Bostons Havn, indtil Skaden var godtgjort, men Kolonierne sluttede sig nu nøjere sammen. Udsendinge fra de fleste af dem mødtes til en Kongres i Filadelfia og vedtog foreløbig at afbryde al Handelsforbindelse med Moderlandet. Englænderne udvidede til Gengæld Blokaden til alle Ny-Englands Havne, og snart efter flød det første Blod mellem Regeringstropperne og det amerikanske Landeværn. Kongressen i Filadelfia udstedte da Koloniernes Uafhængighedserklæring, og den nordamerikanske Frihedskrig begyndte (1776). Plantageejeren *Georg Washington* fik Overbefalingen over Koloniernes Stridskræfter; han løste med stor Dygtighed den vanskelige Opgave af de frivillige Landeværnsmænd at danne en velordnet og disciplineret Hær. Ved sin ædle og uegennytrige Karakter vandt han sine Soldaters og sine øvrige Landsmænds ubegrænsede Tillid og Beundring. *Benjamin Franklin* sendtes til Europa for at vinde Englands gamle Modstander Frankrig for Amerikanernes Sag. Dette lykkedes ogsaa, efter at Washington ved *Saratoga* havde overvundet og fanget et helt engelsk Korps, der især bestod af lejede Tyskere, og som fra Kanada søgte at trængte frem mod

Ny York. Foruden Frankrig erklærede nu ogsaa Spanien England Krig, og Kampen udstraktes derved til alle Verdenshavene. Englænderne var gennemgaaende sejrrige til Søs, men mistede efterhaanden alt Fodfæste i de 13 Kolonier, især efter at det var lykkedes at føre et fransk Korps under *Lafayette* over til Koloniernes Undsætning. Kun Kanada lykkedes det de britiske Tropper at forsvare; den franske Befolkning her havde ikke deltaget i Rejsningen.

Desuden skaffede England sig Fjender i de neutrale Sømagter paa Grund af de mange Hindringer, det lagde i Vejen for disses Søhandel med Frankrig og Spanien. *Rusland, Danmark-Norge* og *Sverig* indgik da et Forbund, *den væbnede Neutralitet* (1780) og udrustede i Fællesskab Flaader, som skulde beskytte deres Undersaatters Skibsfart mod de engelske Overgreb. Forholdene blev derved saa vanskelige for England, at Folkestemningen i Landet begyndte at kræve en Afslutning paa Krigen. Man indsaa, at det var umuligt med Tvang at bevare Herredømmet over Kolonierne, og mange Englændere var efterhaanden ogsaa kommet til Erkendelse af, at der var sket Amerikanerne Uret. Der sluttedes da Fred i *Versailles* (1783). England anerkendte de 13 Koloniers Uafhængighed og gav Afkald paa alt Landet indtil Mississipi; Spanien fik Florida tilbage.

Efter Freden gav de 13 Kolonier en Forfatning for deres Union: »*Amerikas Forenede Stater*«; denne Forfatning har passet saa godt til Unionens ejendommelige Forhold, at den trods Staternes uhyre Vækst i den følgende Tid har kunnet bestaa næsten uforandret indtil nu. Den lovgivende Magt i Unionens Fællessager tilhører *Kongressen*, der bestaar af 2 Kamre: *Senatet*, som tæller to Medlemmer fra hver af Staterne uden Hensyn til disses Størrelse, og *Repræsentanternes Hus*, i hvilket Pladserne fordeles mellem Staterne efter disses Folketal. Den udøvende Magt er overladt en Præsident, der vælges for 4 Aar af folkevalgte Valgmænd. Desuden har hver Stat beholdt sin Regering og sin lovgivende Forsamling for sine særlige Anliggender. Forfatningen traadte i Kraft 1789. *Washington* var den første Præsident, og Unionsregeringen fik Sæde i en nyanlagt By, der opkaldtes efter ham.

86. England efter Freden i Versailles. Efter det uheldige Udfald af den nordamerikanske Frihedskrig var det i England forbi med Georg IIIs Forsøg paa at udøve personlig Magt i Rigets Styrelse. *William Pitt* den Yngre, Søn af den ældre Statsmand af samme Navn, traadte i Spidsen for Ministeriet. Han var udgaaet af Whigpartiet, men vendte sig dog som Minister stærkt imod det, fordi han vilde gøre Ende paa al den Bestikkelighed og Uorden, de tidligere Whigregeringer havde ført ind i Statslivet. Mere og mere støttede han sig derfor i Aarenes Løb til Torierne, og han havde en kraftig Folkestemning i Landet for sig. Han bragte med stor Dygtighed Statens Pengevæsen, der var ødelagt ved Krigen, paa Fode igen, og Englands Velstand gik i den følgende Tid mægtigt frem. Anvendelsen af nyopfundne Maskiner (Dampmaskinen, Spinde- og Vævemaskiner) begyndte nu at omforme den engelske Industri, især Tekstilindustrien. I de første 20 Aar efter Spindemaskinens Opfindelse voksede det aarlige Forbrug af Bomuld i de engelske Fabrikker til det 6-dobbelte, og Tallet af Arbejdere i Bomuldsindustrien fordobledes. — Ved en Handelstraktat, som Pitt sluttede med Frankrig, blev Tolden nedsat paa engelske Varer, som indførtes til dette Land, mod at England til Gengæld formindskede Indførselstolden paa franske Vine. Herved vandt den engelske Industri et Marked i Frankrig i Stedet for det, den for en Tid havde mistet ved Tabet af de amerikanske Kolonier.

XIX. Østeuropa 1725—95.

87. Rusland under Peter den Stores Efterfølgere. Efter Peter den Stores Bestemmelse skulde der ikke være nogen fast Arvelov i Rusland; den regerende Hersker skulde

selv udnævne sin Efterfølger. Hans Enke *Katharina I* regerede i to Aar efter hans Død; derpaa fulgte forskellige Medlemmer af hans Slægt, indtil hans Datter *Elisabeth* 1741 med den russiske Gardes Hjælp vandt Tronen ved at styrte sin Forgænger. Hun var doven og nydelsessyg, usædelig og lunefuld; saa længe hun levede, var der derfor ingen Fasthed i den russiske Politik, hverken indadtil eller udadtil. Hun lod Rusland deltage i den preussiske Syvaarskrig som Østerrigs Forbundsfælle, men døde uden at se den forhadte Frederik II helt besejret. Hun havde indsat sin Søstersøn *Karl Peter Ulrik* af det gottorpske Hus og Hertug til Holsten-Kiel, til Tronfølger. Han beundrede Frederik II, og straks efter Elisabeths Død 1762 sluttede han Fred og Forbund med denne. Han bar kun Kejserkronen *(Peter III)* i et halvt Aar; han var nemlig sindssyg, og Kejserinden Katharina, hvem han truede med alle Ulykker, fik ham derfor styrtet med Gardens Hjælp. Efter at han havde siddet fængslet i kort Tid, blev han myrdet. *Katharina II* regerede derpaa Rusland fra 1762 til sin Død 1796. Hun var ærgerrig, forfængelig og magtsyg, men klog og dristig; hun genoptog Peter den Stores kraftige Udenrigspolitik, og det blev hendes Maal at udvide Ruslands Grænser ved Erobringer fra dets tre svage, vestlige Naboer, Sverig, Polen og Tyrkiet. Bedst lykkedes hendes Planer over for Polen, som inden hendes Død var udslettet af de selvstændige Staters Tal.

88. Polen i det 18. Aarhundrede. Det polske Rige havde ved det 18. Aarhundredes Midte en Udstrækning, der var noget større end Østerrig-Ungarns i vore Dage. Men dets indre Styrke svarede ikke til dets ydre Omfang, og Spirerne til dets Opløsning laa langt tilbage i dets Historie. Hovedfolket i Riget var Polakkerne, der boede tættest i dets vestlige Landskaber, men der var næsten lige saa mange Indbyggere af andre Nationaliteter; de talrigste af disse var *Littaverne* og de slaviske *Ruthenere* (»Røderussere«). Den polske Adel var meget talrig; til den hørte over en Million af Rigets 14—15 Millioner Indbyggere;

den var udbredt ogsaa over Littaven og Røderusland og udøvede et strengt og ubarmhjertigt Herredømme over Bønderne her. Der fandtes i Riget saa godt som ingen national Borgerstand, Byerne var smaa og de fleste uden Betydning, Handelen dreves især af de talrige Jøder i Landet, Haandværket af indvandrede Tyskere. Polakkerne selv var romersk-katolske, men Littaverne og Ruthenerne hørte til den græske Kirke; det tyske Borgerskab var for en stor Del protestantisk. Saaledes føjede stærke religiøse Modsætninger sig til de nationale. Kun de romerske Katolikker havde statsborgerlige Rettigheder.

Rigets Svaghed øgedes yderligere ved den slette Forfatning. Polen var et Valgrige; hvert Kongevalg gav Anledning til Partikampe og til Indblanding fra Udlandet; for at opnaa Valg maatte Kongerne lade sig binde med Haandfæstninger, der efterhaanden gjorde deres Magt aldeles betydningsløs. Lovgivningsmagten tilhørte den polske Rigsdag, som ogsaa foretog Kongevalget. Den bestod overvejende af Adelsmænd, som valgtes af deres Standsfæller i de enkelte Landskaber. En Rigsdagsbeslutning havde kun Gyldighed, naar den var vedtaget *enstemmig;* et enkelt Medlem af Rigsdagen kunde saaledes hindre al Lovgivning ved sin Nejret (»*liberum veto*«). Til Gengæld bestod der i Polen den mærkelige Ret, at Adelen kunde danne Sammenslutningen, *Konføderationer,* der med Vaabenmagt kunde gennemføre de Beslutninger, de fattede. Naar en saadan Konføderation fik Kongen paa sin Side, kunde der indkaldes en overordentlig Rigsdag, der tog Beslutninger med Stemmeflerhed.

Den slette Forfatning skabte stor Uorden og Løshed i Statens Styrelse; Provinsernes Statholdere var næsten uafhængige af Regeringen; Pengevæsenet var i en ussel Tilstand og Hæren uden Mandstugt. De ikke-polske Folk, især de, som hørte til den græske Kirke, havde ingen Samfølelse med det herskende Folk, men længtes efter Udfrielse fra dettes trykkende Herredømme og elendige Styrelse. Saaledes

var der i Polen selv god Jordbund for den russiske Kejserindes Erobringsplaner.

89. Polens første Deling 1772. Foreløbig satte Katharina II sig til Maal at faa indsat en Konge i Polen, der kunde blive et føjeligt Redskab for hendes Vilje, og at skaffe

Polens Delinger,

sig et Parti i Landet af den græsk-katolske Befolkning. Efter August IIIs Død fik hun ved Trusler og Bestikkelser sin tidligere Elsker, den polske Adelsmand *Stanislas Poniatowsky,* valgt (1764), og medens en russisk Hær omringede Hovedstaden Warschau, maatte Rigsdagen vedtage en Lov, hvorved de Trossamfund, der stod uden for Romerkirken (»*Dissidenterne*«), fik borgerlig og politisk Ligestilling med

de romerske Katolikker. Over for denne russiske Indblanding greb det nationale Parti blandt Polakkerne dog til Vaaben, og der udbrød en blodig Borgerkrig i Landet, i hvilken Katharina støttede sine Trosfæller, Dissidenterne.

Midt under disse Begivenheder begyndte Tyrkiet en Krig med Rusland. Sultanen frygtede med Grund for Katharinas Fremtidsplaner ogsaa mod hans Land og tog til Paaskud, at russiske Tropper havde forfulgt polske Flygtninge ind over den tyrkiske Grænse. Katharina optog Kampen mod Sultanen med Kraft. Hendes Hære besatte Krim og trængte ind i Moldau; en russisk Flaade viste sig for første Gang i Middelhavet og fremkaldte en Rejsning mod det tyrkiske Herredømme blandt Grækerne; denne blev dog snart slaaet ned.

I Østerrig regerede da endnu Maria Theresia, men hendes Ægtefælle, Kejser Frans, var død, og deres Søn, *Josef II,* bar nu Kejserkronen. Hans Moder overlod ham ogsaa den ydre Politik. Han ængstedes for Russernes Fremgang i Tyrkiet, der maaske kunde føre til, at Østerrig fik Rusland til Nabo ved sin Østgrænse, og han rustede sig derfor til at hjælpe Tyrkerne, om det blev nødvendigt.

Frederik II af Preussen ønskede at forebygge den Krig, der saaledes truede med at udbryde mellem Østerrig og Rusland. Efter alt, hvad hans Land og han selv havde lidt i Syvaarskrigen, stræbte han ivrigt efter at bevare Freden i sit Nabolag. Preussen kunde hverken vinde ved Østerrigs eller Ruslands Sejr i en saadan Krig. Han optraadte da som Mægler mellem de to Magter og foreslog, at Katharina skulde indrømme Tyrkiet en billig Fred; til Gengæld skulde de hver tage et Stykke af Polen, og han selv skulde for Ligevægtens Skyld have et tredje Stykke. Preusserkongen ønskede i og for sig ikke det polske Riges Sønderlemmelse, thi han vilde hellere ved sin Østgrænse have en svag Nabo, som dette Rige var, end en stærk, som Rusland vilde blive. Men han tvivlede om, at Polen havde Kraft til at bestaa i Fremtiden, og han ønskede da at sikre sit eget Lands

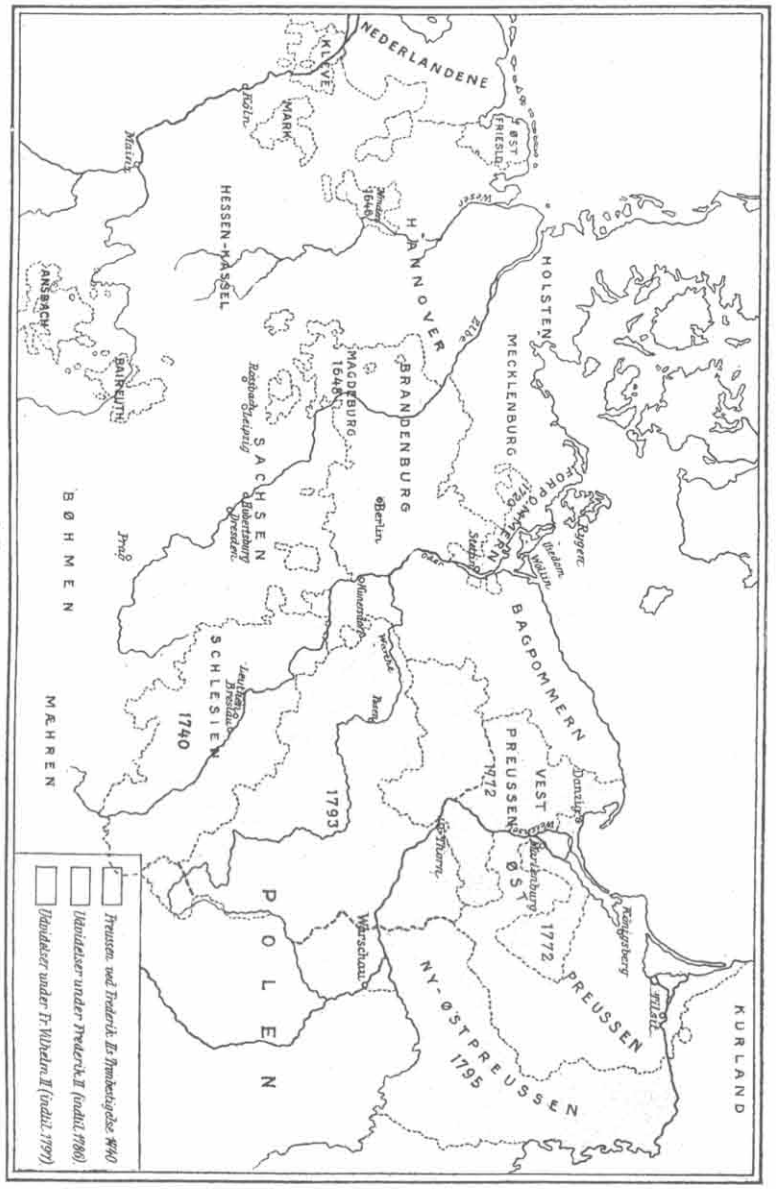

Preussens Vækst indtil det 18. Aarhundredes Slutning.

Magtstilling ved at faa dets fremtidige Østgrænse rykket længere frem.

Uden Agtelse for en anden Stats Ret tog de tre Stormagter da hver sin Del af det forfaldne polske Rige: Frederik II fik *Vestpreussen* (dog uden *Danzig*), Maria Theresia det nuværende østerrigske *Galicien;* Katharina tog den østlige Del af *Littaven* (1772). I alt mistede Polen ved denne første Deling $^2/_5$ af sit Landomraade og $^1/_3$ af sin Befolkning.

90. Katharina II og Tyrkiet. To Aar efter sluttede Rusland Fred med Tyrkiet i *Kutschuk-Kainardji.* Sultanen gav Afkald paa sin Højhed over de Lande, som Tatarernes Kan paa Krim herskede over (ɔ: Krim og de øvrige Lande omkring det asovske Hav), men slap ellers for større Landafstaaelser. I de følgende Aar begyndte Katharina at sysle med store Planer om helt at fordrive Tyrkerne fra Europa og genoprette et græsk Kejserdømme i Konstantinopel. En af hendes Sønnesønner fik Navnet *Konstantin;* ham havde hun bestemt til at bære den ny byzantinske Krone. Tatarkanen blev tvunget til at overlade sit Land til Rusland (1783); Katharina indsatte til Guvernør her den samvittighedsløse, men dygtige *Potemkin,* som lagde den første Grund til europæisk Civilisation i disse Egne. Han byggede *Sevastopol* paa Krim og skabte her en russisk Sortehavsflaade, og han grundede Staden *Cherson* ved Dnjepr. Josef II, der ved Maria Theresias Død 1780 var blevet Hersker i Østerrig, besluttede at søge en Forstaaelse med Katharina; skulde det tyrkiske Rige gaa til Grunde, vilde han paa denne Maade sikre sig sin Del af Byttet. Da Sultanen fik Nys om, at hans to nordlige Naboer forhandlede om en Deling af hans Rige, erklærede han Rusland Krig (1787). Russerne viste sig snart sejrrige og trængte under den dygtige *Suvorovs* Anførsel helt frem til Donau; Josef II optraadte som deres Forbundsfælle og førte selv en østerrigsk Hær ind i Vallakiet, men havde kun Uheld med sig. Han maatte forlade Hæren paa Grund af Sygdom og døde snart

efter (1790). Hans Broder og Efterfølger *Leopold II* sluttede Særfred med Tyrkiet uden at opnaa nogen Fordel. Derimod maatte Sultanen ved Freden i *Jassy* (1792) til Rusland afstaa Kystlandet mellem *Bug* og *Dnjestr*, hvor Russerne nu grundlagde *Odessa*.

91. Polens anden og tredje Deling. 1793—1795. Efter Frederik IIs Død 1786 regerede i Preussen hans Brodersøn *Frederik Vilhelm II*. Han saa med Uro det Forbund,

Ruslands Erobringer fra Tyrkiet i det 18. Aarh.

der var kommet i Stand mellem Østerrig og Rusland, og begyndte at modarbejde de to Magter, hvor han kunde. I Polen var der efter 1772 to Partier: et russisksindet, der mente, det var klogest for Landet at søge det mægtige Ruslands Venskab og Beskyttelse, selv om Uafhængigheden saa kun blev et Skin, — og et Nationalparti, der haabede paa Fædrelandets Genrejsning og vilde tilintetgøre den overmægtige russiske Indflydelse. Preusserne støttede nu Nationalpartiet, som først og fremmest vilde skaffe Polen en bedre Forfatning; det lykkedes ogsaa at faa vedtaget en saadan (1791); Polen skulde herefter være et Arverige, *liberum veto* blev afskaffet, og det blev forbudt at indgaa væbnede

Konføderationer. Men den ny Grundlov fik ikke Tid til at vise sin gavnlige Virkninger; det russisksindede Parti i Landet paakaldte Katharina IIs Hjælp til at opretholde den gamle Forfatning, og Suvorov førte den Hær, som nys havde kæmpet mod Tyrkerne, ind i Polen. Det lod til, at Katharina vilde nytte Lejligheden til nu at erobre hele det ulykkelige Land. Preusserkongen glemte da de Løfter om Hjælp, han havde givet Polakkerne, og sendte sin Hær ind over Polens Grænse for ikke at overlade hele Byttet til Russerne. Katharina foretrak Forlig med Preussen for Kamp og enedes med Frederik Vilhelm II om en ny Deling af Polen (1793). Preussen tog denne Gang *Danzig* og Provinsen *Posen*, Rusland endnu et Stykke af *Littaven, Volhynien* og *Podolien*.

Det polske Nationalparti rejste sig nu til en sidste fortvivlet Kamp for Fædrelandets Bestaaen; den ledede af den ædle og tapre *Kociuzko*, der før havde kæmpet under Washingtons Faner for den ny Verdens Frihed. Men den frygtelige Suvorov overvandt og fangede Kociuzko og indtog Warschau. Atter haabede Katharina II paa at kunne tage hele den Rest, der endnu var tilbage af de polske Lande. Men Østerrig og Preussen sendte hver sin Hær ind i Polen for at faa Part af Byttet, og Enden blev en sidste Delingstraktat mellem de 3 Magter (1795). Preussen tog *Warschau* og Landet der omkring, Østerrig *Krakau* og *Vestgalicien*, Rusland Resten, derunder *Kurland*.

XX. Aandsliv i det 17. og 18. Aarhundrede.

92. Engelske Tænkere i det 17. Aarhundrede. Efter at Kirkens Enhed var blevet brudt ved Reformationen, kunde de forskellige Kirkesamfund ikke bevare Herredømmet over det menneskelige Tankeliv, saaledes som Romerkirken havde formaaet det i Middelalderen. Hvert enkelt af disse Samfund gjorde Krav paa at sidde inde med den fulde Sandhed, Gud havde aabenbaret for Menneskeheden;

men da de indbyrdes var yderst uenige om, hvad Sandheden var, bragtes tænkende Mennesker snart til at tvivle om, hvorvidt noget af dem overhovedet sad inde med den. Bibelens Ord havde ikke længere ubestridt Gyldighed, og man begyndte derfor at søge ny Udgangspunkter for Tænkningen.

Englænderen *Francis Bacon,* der levede under Elisabeth og Jakob I, tog saaledes *den menneskelige Iagttagelse af Tingene* i Verden til Udgangspunkt. Iagttagelserne skulde ordnes, prøves og sammenlignes af den menneskelige *Fornuft,* og kun de Resultater, der fremgik af en saadan Prøvelse, kunde anses som almengyldige.

Andre Tænkere søgte at udfinde almene *Love* for Naturens Ordning; blandt dem var *Newton* i det 17. Aarhundredes Slutning; han paaviste, at *Tyngdeloven,* som allerede var fundet af Italieneren *Galilei,* ikke alene raadede paa Jordens Overflade, men overalt i Verdensrummet, saa langt den menneskelige Iagttagelse kunde naa.

Locke, der var samtidig med Newton, fremsatte den Anskuelse, at Menneskesjælen var uden medfødte Forestillinger, og at den kun fik sit Indhold ved Sansernes og Fornuftens Brug. Ingen Forestilling kunde derfor udgives for Sandhed, uden at Beviset for den kunde føres gennem Sansning og Fornuftslutning. Locke brød med mange af Kirkens Lærdomme, men han gik ud fra, at der maatte være en evig, levende Gud til; thi kun saaledes mente han at kunne forklare Verdens og den menneskelige Fornufts Tilblivelse.

Senere Tænkere, der gik i Lockes Fodspor, kom til det Resultat, at der vel var en evig, uforanderlig Gud, som havde skabt Verden og sat de Love i Kraft, hvorved den opretholdes og styres. Men Gud greb ikke paa anden Maade ind i Verdensudviklingen; han brød ikke sine egne Love, gjorde ingen Undere, og det kunde derfor ikke nytte Menneskene at bede til ham. Disse Tænkere vragede altsaa Aabenbaringen i Kristendommen; deres Anskuelse kaldes *Deismen,* de selv *Deister.*

Locke har ogsaa fremsat Tanker om, hvorledes det menneskelige Samfund og Staterne er opstaaet. Han gaar ud fra, at alle Mennesker oprindelig har været fri og ligestillede, uafhængige af hverandre. Samfundene er fra først af dannet ved en Overenskomst mellem de enkelte Mennesker, hvorved disse har opgivet en Del af deres medfødte Uafhængighed for til Gengæld at vinde større *Sikkerhed* for Liv og Ejendom. I Samfundet underkaster den enkelte sig *fælles Love;* disse har kun til Formaal at gavne det almene Vel og maa derfor være Udtryk for, hvad Flertallet i Samfundet ønsker. Lovgivningsmagten tilhører altsaa selve Samfundet; dette indsætter en Øvrighed, der sørger for, at Lovene bliver overholdt; men hvis denne Øvrighed misbruger sin Magt, har Samfundet Ret til at afsætte den.

93. Montesquieu. De ny Tanker om Naturen, Menneskelivet og Samfundsordningen, der var kommet frem i England ved det 17. Aarhundredes Slutning, begyndte i det 18. Aarhundrede at bane sig Vej til Fastlandet og naaede først til Frankrig. *Montesquieu* tilegnede sig mange af Lockes Tanker om Staternes Opstaaen. I et Skrift: »*Lovenes Aand*« (*Esprit des lois,* 1748) undersøger han, hvilken Statsforfatning der maa siges at være den fuldkomneste. Han kommer til det Resultat, at den bedste Forfatning for et Folk er den, der stemmer mest nøje med dets Natur og Historie, dets Sæder og Tænkemaade. Ingen enkelt Forfatningsform har derfor Krav paa til alle Tider og under alle Forhold at kaldes den fuldkomneste. Som den mest passende for Kulturfolkene i sin Samtid nævner han den engelske Forfatning, og han fremhæver som dens særlige Fortrin, at Statsmagten ikke er samlet paa een Haand, som i de Stater, der styres enevældigt, men er delt i den *lovgivende,* den *udøvende* og den *dømmende* Magt, og at disse Statsmagter er uafhængige af hverandre, saa den ene ikke kan gribe ind paa de andres Omraader.

94. Voltaire. Den franske Forfatter i det 18. Aarhundrede, som fik størst Indflydelse paa sin Samtid, baade

i Frankrig og i det øvrige Europa, var *Voltaire*. Han levede i sin Ungdom flere Aar i England og blev stærkt paavirket her, især af den engelske Deisme. Gennem et langt Liv († 1778) udsendte han en Mængde Skrifter, dels Digterværker, dels historiske Arbejder, men især mindre Stridsskrifter, hvori han angreb alt det i den bestaaende Samfundsordning, der forekom ham fornuftstridigt, urimeligt og uretfærdigt. Først og fremmest vendte han sig mod den Tvang, som Kirken endnu øvede mod den menneskelige Tankes Frihed; han krævede fuldkommen Bekendelses-, Tale- og Skrivefrihed for den enkelte; i sit fortællende Digt *Henriaden* lovpriser han Henrik IV som den første store Haandhæver af religiøs Frihed. Sine stærkeste Angreb rettede han mod *Jesuiterordenen*, der i hans egen Tid var den fasteste Støtte for Romerkirken. Mange andre Forfattere stillede sig ved Voltaires Side i Kampen mod den mægtige Orden, og der rejste sig efterhaanden en saa stærk Stemning imod den, at Regeringerne i næsten alle katolske Lande til sidst udviste dens Medlemmer. Endelig fandt Paven det raadeligst helt at ophæve den (1773).

Voltaire spaaede Menneskeheden en lysere og lykkeligere Fremtid, naar kun den menneskelige Fornuft blev den øverste Ledestjerne i den enkeltes Liv og i Samfundenes Ordning. Det gjaldt fremfor alt om at skabe *en oplyst offentlig Mening* om, hvad der i alle Livsforhold var det fornuftige, det retfærdige og det gode. Vilde Regeringerne rette sig efter denne offentlige Mening, ændre Lovene og styre Staterne i Overensstemmelse med den, maatte de efter Voltaires Opfattelse gerne beholde den Magt, de hidtil havde siddet inde med. »*Den oplyste Enevælde*« syntes ham at være den bedste Regeringsform, i hvert Fald i Frankrig.

Den mægtige Indflydelse, Voltaire øvede gennem sine Skrifter, skyldtes især hans fine Sprogkunst og hans aandrige og vittige Stil. Ingen har i det 18. Aarhundrede virket stærkere end han til at nedbryde Tilliden til og Agtelsen

for de bestaaende Samfundsmagter og til derigennem at forberede den store franske Revolution.

Til Voltaire sluttede sig allerede i hans egen Tid en Kreds af franske Forfattere, der som han troede paa den menneskelige Fornufts Ret og Magt og paa Oplysningens Evne til at gøre Menneskene fuldkomne og lykkelige. Ved Samarbejde mellem disse Forfattere fremstod det store Værk *Encyklopædien*, et Konversationsleksikon, som i en Mangfoldighed af Artikler fremstiller Tidens Viden paa alle Omraader og saaledes giver et sammenhængende Billede af den franske Oplysningsfilosofis Anskuelse af Livet og Verden. Disse Anskuelser gennemtrængte efterhaanden største Delen af det højere Samfund i Frankrig, men vandt ogsaa stor Udbredelse i de dannede Samfundslag i andre Lande.

95. **Rousseau** var født i Genf, men levede det meste af sit Liv i Frankrig († 1778). Han rettede i sine Skrifter ligesom Montesquieu og Voltaire stærke Angreb mod sin Tids Samfund, men gik dybere end disse to for at finde Roden til det onde, han vilde bekæmpe. Han mente, at Tidens Kultur ingenlunde var et Fremskridt fra Menneskehedens oprindelige Livsformer, men tværtimod et afgørende Tilbageskridt. Ved den saakaldte Civilisation var Menneskene ført langt bort fra Naturtilstanden og havde underkastet sig Love, som var i Strid med Naturens Orden. Dette var efter Rousseaus Opfattelse en Ulykke for dem, og de kunde kun vinde Lykken ved at *vende tilbage til Naturen* og leve Livet efter dens simple, oprindelige Love. Der skulde en helt ny *Opdragelse* til for at føre Menneskeheden ind paa den rette Vej til Lykken; hvorledes den skulde være, udviklede Rousseau især i sin Roman »*Emile*«. Barnet skal først og fremmest have en god legemlig Pleje lige fra sin Fødsel; det skal die ved sin egen Moders Bryst; det skal saa vidt muligt færdes i den fri Natur og have megen legemlig Bevægelse. Dets Klædning skal rette sig efter Legemets naturlige Vækst, medens det i »Paryktiden« ellers

krævedes, at Menneskeskikkelsen skulde kunstig omformes ved Indsnøring eller Udstopning for at passe til Modedragten. Det skal lære at hjælpe sig selv i alle Livsforhold, selv gøre sine Erfaringer og Iagttagelser, heller end at faa Leveregler indprentet af andre. Ved en saadan Opdragelse faar Barnet de bedste Betingelser for at blive et lykkeligt Menneske; thi det *naturlige* er tillige det *gode*.

I sit Skrift om »Samfundspagten« *(Contrat social)* har Rousseau skildret den fuldkomne Stat, der skal sikre Menneskene det største Maal af naturlig Frihed ved Siden ad de Goder, som et ordnet Samfund frembyder. En saadan Stat skal være bygget paa en oprindelig frivillig Pagt mellem de enkelte Mennesker, hvoraf Samfundet bestaar; dens Maal skal være at beskytte hver enkelt Borger mod andres Overgreb. Alle skal have lige Del i Statsmagten, og denne skal ligesom i Oldtidens Republikker lægges i Hænderne paa en Folkeforsamling, der giver alle Love og indsætter en Regering til at vaage over deres Overholdelse. Da hver enkelt Borger skal have Adgang til Folkeforsamlingen, og da dette er en Umulighed i de store Stater, maa disse opløses i mindre Stater, der atter indgaar et Forbund indbyrdes (som i Rousseaus Fødeland Svejts). Selve Regeringen kan efter Forholdene være monarkisk eller republikansk, men Borgerne maa i hvert Fald have Ret til at vælge den Regeringsform, de selv ønsker. — Rousseaus Tanker vandt i hans egen Tid ikke saa stor Magt over Sindene som Voltaires, men de har i senere Tider øvet langt større Indflydelse end dennes.

96. Tysk Aandsliv i det 18. Aarhundrede. I den første Menneskealder efter den ødelæggende Trediveaarskrig var Aandslivet i Tyskland fattigt og uselvstændigt; men i Slutningen af det 17. Aarhundrede begyndte der inden for den tyske protestantiske Kirke et nyt Røre: *Pietismen*. Denne Retnings ældste Fører var Præsten *Spener*, dens Hovedsæde blev Universitetet i *Halle*. Pietisterne lagde mindre Vægt, end man i den protestantiske Kirke hidtil

havde gjort, paa den strenge Rettroenhed; de mente, at den sande Kristendom ikke bestod i nøje Overensstemmelse med Kirkens Lærdomme, men skulde vise sig i virkelig Omvendelse og et helligt Liv. De krævede, at de Kristne skulde afholde sig fra verdslige Forlystelser; de fordybede sig i Læsning af Bibelen og virkede ivrigt for det menige Folks Oplysning, for at Bibelen saaledes kunde komme i hver Mands Haand. Pietismen havde sin Blomstringstid i første Halvdel af det 18. Aarhundrede; da fik den en Modstander i en ny kirkelig Retning, der søgte at bringe Kirkens Lærdomme i Overensstemmelse med den menneskelige Fornuft og navnlig vilde bortforklare Underet i Kristendommen. Denne Retning, *Rationalismen*, blev henimod Aarhundredets Slutning saa godt som eneraadende i den tyske protestantiske Kirke.

Pietismen blev Forløber for den første nationale *tyske Digtning* i det 18. Aarhundrede. Dennes Skaber, *Klopstock*, var udgaaet fra et pietistisk Hjem; hans store fortællende Digt: »*Messiaden*« handler om Frelserens Liv; i andre Digtninge forherliger han den ældste Tyskhed, saaledes som han fandt den skildret i romerske Oldtidsforfatteres Omtale af Germanerne. I Klopstocks Spor gik en Række senere Digtere, der tilhører den saakaldte »*Sturm- und Drangzeit*« i den tyske Litteratur; deres Værker er prægede af overdreven Følsomhed og Sværmeri; de var tillige stærkt paavirkede af Rousseau, delte hans Begejstring for det oprindelige i Naturen og i Mennesket og forkyndte den enkeltes Ret til at frigøre sig for alle de Baand, Samfundsordningen paalægger.

En anden Retning i det tyske Aandsliv søgte derimod tilbage til den klassiske Oldtids Tænkning, Digtning og Kunst og banede derved Vej for en ny *Humanisme* (I, S. 202), der dyrkede Skønheden og Harmonien i det fri, naturlige Menneskes Jordeliv. Til denne Retning hørte Digteren og Tænkeren *Lessing*, som især ogsaa har kæmpet for religiøs Taalsomhed; han mente, at de saakaldte aabenba-

rede Religioner kun var ufuldkomne, menneskelige Forsøg paa at forklare Tilværelsens Gaader, at Menneskets Stræben efter Sandheds Erkendelse derfor ikke kunde slaa sig til Ro med nogen af disse Religioner, men at Lykken netop skulde søges i den evige Stræben efter Sandhed. De to ypperste tyske Digtere fra det 18. Aarhundredes Slutning, *Schiller* og *Goethe,* var i deres Ungdom stærkest grebne af »Storm- og Trængselstidens« Stemninger, men i deres senere Digterværker forherliges den ny Humanismes Idealer.

XXI. Den oplyste Enevælde.

97. **Den ældre og den yngre Enevælde.** Enevoldsherskerne i Ludvig XIVs Tidsalder betragtede Fyrstemagten som en guddommelig Indstiftelse. Gud havde sat Fyrster til at styre Folkene, fordi disse ikke var skikkede til at styre sig selv; Fyrsten havde kun Ansvar over for Gud, og Folket havde ingen Ret til at afsætte ham eller rejse sig imod ham. I England var der efter Revolutionen 1689 kommet en anden Opfattelse frem af Forholdet mellem Folk og Konge: den Magt, Kongen udøver, er overdraget ham af Folket, for at han skal bruge den til alles Gavn; gør han ikke det, kan det tage Magten fra ham igen og give sig en anden Øvrighed. I det 18. Aarhundrede blev en lignende Opfattelse af Fyrstemagtens Væsen ogsaa udbredt paa Fastlandet, især gennem den franske Oplysningsliteratur; og adskillige af Europas Fyrster tilegnede sig et nyt Syn paa Statens Oprindelse og paa Forholdet mellem Fyrste og Folk. De mente, Staten var en rent verdslig Indretning, som udelukkende havde jordiske Formaal, at Fyrsten var til for Folkets Skyld, og ganske vist havde dette een Gang for alle overdraget ham Magten, saaledes at det ikke kunde fratage ham den igen, men han skulde føle sig som Statens første Tjener og styre ene og alene med Folkets Vel for Øje. Fyrsten skulde skaffe sig selv den højeste *Oplysning* om, hvorledes der bedst kunde regeres til det heles Gavn,

og han skulde fremme Folkets egen Oplysning, saaledes at dette selv kunde blive sat i Stand til at arbejde for sin Lykke. Den Statskunst, der lededes af denne Tankegang, kaldes »*den oplyste Enevælde*«, den havde sin Blomstringstid fra det 18. Aarhundredes Midte til den store Revolutions Udbrud i Frankrig 1789.

98. **Frederik II af Preussen (1740—1786)** er den betydeligste af den oplyste Enevældes Statsmænd. Han gennemførte i sine Stater en vidtstrakt *Religionsfrihed;* thi da Staten kun havde verdslige Formaal, maatte den heller ikke blande sig i Undersaatternes Trosliv . Han gav en begrænset *Trykkefrihed,* for at Fyrsten gennem Pressen kunde blive oplyst om Undersaatternes Ønsker; han skabte en uafhængig *Dommerstand* i Preussen og indførte saaledes den Adskillelse mellem den udøvende og den dømmende Magt i Staten, som Montequieu krævede. Han forberedte ogsaa en ny *Lovbog,* der blev fælles for alle preussiske Provinser og saaledes skabte ensartet Lov og Ret i hele Staten, den mildnede ogsaa mange barbariske Straffe fra ældre Tider; den udkom dog først efter hans Død. Efter Syvaarskrigens Slutning arbejdede Kongen utrætteligt paa at bringe sit ødelagte Land paa Fode. Han bevarede den strenge Orden i Statens Pengevæsen, som fra tidligere Tid var den preussiske Stats Særkende; han indkaldte 100.000'er af Kolonister fra andre Egne af Tyskland til at opdyrke øde Egne; særlig bosattes de i Vestpreussen for at knytte dette polske Landskab nøjere til hans Rige. — Derimod opretholdt Frederik II den skarpe Adskillelse mellem Stænderne i Staten; Adelen bevarede sine Godsejerrettigheder over for Bønderne; men han krævede til Gengæld af den, at den helt skulde ofre sig for Statens Tjeneste i Officersposter og Embedsstillinger. — Frederik II boede i Regelen i Potsdam; her byggede han selv Slottet *Sanssouci* i den fine og smagfulde Bygningsstil: *Rokoko,* som i det 18. Aarhundrede havde udviklet sig af den ældre Barokstil; det blev hans Yndlings-Opholdssted, og her havde han i nogle Aar Voltaire som sin Gæst og

kæreste Omgangsfælle. Kongen beundrede og dyrkede den franske Oplysningsliteratur og forfattede selv en Række historiske og poetiske Skrifter paa Fransk. Derimod var han uden Sans for det frembrydende rige tyske Aandsliv i sin Samtid.

99. Josef II af Østerrig, 1780—1790. Maria Theresias Søn, Josef II, havde efterfulgt sin Fader som tysk Kejser; efter sin Moders Død (1780) arvede han tillige de østerrigske Lande og Ungarn. Allerede Maria Theresia havde forbedret det forældede Styre i sine Stater meget; Enevælden blev gennemført, og Forvaltningen næsten helt lagt i Hænderne paa en kejserlig Embedsstand; Gejstligheden og Adelens Skattefrihed blev indskrænket; Bøndernes Livegenskab blev ophævet paa Krongodserne, deres Hoveri mildnet. Langt videre gik hendes begavede Søn med sine Reformer; Josef II følte sig kaldet til at omstøbe sit broget sammensatte Riges Forhold fra øverst til nederst efter Oplysningsfilosofiens Krav; han var overbevist om sine Planers Retfærdighed, utaalmodig efter at se dem gennemført og fandt sig ikke i nogen Modstand hos Undersaatterne; Enevælden fastholdt han til det yderste. Han indførte delvis Bekendelsesfrihed og borgerlig Ligestilling for de forskellige Trosbekendelser. En Mængde Klostre blev ophævet og deres Gods inddraget under Kronen, hvorefter det til Dels blev anvendt til Forbedring af Skolevæsenet. Det blev forbudt Paven at offentliggøre Buller i Riget uden Kejserens Tilladelse; Kejseren udnævnte selv Biskopperne, og Kirkens Præster skulde for Fremtiden uddannes paa Statens Læreanstalter.

I Statsstyrelsen vilde Josef II skabe den størst mulige Ensartethed; derfor blev *Tysk* gjort til Regerings- og Skolesprog i Ungarn og de slaviske Lande; og mange Særrettigheder, som de enkelte Landsdele hidtil havde haft, blev frataget dem. Arbejdet paa Bøndernes Frigørelse fra Godsejernes Magt blev ført videre; Livegenskabet ophævedes helt, og Hoveriet skulde afløses ved Tvang. — Alle disse

Reformer greb saa voldsomt ind i de østerrigske Folkeslags nedarvede Forhold, at der overalt i Riget voksede en stærk Misfornøjelse op imod dem, ogsaa hos dem, Kejseren havde tænkt at gavne. I Belgien og Ungarn kom det endog til aabenbar Opstand. De Uheld, der samtidig ramte Josef II i hans Krig mod Tyrkiet, nedbrød hans Helbred og knækkede hans Mod. I sin sidste Levetid ophævede han de Reformer, der havde vakt mest Anstød. Hans Broder og Efterfølger *Leopold II* gjorde Tilbageskridtet næsten fuldt ud.

100. Den oplyste Enevælde i andre Lande. I flere af Europas andre Stater fandtes der samtidig med Frederik II og Josef II Fyrster og Statsmænd, der ligesom de vilde omdanne Stat og Samfund i Overensstemmelse med Oplysningsfilosofien. Katharina II af Rusland yndede at optræde som Tilhænger af de franske Filosoffers Ideer; hun indkaldte saaledes en raadgivende Forsamling for det russiske Rige, der skulde udarbejde en ny Lovbog, som skulde bygges paa Tidens ny Tanker og afløse hele den gamle barbariske Retsorden i Riget; men der var ingen Alvor i Kejserindens Bestræbelser; da den franske Revolution udbrød i Slutningen af hendes Regering, blev hun fjendsk mod det ny, og der kom ingen Lovbog. Ogsaa andre Reformer, som Kejserinden bebudede, blev staaende paa Papiret. Hendes Interesse for dem var forbi, naar de havde indbragt hende Beundring og Lovprisning fra de store franske Skribenter.

Fælles for den oplyste Enevælde var alle Vegne Indførelse af *Bekendelsesfrihed* eller dog Indskrænkning af den tidligere Religionstvang; *Jesuiternes Fordrivelse* fra de fleste romersk-katolske Lande var dens Værk. Endvidere gennemførte den en mere eller mindre udstrakt *Trykkefrihed* og fjernede gamle, barbariske Former af Rettergang *(Hekseprocesser* og *Tortur)*. Endelig var den ivrig for Udbredelse af *Folkeoplysning*.

101. Frankrig i Ludvig XVIs første Regeringsaar, 1774—1789. Ludvig XV døde, forhadt og foragtet af sit Folk 1774. Hans Sønnesøn og Efterfølger *Ludvig XVI*

var i mange Henseender forskellig fra Farfaderen. Han var godmodig, jævn og fordringsløs, og han førte et sædeligt Liv, men han var svag af Vilje, uden Alvor og Fasthed i sin Kongegerning. Hans Dronning, Maria Theresias Datter *Marie Antoinette,* øvede mangen Gang med sin Letsindighed og Ødselhed en skadelig Indflydelse paa Styrelsen. Ludvig XVIs Regering vandt dog i Begyndelsen nogen Folkeyndest ved Frankrigs Deltagelse i den nordamerikanske Frihedskrig (1778—83); den oplyste offentlige Mening i Landet var begejstret for Amerikanernes Kamp mod »Tyranniet«, og Krigen kastede ny Glans over de franske Vaaben. Tillige satte Kongen den dygtige og frisindede *Turgot* i Spidsen for Forvaltningen. Turgot havde store Reformplaner. Han ophævede den gamle Lavsordning for Haandværket og vilde afskaffe det Hoveri, der tyngede Bønderne haardest. Han tænkte paa at oprette raadgivende Provinsforsamlinger, der skulde vælges af Grundejerne og fordele Skatterne mellem Provinsernes Indbyggere, og han begyndte at beskatte de privilegerede Stænder. Men disse sidste rejste en saa stærk Modstand mod Turgots Planer, at den svage Konge snart gav ham Afsked.

Den største Vanskelighed for Regeringen var at skaffe Staten tilstrækkelige Indtægter, især under Krigen med England. Den duelige Bankier *Necker* blev da gjort til Finansminister, skønt han var borgerlig født og Protestant; han tilvejebragte de fornødne Penge ved Laan. Efter Krigen krævede han større Sparsommelighed ved Hoffet, og for at styrke Tilliden til sin Styrelse af Pengevæsenet offentliggjorde han et Regnskab over Statens Indtægter og Udgifter. Det var første Gang, noget saadant skete under den franske Enevælde, og ved Hoffet blev man saa forbitret derover, at ogsaa Necker nu blev afskediget. Hans Efterfølger genoptog Turgots Reformplaner, især Tanken om *en ligelig Beskatning* af alle Stænder og om Indførelsen af raadgivende Provinsforsamlinger, men baade Gejstligheden, Adelen og Parlamenterne satte sig saa voldsomt imod Reformerne, at Regeringen ingen Vegne kom med dem; desuden blev Pengevæsenets Tilstand slettere Aar for Aar, og der var et gabende Underskud i Statskassen. Overalt i Folket krævedes nu Indkaldelsen af den gamle *Rigsforsamling* Generalstænderne, der sidst havde været samlet 1614 (S. 68), som den eneste Udvej af det almindelige Uføre. Regeringen gav efter for dette Krav: Necker blev igen Finansminister, og han satte igennem, at Tredjestand (Borgere og Bønder) skulde vælge lige saa mange Medlemmer til Stænderne som Gejstlighed og Adel tilsammen. Derimod blev det overladt Stænderne selv at afgøre, hvorledes der skulde stemmes i Forsamlingen. Valgene fandt derpaa Sted i Begyndelsen af 1789 under stærk Deltagelse og voldsom Bevægelse i Folket.

Fra den franske Revolution til Nutiden.

Revolutionens Tidsalder. 1789—1799.

I. Det konstitutionelle Kongedømme i Frankrig. 1789—1792.

102. **De franske Rigsstænders Sammentræden** fandt Sted i *Versailles* 5. Maj 1789. Der var valgt 300 Medlemmer af Gejstligheden, 300 af Adelen, 600 af Tredjestand (Borgere og Bønder). Blandt Adelens Udsendinge var den rige og frisindede, men forfængelige *Lafayette,* der var meget yndet i Folket efter det Ry, han havde vundet i den nordamerikanske Frihedskrig; mellem dem, Tredjestand havde valgt, var *Sieyès,* der under det forudgaaende Valgrøre stærkt havde ført Ordet for Tredjestands Ret (»Hvad har Tredjestand hidtil været? — Intet! Hvad bør den være? — Alt! Hvad kræver den at være? — Noget!«); men den betydeligste af dens Repræsentanter var den højtbegavede Grev *Mirabeau.* Han ejede en glimrende Veltalenhed, havde et grundigt Kendskab til Frankrigs og Europas politiske Tilstande og var begejstret for en Nyordning af Stat og Samfund med politisk Frihed og Udslettelse af Standsforskellen. Han forudsaa, at en saadan Omvæltning kun vilde kunne gennemføres med Magt, men han var i øvrigt en Ordenens Mand, der vilde bevare en stærk Kongemagt og Lovens Herredømme i Samfundet.

— Regeringen havde overladt Stænderne selv at afgøre, hvorledes Forhandlingerne og Afstemningerne skulde foregaa. Tredjestand krævede nu, at alle tre Stænder skulde

danne een Forsamling, hvor der skulde stemmes efter Hovedet; ellers vilde det ikke komme Standen til gode, at den havde lige saa mange Udsendinge som de 2 andre Stænder tilsammen; men i begge de andre Stænder holdt Flertallet paa, at hver Stand skulde forhandle og stemme for sig. Da der ikke kunde blive Enighed herom, vedtog Tredjestand *(den 17. Juni)* at betragte sig som *Nationalforsamling,* hvis Beslutninger havde Gyldighed som det rette Udtryk for hele Folkets Vilje . Den opfordrede tillige Gejstligheden og Adelen til at forene sig med den, men kun en Del af disse to Stænder gav Møde; de andre klagede til Kongen. Ludvig XVI ængstedes over Tredjestands dristige Optræden og besluttede at skride ind imod den. Han sammenkaldte alle 3 Stænder til et Fællesmøde; i Mellemtiden skulde Tredjestands Mødesal være lukket. Men Tredjestands Udsendinge samledes i Steden for i Versailles' Boldhus *(20. Juni),* hvor Medlemmerne aflagde en højtidelig Ed paa ikke at skilles, før Frankrig havde faaet en ny Forfatning. Ved Stændernes Fællesmøde *(23. Juni)* holdt Kongen en Tale, hvori han bød, at Stænderne skulde forhandle og afstemme særskilt. Da han derpaa forlod Salen, fulgte største Delen af Adelen og Gejstligheden med ham, men Tredjestand blev tilbage, og da Hoffets Ceremonimester tilkendegav Medlemmerne, at Mødet var endt, og mindede dem om Kongens Befaling, fik han det Svar af Mirabeau, at de kun vilde vige for Bajonetterne.

Tredjestands faste Holdning skræmmede Ludvig XVI saaledes, at han straks efter faldt til Føje for dens Krav og selv tilskyndede Gejstligheden og Adelen til at møde i *Nationalforsamlingen;* denne benævnedes nu ogsaa *den konstituerende* (ɔ: grundlovgivende) *Forsamling,* og den nedsatte straks et Udvalg til at udarbejde en ny Forfatning.

103. Bastillens Fald den 14. Juli 1789. Begivenhederne i Versailles fremkaldte et stærkt Røre i Paris, hvor Borgerskabet sattes i Uro af Folketalere paa offentlige Møder og af nystiftede politiske Blade. Der dannedes i denne Tid

ogsaa mange politiske Foreninger (Klubber), hvis Medlemmer samledes til Drøftelse af Dagens Spørgsmaal. Bevægelsen blev snart saa truende, at Hoffet lod flere Hærafdelinger kalde til Hovedstaden. Necker fik Skylden for den stigende Forvirring, og Kongen afskedigede ham. Da Budskabet herom naaede Paris, kom det til aabent Oprør *(den 12. Juli);* det viste sig snart, at de kongelige Tropper ikke var til at lide paa, og de blev derfor ført uden for Byen. For at der ikke skulde indtræde almindelig Lovløshed, samlede Udsendinge fra Borgerskabet sig paa Raadhuset og indsatte der et nyt Byraad, som tog Styret i Steden for den tidligere kongevalgte Øvrighed. Det ny Raad oprettede straks en Borgervæbning, *Nationalgarden,* som skulde bevare den offentlige Orden. Den fik Lafayette til Fører og antog en ny Fane, sammensat af Paris'es Farver: blaat og rødt og Kongehusets hvide Farve (Trikoloren). Alligevel fortsatte Oprøret, og Folkeskarerne vendte sig mod Paris'es gamle, skumle Kastel fra Middelalderen, *Bastillen,* der især var blevet brugt som Forvisningssted for politiske Fanger, af hvilke der dog nu kun var faa tilbage. Kommandanten blev skræmmet til at overgive Fæstningen, Besætningen blev nedhugget *(14. Juli),* og Bastillen straks efter jævnet med Jorden.

Disse Begivenheder gjorde saa dybt Indtryk paa den svage og vankelmodige Konge, at han kaldte Necker tilbage, sendte Tropperne bort fra Paris og selv paa Byens Raadhus anerkendte Trikoloren som Rigets ny Farver. Men i Hofkredsene og Højadelen vaagnede der en stærk Frygt for, hvad Fremtiden skulde bringe, og Kongens næstældste Broder, *Greven af Artois,* forlod Landet med flere Adelsfamilier, de første *Emigranter.*

104. Den 4. August i Nationalforsamlingen. Røret i Hovedstaden havde hurtigt bredt sig til Provinserne. Byerne efterlignede Paris'es Eksempel og afløste de kongevalgte Embedsmænd med folkevalgte Raad. Bønderne greb i mange Egne til Vaaben mod Herremændene, myrdede dem

og deres Familier, brændte Slotte og Klostre og nægtede at betale deres Afgifter til Godsejerne og Kirken. For at dæmpe denne Bevægelse tog Nationalforsamlingen i et Møde *den 4. August* en Række vigtige Beslutninger. Flere adelige Talere tilbød selv at opgive alle Forrettigheder; deres frivillige Afkald vakte stor Begejstring i Forsamlingen, og det blev enstemmigt vedtaget *at afskaffe alle Standsprivilegier;* Bøndernes *personlige* Byrder (Stavnsbaand, Hoveri o. l.) skulde bortfalde uden Vederlag til Godsejerne; deres *Afgifter* skulde derimod afløses mod Erstatning. — Disse Beslutninger skulde selvfølgelig udformes i særlige Love, inden de kunde træde i Kraft, men det forstod Bønderne ikke. De teede sig, som om den gamle Retsorden allerede var lovligt afskaffet, og Uroen varede ved over hele Landet.

105. Erklæringen om Menneskerettighederne. Toget til Versailles 5. Oktober 1789. Før Nationalforsamlingen gik til i det enkelte at udarbejde Frankrigs ny Forfatning, vedtog den *en Erklæring om Menneskerettighederne.* I denne hed det: »Menneskene fødes og forbliver fri og lige i Rettigheder. De vigtigste af disse Rettigheder er Frihed, Ejendom, Sikkerhed og Modstand mod Undertrykkelse«. Erklæringen fastslaar endvidere for alle Statens Borgere Skattebevillingsret, Bekendelsesfrihed, Ytrings- og Trykkefrihed. Ludvig XVI begyndte paa ny at ængstes over Begivendernes Gang; han nægtede at stadfæste baade Nationalforsamlingens Beslutninger af 4. August og Erklæringen om Menneskerettighederne. Denne Kongens Holdning fremkaldte et nyt og voldsomt Udbrud af Folkestemningen i Paris; et stort Pøbeltog drog *den 5. Oktober 1789* fra Hovedstaden ud til Versailles for at true Kongen og Dronningen; en Del af Skarerne trængte ind i Slottet, og Kongeparret blev kun reddet fra personlig Overlast derved, at Lafayette i sidste Øjeblik kom til Stede med en Afdeling af Nationalgarden. Men for at stille Folkeskaren til Freds maatte Ludvig XVI love at flytte til Paris. Hans og Dronningens Vogn blev trukket tilbage til Byen af Pøbelen.

Kongefamilien havde derefter sin Bolig i Slottet *Tuilerierne.* Nationalforsamlingen besluttede nu at tage Sæde i Hovedstaden, hvorved den i langt højere Grad end før kom under Tryk af Folkemassernes Stemninger.

106. Den franske Forfatning af 1791. Frankrigs ny Forfatning vedtoges stykkevis af Nationalforsamlingen; helt færdig var den først i September 1791. Der var Enighed om at bevare Kongedømmet, thi der var i Forsamlingen endnu ikke noget republikansk Parti. Men Kongemagten skulde *indskrænkes* og den borgerlige Frihed sikres ved en skarp *Adskillelse mellem Statsmagterne,* saaledes som Montesquieu havde udviklet det. Kongen beholdt den *udøvende* Magt, men den *lovgivende* Magt skulde tilhøre en lovgivende Forsamling. Denne skulde kun bestaa af een Afdeling *(Etkammersystem);* dens Medlemmer skulde vælges af alle Statsborgere over 25 Aar, som betalte en vis, lav, direkte Skat; Vælgerne skulde dog kun udpege Valgmænd, som saa atter valgte »de deputerede«; Valgene var saaledes *indirekte.* Kongen var uden Del i Lovgivningsmagten, men fik dog et begrænset *(suspensivt) Veto* mod Forsamlingens Beslutninger. Først naar 3 lovgivende Forsamlinger havde vedtaget en Lov uændret, fik den Gyldighed ogsaa uden Kongens Samtykke. — Alle de gamle Domstole ophævedes, ogsaa Parlamenterne. Den *dømmende* Magt skulde herefter være hos folkevalgte Domstole, og der indførtes Nævningeretter *(Juryer)* til at afsige Kendelser om Skyld og Uskyld i kriminelle Sager. — Ogsaa de fleste stedlige Embedsmænd skulde vælges af Borgerne selv.

Alt Kirkens Gods blev inddraget under Staten; til Gengæld skulde denne for Fremtiden lønne Gejstligheden. Baade Biskopper og Præster skulde vælges af Borgerne og aflægge Ed paa Forfatningen. Alle Munkeordener blev ophævet og Pavens Myndighed over den franske Kirke stærkt indskrænket.

Den gamle historiske Inddeling af Riget i Provinser blev afløst af en ny Inddeling i *Departementer,* hvorved der

banedes Vej for fuldkommen Ensartethed i Landets Styrelse og Lovgivning. Ved mange andre Bestemmelser fremmedes *Ligheden* mellem alle Statsborgere . Adelsskab og Titler blev afskaffet.

107. Partierne. Mirabeaus Død og Kongens Flugt. Under Forhandlingerne om den ny Forfatning havde Nationalforsamlingen delt sig i *Partier*. De fik deres Benævnelser efter deres Pladser i Mødesalen: *Højre* bestod især af de Adelsmænd og gejstlige, som ønskede at bevare den gamle Samfundsorden; *Centrum* dannedes af Tilhængere af den ny Forfatning; dets Førere var Sieyès og Lafayette; Medlemmerne af *Venstre* vilde derimod have Forfatningen yderligere udviklet i demokratisk Retning; til dette Parti hørte *Robespierre*. Mirabeau stod uden for Partierne: han ønskede en stærk Kongemagt, der vel helt og holdent skulde anerkende den ny Samfundsordning, men tillige skride kraftigt ind mod den tiltagende Lovløshed og Oprørsaand. Han traadte i hemmelig Forbindelse med Ludvig XVI, modtog Penge af ham og var rede til at blive Minister og derefter at opløse Nationalforsamlingen; han mente, at Folket ved Nyvalg vilde støtte Kronen. Men Mirabeau døde, inden hans Planer kom til Udførelse.

Kongen havde kun yderst modstræbende stadfæstet de ny Forfatningsbestemmelser; særlig følte han Samvittighedsnag ved ved sit Samtykke til den ny Kirkeforfatning. Efter Mirabeaus Død vidste han ingen anden Udvej ud af sin pinlige Stilling end at flygte fra Paris. Han vilde begive sig til en fransk Fæstning ved Østgrænsen og, saa snart han var i Sikkerhed der, erklære Nationalforsamlingen for opløst og indkalde en ny, som han saa haabede at kunne enes med om en anden og bedre Forfatning. Han regnede især paa Støtte af Landbefolkningen, der mange Steder var opbragt over den ny Kirkeforfatning og hidsedes til Modstand mod Nationalforsamlingen af de talrige Præster, som ikke vilde aflægge Ed paa Forfatningen. Men Flugtforsøget mislykkedes; Kongeparret blev kendt undervejs og

med Magt ført tilbage til Paris (Juni 1791). Kongemagten blev nu midlertidig ophævet; men da Forfatningen var endelig vedtaget af Nationalforsamlingen, og Ludvig XVI havde aflagt Ed paa den, kunde han paa ny overtage Regeringen. Nationalforsamlingens Hverv var nu endt, og den opløste sig 30. September 1791; som Vidnesbyrd om Medlemmernes personlige Uegennyttighed vedtog Forsamlingen til sidst, at ingen af dens Medlemmer maatte lade sig vælge til den ny lovgivende Forsamling.

108. Den lovgivende Forsamling traadte sammen 1. Oktober 1791 og bestod til *20. September 1792*. Ogsaa i den fandtes der et Højre og et Venstre, men de to Navne betød nu noget andet end i Nationalforsamlingen. I den lovgivende Forsamling var det gamle Højre, ɔ: Tilhængerne af Enevælden, helt forsvundet; det Parti, der nu kaldtes Højre, var Tilhængerne af den ny Forfatning, som vilde bevare det konstitutionelle Kongedømme. *Det ny Venstre* vilde føre Revolutionen videre og lægge Magten i Folkemassernes Haand; det blev derfor snart til et rent *republikansk* Parti. Det havde sin egentlige Støtte i en af de store politiske Foreninger, som nylig havde dannet sig i Paris. Den kaldtes *Jakobinerklubben*, fordi den holdt sine Møder i et tidligere Jakobiner (ɔ: Dominikaner)-kloster; Partiet hed derfor ogsaa *Jakobinerne*. Den mægtigste af Klubbens Ledere blev Robespierre; han vilde skabe en Republik i Frankrig, bygget paa de rousseauske Ideer, og hvor Dyden og Fornuften skulde raade. Men Dyden fandtes efter hans Overbevisning kun hos det menige Folk, og derfor skulde dette have al Magten. Ingen forstod som Robespierre at smigre dets Forfængelighed ved at lovprise dets Dyder og i voldsomme Taler at hidse dets Mistænksomhed mod alle bedrestillede. Han var selv grænseløs forfængelig og mistænksom, men personlig uegennyttig og lod sig gerne rose for sin Ubestikkelighed. Ved Siden ad ham stod den begavede og lidenskabelige *Danton*, der især virkede paa Masserne ved sin mægtige Veltalenhed. Hverken han eller Ro-

bespierre havde Sæde i den lovgivende Forsamling, men udøvede fra Klubbens Talerstol en overvældende Indflydelse paa den store Hob i Hovedstaden, som de tilskyndede til ved Voldshandlinger at sætte sig i Besiddelse af Magten i Staten.

En Del af Venstre begyndte dog snart at skille sig ud fra Jakobinerne. Førerne for denne Gruppe var nogle højtbegavede og veltalende Mænd, der var valgt i Departementet *Gironde;* Gruppen blev derfor kaldt *Girondinerne.* De var i Ord og Anskuelser vel lige saa yderliggaaende som Jakobinerne, men de var Modstandere af det rene Voldsherredømme, som disse truede med at ville indføre; og de haabede at kunne sejre alene ved Ordets Magt. Girondinernes vigtigste Fører var *Brissot.*

Kongen maatte tage et Ministerium af Forsamlingens Højre, men dette havde meget svært ved at magte de mange Vanskeligheder, der paa alle Ledder rejste sig imod det. *Emigranterne* blev flere og flere; de samlede sig ved Frankrigs Østgrænse og rustede sig aabenlyst til Angreb paa deres eget Fædreland. Paven havde nægtet at anerkende den ny franske Kirkeforfatning, de ikke-edfæstede Præster havde mistet deres Embeder, men store Dele af den franske Almue betragtede alligevel dem som de eneste rette Præster og lod sig ægge af dem til et voldsomt Had mod Revolutionen. Der vedtoges nu strenge Love baade mod Emigranterne, hvis Godser skulde beslaglægges, ifald de ikke vendte tilbage inden en vis Frist, og mod de ikke-edfæstede Præster, som mistede deres Pension og blev stillet under Polititilsyn. Pengevæsenet var i den største Forvirring; det havde været Tanken at sælge det inddragne Kirkegods for at skaffe Midler til at afbetale Statsgælden; en stor Del af det var ogsaa blevet afhændet og for største Delen udstykket i mindre Jordlodder. Derved opstod der i Landet en talrig Stand af smaa Landejendomsbesiddere, som havde Revolutionen at takke for deres ny Stilling. Men det havde i den urolige Tid været umuligt at finde Købere til alt Godset; for alligevel at skaffe Penge udstedte Regeringen da Anvisninger, *Assignater,* hvis Indehavere havde Ret til at erhverve Jordegods af Staten for de Beløb, Assignaterne lød paa. Men disse Papirspenge kunde ikke vinde Tillid i Folket, de sank snart stærkt i Værdi og voldte derved Staten og Samfundet store Tab.

Endelig begyndte man i Frankrig at frygte for, at Udlandet skulde skride ind mod Revolutionen og prøve paa at genoprette den gamle Kongemagt. I Virkeligheden forhandlede ogsaa Ludvig XVI og hans Dronning hemmeligt med Østerrig og Preussen om, at de to Magter skulde stille Hære op ved Frankrigs Grænser, og da Kejser Leopold II af Østerrig og Kong Frederik Vilhelm II af Preussen nu sluttede et Forsvarsforbund for at være rede til at modstaa et fransk Angreb, troede Franskmændene, at de to Fyrster vilde begynde Krigen. Den lovgivende Forsamling tvang saa Ludvig til at erklære Østerrig Krig; man haabede ved en saadan at kunne skabe Enighed og Begejstring i Folket og derved lettere at komme over de indre Vanskeligheder.

109. Krigen og Kongedømmets Undergang, 1792. Den franske Hær begyndte med et Angreb paa det østerrigske Belgien (1792); men dette slog helt fejl. Hæren var i Opløsning; mange af de adelige Officerer var traadt ud af den; Disciplinen var slet og Udrustningen yderst mangelfuld. Soldaterne løb for Fjenderne, og Franskmændene maatte snart gaa tilbage over Grænsen. Stemningen i Landet blev derved meget urolig, og den vendte sig især mod Kongehuset, som man mente var i Ledtog med Fjenden. Ogsaa en preussisk Hær nærmede sig nu Grænsen som Østerrigs Forbundsfælle. Den havde Emigranter i sit Følge, og dens Fører, *Ferdinand af Brunsvig,* lod udsprede et Opraab til Franskmændene; han lod dem vide, at han var kommet for at befri deres Konge, og han gjorde Paris'es Befolkning ansvarlig for Kongefamiliens Sikkerhed. Der opstod nu det voldsomste Røre over hele Landet; den lovgivende Forsamling erklærede, at »Fædrelandet var i Fare« og besluttede, at

der skulde dannes en almindelig Folkevæbning. Fra alle Kanter strømmede væbnede frivillige til Hovedstaden, og her kom det nu *den 10. August* til en ny Rejsning mod Kongedømmet. Ved Nattetid begyndte Forstædernes Pøbel at strømme ind til den indre By; paa Raadhuset indsattes et nyt Kommuneraad, der tog Magten i Byen og ledede Oprørets videre Gang. Folkemasserne angreb derpaa Tuilerierne, der forsvaredes dels af Svejtsergarden, dels af Nationalgardister. Da det syntes, som om disse sidste ikke var til at lide paa, flygtede Kongefamilien fra Slottet og søgte Beskyttelse hos den lovgivende Forsamling, som holdt Møde i Nærheden. Pøbelen stormede derefter Tuilerierne; Svejtserne forsvarede sig tappert, men fik Kongens Ordre til at rømme Slottet. Under Bortmarchen blev de fleste af dem hugget ned af Folkeskarerne. Slottet blev derpaa plyndret.

Under Trykket af disse blodige Optrin besluttede den lovgivende Forsamling, af hvis Medlemmer kun lidt over en Tredjedel var til Stede, at Kongemagten midlertidig skulde være ophævet, og at der skulde sammenkaldes et *Nationalkonvent,* valgt ved almindelig Stemmeret, for at give Frankrig en ny Forfatning. Indtil Valgene kunde finde Sted, skulde et Ministerium, som Forsamlingen udnævnte, have den udøvende Magt. I dette fik *Danton* Sæde, medens *Robespierre* havde faaet Plads i det ny Kommunalraad. Kongen og hans Familie sattes i Forvaring i Tempelherrernes gamle Kastel i Paris: *Temple.*

Kort efter gik den preussiske Hær over Frankrigs Grænse, og dette gav Anledning til et nyt Udbrud af Lidenskaberne hos Pariserne. Kommuneraadet lod alle fængsle, der mistænktes for at være Tilhængere af Kongedømmet, og omtrent 1500 af disse Fanger blev derpaa dræbt af Pøbelen, som slæbte dem ud af Fængslerne og uden Lov og Dom henrettede dem paa aaben Gade (»*Septembermyrderierne*«). Preusserne kom dog ikke til Paris, som man havde frygtet. Den franske Hærfører *Dumouriez* standsede dem ved *Valmy* den 20. September, og straks efter trak de sig atter ud af

Frankrig. — Grunden til dette Tilbagetog var bl. a. Forholdene i Østen. Katharina II af Rusland havde begyndt det Angreb paa Polen, som førte til dette Lands anden Deling (S. 115), og Preussen ønskede at holde sin Hær rede for at kunne forsvare sine Interesser, om det blev nødvendigt. Men Preussernes Tilbagetog fra Frankrig vakte Mistro hos Østerrig, og Forholdet mellem de to Forbundsfæller blev derved meget spændt.

II. Den første Republik i Frankrig. 1792—99.

110. **Nationalkonventets Sammentræden. Ludvig XVIs Henrettelse.** Under Valgene til Nationalkonventet blev der udøvet et stærkt Tryk paa Vælgerne af det republikanske Parti, især igennem Jakobinerklubben og de talrige Underafdelinger af den, som efterhaanden var blevet oprettet overalt i Landet. Mange kongeligsindede og maadeholdne Vælgere turde slet ikke stemme; og de fleste af de valgte var derfor Republikanere.

Konventet traadte sammen *den 20. September 1792* og vedtog allerede næste Dag enstemmigt, at *Frankrig skulde være en Republik.* Den 22. September regnedes for Republikkens første Dag. Inden man begyndte Arbejdet paa den ny Forfatning, besluttede man at foretage et endeligt Opgør med Kongen, og »Ludvig Capet«, som han efter sin Afsættelse kaldtes, blev stillet for Konventets Domstol. Anklagen mod ham var ulovlig, thi efter Forfatningen af 1791 var Kongen *ansvarsfri.* At Konventet selv vilde fælde Dommen, var desuden et Brud paa Grundsætningen om Adskillelsen af den lovgivende og den dømmende Magt. Anklagen gik især ud paa, at Ludvig havde staaet i forrædersk Forbindelse med Emigranterne og med fremmede Regeringer. Hans Forsvar førtes af dygtige og modige Jurister, men Konventets store Flertal erklærede ham for *skyldig* i Anklagepunkterne.

Der skulde saa stemmes om *Straffens* Art; *Jakobinerne*

i Konventet, hvis Parti nu kaldtes *Bjerget*, fordi Medlemmerne sad paa de højeste Pladser i Salen, vilde lade Kongen lide Døden, men Girondinerne vilde ikke gaa saa vidt. De stillede da Forslag om, at den Straf, Konventet ikendte Ludvig, ikke maatte fuldbyrdes, før den var stadfæstet ved Folkeafstemning; ad den Vej troede de, at hans Liv kunde frelses. Men dette Forslag blev forkastet med afgjort Flertal, og med knebent Flertal blev Kongen derefter af Konventet dømt til Døden. Han henrettedes ved Guillotinen *den 21. Januar 1793*. Hans Familie vedblev ogsaa derefter at sidde som Fanger i Temple. Rettergangens Forløb havde øget Spændingen mellem Girondinerne og Bjerget. Dette sidste vilde bevare det Herredømme, Hovedstaden havde vundet ved Revolutionens Gang; det vilde virkeliggøre sine Tanker om »Frihed, Lighed og Broderskab« ved ny Voldshandlinger, hvis det skulde blive nødvendigt for at sikre det menige Folk Magten i Staten. Girondinerne vilde derimod nu vise Maadehold og Skaansel over for de dannede og besiddende Samfundsklasser; de haabede paa Provinsernes Hjælp til at modstaa det Tyranni, som udgik fra Kommuneraadet i Paris.

111. Den første Koalition mod Frankrig 1793. Uenigheden mellem Preussen og Østerrig gjorde det lettere for de franske Hære at gaa over til Angreb. Dumouriez erobrede allerede 1792 Belgien efter Sejren ved *Jemappes*, et andet fransk Korps trængte frem i Tyskland lige til Frankfurt; *Savoyen* blev besat, og den fransktalende Befolkning her vedtog en Forening med den franske Republik. Ved disse Held paa Valpladserne blev Konventet overmodigt; det vedtog en Erklæring om, at »det franske Folk vilde yde broderlig Hjælp til alle Nationer, som krævede Friheden«. Som Svar paa denne Udfordring til Europas Monarkier dannede disse et stort Forbund mod Frankrig: *den første Koalition 1793*. Hovedmanden for den var den engelske Førsteminister *William Pitt*, der især blev drevet til at opgive Englands Neutralitet, derved at Franskmændene havde besat *Antwerpen*. I Koalitionen indtraadte foruden *England*, *Preussen* og *Østerrig* tillige *det tyske Rige*, *Holland*, *Spanien* og *Portugal*, *Sardinien* og flere andre *italienske* Stater. Derimod holdt Katharina II af Rusland sig tilbage for at kunne have fri Hænder over for Polen; neutrale var desuden *Danmark-Norge*, *Sverig*, *Svejts* og *Tyrkiet*.

112. Borgerkrig i Frankrig, Girondinernes Fald. I Foraaret 1793 erobrede Østerrigerne Belgien tilbage, og Fjenderne trængte derpaa ind over alle Frankrigs Grænser. Konventets Hære kunde i Begyndelsen kun yde ringe Modstand; thi i Landet selv kom det nu ogsaa til en voldsom Rejsning mod de revolutionære Magthavere. Stærkest var Bevægelsen blandt Bønderne i Landskabet *Vendée* syd for Loires Munding; tilskyndede af deres Præster greb de til Vaaben i Kongens Navn og under Ledelse af adelige Officerer; deres sumpede Land, der var stærkt gennemskaaret af Grøfter og levende Hegn, var vanskelig tilgængeligt for Konventets Tropper, og de kappedes med Revolutionsmændene i Grusomheder mod deres Modstandere. Ogsaa andre Steder i Landet rejste de Kongeligsindede sig; de fik Magten i *Toulon*, udraabte her Dauphin, der sad som Fange i Temple hos sin Moder, til Konge (»Ludvig XVII«) og fik Hjælp fra en engelsk og spansk Flaade.

Over for disse Farer greb Konventet til de skarpeste Forholdsregler. Der oprettedes *(April 1793)* en ny Domstol i Paris, *Revolutionstribunalet*, som skulde paadømme alle »Forbrydelser mod Revolutionen« og ikke kendte anden Straf end Døden. Den egentlige Magt i Staten overdroges til et *Velfærdsudvalg* paa 9 Medlemmer *(comité de salut public)*, der udnævntes af Konventet. Til Provinserne afgik *Udsendinge* fra Konventet, der udrustedes med diktatorisk Magt, og i hver Kommune dannedes der revolutionære Tilsynsudvalg til at vogte paa Republikkens Fjender. Bjerget og Girondinerne gav hinanden Skylden for, at det gik saa ilde. Voldsomst i Angrebene paa disse sidste var den hævngerrige og blodtørstige *Marat*, der øvede en uhyggelig Ind-

flydelse paa Pariserpøbelen gennem sit Blad »Folkevennen«. Den 2. Juni 1793 omringede Nationalgarden, der nu var Kommuneraadets Redskab, Konventssalen, og Udsendinge fra Pøbelen krævede, at Girondinerne skulde fængsles. Konventet maatte bøje sig, og 29 girondinske Medlemmer blev arresteret. Derefter var Bjerget almægtigt i Forsamlingen.

113. Rædselsherredømmet (Terrorismen) i Frankrig. Juni 1793—Juli 1794. Flygtende Girondinere fremkaldte ny Rejsninger mod Konventet, især i de større Byer: *Lyon, Marseille, Bordeaux* o. fl.; *Charlotte Corday* dræbte Marat for at hævne Girondinernes Fald, og Forvirringen i Frankrig naaede sit Højdepunkt. Men Velfærdsudvalget, hvori Robespierre nu fik Sæde, udfoldede en frygtelig Kraft. »Rædselsherredømmet« begyndte. Der indførtes *almindelig Værnepligt* for alle Franskmænd fra 18 til 40 Aar. I Spidsen for Hærvæsenet stilledes den dygtige *Carnot*, »Sejrens Organisator«. Alle Oprørene i det indre blev dæmpet, og de overvundne straffet med den vildeste Grusomhed. Indbyggerne i Lyon blev skudt ned med Kanoner, Vendée lagt øde; ogsaa Toulon blev til sidst indtaget. Marie Antoinette og de fangne Girondinere henrettedes, lige saa flere af Republikkens Generaler, hvis Forbrydelse alene var den, at de ikke havde kunnet slaa Fjenden. I alt blev under »Terrorismen« 17.000 Mennesker guillotineret i Frankrig, foruden at en Mængde mistede Livet paa anden Maade under Borgerkrigen. Emigranternes Tal sættes til 150.000.

Den lille Dauphin døde tidlig som Følge af sine republikanske Vogteres Mishandlinger. — Penge til Krigene skaffede Velfærdsudvalget sig ved at plyndre de velhavende gennem Skatter og Tvangslaan; den offentlige Mening undertryktes af den strengeste Censur. En ny Forfølgelse begyndte mod Kirken; borgerligt Ægteskab og Ret til Skilsmisse blev indført. En republikansk Kalender traadte i Steden for den kristne. Den ny Tidsregning (»Æra«) gik fra Republikkens første Dag den 22. September 1792. Aaret fik 12 Maaneder paa 30 Dage hver og med ny Navne; Maaneden deltes i 3 Dekader; den sidste Dag i hver Dekade blev Hviledag; Søndagen ophørte saaledes at være Helligdag; Aarets 5 sidste Dage, der faldt uden for Maanedsinddelingen, blev folkelige Festdage under Navn af *Sansculotiderne; Sansculotte* var blevet Hædersnavnet for Paris'es Arbejderstand, det dydige Folk (*sans culotte* ɔ: uden Knæbenklæder; de gik med lange Bukser). Mange Steder blev Kirkerne taget fra Menighederne og den kristne Gudstjeneste forbudt; *Nôtre Dame* i Paris blev indviet til Tempel for »Fornuften«, og her fejredes i den vildeste Rædselstid Fornuftens Dyrkelse.

Ogsaa udadtil fulgte Heldet Konventets Vaaben. Dette skyldtes dog mindre de ny franske Hære selv, der vel kæmpede tappert, men var uden Øvelse og Disciplin; det havde snarest sin Grund deri, at baade Østerrigs og Preussens Opmærksomhed var henvendt paa Begivenhederne i Polen, og at de to Magter ansaa det for nødvendigt at samle deres Styrke mod Øst. Ved Udgangen af 1793 var Frankrigs Jordbund helt befriet fra Fjenderne. I Begyndelsen af 1794 gik Franskmændene endog over til Angreb og erobrede for anden Gang Belgien.

Nu da Revolutionens Sejr i Frankrig selv syntes sikret, vilde Danton indføre en mere maadeholden Styrelse og standse Rædselsherredømmet, men derover kom det til Brud mellem ham og Robespierre, der mente, at Republikken heller ikke i Fremtiden vilde kunne opretholdes uden ved stadig at indjage dens Fjender Skræk. Foreløbig var Robespierre den stærkeste; i April 1794 blev Danton og hans Venner fængslet, stillet for Revolutionstribunalet, dømt for at have villet styrte Republikken ved utidigt Maadehold og guillotineret. I de næste 3 Maaneder var Robespierre eneraadende i Konventet og Velfærdsudvalget, og Henrettelserne fik nu et større Omfang end nogensinde før. Medens Revolutionstribunalet i de første 14 Maaneder efter dets Oprettelse havde fældet 1200 Dødsdomme, var Tallet paa Pa-

riserguillotinens Ofre i de sidste 6 Uger af dette Tidsrum 1366.

114. Robespierres Fald 9. Thermidor 1794. Robespierres blodige Styre fremkaldte til sidst dog et Omslag i den almindelige Stemning; selv en Del af Pariserbefolkningen begyndte at føle Lede ved de daglige Rædsler. En Del af hans egne Tilhængere, der mærkede, at hans Mistænksomhed nu ogsaa rettedes mod dem, saa at heller ikke deres Liv længer var sikkert, vovede da i Selvforsvar et Forsøg paa at styrte den mægtige Diktator. Med dem forbandt sig Resten af Girondinerne og Dantonisterne. Da Robespierres Hjælper *St. Just* i Konventets Møde *den 9. Thermidor* (27. Juli) 1794 tog Ordet for at fremkalde en ny Forfølgelse mod hans Modstandere, brød Konventets længe ulmende Had mod Tyrannen ud i lys Lue; og fra alle Sider krævede man Robespierres Fængsling. Denne blev besluttet og udført. Jakobinerne og Kommuneraadet befriede vel deres Fører af Fængslet og førte ham til Raadhuset; men Konventet erklærede nu Robespierre og alle hans Hjælpere fredløse; Nationalgarden stillede sig denne Gang paa Ordenens Side, Raadhuset blev stormet, Robespierre atter taget til Fange og straks ført til Skafottet. Som fredløse blev han tillige med 70 Medlemmer af Kommuneraadet guillotineret uden Lov og Dom.

115. Nationalkonventets sidste Tid, Juli 1794—26. Oktober 1795. Sejrherrerne i Kampen mod Robespierre blev kaldt *Thermidorianerne;* de indførte snart et mere maadeholdent Styre. Det parisiske Kommuneraad blev opløst, Jakobinerklubben lukket; Velfærdsudvalget og Revolutionstribunalet besattes med ny Mænd. Kirkerne blev givet tilbage til Menighederne, og der blev igen fuld Gudstjenestefrihed; Ro og Orden vendte tilbage i det offentlige Liv.

Udadtil vedblev Frankrigs Hære at have Fremgang. I Vinteren 1795 trængte den franske General *Pichegru* ind i Holland og naaede over de tilfrosne Floder Amsterdam. Der var i Landet et demokratisk, revolutionært Parti (»*Patrioterne*«), der bød Franskmændene Velkommen. Den oraniske Statholder flygtede, Patrioterne omdannede Statsforfatningen og sluttede Fred og Forbund med Frankrig. Holland tog Navnet *den bataviske Republik*. I den store Koalition fortsattes Opløsningen. Preussen havde Brug for hele sin Styrke i Polen, hvis tredje Deling fuldbyrdedes ved denne Tid; det sluttede derfor Fred med Frankrig i *Basel* og afstod et Stykke Land, det havde paa venstre Bred af Rhinen *(Kleve)*. *Spanien* var udmattet af Krigen, sluttede ogsaa Fred sammesteds og indgik straks efter endog Forbund med den franske Republik mod England.

Alle disse Begivenheder styrkede Republikken, og Konventet fandt derfor, at Tiden var inde til endelig at give Frankrig en Forfatning. Denne vedtoges i Efteraaret 1795. Statsmagten, der nu i 3 Aar havde været samlet i Konventets Haand, blev herved paa ny adskilt i den lovgivende, udøvende og dømmende Magt, og der indførtes et *Tokammersystem*. Lovene skulde gives af to Raad: *de Ældres* og *de Yngres;* begge Raad valgtes af de samme Vælgere, og Valgretten var begrænset ved en Census; men for at være *valgbar* til de Ældres Raad skulde man mindst være 40 Aar. gift eller Enkemand. Lovene skulde *udarbejdes* af de Yngres Raad; de Ældres Raad kunde kun vedtage eller forkaste dem som Helhed. — Den udøvende Magt overdroges til et *Direktorium,* hvis 5 Medlemmer valgtes af de Ældres Raad, men paa Indstilling af de Yngres.

Republikanerne i Konventet frygtede imidlertid for, at Republikkens Fjender skulde faa Overhaand ved de første Valg; thi der havde paa mange Steder i Landet paa ny vist sig en kongeligsindet Bevægelse. For at forebygge denne Mulighed vedtog Konventet til sidst, at to Tredjedele af de ny Raads Medlemmer første Gang skulde vælges blandt Konventets Medlemmer. Denne Beslutning fremkaldte en Rejsning af de Kongeligsindede *(Royalisterne)* i selve Paris, men den blev dæmpet af Hæren. 26. Oktober 1795 var Konventets sidste Dag.

116. Frankrigs Sejr over Østerrig. 1796—97. Det blev Direktoriets Hovedopgave at skaffe Frankrig den Fred udadtil, som alle i Landet stærkt attraaede. Af Fjender var endnu to Stormagter tilbage: *England* og *Østerrig*, desuden Sardinien og nogle andre italienske Stater. England var usaarligt, Slaget maatte derfor rettes imod Østerrig, hvis det skulde bringe Sejr. Det blev besluttet at sende franske Hære frem, dels gennem Sydtyskland, dels gennem Norditalien. Befalingen over Hæren ved Alperne blev givet til den 27-aarige General *Napoleon Bonaparte*. Han var født paa Korsika samme Aar, som Øen var blevet fransk (1769); han var af gammel italiensk Adel, og først under Revolutionen begyndte han at føle sig som Franskmand. Som Kaptajn i Artilleriet havde han vist fremragende Dygtighed, da Konventets Hær belejrede Toulon; det skyldtes især hans Anordninger, at den engelske Flaade havde maattet forlade Byens Havn. Siden havde han vundet de republikanske Magthaveres Yndest ved at nedslaa Royalisternes Opstand i Paris; som Belønning herfor fik han nu Befalingen over den franske Alpehær paa 40.000 øvede, men slet udrustede Krigere. Allerede i sit første italienske Felttog 1796—97 skulde den unge General aabenbare sine glimrende Evner som Hærfører og Statsmand.

Bonaparte havde over for sig Sardiniere og Østerrigere, som ventede hans Angreb over Passerne i Vestalperne. Han skuffede dem imidlertid ved at føre sin Hær fra Nizza langs Genuabugten, kastede sig saa over Apenninerne i sine Modstanderes venstre Flanke, skilte dem ad ved dristige og raske Marcher i Bjergene og slog derpaa Sardinierne saa grundigt, at deres Konge sluttede Vaabenstilstand. Ved den senere Fred afstod han *Savoyen* og *Nizza* til Frankrig. Under ny, dristige Manøvrer og Kampe drev Bonaparte derpaa Østerrigerne ud af Lombardiet. I Milano modtog Befolkningen ham som Befrier fra det ildesete østerrigske Herredømme, men han blev snart Landet en endnu strengere Herre, brandskattede det haardt og sendte dets berømteste

Kunstværker som Bytte til Paris. I omtrent et halvt Aar belejrede han derpaa den stærke østerrigske Fæstning *Mantua* ved Mincio floden. Østerrigerne sendte til dens Undsætning den ene Hær efter den anden frem fra Tirol, men de blev alle slaaet af Bonaparte *(Arcole, Rivoli)*, og endelig overgav Mantua sig. I Foraaret 1797 trængte han derpaa frem over Østalperne og stod til sidst kun 20 Mil fra Wien. Skønt Østerrigerne i Sydtyskland havde drevet Franskmændene tilbage over Rhin, virkede Bonapartes Fremtrængen mod Hovedstaden dog saa stærkt, at Kejser Frans bad om Fred. Den sluttedes (1797) i Byen *Campo Formio* i Venetien; Bonaparte fastsatte selv Fredsvilkaarene uden at bryde sig om de Anvisninger, Direktoriet havde sendt ham. Østerrig afstod *Belgien*, der allerede var indlemmet i Frankrig, og *Lombardiet*. Med dette Land forenedes Dele af Kirkestaten, som Bonaparte forinden havde tvunget Paven til at afstaa. Det fik under Navnet »*den cisalpinske Republik*« en republikansk Forfatning og sluttede Forbund med Frankrig. — Til Vederlag for Tabene overlod Bonaparte Østerrig Republikken Venedig med dens Besiddelser paa Italiens Fastland og i Dalmatien. Den havde under Krigen ikke forhindret, at baade Franskmænd og Østerrigere marcherede over dens Landomraade og saaledes krænkede dens Neutralitet. Dette tog Bonaparte til Paaskud for at udslette S. Markus'es Republik af Europas Kort.

I Campo Formio havde Østerrig tillige lovet Frankrig at virke for, at dette Land ved Freden med det tyske Rige, som endnu ikke var sluttet, fik de tyske Lande vest for Rhin. Der aabnedes nu ogsaa Underhandlinger om en saadan Fred, men før den kom i Stand, var Krigen mellem Frankrig og Europa udbrudt paa ny.

117. Bonapartes Tog til Ægypten 1798. For at ramme Englands Herredømme i Middelhavet foreslog Bonaparte nu Direktoriet at forsøge en Erobring af *Ægypten*, der var Vasalstat af Tyrkiet. Ved Forbundet med Spanien og efter Italiens Undertvingelse var man allerede nu i

Stand til at spærre en Mængde Middelhavshavne for Englænderne. Vandt man nu et nyt Støttepunkt for sin Magt ved Østenden af dette Hav, kunde man maaske helt fordrive dem fra det. Tillige kunde man gennem det Røde Hav række Haand til Englands Fjender blandt de indiske Fyrster. Direktoriet gik ind paa Planen, og Bonaparte afgik med en Flaade og Hær fra Toulon. Han slap lykkelig over Middelhavet, uden at den engelske Flaade opdagede ham. Undervejs besatte han *Malta* og fordrev Johanniterne herfra. Efter Landgangen i Ægypten slog han ved *Pyramiderne* Landets Herrer, *Mamelukkernes* Krigerkaste (I, S. 155), og besatte Kairo. Men dermed var hans Held omme for denne Gang; den engelske Admiral *Nelson* tilintetgjorde ved *Abukir* paa Ægyptens Kyst den Flaade, der havde haft Bonapartes Hær om Bord. Han blev derved helt afskaaret fra Forbindelsen med Hjemmet. Desuden erklærede *Tyrkiet* nu Frankrig Krig. Bonaparte førte da sin Hær ind i Syrien, hvor han vel slog Tyrkerne flere Gange, men maatte opgive Belejringen af *Akkon*, som blev undsat af en engelsk Flaade. Under Tilbagetoget til Ægypten led den franske Hær store Tab af Pest, og Bonaparte var nu foreløbig henhenvist til fuldkommen Uvirksomhed.

118. Den anden Koalition mod Frankrig. 1798. I Frankrig selv fik Direktoriet snart de største Vanskeligheder at kæmpe med. Værst var det med Statens Finanser. For at skaffe Penge vedblev Regeringen at udstede *Assignater*, hvorfor man kunde købe Nationalgodser (Kirke- og Emigrantgodser); men disse Papirspenge sank til sidst til $^1/_{400}$ af deres Navneværdi. Handel og Industri stod stille; Partierne begyndte igen at røre sig; og der dannedes baade jakobinske og royalistiske Sammensværgelser. Som i 1792 greb Regeringen ogsaa nu til Krigen som den nemmeste Vej ud af det indre Uføre; og den begyndte at støtte de revolutionære Partier i Frankrigs Nabolande. Allerede tidligere var Demokraterne kommet til Magten i *Genua*, som havde taget Navnet *den liguriske Republik*. Nu rykkede en fransk Hær de svejtsiske Revolutionsmænd til Hjælp; Svejts fik en ny Forfatning, hvorved Kantonerne mistede deres tidligere Selvstændighed. Den ny Republik kaldte sig *den helvetiske* (i Oldtiden boede her en keltisk Stamme, *Helvetierne*) og blev Frankrigs Forbundsfælle. Endvidere støttede Franskmændene en Revolution i Kirkestaten; Paven blev ført bort som Frankrigs Fange, og hans Land omdannedes til *en romersk Republik*. Endelig besatte Franskmændene Kongen af Sardiniens sidste Besiddelse paa Fastlandet: Piemont.

Alle disse udæskende Skridt af Direktoriet førte til Dannelsen af *den anden Koalition* mod Frankrig. Til England og Tyrkiet sluttede sig Østerrig, Neapel og Rusland. I dette sidste Rige var efter Katharina IIs Død 1796 hendes Søn *Paul* blevet Kejser; han var yderst lidenskabelig, i Grunden sindssyg. Af Had til Revolutionen sluttede han sig nu til Frankrigs Fjender. I Begyndelsen havde Koalitionen en stor Overmagt paa sin Side; Østerrigere og Russere drev i Forening Franskmændene ud af Italien; de ny Republikker i dette Land kuldkastedes; en ny Pave vendte tilbage til Rom. Østerrigere og Russere forligtes dog kun daarligt indbyrdes, og den russiske General *Suvorov* vilde nu alene drive Franskmændene ud af Svejts. Han trængte frem over St. Gotthard, men blev gentagne Gange slaaet ved *Zürich* af den franske General *Masséna* og slap kun bort igen efter et yderst besværligt Tilbagetog gennem Graubünden. — Samtidig mislykkedes et Landgangsforsøg af Englændere og Russere i Holland, hvorved de første lod de sidste i Stikken, saa at den russiske Hær kun med Møje reddede sig bort til Nordtyskland.

119. Statskupet den 19. Brumaire (10. November) 1799. Trods disse Held var Stemningen i Frankrig dog meget nedtrykt; og ingen ventede, at Direktørerne, som var indbyrdes uenige, skulde kunne bringe Sagerne paa en lykkelig Fod. Lovløsheden bredte sig paa ny i alle Forhold, og de besiddende og rolige Samfundslag ønskede derfor en ny Regering, der kunde sikre Orden og Ejendom og skaffe

Frankrig en hæderlig Fred. Under denne Sagernes Stilling vendte Bonaparte pludselig hjem fra Ægypten (Oktober 1799); af Blade, som var sendt i Land til ham fra den engelske Flaade, havde han set, hvor stor Forvirringen var i Hjemlandet, og han følte det nu som sit Kald at blive Frankrigs Redningsmand. Trods Englændernes Aarvaagenhed kom han lykkeligt hjem over Havet. Folket modtog ham alle Vegne som den, der alene kunde give Landets Styrelse ny Fasthed og Styrke. I Paris lagde han sammen med den ærgerrige *Sieyès,* der nu havde Sæde i Direktoriet, Planerne til en Omdannelse af Forfatningen. Deres Tilhængere havde Flertal i de Ældres Raad, og dette vedtog *(den 18. Brumaire),* ifølge en Ret, Forfatningen gav det, 1) at begge Raad skulde flytte deres Sæde til Slottet *St. Cloud* uden for Paris, og 2) at Bonaparte skulde have Overbefalingen over Hæren i Hovedstaden. Begge Beslutninger toges under det Paaskud, at Forsamlingerne skulde beskyttes mod en jakobinsk Sammensværgelse. *Næste Dag* begav Bonaparte sig til St. Cloud og viste sig i de Yngres Raad. Flertallet her var hans Modstandere; de hilsede ham med Raabet: »Ned med Diktatoren«; og under Beskyttelse af Soldater maatte han igen forlade Salen. Men derpaa lod han Soldaterne rydde Salen. Samme Aften overdrog en Del Medlemmer af de Yngres Raad, der traadte sammen til et nyt Møde, den midlertidige Regering til et »*Konsulat*«, hvori Bonaparte og Sieyès fik Sæde, og de Ældres Raad stadfæstede denne Beslutning, hvorefter begge Forsamlinger hjemsendtes. Et Udvalg af dem skulde udarbejde en ny Forfatning.

Napoleonstiden. 1799—1815.

III. Konsulatet. 1799—1804.

120. **Konsulatsforfatningen.** Republikkens ny Forfatning blev affattet, som Bonaparte vilde have den. Den blev stadfæstet næsten med Enstemmighed ved en almindelig Folkeafstemning. Den *udøvende* Magt skulde være hos en *Førstekonsul* med 2 *raadgivende* Konsuler ved Siden; og det var i selve Forfatningen bestemt, at Bonaparte skulde være Førstekonsul, og hvem de 2 andre skulde være. Den *lovgivende* Magt skulde tilhøre 2 Forsamlinger: *Tribunatet* og *den lovgivende Forsamling;* den første skulde drøfte de Lovforslag, Førstekonsulen forelagde den; den sidste skulde stemme om Forslagene uden forudgaaende Drøftelse. Der blev *almindelig Valgret* for alle Franskmænd over 21 Aar, men Vælgerne skulde kun opstille Lister, hvorudaf Medlemmerne af de to Forsamlinger skulde tages. Denne Udtagelse foretoges af en særlig Forsamling, *Senatet,* hvis Medlemmer var livsvarige og ved Dødsfald supplerede sig selv. Senatet fik tillige det Hverv at vaage over Forfatningens Overholdelse. — Den Frihed, det franske Folk fik ved Konsulatsforfatningen, var kun et Skin; ved den indviklede Valgmaade kunde Førstekonsulen altid sikre sig et paalideligt Flertal i de lovgivende Forsamlinger; og i Virkeligheden var Frankrigs hele Styrelse lagt i hans Haand; men Folket var foreløbig veltilfreds med Forandringen. Det begærede mest af alt Ro i Landet og Tryghed for Liv og Ejendom, og en særlig Bestemmelse i den ny Forfatning sikrede udtrykkelig Køberne af »Nationalgodserne« Ejendomsretten til disse.

121. **Den anden Koalitionskrigs Afslutning. 1800—1802.** Landet ventede nu først og fremmest af Bonaparte, at han skulde skaffe det Fred ved Sejr over dets Fjender. Koalitionen mellem disse var allerede halvvejs opløst, thi Kejser Paul af Rusland var blevet saa forbitret over sine

Hæres Nederlag i Svejts og Holland, som han gav Østerrigerne og Englænderne Skylden for, at han havde kaldt Suvorov hjem og nu ikke mere vilde deltage i Krigen. Bonaparte besluttede da at rette et afgørende Slag mod Østerrig. En fransk Hær under den dygtige *Moreau* sendtes frem gennem Sydtyskland; en anden samlede Førstekonsulen selv i al Hemmelighed i Svejts og førte den over Alpepasserne ned i Norditalien; selv passerede han *Store St. Bernhard* med en Del af Hæren, som fuldførte den vanskelige Overgang under de største Anstrengelser, men uden synderlige Tab. Angrebet kom Østerrigerne helt overraskende; de stod i Piemont med Front mod Frankrigs Grænse og ventede Bonaparte derfra. Nu blev deres Hovedhær afskaaret fra Tilbagetoget og maatte møde Franskmændene *med omvendt Front* ved *Marengo (14. Juni 1800)*. Det var dog nær lykkedes Østerrigerne at gennembryde de franske Linier; men den Vej, de troede at have banet sig, blev spærret igen af General *Desaix;* han var før Slaget bortsendt i anden Retning af Bonaparte, men var vendt om ved Kanontordenen, var marcheret efter Lyden af denne og havde naaet Valpladsen i Tide til at gribe ind i det afgørende Øjeblik. Desaix faldt i Kampen, men den franske Hær og Nation ærede hans Minde højt. Da den østerrigske Hær nu var afskaaret, maatte den indgaa en Overenskomst med Bonaparte, hvorefter den skulde trække sig tilbage til Mantua. Saaledes vandt Bonaparte hele Lombardiet tilbage efter dette ene Slag. — Ogsaa Moreau trængte sejrrigt frem i Bayern, og Kejser Frans fandt det da klogest at slutte Fred. Denne undertegnedes 1801 i *Lunéville* i Lothringen. Østerrig gav Afkald paa *Lombardiet,* hvor nu den cisalpinske Republik genoprettedes, og Kejseren afstod paa det tyske Riges Vegne *alt Landet paa den venstre Rhinbred* til Frankrig. Det bestemtes, at de tyske Fyrster, som herved mistede deres Lande, skulde have Vederlag andensteds i Riget. Dette ordnedes senere (1803) ved en Beslutning af den tyske Rigsdag i Regensburg saaledes, at *alle gejstlige Fyrstendømmer og Stifter* i Riget tillige med

de fleste Rigsstæder fordeltes mellem de verdslige Fyrster; ogsaa Fyrster, som intet Landetab havde haft, fik deres Del af dette Bytte, og mange fik betydeligt mere, end de havde mistet.

Endnu et Aar varede Krigstilstanden mellem England og Frankrig; men det viste sig umuligt for de to Modstandere at komme hinanden ret til Livs. Til sidst lykkedes det Englændere og Tyrkere at tvinge den franske Hær, som Bonaparte havde efterladt i Ægypten, til Overgivelse. Og i begge Lande voksede nu en almindelig Stemning for Freden op. Den sluttedes da i *Amiens* (1802), saaledes at England gav de fleste af de Kolonier tilbage, det under Krigen havde taget fra Frankrig og dets Forbundsfæller; derimod beholdt det det hollandske *Ceylon* og det spanske *Trinidad.* Tillige lovede det at give *Malta,* som det havde besat under Krigen, tilbage til Johanniterne. — Saaledes var der for første Gang i 10 Aar tilvejebragt en almindelig europæisk Fred.

122. Frankrigs indre Styrelse under Konsulatet. 1799—1804. Frankrig bevarede ogsaa under Konsulatet mange af de Goder, Revolutionen havde skænket det. Den ny Fordeling af Jordejendommene, som var en Følge af Nationalgodsernes Udstykning og Salg, blev opretholdt. Alle de ældre *Standsprivilegier* var een Gang for alle afskaffet. Førstekonsulen lod udarbejde en ny, almindelig Lovbog *(Code civil,* senere kaldet *Code Napoléon),* som gennemførte fuld borgerlig Lighed i alle Retsforhold uden Hensyn til Stand, Stilling og Trosbekendelse. Ligeledes opretholdtes det borgerlige Ægteskab og Retten til Skilsmisse. Bonaparte genoprettede derimod Freden med den romerske Kirke ved et *Konkordat* med Pavestolen (1801). Efter denne Overenskomst skulde den franske Kirkes Biskopper udnævnes af Regeringen, men Paven give dem kirkelig Indvielse, Præsterne skulde ansættes af Biskopperne, dog med Regeringens Godkendelse. Alle gejstlige skulde lønnes af Statskassen. Til Gengæld anerkendte Paven Salget af Kirkegodset. Noget

senere afskaffedes den republikanske Kalender, saaledes at Kirkens Helligdage igen blev borgerlige Hviledage.

Konsulatsforfatningen berøvede i Virkeligheden det franske Folk næsten al politisk Frihed; ogsaa Ytrings- og Trykkefriheden blev stærkt beskaaret af Førstekonsulen. Folkets store Flertal følte sig imidlertid trygt ved hans kraftige Styrelse indadtil og hans Sejre udadtil, og han gjorde meget for at forsone de politiske Partier med den ny Tingenes Orden. De strenge Love mod Emigranterne blev formildet; mange af de landflygtige vendte hjem, og Førstekonsulen tog gerne dygtige Mænd af alle Partier i sin Tjeneste. Han stiftede *Æreslegionens* Orden, skønt dette var et Brud paa den revolutionære Lighedsgrundsætning. Baade blandt Royalisterne og Jakobinerne var der dog mange misfornøjede tilbage, og i begge disse Lejre stiftedes der Sammensværgelser mod Bonapartes Liv. Alle Forsøgene paa at rydde ham af Vejen mislykkedes imidlertid. Den sidste af disse Sammensværgelser havde sit Hovedsæde i London og ledede af Royalister; naar Bonaparte var gjort uskadelig, vilde de føre Bourbonnerne tilbage til Frankrig. General *Pichegru,* der var gaaet over til Royalisterne og levede i Landflygtighed, kom hemmelig til Paris for at sætte Attentatet i Værk; men Sammensværgelsen blev opdaget af Førstekonsulens aarvaagne Politi og Pichegru paagrebet; han begik Selvmord i Fængslet. Da Bonaparte nu ikke kunde ramme de andre skyldige, der var uden for hans Rækkevidde, besluttede han paa anden Maade at øve Gengæld mod Bourbonnerne. Han lod da et Medlem af den gamle Kongeslægt, Prinsen af *Enghien,* der opholdt sig paa neutral Grund i Baden, gribe og bortføre af franske Ryttere. Prinsen var Emigrant og havde baaret Vaaben mod Frankrig, men var uden Lod og Del i Sammensværgelsen. Han blev nu af en fransk Krigsret dømt til Døden og straks skudt. Dette Overgreb af Bonaparte vakte den største Afsky mod ham hos Europas Fyrsteslægter, som ellers have begyndt at

forlige sig med hans Magtstilling, der havde gjort Ende paa det revolutionære Røre i Frankrig.

IV. Det første Kejserdømme i Frankrig. 1804—1814.

123. Kejserdømmets Oprettelse. 1804. De Farer, som gentagne Gange havde truet Førstekonsulens Liv, havde givet det franske Folk en stærk Følelse af, hvor uundværlig han var for Landets Sikkerhed og Storhed. Bonaparte nyttede denne Stemning til at vinde Frankrigs Krone. Han vilde ikke bære Kongenavn, fordi Folket hadede dette Navn, men vilde forny Karl den Stores gamle Kejserdømme. Den franske Lovgivningsmagt vedtog *(18. Maj 1804),* at den udøvende Magt herefter skulde være betroet Napoleon Bonaparte med Titelen »*de Franskes Kejser*«, og at denne Værdighed skulde være arvelig i hans Slægt. Beslutningen blev stadfæstet ved Folkeafstemning, og 2. December 1804 blev Napoleon I salvet til Kejser i Nôtre-Damekirken og kronede saa sin Hustru *Josefine.* — Der ændredes i øvrigt saa godt som intet i Konsulatsforfatningen, der i Forvejen gav Napoleon al den Magt, han kunde ønske sig.

124. Den tredje Koalition. 1805. Freden i Amiens varede kun et Aar. Den engelske Regering blev urolig ved at se, hvorledes den franske Indflydelse vedblev at vokse i det øvrige Europa. Bonaparte havde saaledes indlemmet Piemont i Frankrig og ladet sig vælge til Præsident i den cisalpinske Republik, som nu blev kaldet *den italienske.* Franske Tropper holdt fremdeles forskellige Havne i Italien besat, og Bonaparte søgte atter at forstyrre det britiske Herredømme i Indien. Til Gengæld undlod Englænderne at rømme Malta, og i 1803 begyndte de paa ny Krigen med Frankrig. Napoleon lod straks den engelske Konges (Georg IIIs) Besiddelse paa Fastlandet, *Hannover,* besætte af franske Tropper og traf store Forberedelser til en Landgang i England; flere Hære blev lagt i Lejr langs Kanalen og en

Mængde Kanonbaade og Førselsskibe samledes i Havnene paa dens Kyst. Men Englænderne passede for godt paa, og det heldige Øjeblik kom ikke for Franskmændene.

Ny Overgreb fra Napoleons Side bragte nu ogsaa andre Magter i Vaaben mod Frankrig. Han indlemmede 1805 *den liguriske Republik* i Kejserriget; den italienske Republik blev omdannet til *Kongeriget Italien* og Napoleon paasatte sig selv Jernkronen (I, S. 131) i Milanos Domkirke. Det er allerede nævnt, hvilket uhyggeligt Indtryk Enghiens Henrettelse havde gjort overalt uden for Frankrig. — Der dannedes derfor en ny, *tredje Koalition* mellem *England, Østerrig, Rusland* og *Sverig*. I Rusland regerede nu *Alexander I*, hvis Fader, Kejser Paul, var blevet myrdet 1801. Sverigs Konge var *Gustav IV Adolf*, der i Forholdet til Napoleon lod sig lede af sindssyge Forestillinger om, at Kejseren var Antikristen, hvem han var kaldet til at bekæmpe. — Derimod havde Napoleon til Forbundsfæller *Bayern, Württemberg* og *Baden* foruden de andre af ham afhængige Stater.

125. Napoleons Sejr over Østerrig. Freden i Pressburg 1805. En østerrigsk Hær rykkede ind i Sydtyskland og trængte frem til *Ulm*. Den ventede Napoleons Angreb fra Vest; men Kejseren lod straks de Hærkorps, der hidtil havde staaet langs Kanalens Kyst, marchere ad forskellige Veje gennem Vesttyskland, saaledes at de forenede sig i Bayern i Ryggen paa den østerrigske Hær ved Ulm. Efter et mislykket Forsøg paa at slaa sig igennem maatte dennes Hovedstyrke strække Gevær, og Napoleon kunde nu uden Modstand rykke frem langs Donaus sydlige Bred og besætte Wien. Russerne kom imidlertid Kejser Frans til Hjælp nordfra, og Resterne af Østerrigs Hær forenede sig med dem i Mähren. Her gik Napoleon dem i Møde og vandt den afgørende Sejr ved *Austerlitz* den 2. December 1805 (*Trekejserslaget;* baade Kejser Alexander og Kejser Frans var til Stede hos deres Tropper).

Russerne gik nu tilbage til deres eget Land, og Kejser Frans opgav Kampen. Ved *Freden i Pressburg* (December 1805) afstod han *Venetien*, der forenedes med Kongeriget Italien, og *Tirol*, som tilfaldt Bayern.

I Oktober s. A. havde Nelson ved *Trafalgar* (Forbjerg paa Spaniens Sydvestkyst) ødelagt den fransk-spanske Flaade, men var selv faldet i Slaget. Denne Sejr sikrede for Fremtiden Englænderne mod Angreb paa deres eget Land, men fik dog kun ringe Betydning i Sammenligning med Begivenhederne til Lands. Pitt, der havde været Sjælen i den 3. Koalition og under Krigen havde understøttet Østerrig og Rusland med store Pengesummer, bukkede nu under for Sygdom og Overanstrengelse. Han døde kort efter Freden i Pressburg.

Efter Sejren over Østerrig sikrede Napoleon sig Magten paa den italienske Halvø. Kong Ferdinand af Neapel havde brudt sin Neutralitet ved at støtte Frankrigs Fjender under den 3. Koalitionskrig; franske Tropper besatte nu hans Besiddelser paa Fastlandet, og Napoleon gjorde sin ældste Broder *Josef* til Konge af Neapel (1806). Derimod beholdt Kong Ferdinand Sicilien, hvor den engelske Flaade beskyttede ham. — Paa Kejserens Bud maatte den bataviske Republik samtidig antage en monarkisk Forfatning (»*Kongeriget Holland*«) og vælge en anden af hans Brødre, *Ludvig*, til Konge.

126. Det hellige romerske Riges Undergang 1806. Freden i Pressburg indledede det tyske Riges fuldstændige Opløsning. Kort efter denne Fred erklærede 16 Fyrster i Syd- og Vesttyskland, deriblandt Napoleons Forbundsfæller i den foregaaende Krig: Fyrsterne af *Bayern, Württemberg* og *Baden*, at de traadte ud af enhver Forbindelse med Riget. De indgik samtidig et Forbund indbyrdes og med Frankrig (*Rhinforbundet*); Napoleon blev Forbundets Skytsherre, og dets Medlemmer skulde stille Tropper til hans Krige. Kejser Frans nedlagde nu Værdigheden som det tyske Riges Overhoved og førte herefter alene Titelen »Kejser af Østerrig«; Rigsdagen i Regensburg opløste sig. Saaledes endte »*das heilige römische Reich deutscher Nation*«, som Otto

den Store havde stiftet 962 (I, S. 138); men dets Forfatning og Styrelse havde lang Tid forinden været saa ussel, at ingen Tysker sørgede over dets Undergang.

127. Krigen mellem Frankrig og Preussen 1806—07. I Preussen regerede siden 1797 Frederik Vilhelm IIs Søn, *Frederik Vilhelm III.* Han var en retsindig, men ikke meget viljestærk Fyrste, og hans Bestræbelser var længe kun gaaet ud paa at holde hans Land uden for Krigen. Kejserne Alexander og Frans havde forgæves søgt at drage ham ind i den tredje Koalition, og efter Slaget ved Austerlitz skyndte han sig at naa en Forstaaelse med Napoleon; han vilde drage Fordel af Østerrigs Nederlag og skabe et preussisk Overherredømme i Nordtyskland. Napoleon overlod ham ogsaa Hannover, mod at han til Gengæld lovede at spærre Elbens og Wesers Mundinger for England. Preussen skulde dog ikke ret længe nyde godt af sit ny Venskab med de Franskes Kejser.

I England var der efter Pitts Død dannet et nyt Ministerium, som ønskede Fred. Napoleon var ogsaa rede til Forhandlinger, og for at lette deres Gang tilbød han at give Georg III Hannover tilbage. Preussen vilde han affinde sig med ved et ubestemt Løfte om Vederlag andensteds. Imidlertid havde der i Preussen dannet sig et nationalt Krigsparti, der ikke vilde taale Napoleons Overgreb i Tyskland og mente, at Frederik IIs Hær endnu var Franskmændene voksen. Ved Napoleons sidste Fornærmelse mod Preussen fik dette Parti nu Overhaand ved Hoffet i Berlin. Den vaklende Konge tilskyndedes ogsaa af sin ædle og varmtfølende Dronning Louise til Brud med Tysklands Undertrykker og krævede nu, at de franske Hære skulde trækkes tilbage over Rhinen. *Sachsen* sluttede sig til ham, og England afbrød Underhandlingerne med Napoleon, men desuagtet maatte Preussen snart sande, at dets Fredsbrud havde været en Letsindighed.

Napoleon samlede i Hast sin *Storarmé,* og med Støtte af sine tyske Forbundsfæller kastede han sig over den preussiske Hær, der førtes af den gamle Ferdinand af Brunsvig. Ved *Jena* og *Auerstädt* led Preusserne et saa grundigt Nederlag, at Napoleon allerede 13 Dage efter kunde holde sit Indtog i Berlin. Resterne af den slagne Hær overgav sig under Forfølgelsen, og en Række preussiske Fæstninger aabnede uden Modstand deres Porte for Franskmændene. Kongen og Hoffet maatte flygte til Østpreussen. Saa fuldstændigt var den preussiske Stats Sammenbrud kun 20 Aar efter Frederik IIs Død.

Kurfyrsten af Sachsen tiltraadte nu Rhinforbundet, han tog samtidig Kongetitelen, som Fyrsterne i Bayern og Württemberg allerede havde gjort. Napoleon førte sin Hær over Weichsel og blev modtaget som Befrier af Polakkerne i Preussens østlige Provinser. Russerne kom imidlertid nu Preusserne til Hjælp; og det yderst blodige Vinterslag ved *Eylau* i Østpreussen standsede for en Tid Franskmændenes Fremgang. Men da Napoleon siden havde faaet Forstærkning hjemmefra, vandt han *(14. Juni 1807)* en glimrende Sejr ved *Friedland,* hvorefter Russerne gik tilbage over Grænsefloden Njemen, og Frederik Vilhelm III maatte vige tilbage til den yderste Afkrog i sit Rige: *Memel.*

128. Freden i Tilsit 1807. Alexander I blev nu tilbøjelig til Fred ogsaa af den Grund, at han var utilfreds med den Støtte, han havde faaet fra England. De to Kejsere mødtes i *Tilsit,* og her lykkedes det i faa Dage Napoleon at vinde sin unge, uerfarne og let paavirkelige Modstander for et fremtidigt Forbund mellem Frankrig og Rusland, der skulde sætte de to Magter i Stand til i Fællesskab at beherske Verden. Alexander prisgav helt sin tidligere Forbundsfælle Preussen, som ved *Freden i Tilsit* maatte afstaa sine *Lande vest for Elben* og de tidligere polske Provinser: *Posen* og *Warschau.* Af disse sidste dannedes et *Storhertugdømme Warschau,* der blev overladt Kongen af Sachsen. Landene vest for Elben forenedes med Dele af *Hannover, Brunsvig* og *Hessen-Kassel* til et *Kongerige Westfalen,* der blev Medlem af Rhinforbundet og fik Napoleons yngste

Broder *Jerôme* til Konge. — Preussen mistede ved disse Afstaaelser Halvdelen af sit Landomraade og Folketal, og dets Stormagtsstilling var indtil videre forbi.

Samtidig med Freden sluttedes der i Tilsit *et hemmeligt Forbund* mellem Frankrig og Rusland. Det var Napoleons Haab, at dette først og fremmest skulde blive et Middel til at knuse England. Allerede under sit Ophold i Berlin havde han udstedt *Fastlandsspærringsdekretet* 1806, hvorved han havde forbudt alle Kejserrigets og dets Forbundsfællers Undersaatter enhver Handel med England. Tillige skulde al engelsk Ejendom paa Fastlandet beslaglægges, og alle engelske Statsborgere, der opholdt sig her, behandles som Krigsfanger; intet Skib, der havde anløbet en britisk Havn, maatte faa Adgang til Fastlandets Havne. Ved disse Foranstaltninger ventede Napoleon ikke alene, at England skulde blive udmattet, men ogsaa, at den franske Industri skulde vinde et nyt, stort Marked paa Fastlandet. I Tilsit aftalte han nu med Zaren, at denne skulde tilbyde England sin Fredsmægling, og hvis England afviste en saadan Mægling, skulde Rusland erklære det Krig, og *Danmark, Sverig* og *Portugal* skulde da opfordres og, om fornødent, tvinges til at lukke deres Havne for Englænderne.

England afviste den russiske Mægling og afvæbnede Danmark ved Overfaldet paa København 1807, men drev derved kun vort Fædreland over i sine Fjenders Lejr. Gustav IV i Sverig nægtede at bryde med England; Følgen heraf blev imidlertid kun, at Russerne erobrede *Finland* (1808), og den ulykkelige Krig, som Sverig herved indvikledes i, kostede den sindssyge Konge hans Krone. 1809 blev han afsat, hans Efterfølger, *Karl XIII,* sluttede Fred, afstod Finland til Kejser Alexander og tiltraadte Fastlandsspærringen. Siden blev den franske Hærfører *Bernadotte* valgt til svensk Tronfølger. — Portugal, der i lange Tider var gaaet i Englands Ledebaand, holdt fast ved Forbundet med dette Land; det blev da besat af en fransk Hær, og dets Konge maatte flygte til Brasilien (1807). Ligeledes

indlemmede Napoleon nu *Toscana* i Kejserriget og lod sine Tropper besætte *Rom* — alt i første Række for helt at kunne gennemføre Fastlandsspærringen. Saaledes udvidedes Napoleons Herredømme paa Fastlandet mere og mere, men hans grænseløse Herskesyge og Ringeagt for Folkenes Ret skulde dog til sidst rejse en Modstand mod ham, som blev ham for stærk. Sit første skæbnesvangre Fejlgreb gjorde han over for Spanien.

129. Napoleon og Spanien. Siden Freden i Basel 1795 havde Spanien staaet i Forbund med Frankrig; nedarvet Had til England, som engang havde tilintetgjort deres Fædrelands Verdensmagt, havde i 12 Aar ladet Spanierne holde fast ved dette Forbund, skønt det havde voldet Landets Handel og Skibsfart store Tab og kostet det flere af dets Kolonier. Efterhaanden var der dog blevet et stort Parti i Folket, som vilde frigøre Landet fra Afhængigheden af Frankrig. Til dette Parti hørte Tronfølgeren *Ferdinand;* Kongen, *Karl IV,* var derimod ikke at formaa til at skifte Politik. Han fandt sig endog i, at franske Hære rykkede ind i hans Rige for at overtage Kysternes Bevogtning mod Englænderne. Det kom da til en Rejsning mod Kongen, som førte til, at han overlod sin Søn, *Ferdinand VII,* Kronen. Men Napoleon vilde ikke finde sig i denne Forandring; han kaldte baade Fader og Søn til sig paa fransk Grund og truede dem begge til at give Afkald paa den spanske Krone; han overdrog derpaa denne til *Josef Napoleon,* der i to Aar havde været Neapels Konge og nu til Efterfølger i sit tidligere Rige fik Napoleons Svoger *Joachim Murat.*

Kejseren haabede ved at give Spanien et Fyrstehus af sin egen Slægt dels at kunne knytte det saa meget nøjere til Frankrig, dels at kunne gyde nyt Liv i Landets slette og forældede Styrelse, saaledes at det kunde blive en mere værdifuld Forbundsfælle. Kong Josef indførte ogsaa flere Reformer, der skulde give hans ny Undersaatter Del i Revolutionens Goder; saaledes mistede Kirken en Del af sine Privilegier, Inkvisitionen ophævedes, og der blev lovet Spa-

nien en konstitutionel Forfatning. Men det stolte og ærekære spanske Folk rejste sig straks mod Fremmedherredømmet med uventet og voldsom Styrke. England støttede Opstanden ved at sende en Hær til Halvøen under *Wellingtons* Anførsel; og Napoleon maatte, efter at Franskmændene havde lidt store Tab i Guerillakrigen mod Oprørerne, selv komme sin Broder til Hjælp med Storarmeen. Det lykkedes dog aldrig at faa Landet bragt til Ro eller at drive Englænderne ud af det, og Kejseren maatte snart igen forlade det for at vende sig mod Østerrig, der paa ny havde grebet til Vaaben mod ham. Den spanske Rejsning ledede af en foreløbig Regering i Ferdinand VIIs Navn; den sammenkaldte en *Cortesforsamling* (I, S. 182), der vedtog en fri Forfatning for Landet. »*Den spanske Konstitution*« af 1812 lignede meget den franske Grundlov af 1791.

130. Den tyske Folkebevægelse 1808. Fichte, Stein og Scharnhorst. Napoleons Herredømme i Tyskland bragte det tyske Folk adskillige Goder. I det ny Kongerige Westfalen afskaffedes alle Standsprivilegier, og Code Napoléon indførtes, der gav alle Lighed for Loven. Lignende Reformer fandt Sted i andre af Rhinforbundets Stater. Alligevel føltes det franske Herredømme som et ydmygende Aag, der mærkedes dobbelt trykkende af Folket, fordi det tyske Aandsliv samtidig stod i sin rigeste og skønneste Blomstring. Schiller var død 1805, men Goethe frembragte netop i denne Tid sine betydeligste Digterværker, prægede af den klassiske Humanisme, han hyldede. Og en ny Digterskole var opstaaet i Tyskland: *den romantiske*. Den saa i den tyske *Middelalder* det straalende Modstykke til Samtidens Usselhed; den forherligede det tyske Folks Bedrifter i den gamle Kejsertid, vakte paa ny Sansen for Middelalderens Heltedigtning og Folkeviser og for dens gotiske Kunst (I, S. 156). Den grebes ogsaa af de kristne Livsidealer, men følte sig stærkere draget til Romerkirken end til Protestantismen.

Midt under Tysklands dybeste Fornedrelse begyndte nu dets bedste Mænd Arbejdet for at skabe en ny Aand i Folket. I Vinteren efter Tilsitfreden, medens der endnu laa fransk Besætning i Berlin, holdt Filosoffen *Fichte* i denne By en Række Forelæsninger, som han kaldte »Taler til den tyske Nation«. Han saa Aarsagen til de Ulykker, der var overgaaet Folket, i den Egenkærlighed og Smaalighed, det hidtil havde været opfyldt af. Tyskerne havde glemt den rette Maalestok for Storheden; »stort er kun det, der arbejder for evige Maal«. Folket skulde derfor gennem *en ny Opdragelse* bringes til at forstaa, at det er den enkeltes Pligt at leve ikke for sig selv, men for sit Folk, og at den rette Drivfjer for menneskelige Handlinger skal være, ikke Frygten for disse Handlingers Følger for den enkelte, men Viljen til at tjene et højt og ædelt Maal. Ingen kan undvære Troen paa, at hans Gerning vil bære Frugt for Eftertiden. Men kun saa længe Folket bestaar, kan den enkelte være vis paa, at hans Gerning vil bære saadan Frugt. *Folkets Bestaaen* maa derfor være det højeste Maal for hans Stræben, men Folkets Liv kan ikke bevares, uden at ogsaa dets *ydre Selvstændighed* opretholdes; til Forsvar for den maa den enkelte, om det kræves, ofre sit Liv.

Fichte paavirkede stærkt Studenterungdommen i sit Fædreland, især efter at han var blevet Professor ved det ny Universitet i Berlin, som Frederik Vilhelm III oprettede 1810. — Og en Kreds af Statsmænd begyndte i Preussen et stort Reformarbejde i hans Aand. Betydeligst blandt dem var Friherre *Stein*, der var ledende Minister i dette Land det første Aar efter Tilsitfreden, men saa maatte afskediges paa Forlangende af Napoleon, der fandt hans Virksomhed farlig for det franske Herredømme i Tyskland. Det var Steins Maal at styrke Preussens Kraft, saa at det kunde gaa forrest i Kampen for hele Tysklands Befrielse. Der skulde skabes større *Lighed mellem Stænderne* i Folket; derfor fik Borgere og Bønder Ret til at besidde adeligt Gods, og Bøndernes Livegenskab ophævedes. Borgerne skulde opdrages til at undvære Embedsmændenes Formynderskab; derfor blev Købstædernes Styrelse overgivet til Byraad, som

Borgerne selv havde valgt. Folket skulde have større Frihed til at drive Erhverv; derfor blev Lavstvangen afskaffet. Det skulde selv have Pligt til at forsvare Landet; derfor afskaffede den dygtige Krigsminister *Scharnhorst* den udenlandske Hvervning til Hæren, saaledes at Tjenesten i denne i Fremtiden skulde hvile paa den almindelige Værnepligt. Mænd af borgerlig Stand fik Adgang til de Officersstillinger, som Adelen hidtil havde haft Eneret til. — Ved alle disse Foranstaltninger vaktes en ny Aand i Preussen, og denne forplantede sig ogsaa til det øvrige tyske Folk.

131. **Østerrigs Rejsning 1809.** Napoleons stadige Magtudvidelse i Italien bragte Østerrig til endnu en Gang at prøve Vaabenlykken mod ham. Kejser Frans regnede paa, at den franske Hovedhær var bundet i Spanien, og at det ny Røre i Tyskland vilde fremkalde en Rejsning der. Endvidere kunde han vente Englands Støtte. Østerrigerne begyndte Krigen med et Indfald i Bayern, men Napoleon overraskede paa ny sine Modstandere ved sin Hurtighed. I Spidsen for en nydannet Hær jog han Østerrigerne ud af Bayern, og efter 4 Ugers Felttog holdt han sit andet Indtog i Wien. Den ventede Rejsning i Tyskland udeblev; Bevægelsen her var endnu for ny; kun i Tirol greb de tro, kejserligsindede Bønder til Vaaben mod deres bayerske og franske Undertrykkere; Opstanden her lededes af den heltemodige *Andreas Hofer,* der dog til sidst bukkede under for Overmagten og blev skudt. — Efter en afgørende Sejr, som Napoleon vandt ved *Wagram,* maatte Kejser Frans slutte Fred i *Wien* (1809) og afstaa *Triest, Illyrien* og *Dalmatien,* saaledes at Østerrig nu blev helt udelukket fra Havet. Disse Lande blev ikke forenet med Kongeriget Italien, men lagt til det franske Kejserrige. Saaledes mente Napoleon, der var bedst sørget for Fastlandsspærringens Overholdelse i disse Egne. — Til Frankrigs Forbundsfælle, Storhertugdømmet Warschau, maatte Østerrig afstaa den Del af Galicien, det havde faaet ved Polens sidste Deling.

132. **Napoleons sidste Magtforøgelse.** Attraaen efter

at knuse sin farligste Fjende England var efterhaanden blevet Napoleons alt beherskende Tanke. Han kunde ikke faa Fastlandsspærringen gennemført strengt nok, hvor det ikke var ham selv, der befalede direkte. Derfor forenede han 1809 *Kirkestaten* med Kejserriget, og da Pius VII lyste ham i Band derfor, blev Paven ført bort som Fange. Næste Aar indlemmedes ogsaa *Holland*, efter at Ludvig Napoleon havde nedlagt sin Krone, og det samme skete med hele *den tyske Nordsøkyst indtil Elben*, med *Hamburg* og *Lübeck*; saaledes at Danmark nu fik Kejserriget til umiddelbar Nabo.

Da Kejserens Ægteskab med Josefine var barnløst, lod han det opløse 1810 og ægtede derpaa Kejser Frans af Østerrigs Datter, *Marie Louise*, som blev Moder til en Søn, *Kongen af Rom*.

Fastlandsspærringen tilføjede England overordentlige Tab, men var ikke mindre trykkende for de fleste Fastlandsstater, fordi Englænderne til Gengæld blokerede alle Havnene i disse og hindrede enhver Tilførsel til dem fra fremmede Verdensdele. Den franske Industri havde derimod Fordel af Systemet, idet den erobrede en stor Del af det europæiske Marked. — Men paa anden Maade tyngede Napoleons Herredømme stærkt ogsaa paa det franske Folk; i Aarene 1800—1815 blev der i Landet udskrevet 3 Millioner Mænd til Soldater, og af dem antages Halvdelen at være faldet eller paa anden Maade omkommet i Krigstjenesten; desuden maatte Franskmændene udrede svære Skatter for Krigenes Skyld. Ogsaa Napoleons Undertrykkelse af al aandelig Frihed skaffede ham mange bitre Fjender. — Saaledes gærede baade hjemme og ude Misfornøjelsen med Napoleons Herredømme, og hos Tyskerne voksede den til et dybtfølt Had. Som et lysende Forbillede for de undertrykte Folk stod Spaniernes uovervundne Rejsning.

133. Napoleons Krig med Rusland 1812. Forbundet i Tilsit mellem Napoleon og Alexander I bragte ikke Rusland de Fordele, Zaren havde ventet. Han havde vel

vundet Finland, men havde ellers maattet se paa, at Napoleon ordnede Europas Forhold efter eget Tykke uden at tage synderligt Hensyn til hans og Ruslands Interesser. Det var saaledes meget mod Alexanders Ønske, at Storhertugdømmet Warschau var blevet udvidet med en Del af Galicien ved Freden i Wien 1809. Fastlandsspærringen voldte Rusland store Ulemper, saaledes at Alexander til sidst indførte Lettelser i den uden sin Forbundsfælles Samtykke. Napoleon kunde i sin Herskesyge ikke taale nogen anden Vilje ved Siden ad sin; han fyldtes efterhaanden af heftig Vrede mod Alexander, og begge Kejsere begyndte at ruste stærkt mod hinanden. Napoleon tvang baade Østerrig og Preussen til at give ham Hjælpekorps til en Krig med Rusland; derimod svigtede den svenske Tronfølger og Regent *Karl Johan* (Bernadotte) sin tidligere Kejser. Sverig sluttede Forbund med Alexander, som til Gengæld lovede Karl Johan Ruslands Hjælp til at erobre *Norge*, der skulde blive en Erstatning for det tabte Finland.

Napoleon begyndte Krigen med Rusland ved Midsommer 1812, da han førte den mægtige Hær, han havde samlet bag Grænsefloden Njemen, over denne Flod. Hærens fulde Styrke var 400,000 Mand; den var sammensat af alle de Nationer, der lød under Napoleons Herredømme: foruden Franskmænd var der Italienere, Tyskere, Hollændere og Østerrigere. Disse sidste dannede Hærens højre Fløj mod Syd; det preussiske Hjælpekorps stod paa dens venstre Fløj og rykkede frem gennem Østersøprovinserne.

Paa russisk Side var man ikke færdig med Rustningerne og derfor ude af Stand til at møde Fjenden ved Grænsen. Man besluttede da ikke at gøre Modstand før længere inde i Landet. Det første alvorlige Sammenstød fandt Sted ved *Smolensk*, hvis kirkelige Helligdomme Russerne ikke vilde overlade Kætterne uden Kamp; Franskmændene sejrede, og Russerne gik tilbage mod Moskva. Napoleon rettede nu sin March mod denne By; han mente, dens Erobring vilde gøre et saa mægtigt Indtryk paa det russiske Folk, at Alex-

ander ikke vilde kunne fortsætte Krigen derefter. En russisk Hær, som søgte at spærre Adgangen til den hellige Stad, blev slaaet efter en uhyre blodig Kamp ved *Borodino*, og Moskva blev besat af den franske Hær *(den 15. September)*. Byen var i Forvejen blevet forladt af de fleste af Indbyggerne, og allerede Dagen efter begyndte den at brænde paa forskellige Steder. Man veed ikke, om Branden var paasat af den russiske Øvrighed selv, eller den skyldes Røvere, som plyndrede i de forladte Kvarterer. Hele den ydre By brændte, *Kreml* reddedes.

Den franske Hær havde allerede lidt overordentligt under Fremrykningen mod Moskva; den hede russiske Sommer havde næsten været lige saa ødelæggende for den, som den haarde Vinter siden blev. Napoleons Haab om, at Alexander nu skulde tilbyde Fred, slog fejl, og da han havde tøvet en hel Maaned i Moskva, maatte han give Ordre til Tilbagetoget. Hans Hær var nu saa svækket, og Russernes Styrke vokset saa meget, at de kunde tvinge ham ind paa den samme Vej, han havde fulgt under sin Fremmarch, gennem Egne, der allerede var ødelagt af Krigen. Dette i Forbindelse med den strenge Vinter og Russernes idelige Angreb voldte den franske Hær de bitreste Lidelser og uhyre Tab. Ved Floden *Beresina* maatte en Del af Hæren lades tilbage, fordi Isgangen i Floden hindrede dens Overførsel. Napoleon forlod her sine Tropper og ilede i Forvejen til Paris for at paaskynde de Rustninger, som han saa vilde blive nødvendige til Krigens Fortsættelse. Kun faa Afdelinger af den store Arme, nogle faa Tusinde Mand, kom i nogenlunde Orden tilbage over den russiske Grænse; alt, hvad der ellers havde overlevet Kampene og Strabadserne, var faldet i russisk Fangenskab. Dog var de østerrigske og preussiske Hjælpekorps næsten uskadte, thi de havde under hele Felttoget holdt sig stærkt tilbage.

134. Den sidste Koalition 1813. Napoleons Tronfrasigelse 1814. Preussen var den første Magt, som efter den franske Hærs Undergang i Rusland faldt fra Napoleon.

Frederik Vilhelm III forenede allerede i Februar 1814 sin Hær med de fremrykkende Russere. Fichtes, Steins og Scharnhorsts Værk bar sin Frugt. Der dannedes et preussisk Landeværn af alle vaabenføre Mænd, som ikke tjente i Hæren, Tusinder af frivillige, især Studenter, mødte under Fanerne. Overalt i Folket bragtes de største Ofre for at gøre Fædrelandet stærkt i Befrielseskrigen. Blandt Hærens Førere var den ypperste *Blücher*, der som ingen anden hadede Napoleon og forstod at ildne Soldaternes Mod og Begejstring. De kaldte ham: »*Marschall Vorwärts*«.

Felttoget 1813 var dog i sin Begyndelse ikke heldigt for de forbundne Preussere og Russere; Franskmændene havde vel foreløbig rømmet alt Landet øst for Elben; men Napoleon samlede ved utrolige Anstrengelser en ny, stor Hær, og skønt den mest bestod af helt unge, uøvede Mænd, vandt han dog ved sit Hærførergeni flere vigtige Sejre over sine forenede Modstandere og drev dem ud af Sachsen. Der sluttedes saa en Vaabenstilstand, som begge Parter ønskede for at kunne samle ny Kræfter, og under denne prøvede Østerrig at mægle Fred. Dette Riges Politik ledede nu af den snilde og behændige Førsteminister *Metternich*, som vilde se at skaffe sit eget Land saa store Fordele af Stillingen som muligt. Det blev tilbudt Napoleon, at han maatte beholde Rhingrænsen, naar han vilde opgive Italien, Holland, Warschau og Rhinforbundet; men han afviste dette Forslag, og Østerrig sluttede sig da til hans Fjender. I denne *sidste Koalition* stod saaledes nu Rusland, Preussen, Østerrig, England og Sverig.

Efter flere Slag ved Elben samlede Napoleon sin Hovedstyrke ved *Leipzig;* med 150,000 Mand kæmpede han her fra den 16. til den 19. Oktober mod omtrent den dobbelte fjendtlige Overmagt, Russere, Østerrigere, Preussere og Svenskere, de sidste under Karl Johans Anførsel. Efter uhyre Tab paa begge Sider trak Franskmændene sig tilbage og standsede først bag Rhinen. Under Rømningen af Leipzig druknede i Elsteren den ædle polske Hærfører *Josef Poniatowski*, der

var Marechal i den franske Hær. Polakkerne regner ham for en af deres Folkehelte; hans Grav er i Krakaus Domkirke ved Siden ad Johan Sobieskys og Kociuzkos; en Rytterstatue af ham er modelleret af Thorvaldsen.

Efter »det store Folkeslag« ved Leipzig maatte alle Rhinforbundets Fyrster slutte sig til Koalitionen; Frankrigs sidste Forbundsfælle var Danmark, men Karl Johan tvang ogsaa dette til Fred (Kiel 1814). Nytaarsnat 1814 gik Blücher over Rhinen, og nu begyndte Napoleons sidste Kamp for hans Krone; med beundringsværdig Dygtighed og Snarraadighed opholdt han endnu i 3 Maaneder de overmægtige Modstanderes Fremmarch, men disse naaede dog til sidst Paris, som overgav sig den 30. Marts. Nogle Dage senere vedtog det franske Senat *Kejserens Afsættelse* og udraabte Ludvig XVIs Broder, *Greven af Provence,* til Konge af Frankrig. Da endelig ogsaa Napoleons Underførere begyndte at svigte ham, underskrev han i *Fontainebleau* sin *Tronfrasigelse* og drog bort til *Elba,* der af Sejrherrerne var overladt ham som suverænt Fyrstendømme.

V. Det franske Kongedømmes Genoprettelse. — Kejserdømmet i de 100 Dage.

135. Bourbonnernes Genindsættelse i Frankrig 1814. Greven af Provence, der havde levet i Landflygtighed i 23 Aar, kaldte sig som Konge *Ludvig XVIII.* Han var nu en ældre Mand, rolig, forsigtig og maadeholden; han satte sig til Maal at forsone det ny Frankrig med det gamle Kongehus. Først maatte han slutte *Freden i Paris* med Koalitionen. Ved den afstod Frankrig alle de Erobringer, der var gjort siden 1792, men den endelige Bestemmelse om, hvad der skulde gøres med de afstaaede Lande, henvistes til en *Kongres i Wien,* hvortil de krigsførende Magter skulde sende Udsendinge.

Ludvig XVIII udstedte derpaa af egen Magtfuldkommenhed en ny Forfatning for Frankrig *(Chartet af 1814).*

Kongen skulde dele den lovgivende Magt med to Kamre: *Pairskammeret,* der bestod af kongevalgte eller arvelige Medlemmer ligesom det engelske Overhus, og *Deputeretkammeret,* som blev valgt af Skatteydere, der betalte mindst 300 Francs i aarlig Skat; af saadanne var der næppe 100.000 i hele Landet. Chartet sikrede i øvrigt Lighed for Loven, Trykke- og Bekendelsesfrihed og Ejendomsretten til de solgte Nationalgodser.

Det store Flertal af det franske Folk var tilfreds med Fredens Genoprettelse og den ny Forfatning, men der var dog mange misfornøjede omkring i Landet. Det satte ondt Blod, at talrige hjemvendte Emigranter straks fik høje Hof- og Embedsstillinger, at Adelen begyndte at kræve sine gamle Privilegier tilbage og Gejstligheden Kirkegodset. Hæren følte det som en Krænkelse, at den maatte ombytte Trikoloren med Bourbonnernes gamle hvide Fane. Om disse Stemninger kom der overdrevne Meddelelser til Napoleon paa Elba; da han desuden frygtede for, at Stormagterne ikke vilde holde deres Løfter til ham, men lade ham føre til et fjernere og sikrere Forvaringssted, besluttede han at vende tilbage til Frankrig. Der var ogsaa naaet Rygter til ham om, at der paa Wienerkongressen var stærk Spænding mellem Stormagterne, og han mente, at dette vilde lette hans Foretagende.

136. Kejserdømmet i de 100 Dage. 1815. Napoleon landede med nogle faa Hundrede Mand paa Frankrigs Sydkyst den 1. Marts 1815. Alle de Hærafdelinger, der blev sendt ud for at standse ham, gik over til ham; ogsaa fra Befolkningen i de Egne, han drog igennem, fik han begejstret Tilslutning. Ludvig XVIII flygtede fra Paris i sidste Øjeblik, inden Kejseren den 20. Marts holdt sit Indtog i sin gamle Hovedstad. Napoleon havde vundet Magten paa ny uden at lade løsne et eneste Skud. Han udstedte straks en ny Forfatning, der i det væsentlige gav Folket de samme Rettigheder, som Ludvig XVIIIs Charte indeholdt, og endda en langt mere udstrakt Valgret. Denne Forfatning blev og-

saa stadfæstet ved en almindelig Folkeafstemning; $1^1/_2$ Million Vælgere stemte ja, kun nogle faa Tusinde nej, men de allerfleste havde ikke stemt; thi Folkets Flertal, især de fleste velstaaende og dannede Borgere, ventede kun Ulykker af det genoprettede Kejserdømme.

Over for det øvrige Europa erklærede Kejseren, at han vilde bevare Freden og nøjes med Frankrigs ny Grænser, men Stormagterne troede ham ikke og erklærede ham fredløs. Han besluttede da selv at gaa angrebsvis frem og førte en Hær paa 125.000 Mand ind i Belgien, hvor Wellington stod med en engelsk-hollandsk Hær og Blücher med en preussisk; tilsammen var deres Styrke Napoleons meget overlegen, men der var en betydelig Afstand mellem deres Opstillinger. Napoleon benyttede sig heraf, vendte sig først mod Blücher og slog denne ved *Ligny* den 16. Juni. To Dage senere angreb han Wellington ved *Waterloo,* men den overvundne Blücher havde ikke, som Kejseren havde troet, trukket sig tilbage ad Tyskland til; han havde tværtimod nærmet sig Wellington saa meget, at han kunde gribe ind i Slaget den 18. Juni, hvorved dette blev et afgørende Nederlag for Franskmændene.

Napoleon flygtede lige til Paris; der blev i Frankrig almindeligt Frafald fra hans Sag, og Deputeretkammeret forlangte hans Tronfrasigelse. Han søgte at redde Kronen for sin Søn, men Kammeret indsatte en foreløbig Regering. Kejseren besluttede nu at forlade Frankrig, men nølede dog saa længe, at da han kom til Havnen *Rochefort,* var denne spærret af engelske Orlogsskibe. Han overgav sig da til den engelske Regering, der lod ham føre til *St. Helena.* Her levede Napoleon sine sidste Aar († 1821) under Bevogtning af Udsendinge fra de 4 Stormagter. Han forfattede her sine Memoirer, der giver en stærkt forvansket Fremstilling af hans Politik og Krigstog. Det franske Folk glemte snart de Ulykker, han havde bragt over det, og begyndte at dyrke hans Minde som den, der i Virkeligheden havde villet bruge sin Magt til at bringe Europas Folk Friheden, men af Frankrigs Fjender og Misundere var blevet forhindret i at føre sine store Tanker ud i Livet.

Den foreløbige Regering kaldte Ludvig XVIII tilbage, og der sluttedes en *ny Fred i Paris 1815.* Frankrig maatte betale 700 Millioner Francs i Krigsskadeerstatning og gaa ind paa, at de allieredes Hær i 5 Aar skulde holde dets østlige Grænseegne besat.

Restaurationstiden. 1815—1830.

VI. Europas Nyordning. 1815.

137. **Kongressen i Wien** var traadt sammen 1814, men sluttede først sine Forhandlinger efter Slaget ved Waterloo. Kejseren af Rusland, den preussiske Konge og flere andre af Europas Fyrster var under Kongressen Kejser Frans'es Gæster; den ledende Statsmand var den østerrigske Statskansler Fyrst *Metternich;* stor Indflydelse øvede ogsaa den franske Udsending, den dygtige og snilde Fyrst *Talleyrand,* der i lang Tid havde været Napoleons Udenrigsminister, men i 1814 havde sluttet sig til Bourbonnerne. Efter den Aand, der raadede blandt Napoleons Overvindere, var det en Selvfølge, at Kongressen saa vidt muligt søgte at genoprette Tilstanden i Europa fra før Revolutionen. Man gik ud fra *Legitimitetens* Grundsætning ɔ: først og fremmest skulde *Fyrsternes nedarvede Ret* varetages; men man fraveg dog uden Betænkelighed denne Grundsætning, naar Sejrherrernes Interesser krævede det.

1) *Rusland* beholdt *Finland,* som Sverig havde afstaaet 1809, og Kejser Alexander fik det tidligere Storhertugdømme *Warschau* (dog undtagen Provinsen *Posen* og *Krakau).* Dette Land hed herefter Kongeriget Polen, og Alexander lovede at give det en fri Forfatning og at beskytte den pol-

ske Nationalitet. *Posen* blev givet tilbage til Preussen, *Krakau* blev en Republik.

(Ved en Krig, som Rusland i de foregaaende Aar havde ført med Tyrkiet, havde det desuden vundet *Bessarabien* mellem *Dnjestr* og *Pruth*, 1812).

2) *Østerrig* fik tilbage *Tirol, de illyriske Provinser, Lombardiet* og *Venetien*. Kejser Frans'es Broder blev Storhertug af *Toscana*, hvilket Land siden 1735 var gaaet i Arv i det østerrigske Kejserhus (S. 94); en anden østerrigsk Prins fik *Modena*, og Napoleons fraskilte Kejserinde Marie Louise blev Hertuginde af *Parma*. — Disse tre Staters Politik kom derved i høj Grad under østerrigsk Indflydelse.

3) Kongen af Sardinien genvandt sine Besiddelser paa Fastlandet: *Piemont, Savoyen* og *Nizza*, og fik endda den tidligere Republik *Genua*. Han vendte nu hjem til sin gamle Hovedstad Turin. — Kirkestaten blev genoprettet, og Neapel blev igen forenet med Sicilien under den bourbonske Kong Ferdinand.

4) *Preussen* generhvervede af de tabte polske Provinser *Vestpreussen* og *Posen*, men desuden fik det Halvdelen af Kongeriget *Sachsen* (nu den preussiske Provins Sachsen); dette var en Straf for den sachsiske Konge, som havde holdt fast ved Napoleons Sag indtil efter Slaget ved Leipzig. — Endelig vandt det *Westfalen* og *Rhinland*; af disse Landsdele havde kun mindre Stykker tilhørt det før Omvæltningen i Tyskland; det meste havde været delt mellem gejstlige Fyrster. Naar de to Provinser nu blev lagt til Preussen, var det, for at Forsvaret af Tysklands Vestgrænse mod Frankrig skulde være betroet til en stærk Militærstat. *Svensk-Pommern* og *Rygen*, som Sverig havde overladt Danmark i Vederlag for Norge, tilbyttede Preussen sig atter fra Danmark mod *Lauenburg*.

5) *Belgien* maatte efter Legitimitetens Grundsætning være tilfaldet Østerrig, som det havde været forbundet med fra 1713 til den franske Erobring 1794; men Kejser Frans brød sig ikke om at faa dette Land tilbage, fordi det altid

havde været vanskeligt at forsvare og laa saa fjernt. Det blev nu forenet med Holland til et Kongerige *Nederlandene*, skønt hverken Hollænderne eller Belgierne ønskede en saadan Forening; de sidste vilde helst være blevet under Frankrig. Konge blev *Vilhelm I af Oranien*, Søn af den Statholder, der var blevet afsat 1795. Han fik tillige *Luxemburg* som særskilt Storhertugdømme.

6) I *Spanien* og *Portugal* genindsattes de Fyrstehuse, Napoleon havde fordrevet: i Spanien Huset *Bourbon*, i Portugal Huset *Braganza* (S. 43).

7) Kongen af *England* fik *Hannover* tilbage med Titel af Kongerige. England beholdt en Del af de Kolonier, det havde erobret under Napoleonskrigen, saaledes *Kaplandet*, der før var hollandsk Besiddelse, — endvidere de to Støttepunkter for dets Flaade: *Helgoland* i Nordsøen, som Danmark havde maattet afstaa, og i Middelhavet *Malta*. *De 7 ioniske Øer*, som indtil 1797 havde tilhørt Venedig, kom nu til at danne en Republik under engelsk Beskyttelse.

8) *Svejts* fik sin ældre Forfatning (fra Tiden før 1798) tilbage. Det kom nu til at danne en Forbundsrepublik af 22 Kantoner. Stormagterne garanterede dets Neutralitet.

9) Man genoprettede *ikke* det gamle tyske Rige; den østerrigske Kejser ønskede ikke paa ny at bære Kejserkronen i et saadant. Derimod dannedes der af 39 tyske Stater *et tysk Forbund (der deutsche Bund)*. Dets Opgave skulde være at værne Tysklands Sikkerhed udadtil og Freden mellem de enkelte Stater indadtil. Ingen Forbundsstat maatte indgaa Alliancer, som var rettede mod Forbundet eller mod nogen Stat i dette; men i øvrigt var de enkelte Stater *suveræne* og kunde slutte Traktater af anden Art, ogsaa med udenlandske Magter. *Østerrig* og *Preussen* var de mægtigste Stater i Forbundet; men de var kun Medlemmer af dette for de Landsdeles Vedkommende, der før 1806 havde hørt til »det hellige romerske Rige«; saaledes stod alle de *ungarske* Lande uden for Forbundet, og det samme var Tilfældet med de preussiske Provinser *Øst-* og *Vestpreussen* og

Posen. 3 tyske Forbundsfyrster var tillige Herskere i Lande uden for Forbundet: Kongen af *Hannover* var Konge i England, Hertugen af *Holsten* var Konge af Danmark, og Storhertugen af *Luxemburg* var Konge i Nederlandene.

Alle disse Forhold gav det tyske Forbund en meget løs Karakter. Dets fælles Anliggender skulde styres af en *Forbundsdag (Bundestag)* i *Frankfurt a. M.;* denne bestod udelukkende af Udsendinge fra *Regeringerne* i de enkelte Stater; den østerrigske Udsending førte Forsædet i den. I Forbundets Grundlov stod der, at der i alle Forbundets Stater skulde indføres *Stænderforfatninger,* men der var intet bestemt om Indholdet af disse Forfatninger eller sat nogen Tidsfrist for deres Indførelse, og de tyske Fyrster gav sig gode Stunder med at indfri Løftet.

138. Det ny Stormagtsforbund og den hellige Alliance 1815. For i Fremtiden at sikre den almindelige Fred dannede Østerrig, Rusland, Preussen og England et *nyt Forbund* (1815), hvorved de 4 Magter enedes om regelmæssigt paa ny Kongresser at aftale de Forholdsregler, der fandtes nødvendige for at opretholde den Ordning af Europas Forhold, som var fastslaaet ved Wienertraktaterne. Ledelsen af dette Forbund kom i Hænderne paa *Metternich,* der saa det som Østerrigs Hovedopgave at forebygge enhver Ændring i den nyskabte Ordning. — Kejser Alexander var under de store Begivenheder, han nys havde oplevet, blevet betaget af en sværmerisk Fromhed; han følte sig kaldet til som Guds Redskab at gennemføre en ny og fuldkommen Verdensorden, hvori Guds Tanker med Menneskeheden skulde virkeliggøres. I denne Stemning indbød han Kejser Frans og Kong Frederik Vilhelm III til med ham at indgaa et Broderskab »*den hellige Alliance*«, hvorved de lovede hverandre at tage Kristendommens Bud til Rettesnor for deres Handlinger, at behandle hverandre som Brødre og betragte sig som Fædre for deres Undersaatter. De to andre Fyrster saa ikke Nytten af et saadant Forbund, men fandt det dog klogest at føje Alexander og underskrev derfor (1815) Alliancen, der efterhaanden ogsaa blev tiltraadt af næsten alle andre Fyrster i Europa. Dens politiske Betydning i den følgende Tid var imidlertid langt ringere end de fire Stormagters Forbund.

VII. Brydningerne mellem Regeringer og Folkeslag paa Fastlandet. 1815—1830.

139. Reaktion og Liberalisme. De fleste Fyrster og Regeringer i Europa søgte i Aarene efter Wienerkongressen saa meget som muligt at føre Stats- og Samfundsordningen tilbage til Tilstandene før Revolutionen og særlig at forny Fyrstemagtens Formynderskab over Undersaatterne. En saadan Bestræbelse kalder man *Reaktion.* Den fandt i Regelen Støtte hos de Stænder, der før Revolutionen havde været privilegerede: Adel og Gejstlighed, og som nu haabede at genvinde deres tidligere Standsrettigheder. Ogsaa *Embedsstanden* gik villigt Fyrstemagtens Ærinde. Derimod dannede der sig snart i de fleste Stater Partier, der satte sig til Maal at bevare de Samfundsgoder, Revolutionen havde skænket Folkeslagene: kirkelig og borgerlig Frihed og Lighed for Loven, og som først og fremmest virkede for at skaffe Borgerne Del i Statsstyrelsen gennem *en konstitutionel Forfatning.* Tilhængerne af disse Partier, der især fandtes i Universitetskredsene og i den oplyste og velhavende Borgerstand, kaldte sig de fleste Steder de*Liberale.* Regeringerne søgte at lægge den liberale Bevægelse saa mange Hindringer i Vejen som muligt ved at indføre Censur og forbyde Dannelsen af politiske Foreninger. Dette medførte, at de Liberale saa samlede sig i *hemmelige Selskaber,* der arbejdede for gennem Revolution at aftvinge Fyrsterne fri Forfatninger. I Tiden 1815—30 var Reaktionen den stærkeste, men den svækkedes dog allerede i dette Tidsrum noget, og efter Julirevolutionen i Frankrig 1830 blev dens Magt brudt i flere af Europas Stater.

140. Gæring i Tyskland. 1816—1820. Ingensteds var Skuffelsen over Wienerkongressens Værk bitrere

end i det tyske Folk, der havde bragt de største Ofre i Frihedskrigen mod Napoleon, men kun høstet en saare ringe Løn. I Stedet for et stærkt og enigt Tyskland, som de bedste i Folket havde haabet skulde blive Krigens Frugt, havde man faaet et svagt og splittet Statsforbund; og de gyldne Løfter om politisk Frihed, som de tyske Fyrster under Kampen havde givet deres Undersaatter, stod for det meste uopfyldte hen. I de første Aar efter 1815 gærede det derfor stærkt i Tyskland, især blandt Studenterne; de dannede i *Jena* en hemmelig Forening: »*die Burschenschaft*«, og i 1817 fejrede de 300-Aarsfesten for den tyske Reformation med en Fest paa Wartburg, hvor der blev opfordret til at danne et Burschenschaft, som skulde omfatte alle tyske Universiteter, og hvor der udfoldedes en ny, tysk »sort-rød-gylden« Fane. To Aar senere myrdede en Student den tyske Forfatter *Kotzebue,* der var blevet almindelig forhadt og foragtet, da han gjaldt for at være russisk Spion. Studenterbevægelsen havde derved efter Metternichs Mening faaet en saa farlig Karakter, at han fik Forbundsdagen til at skride ind imod den. Ved Forbundsbeslutning blev de hemmelige Studenterforeninger forbudt, Censur indført og Universiteterne stillet under Politiopsyn. Ved disse Foranstaltninger lykkedes det Fyrsterne for en Tid at kvæle det friske Røre i den tyske Ungdom.

141. Revolutionen i Spanien 1820. I Spanien var Ferdinand VII (S. 163) i 1814 vendt tilbage efter 6 Aars Landflygtighed. Inden han overtog Regeringen, maatte han aflægge Ed paa »*Konstitutionen af 1812*«, som Spanierne havde givet sig selv under Frihedskrigen mod Napoleon. Men saa snart han saa sig i Besiddelse af Magten, ophævede han Forfatningen og begyndte en grusom Forfølgelse mod sine »liberale« Undersaatter, der bragte en Mængde af dem paa Skafottet eller i Fængsel. Den spanske Almue delte Kongens Had til de Liberale, der vilde føre ny og fremmede Indretninger ind i Landet; ligeledes havde Ferdinand en mægtig Støtte i Romerkirken, som han havde givet dens tidligere Privilegier tilbage. Saaledes kunde han i Spanien selv uhindret fortsætte sit Voldsherredømme nogle Aar, men i de spanske Kolonier i Amerika kom det straks til en Rejsning mod ham.

Spaniens vidtstrakte Kolonirige var altid blevet slet styret; Regeringen havde kun tænkt paa at udnytte det saa stærkt som muligt til Moderlandets egen Fordel. Koloniernes Handel var ved Monopoler bundet til Spanien, og deres Hjælpekilder blev kun daarligt udnyttet; Efterkommerne af de spanske Indvandrere *(Kreolerne)* tilsidesattes for de egentlige Spaniere. Allerede under Josef Napoleon havde Kreolerne grebet til Vaaben og dannet foreløbige Regeringer i flere af Kolonierne, og da Ferdinand VII ikke vilde opfylde deres Krav om en retfærdigere Styrelse, fortsatte de Modstanden ogsaa mod ham, uden at de kongelige Tropper var i Stand til at dæmpe den. Under disse Forhold voksede ogsaa hjemme i Spanien Misfornøjelsen med den usle Konges Despoti; i 1820 gjorde selve *den spanske Hær* Oprør imod ham og forlangte, at han skulde genindføre Forfatningen af 1812, hvad Ferdinand i den første Skræk straks gjorde, ligesom han tog et liberalt Ministerium.

142. Revolutionen i Portugal 1820. Brasiliens Uafhængighed 1822. Ved Franskmændenes Indrykning i Portugal 1807 (S. 162) var Kongehuset i dette Land flygtet til Brasilien. Efter Landets Befrielse 1814 turde Kongen dog ikke vende hjem til Lissabon, men vedblev at bo i Rio de Janeiro, thi han kunde forudse, at hans Bortrejse vilde fremkalde en Opstand blandt Brasilianerne; disse havde nemlig i de foregaaende Aar ved at have ham i deres Midte opnaaet en vis Selvstændighed, som de frygtede for at miste igen, dersom han nu forlod dem. Men i Portugal var der stor Misfornøjelse med Kongehusets Forbliven i den fjerne Koloni, og under Paavirkning af Revolutionen i Spanien kom det nu ogsaa her til en Militæropstand (1820). Kongen maatte da vende hjem og give Landet en fri Forfatning efter den spanske Konstitutions Forbillede. — I Brasilien udeblev Følgerne af hans Bortrejse ikke. Det erklærede sig

uafhængigt af Portugal, men den portugisiske Tronfølger, *Don Pedro*, der var blevet tilbage i Rio de Janeiro som Statholder, reddede dog Landet for Kongehuset ved selv at stille sig i Spidsen for Bevægelsen og lade sig udraabe til Brasiliens Kejser (1822).

143. Revolutionen i Italien 1820. De Fyrster, som efter Napoleons Fald var kommet til Magten i de italienske Stater, gennemførte paa alle Omraader den skaanselløseste Reaktion. Alle de gavnlige Reformer, som det franske Herredømme havde skænket Italienerne, afskaffedes; de gamle Standsprivilegier indførtes paa ny, og de Liberale undertryktes med Censur og strenge Straffe. Pave Pius VII genoprettede 1814 *Jesuiterordnenen*, der straks begyndte sin tidligere Virksomhed for at befæste Romerkirkens Magt i alle Livsforhold. I Napoleonstiden var efter *Kongeriget Italiens* Oprettelse (S. 158) Tanken om hele Halvøens Forening til een Stat vaagnet paa ny efter Aarhundreders Dvale, men den Ordning af de italienske Forhold, Wienerkongressen havde fastslaaet, syntes atter at have tilintetgjort alle nationale Forhaabninger. Især følte de fædrelandskærlige Italienere det som en bitter Ydmygelse, at Lombardiet og Venetien igen var kommet under de forhadte Østerrigeres Herredømme, og at Medlemmer af Kejserhuset i Wien desuden herskede i Parma, Modena og Toscana. Over hele Halvøen dannede der sig derfor i Aarene efter 1815 hemmelige Selskaber, hvis Medlemmer bar Kendingsnavnet *Carbonarier* (»Kulsviere«); de stod i livlig Forbindelse med hverandre og arbejdede for Indførelsen af fri Forfatninger og Befrielse fra Fremmedherredømmet.

Den heldige Begyndelse paa Revolutionen i Spanien øvede snart sin Virkning blandt de letfængelige Italienere. I *Neapel* og i *Turin* kom det til Militæropstande, der støttedes af Carbonarierne, og baade den gamle Kong *Ferdinand* af Begge Sicilier og Kongen af Sardinien maatte indføre »den spanske Konstitution« i deres Lande. Derimod mislykkedes en Rejsning mod Østerrigerne i Milano.

144. Stormagternes Indskriden mod Revolutionerne. 1821—23. Det spanske Amerikas Uafhængighed. Allerede 3 Aar efter den anden Pariserfred havde der fundet en Udsoning Sted mellem Frankrig og de øvrige Stormagter. Den franske Regerings Holdning havde i den forløbne Tid været saa tilfredsstillende for Metternich og Kejser Alexander, at disse nu var overbeviste om dens reaktionære Sindelag, og paa en *Kongres i Aachen* (1818) blev Frankrig derfor optaget i de 4 Stormagters Forbund. De fremmede Hære rømmede samtidig, to Aar før Tiden, de franske Grænselande, de havde holdt besat siden Freden.

Revolutionerne i 1820 voldte Stormagtsregeringerne stærk Uro; især frygtede Metternich Bevægelsen i Italien, der jo var rettet mod det østerrigske Herredømme her. En ny Stormagtskongres samledes 1821 i *Laibach* i Østerrig; her mødte Kong Ferdinand af Neapel, som det hed, »for at mægle mellem Stormagterne og sit Folk«. Men han sveg Folket, tog den fri Forfatning tilbage og paakaldte Magternes Hjælp. Efter Kongressens Beslutning rykkede da en østerrigsk Hær ind i Neapel; Rejsningen her blev hurtig dæmpet, Kongens Enevælde genoprettet og en streng Forfølgelse af Carbonarierne iværksat. Paa samme Maade slog Kongen af Sardinien med Østerrigernes Støtte Revolutionen ned i sit Land.

I Spanien var den revolutionære Bevægelse imidlertid endt i vild Uorden; de Liberale havde delt sig i Partier, der bekæmpede hinanden voldsomt, og de Kongeligsindede (»Royalisterne«) have grebet til Vaaben til Forsvar for den troløse Ferdinand, der kun ventede paa Lejlighed til at bryde sin Ed paa Forfatningen.

For at ordne det spanske Spørgsmaal traadte der en tredje Kongres af Stormagterne sammen i *Verona* (1822). Østerrig, Rusland, Preussen og Frankrig var stemt for at hjælpe Kong Ferdinand; men England satte sig imod en Indblanding i Spaniens indre Anliggender. I den britiske Regering var paa denne Tid den kraftige og selvstændige

Canning blevet Udenrigsminister. Han lod sig i sin ydre Politik først og fremmest lede af Hensynet til sit Fædrelands egne Interesser; han mente, England vilde have Gavn af, at der i det spanske Amerika opstod en Række uafhængige Stater, der kunde aabnes for den engelske Handel, som hidtil havde været stænget ude fra dem; og han nærede ingen Betænkelighed ved at støtte andre Folks Stræben efter politisk Frihed, naar det kunde være forbundet med Fordele for England. Endelig krympede han sig ved at hjælpe en saa ussel og troløs Fyrste som Ferdinand VII. Da de fire Stormagter trods Englands Indsigelse besluttede at skride ind mod Revolutionen i Spanien, lod Canning til Gengæld erklære, at *England vilde anerkende de tidligere spanske Kolonier som selvstændige Stater.*

— En *fransk* Hær gik nu over Pyrenæerne; de spanske Liberales Modstand blev snart brudt, Ferdinand VIIs Enevoldsmagt genoprettedes (1823), og det ulykkelige Spanien hjemsøgtes af et nyt Rædselsregimente, endnu værre end det forrige. — Men efter Kongressen i Verona var den tidligere Enighed mellem Stormagterne brudt, og England stillede sig i den følgende Tid mere og mere afgjort paa det Standpunkt, at Stormagterne ikke havde Ret til at blande sig i Ordningen af andre Staters indre Forhold *(Ikkeinterventionsprincippet).*

De fire Stormagter, som havde hjulpet Kong Ferdinand i Spanien, tænkte en Tid ogsaa paa at støtte hans Forsøg paa at dæmpe Opstanden i Kolonierne. Dette gav Anledning til, at Præsidenten i Amerikas Forenede Stater, *Monroe,* udstedte den Erklæring, at Staterne ikke vilde taale, at nogen europæisk Magt udvidede sit Herredømme nogensteds i Amerika (*Monroedoktrinen* 1823). Ogsaa Englands Anerkendelse af de spansk-amerikanske Republikkers Uafhængighed bidrog til at afværge de øvrige Stormagters Indgriben. 1825 forlod de sidste spanske Tropper Sydamerikas Fastland, og Spaniens Kolonirige i den ny Verden var derefter indskrænket til *Cuba* og *Portorico.*

145. Den græske Frihedskrig. 1821—1829. De kristne Folkeslag i det tyrkiske Rige havde endnu ved det 19. Aarhundredes Begyndelse for største Delen bevaret deres Nationalitet. Mod Nord boede *Rumænerne* i Donaufyrstendømmerne *Moldau* og *Vallakiet;* disse to Lande havde allerede tidligere opnaaet en vis Selvstændighed som Vasalstater, der under Sultanens Højhed styredes af kristne Fyrster. De slaviske *Montenegrinere* havde altid været saa godt som uafhængige af Tyrkiet, og *Serbien* opnaaede 1820 med Ruslands Støtte en lignende Stilling som Donaufyrstendømmerne. *Albaneserne* var i Tidens Løb gaaet over til Islam og havde derved opnaaet en blidere Behandling af deres Overherrer. Derimod var endnu *Bulgarerne* og *Grækerne* undergivet de tyrkiske Pashaers slette og grusomme Styrelse.

Mange Grækere havde efterhaanden bosat sig i de store Handelsbyer ved Middelhavet og i flere af de europæiske Hovedstæder (Paris, London og Wien); ved deres fremragende Forretningstalent havde de samlet sig store Formuer, og de havde tilegnet sig vesteuropæisk Dannelse. I Revolutionstiden paavirkedes de af Ideerne om Folkenes Ret til politisk Frihed og national Selvstændighed. Hos disse Grækere i det fremmede vaagnede ogsaa tidlig Tanken om at befri deres Fædreland fra Tyrkernes Aag. Der dannedes blandt dem et hemmeligt Selskab, *Hetæria,* som arbejdede for dette Maal, og i 1821 greb Grækerne i Hjemlandet til Vaaben mod deres Undertrykkere. Opstanden bredte sig fra Morea til Mellemgrækenland *(Livadien)* og Øerne. Sømændene paa de græske Øer udrustede Kaperfartøjer, som opbragte tyrkiske Skibe; ogsaa Kampen til Lands førtes paa begge Sider nærmest som en Røverkrig med Mord og Plyndring. I Konstantinopel kom det til et voldsomt Udbrud af muhammedansk Fanatisme; den græske Kirkes Patriark (I, S. 194) blev hængt paa Hovedkirkens Dør og en Mængde af hans Landsmænd henrettet. Tyrkerne udryddede saaledes største Delen af den græske Befolkning paa Øen *Chios;* til Gengæld lykkedes det den raske græske Søkriger *Kanaris* kort efter

med en Brander at sprænge den tyrkiske Flaades Admiralskib i Luften. Grækerne havde ventet Støtte fra deres Trosfæller i Rusland, men Kejser Alexander vilde ikke regne Grækerne for andet end Oprørere mod deres retmæssige Hersker. Derimod vistes der dem stærk Deltagelse fra de vesteuropæiske Folk; i Tyskland, Frankrig og England dannedes der Foreninger af »Grækervenner« *(Filhellener)*, som indsamlede Penge og udsendte frivillige, der vilde drage udfor at befri Folket med den ærerige Fortid. Samtidens navnkundigste engelske Digter, *Lord Byron*, begav sig selv til Grækenland og tog Ophold i Byen *Mesolonghi* i Livadien, der blev belejret af Tyrkerne. Her døde han af Sygdom. Byen faldt siden efter et heltemodigt Forsvar, og rent fortvivlet blev Grækernes Stilling, da Sultanen fik Hjælp fra den mægtigste af sine Vasaller, den ægyptiske Pasha *Mehemed Ali*, der raadede over en veløvet Hær, som var uddannet paa europæisk Vis. Et ægyptisk Korps blev landsat paa Morea, og snart var Rejsningen her næsten undertrykt.

Men i den højeste Nød begyndte det at lysne for det ulykkelige Folk. Kejser Alexander I døde 1825. Hans Broder og Eftermand *Nikolaj I* var en kraftig og modig Herskernatur, der saa det som sit Kald at befri Russernes Trosfæller paa Balkanhalvøen fra det tyrkiske Barbari og udstrække sin Magt over Bosporus og Dardanellerne, saaledee at Rusland kunde faa fri Adgang til Middelhavet. Da der efter Tronskiftet i Petrograd kunde ventes en russisk Indgriben til Fordel for Grækerne, besluttede Canning ogsaa at lade *England* gribe ind. Han mente, at den engelske Handel kun kunde have Gavn af, at de kristne Folkeslag paa Balkanhalvøen blev selvstændige og derved fik Betingelserne for at tilegne sig den vesteuropæiske Civilisation. Til England sluttede *Frankrig* sig for ikke at blive uden Indflydelse paa Omordningen af de politiske Forhold i Orienten.

De tre Stormagter enedes om, at der af Morea, Livadien og Kykladerne skulde dannes et græsk Fyrstendømme, der dog skulde blive under Sultanens Højhed, og de sendte hver

en Flaade til de græske Farvande, idet de krævede, at Ægypterne skulde forlade Morea og en Vaabenstilstand sluttes. Da dette Krav blev afvist, angreb de forenede Flaader den tyrkisk-ægyptiske Sømagt i Havnen ved *Navarino* paa Vestkysten af Morea og ødelagde den helt (1827); siden landsattes et fransk Korps paa Halvøen og tvang Ægypterne til at drage bort. — Sultanens Forbitrelse over disse Begivenheder rettedes, naturligt nok, især mod Arvefjenden Rusland; han havde nylig, efter en blodig Kamp i Konstantinopels Gader, opløst Janitsjarernes Korps, der modsatte sig Reformer i det forældede tyrkiske Hærvæsen, og han havde derpaa begyndt at omdanne sin Hær efter europæisk Mønster. Nu erklærede han Rusland Krig, men det gik kun ilde for Tyrkerne; i Krigens andet Aar trængte Russerne for første Gang over Balkan, og da de truede selve Konstantinopel, maatte Sultanen slutte Fred i *Adrianopel* (1829). Han indrømmede ved den Donaufyrstendømmerne og Serbien en større Selvstændighed, end de 3 Lande hidtil havde haft, og lovede at anerkende den Ordning af Grækenlands Forhold, som Rusland, England og Frankrig var blevet enige om . Grækenland blev herefter et selvstændigt Rige, hvis Nordgrænse gik fra *Arta-* til *Volobugten;* af Øerne lagdes *Euboa* og *Kykladerne* til det. Til Konge fik det ny Rige (1832) Prins *Otto af Bayern*, hvis Fader, den kunstelskende Kong *Ludvig I*, var den første af Europas Herskere, der havde vist Grækerne sin Deltagelse.

146. Frankrig under Ludvig XVIII. 1815—1824. Ogsaa efter de 100 Dage var det Ludvig XVIIIs Ønske at overholde Chartet af 1814 og forsone Partierne i Folket med hverandre. Men Royalisterne var opfyldt af Hævntørst mod dem, der havde draget de sidste Ulykker ned over Frankrig; det kom især i Sydfrankrig til blodige Forfølgelser mod Napoleons Tilhængere (»den hvide Terrorisme«), og det nyvalgte Deputeretkammer, som var »mere kongeligsindet end Kongen selv«, udelukkede mange fra den Amnesti, der ellers blev givet dem, som havde tjent Kejseren i de

100 Dage. Romerkirkens Magt voksede stærkt i Frankrig i de følgende Aar; især i de højere Stænder var der nu mange, der vragede det 18. Aarhundredes Tanker og paa iøjnefaldende Maade viste deres Lydighed mod Kirken. Ægteskabsskilsmisse blev atter forbudt ved Lov. Flere ny Munke- og Nonneordener (»*Kongregationerne*«) stiftedes. Jesuiterne fik Indgang i Landet og oprettede en Mængde Lægmandsskoler.

Mod hele denne kirkelige og politiske Reaktion rejste der sig dog snart en Modbevægelse. Den udgik til Dels fra den *romantiske Digterskole*, der dannede sig i Frankrig i disse Aar; den var som de tyske Romantikere begejstret for Middelalderens Kunst og Digtning og tillige paavirket af Rousseaus Tanker. Den hævdede stærkt den enkeltes aandelige Frihed og Ret til at leve Livet efter sit eget Hoved; den bekæmpede ogsaa den stive og regelbundne Form, som endnu under det første Kejserdømme havde hersket i den franske Digtning og Kunst; den krævede, at Følelsen og Fantasien skulde raade i Aandslivet fremfor Forstanden,og maatte ligeledes blive en Modstander af al den Tvang og Undertrykkelse, som den politiske Reaktion førte med sig. De ypperste franske Digtere af denne Retning var *Lamartine og Victor Hugo*. Ligeledes dannedes der i de samme Aar en rent politisk Opposition mod det herskende Parti; den fik Tilslutning i en Del af den dannede og velhavende Borgerstand (»*Bourgeoisiet*«); den vilde beholde Kongedømmet og Chartet, men vilde bekæmpe Romerkirkens Indflydelse (»Klerikalismen«) og den gamle Adels Forsøg paa at genvinde sine Standsprivilegier. Til denne politiske Retning hørte *Thiers*, der i et stort historisk Værk skildrede den franske Revolution saaledes, at han vel fordømte dens Overgreb og Grusomheder, men tillige stærkt fremhævede de Goder, den efter hans Mening havde bragt hele Menneskeheden i Form af borgerlig Lighed og aandelig Frihed. — Den liberale Opposition var dog længe kun et Mindretal i Deputeretkammeret; den stærkt begrænsede Valgret til dette sikrede Reaktionen et fast Flertal.

147. Karl X i Frankrig. 1824—1830. Ludvig XVIII døde 1824 og fik til Efterfølger sin Broder, Greven af *Artois*, der som Konge kaldte sig *Karl X*. Han var langt mere reaktionær end sin Forgænger, var under stærk Indflydelse af Romerkirken og færdedes helst mellem de forhenværende Emigranter. Regeringen og Kamrene enedes nu om en Erstatning til Emigranterne for de Godser, de havde mistet under Revolutionen; den blev sat til 1 Milliard Francs, der udbetaltes Modtagerne i Statsobligationer, og tilkom ogsaa dem, der i Landflygtigheden havde baaret Vaaben mod deres Fædreland. Ligeledes gennemførtes der en Lov om Straf for *Helligbrøde* (Kirkeran, Forgribelse paa kirkelige Helligdomme osv.); den fastsatte bl. a. Dødsstraf for Vanærelse af Hostien. Skønt denne Lov ikke kom til virkelig Anvendelse, satte den dog ligesom Erstatningen til Emigranterne meget ondt Blod i Folket. Det gjorde ogsaa et daarligt Indtryk, da Ministeriet opløste Nationalgarden i Paris, fordi det mente, den ikke var til at stole paa.

Under disse Forhold voksede den liberale Opposition i Styrke, og ved ny Valg til Deputeretkammeret fik den Flertal i dette. Men Kongen besluttede nu at sætte haardt mod haardt og tog et nyt Ministerium, mere reaktionært end noget af de foregaaende. I Spidsen for det stod Fyrst *Polignac*, der som Emigrant havde baaret Vaaben mod Frankrig, og til Krigsminister udnævntes General *Bourmont*, som før Slaget ved Waterloo var løbet over til Fjenden.

De ny Ministre søgte at vinde Folkeyndest ved at iværksætte et Erobringstog til *Algier*. Dette Land var endnu af Navn tyrkisk Vasalstat (S. 12), men i Virkeligheden uafhængigt; til Paaskud for Toget tog man den algierske Befolknings Sørøverier, og man haabede, det skulde skaffe den hvide Fane ny Glans og øge de franske Vaabens Ære. Disse Udsigter forbedrede dog ikke Stemningen i Folket, og da Kamrene traadte sammen i Foraaret 1830, vedtog Deputeret-

kammeret en Adresse til Kongen, hvori det tilkendegav sin Mistillid til Ministeriet. Karl X svarede med at *opløse* Kammeret, hvad Chartet gav ham Ret til. De ny Valg fandt Sted samtidig med Toget til Algier, der ledede med stor Dygtighed af Bourmont selv; Hovedstaden blev let indtaget og et rigt Bytte gjort. Men Efterretningerne herom paavirkede aldeles ikke Valgenes Udfald, det ny Kammer havde det samme Flertal som det opløste. Dette øgede dog kun Kongens og Polignacs Trods, og de besluttede nu at anvende en Paragraf i Chartet, der gav Kongen Ret til paa egen Haand at udstede foreløbige Love, som var nødvendige for Statens Sikkerhed. I Henhold til denne Bestemmelse udstedte Kongen saa *(den 26. Juli 1830)* de saakaldte *Juliordonnanser.* 1) Der indførtes Censur for alle Blade og Tidsskrifter. 2) Valgloven ændredes saaledes, at de højstbeskattede Vælgere fik større Indflydelse end før paa Deputeretkammerets Sammensætning, og 3) det nyvalgte Kammer opløstes, inden det endnu var traadt sammen. Dette farlige Skridt fremkaldte den Revolution i Paris, som gjorde Ende paa det bourbonske Kongedømme.

VIII. England. 1815—1830.

148. England ved Napoleonskrigenes Slutning 1815. Den tyveaarige Krig med Frankrig, der sluttede 1815, havde kostet det britiske Rige over 800 Millioner £ og paadraget det en trykkende Statsgæld; Fastlandsspærringen havde tilføjet dets Handel og Industri store Tab; Arbejdslønnen var dalet stærkt, og en Mængde Arbejdere var blevet helt brødløse. Derimod havde det engelske Agerbrug haft gyldne Dage under Krigen; Indførselen af fremmed Korn var omtrent helt ophørt; Priserne paa alle Jordens Frembringelser var derfor steget stærkt, og Landejendommene var som Følge heraf gaaet meget frem i Værdi. Mange Rigmænd anbragte deres Kapitaler i Jordegods; de mindre Selvejere solgte deres Gaarde til Godsejerne og blev Forpagtere eller

gik over i andre Erhverv. Tallet af Grundejere i England, der ved Aar 1700 havde været omtrent 160.000, var 1815 dalet til 32,000.

Magten i det engelske Samfund var vedblivende, ligesom det havde været Tilfældet gennem hele det 18. Aarhundrede, væsentlig i Hænderne paa den godsejende Adel, hvis Rigdom voksede stærkt i Krigsaarene. Denne Adel raadede ikke alene i Overhuset, men beherskede ogsaa for største Delen Valgene til Underhuset. Vel var de fire Femtedele af de Valgkredse i selve England, der sendte Repræsentanter til dette Hus, Bykredse; men netop i mange af disse Kredse øvede Adelen den afgørende Indflydelse ved Valgene. Dette hang sammen med, at Valgkredsinddelingen var meget gammel; i over 100 Aar var der ikke rørt ved den. En Mængde af de Byer, som i sin Tid, da de fik Valgret, havde været store og anselige, var senere svundet ind til smaa Flækker; saaledes var der ved Aar 1800 100 Bykredse med mindre end 100 Vælgere i hver, og som desuagtet sendte hver 2 Medlemmer til Underhuset. Derimod var adskillige Storbyer, der i Mellemtiden var vokset op i Nord- og Vestenglands Bjergværks- og Fabriksdistrikter, slet ikke repræsenteret i Parlamentet. De smaa Valgflækker kaldte man *rotten boroughs;* i hver af dem beherskede den nærmestboende Godsejer som oftest Valget til Underhuset; han ejede maaske alle Husene i Byen, og dens Indbyggere levede mest af det Arbejde, han gav dem.

I Parlamentets Sammensætning var der sket een Forandring: det irske Parlament var 1801 blevet forenet med det storbritanniske. Denne Union var William Pitts Værk. Der havde under Revolutionskrigene været store Uroligheder paa Irland, som vel var blevet dæmpet, men som havde lært Pitt, at det var nødvendigt at komme Irerne noget i Møde. 1793 havde Katolikkerne paa Øen faaet Valgret til Parlamentet i Dublin, men de var dog fremdeles udelukket fra Valgbarhed; og saaledes var i Virkeligheden de tre Fjerdedele af Irlands Befolkning afskaaret fra at give Repræsentanter for deres egne Krav Sæde i deres eget Parlament. Pitt mente

nu ogsaa, at det vilde hjælpe Øen paa Fode, om Irerne blev repræsenteret i Parlamentet i London. Han fik da Parlamentet i Dublin til at samtykke i Foreningen af de 2 Parlamenter, men havde forud lovet, at han til Gengæld vilde skaffe Katolikkerne Valgbarhed. Dette Løfte havde han dog ikke kunnet holde, især paa Grund af Kongens Modstand. Han var derfor en Tid traadt tilbage fra Regeringen og blev først Minister igen efter Udbruddet af den fornyede Krig med Frankrig 1803. — Parlamentsunionen havde saaledes i Virkeligheden ikke hjulpet Irerne; kun de irske Protestanter var repræsenteret i Fællesparlamentet, og i dette var der nu som før kun de to store Partier, Torier og Whigger.

Siden Pitt d. Y. første Gang var blevet Minister (1783, S. 107), havde Torierne haft Magten, og de beholdt den med en kort Afbrydelse lige til 1830. Nu som før var Toripartiet først og fremmest et statskirkeligt og et Landboparti; og da Landmændene stod sig godt under de store Krige, var de stadig villige til at støtte Partiet, ogsaa i dets Krigspolitik .

Efter den endelige Sejr over Fangen paa St. Helena stod England paa Højdepunktet af sin Magt og Anseelse i Verden; Sejren skyldtes først og fremmest det, og det havde ikke længer nogen Medbejler til Herredømmet paa Havene og i de fremmede Verdensdele. Med den almindelige Fred kunde det derfor ventes, at Handel, Skibsfart og Industri vile faa et Opsving som aldrig før, og at dette Opsving vilde skaffe Landets Bybefolkning og Arbejderstand Vederlag for den Nød og de Savn, Krigene havde forvoldt disse Samfundsklasser.

Freden bragte imidlertid i den første Tid kun Skuffelser. Den engelske Industri havde Vanskelighed ved at genvinde sit Marked paa Fastlandet, hvis Købeevne var stærkt svækket ved Napoleonskrigene, og hvor Regeringerne nu desuden søgte ved Toldbeskyttelse at værne den Industri, der var vokset op her under Fastlandsspærringen. En Mængde Fabrikker i England maatte derfor standse eller dog indskrænke deres Virksomhed, og Arbejdsløsheden i Landet voksede yderligere.

Ogsaa det engelske Landbrug truedes efter Fredslutningen af en stor Fare; nu, da der igen blev Adgang til Landet for Indførsel af fremmed Korn, begyndte Kornpriserne at synke stærkt. Det truede ogsaa med et Fald i Priserne paa Landejendomme; men da Torierne havde Magten i Staten, afværgede de Faren ved, at Salget af fremmed Hvede i England blev forbudt ved Lov, saa længe indtil Hvedepriserne havde naaet en bestemt Højde; og selv naar denne Pris var naaet, maatte Indførsel kun ske mod en meget høj Told *(Kornloven af 1815)*. Dette var til stort Gavn for de engelske Godsejere, medens det fordyrede det daglige Brød for de fattige Arbejdere i en Tid, der ogsaa ellers var svær for dem at komme igennem. Det kom da ogsaa i de følgende Aar til alvorlige Arbejderuroligheder, som maatte dæmpes med Vaabenmagt.

149. Engelsk Reformlovgivning 1822—1830. I Aaret 1820 døde Georg III efter 60 Aars Regering; han havde i sine sidste Leveaar været sindssyg. Hans Søn og Efterfølger, *Georg IV*, var uden Indflydelse paa Rigets Styrelse; han havde allerede som Tronfølger gjort sig hadet og foragtet af sit Folk ved sit ryggesløse Levned og ved sin slette Opførsel over for sin Hustru. Under hans Regering fik Torypartiet en ny Leder i *George Canning*, og dermed begyndte der en Reformtid i Englands Historie, som snart bragte Landet frem i Udvikling og formindskede Spændingen mellem Befolkningens forskellige Klasser, samtidig med at denne Spænding voksede i de fleste Stater paa Fastlandet som Følge af den reaktionære Styrelse, der raadede i disse.

Canning var vel fuldblods Tory af Overbevisning; han vilde opretholde den bestaaende Fordeling af Magten i Forvisning om, at Englands Velfærd og Storhed var bedst betrygget ved den gamle Forfatning. Han vilde derfor heller ikke gaa med til en Ændring af den uretfærdige Ordning af Valgene til Underhuset. Men ligesom han i sin ydre Politik

først og fremmest lod sig lede af Englands Handelsinteresser, saaledes var han ogsaa i den indre Styrelse rede til at gennemføre Reformer, der kunde gavne det engelske Erhvervsliv.

Paa dette Tidspunkt havde ny Tanker om den bedste Ordning af Erhvervslivet slaaet Rod i den engelske Handelsstand. De var allerede tidligere fremsat af Skotten *Adam Smith* i et Skrift: *Om den almindelige Velstands Natur og Aarsager* (1776), men fik først nu Udbredelse i videre Kredse. — I Modsætning til Merkantilisterne, der mente, at et Folks Velstand væsentlig skulde maales ved dets Rigdom paa ædle Metaller, gjorde Adam Smith gældende, at et Folks Rigdom bestaar i *Summen af alle de Ting, som tjener til at tilfredsstille menneskelige Fornødenheder.* Ethvert Arbejde, hvorved saadanne Ting frembringes, er samfundsnyttigt, o gSamfundet skal derfor ordnes saaledes, at Menneskene sættes i Stand til at udføre saa meget Arbejde af denne Art som muligt. Efter Adam Smiths Mening sker dette bedst ved at give den enkelte Frihed til selv at vælge, hvad Arbejde han vil udføre, og paa hvilken Maade han vil udføre det. Egenkærligheden vil nemlig snart lære den enkelte, hvorledes han skal faa det størst mulige Udbytte af sit Arbejde, og ved Indførelse af almindelig Erhvervsfrihed vil altsaa Summen af Folkets Arbejde vokse stærkere end ved nogen anden Regeringsforanstaltning. Adam Smith vilde derfor have al Beskyttelse af de enkelte Erhverv ophævet, og han mente, at Staten over for Næringslivet ikke skulde paatage sig anden Opgave end at vaage over Arbejdets Frihed og Ejendomsrettens Ukrænkelighed. Hans System kaldes *Frihandelssystemet* eller *den fri Konkurrences System.*

I Cannings Ministertid (1822—1827) gjorde England de første Skridt paa Frihandelens Vej, idet Indførselstolden blev nedsat eller helt ophævet for de fleste fremmede Raastoffer, der brugtes i den engelske Industri, især Silke, Uld og Bomuld. Ogsaa Navigationsakten blev tillæmpet saaledes,

at fremmede Skibe i engelske Havne fik lige Rettigheder med engelske, naar de paagældende fremmede Stater gjorde Gengæld mod den engelske Skibsfart.

Canning forberedte ogsaa det første store Skridt til at vise Retfærdighed mod Irland. Siden Ophævelsen af Parlamentet i Dublin klagede de irske Katolikker med Føje over, at de var blevet narret ved Unionen 1801, idet de ikke havde faaet den Valgbarhed, som dengang var lovet dem. De fik nu en højtbegavet Fører i *Daniel O'Connell,* der satte sig til Maal Ophævelsen *(repeal)* af Parlamentsunionen og Genoprettelsen af det irske Parlament, men foreløbig stærkest krævede Adgang for Katolikkerne til Parlamentet ved Afskaffelsen af Testakten og de andre britiske Love af lignende Indhold. En saadan Reform vilde ogsaa komme de engelske *Nonkorformister* til gode, og Whiggerne støttede derfor (S. 85) Kravet derom. De fleste Torier modsatte sig derimod de irske Ønsker, men Canning ansaa det for nødvendigt at efterkomme dem. Han døde dog, inden han havde gennemført Reformen. O'Connell havde imidlertid rejst en mægtig Folkebevægelse paa Irland; han afholdt Møder under aaben Himmel, hvis Deltagere taltes i mange Tusinder; hans Kæmperøst og ildfulde Veltalenhed gjorde ham til hans Landmænds ukronede Konge, og han fik Romerkirkens Præsteskab paa Øen til at stille sig paa Befolkningens Side. Til sidst lod han sig vælge til Underhuset i en irsk Kreds, skønt han ikke var valgbar. Man maatte nu frygte en Borgerkrig paa Øen, og Cannings Eftermand som Ministeriets Leder, Hertugen af Wellington, erkendte da, at det var rettest at give efter. Han vidste, at den engelske Hær i en saadan Krig ikke vilde være til at lide paa, da en stor Del af dens Mandskab var hvervede Irlændere. En Fløj af Torierne under Ledelse af *Robert Peel* gik nu sammen med Whiggerne, og 1829 vedtog Parlamentet Loven om *Katolikkernes borgerlige Ligestilling med andre Trosbekendere.* Allerede forinden havde Nonkonformisterne opnaaet det samme. Der opstod nu et nyt Parti i Underhuset, *det irske (Repealisterne),* der ledede af O'Con-

nell; det fik vel ikke ret mange Medlemmer, men kunde desuagtet faa ikke ringe Indflydelse i et Parlament, hvor der ikke var stor Forskel paa Torierne og Whiggernes Stemmetal.

150. Engelsk Aandsliv i det 19. Aarhundredes Begyndelse. De engelske Tænkere, som under Revolutionen og i den følgende Tid øvede størst Indflydelse i deres Fædreland, var de Forfattere, der syslede med Spørgsmaalet om den bedste Ordning af det menneskelige Samfund. Af dem er allerede *Adam Smith* nævnt. *Bentham* opstillede den Grundsætning, at Samfundsordningens Maal skulde være *den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal Mennesker*. Den Lære, han byggede paa denne Grundsætning, kaldte han *Nyttelæren (Utilitarismen)*. Han krævede almindelig Valgret og aarlige Valg til Underhuset; thi kun saaledes mente han, der skabtes Sikkerhed for, at Staten vilde blive styret med alles Velfærd for Øje. Bentham blev herved Forløber for et nyt radikalt og demokratisk Parti, som i en senere Tid opstod i England. *Malthus* saa den egentlige Hindring for en lykkelig Samfundsordning deri, at Folkemængden i et Land var tilbøjelig til at vokse i et stærkere Forhold end Næringsmidlernes Mængde. Saa længe dette Forhold bestod, vilde Udviklingen føre til stadig ringere Livsvilkaar for de fleste Mennesker, og der var efter Malthus'es Mening ingen virkelige Midler til at raade Bod paa Ulykken; man maatte overlade den fattigste Del af Befolkningen til at gaa til Grunde ved Sygdom og Nød, hvis man ikke forsætlig søgte at begrænse Folkemængdens naturlige Tilvækst.

Af Tidens engelske *Digtere* udøvede nogle en *konservativ* Indflydelse, saaledes *Walter Scott*, som i sine historiske Romaner forherligede Nationens Fortid og de Statsindretninger, der havde skabt Englands Storhed. Andre traadte derimod i skarp Modsætning til den herskende offentlige Mening og til de selskabelige Love i det engelske Samfund. Dette gjaldt især om *Byron* og *Shelley*, der ligesom Romantikerne paa Fastlandet forkyndte den enkeltes Ret til frit at udfolde sig efter sin egen inderste Natur og til at frigøre

sig fra al Tvang, som Hævd og Vedtægt udøvede i det bestaaende Samfund.

Fra Julirevolutionen til Februarrevolutionen. 1830—1848.

IX. Julirevolutionen og dens Virkninger i Europa.

151. Julirevolutionen i Frankrig 1830. Saa snart Juliordonnanserne var blevet offentliggjort, fremkaldte de en Opstand i Paris *(27.—29. Juli 1830)*. Den første Tilskyndelse til Rejsningen gaves ved en Protest mod Censurens Indførelse, som fremkom fra de parisiske Redaktioner med Thiers i Spidsen (han udgav paa denne Tid Bladet *National*). Kampen i Gaderne mod de kongelige Tropper ledede især af Medlemmer af hemmelige republikanske Foreninger, som havde dannet sig i de foregaaende Aar, og af afskedigede Officerer fra Napoleons Hær. Arbejderne deltog i Mængde i Opstanden; og Trikoloren udfoldedes paa ny. Paris havde kun en svag Garnison, og efter 3 Dages Kamp rømmede den Byen og trak sig ud til *St. Cloud*, hvor Karl X befandt sig. En Kreds af deputerede, der var til Stede i Hovedstaden, havde imidlertid søgt at tage Ledelsen af Revolutionen i sin Haand. Den udnævnte en ny Bystyrelse og besluttede, at Nationalgarden skulde genoprettes med den gamle Lafayette som Chef. Herved gik Magten i Byen over til det væbnede, besiddende Borgerskab, der vel var fjendtligt stemt mod Kongen og Ministeriet, men snarest muligt vilde have Ordenen genoprettet og forhindre, at Masserne fik Herredømmet.

Da Kongen erfarede sine Troppers Nederlag, lovede han at tage Ordonnanserne tilbage og afskedige Ministeriet

Polignac. Men de Mænd, som nu havde Ledelsen i Paris, vilde ikke nøjes med mindre end Bourbonnernes Afsættelse. Nogle faa vilde have Republikken, men de fleste ønskede at bevare Kongedømmet og Chartet. De vilde kun have Sikkerhed for, at Chartet blev ærligt overholdt, og mente, at dette bedst kunde naas ved at sætte et nyt Kongehus paa Tronen. Til Konge udsaa disse Mænd, hvoriblandt Thiers og Talleyrand var, *Hertug Ludvig Filip af Orléans.* Han tilhørte en Sidelinie af det bourbonske Hus, som nedstammede fra Ludvig XIVs Broder; hans Fader havde under Revolutionen sluttet sig til Venstre i Nationalforsamlingen og havde siden taget Navnet *Filip Égalité,* men var desuagtet blevet guillotineret i Rædselstiden. Ludvig Filip havde efter Ludvig XVIs Henrettelse forladt Frankrig og var først vendt tilbage med Bourbonnerne. I Restaurationstiden havde han tilkendegivet sin Utilfredshed med Hoffets og de ivrige Royalisters Fremgangsmaade, men havde i øvrigt holdt sig stærkt tilbage i det offentlige Liv. Han havde lagt Vægt paa Jævnhed og Borgerlighed i Optræden, havde i Løndom knyttet Forbindelse med de liberale Førere og ventet i Stilhed paa, at hans Time skulde komme.

Den 30. Juli valgte de i Paris tilstedeværende deputerede med selvtagen Myndighed Ludvig Filip til *Rigsforstander; han tog mod Valget og udsendte et Opraab,* hvori han erklærede, at han antog Trikoloren og vilde sammenkalde Kamrene, for at disse kunde træffe Foranstaltninger til Forfatningens Opretholdelse. Det lykkedes Hertugen at blive anerkendt ogsaa af Lafayette og de republikanske Førere. Karl X saa nu, at han ikke længer kunde redde Kronen for sig selv; for dog at bevare den for sin Slægt stadfæstede han Hertugens Valg til Rigsforstander og nedlagde selv Kronen til Fordel for sin nærmeste Arving, en Sønnesøn, den 10-aarige *Henrik af Bordeaux.* Derefter gav den gamle Konge sig paa Vej ud af Riget.

Der havde nu været Mulighed for Bevarelsen af det legitime Kongedømme, hvis Henrik af Bordeaux var blevet anerkendt som Konge; Ludvig Filip kunde saa i hans Mindreaarighed have ført Styrelsen for ham og opdraget ham til Troskab mod Forfatningen. Men med denne Ordning vilde hverken Hertugen selv eller hans Venner nøjes. Da Kamrene var traadt sammen, meddelte han dem, at Karl X havde givet Afkald paa Kronen, *men fortav, at det var sket til Fordel for den retmæssige Tronarving.* Paa Grundlag af denne Usandhed erklærede Kamrene Tronen for ledig og valgte Ludvig Filip til »*de Franskes Konge*« paa Betingelse af, at han lovede at holde Chartet med de Ændringer, som vedtoges i dette. Disse Ændringer var dog kun faa; den vigtigste var, at Valgretscensus nedsattes fra 300 til 200 Frcs., hvorved Tallet af Vælgere fordobledes fra 100.000 til 200.000.

Julirevolutionens Udfald betragtedes baade i Frankrig og andensteds som et smukt Vidnesbyrd om det franske Folks Maadehold og sunde Sans. Al Yderlighed var undgaaet, Kampen havde kun været ført for Opretholdelsen af Lovenes Herredømme. — Dens Virkninger viste sig snart ogsaa i det øvrige Europa.

152. Belgiens Adskillelse fra Holland. 1830. Den Forening af Holland og Belgien til een Stat, som Wienerkongressen havde besluttet, stemmede hverken med Hollænderne eller Belgiernes Ønsker, thi de to Folk havde lige siden Rejsningen mod Filip IIs Tyranni kun næret uvenlige Følelser over for hinanden. Især saa Hollænderne ned paa Belgierne, fordi disse dengang havde underkastet sig Spanierne og saaledes sveget Frihedens Sag, og Flertallet af Belgierne vilde i 1814 helst være blevet i Forbindelse med Frankrig, som de havde været i de foregaaende 20 Aar. Samlivet mellem de to Folk blev derfor fra første Færd lidet lykkeligt. Det fælles Kongehus var det *oraniske,* Kong *Vilhelm I* var Søn af den sidste hollandske Statholder før Revolutionen. Riget fik en konstitutionel Forfatning med et Tokammersystem: *Generalstaterne,* hvis Førstekommer bestod af kongevalgte Medlemmer, medens Andetkammerets Medlem-

mer valgtes af Provinsraadene; de hollandske Provinser fik imidlertid lige saa mange Repræsentanter som de belgiske, skønt Belgien havde langt flere Indbyggere end Holland. Allerede denne Ordning vakte Misnøje blandt Belgierne, men der opstod snart ogsaa af andre Grunde stærk Spænding mellem de to Folk. I Embedsstanden anvendtes fortrinsvis Hollændere, og Regeringen traf flere Foranstaltninger, der krænkede Romerkirken, hvis Indflydelse var meget stor over den belgiske Befolkning. Saaledes satte den Uddannelsen af de vordende katolske Præster under Statens Tilsyn. Endelig vakte det Forbitrelse blandt de fransktalende Belgiere *(Vallonerne)*, at Regeringen i Landets flamske Provinser, hvor Fransk fra gammel Tid havde været Forvaltnings- og Retssprog, nu lod dette Sprog afløse af Flamsk.

Under disse Forhold dannedes der i Belgien mellem Romerkirkens Præsteskab og de Liberale et Forbund, der gik ud paa at skaffe Landet fuld Ligestilling med Holland og en selvstændig Forvaltning. Ved Efterretningen om Julidagene i Paris 1830 kom det i August s. A. til en Rejsning i Brüssel, hvor Pøbelen hurtig gjorde sig til Herre over Byen. En Kreds af ansete Belgiere traadte derpaa sammen, fik oprettet en Borgergarde, der paa ny bragte Orden til Veje, og indledede Underhandlinger med Kongen om en Personalunion mellem Holland og Belgien under fælles Kongehus. Da Oprøret imidlertid bredte sig til det øvrige Land, besluttede Vilhelm I at anvende Vaabenmagt. Han sendte en Hær mod Brüssel, men denne blev slaaet tilbage, og der dannedes nu i Byen en foreløbig Regering, som sammenkaldte en belgisk Nationalforsamling. Denne reklærede Belgien for en uafhængig Stat, vedtog en ny Forfatning for Landet og valgte Prins *Leopold af Koburg* til »*Belgiernes Konge*«.

Vilhelm I havde imidlertid henvendt sig til Stormagterne om Hjælp. Metternich og Kejser Nikolaj af Rusland var stærkt tilbøjelige til at skride ind for at opretholde Traktaterne af 1815, men Uroligheder i Italien, som maatte dæmpes af østerrigske Tropper, og en Opstand i Polen gjorde det nødvendigt for dem begge at holde sig tilbage. Desuden kunde Belgien regne paa Englands og Frankrigs Velvilje; Ludvig Filips Regering udtalte straks, at den hyldede »*Ikke-Indblandingsgrundsætningen*«. Stormagterne blev da snart enige om at anerkende Belgiens Uafhængighed, og da Kong Vilhelm paa ny lod hollandske Tropper rykke ind i Landet, sendte den franske Regering efter Aftale med England en Hær til Belgiens Hjælp, og den drev Hollænderne tilbage. Derefter maatte saa Kong Vilhelm slaa sig til Ro med, hvad der var sket. Udfaldet af den belgiske Revolution viste, at den hellige Alliances Magt var brudt, og at Metternichs Indflydelse ikke længer var raadende i Stormagternes Politik. Alle 5 Stormagter garanterede Belgiens Neutralitet.

Ifølge den ny belgiske Forfatning delte Kongen den lovgivende Magt med to Kamre; Valgretten til disse var knyttet til en Census, men var forøvrigt ens for begge Kamre; derimod var der en særlig høj Census for Valgbarhed til Førstekammeret, *Senatet*.

153. Den polske Opstand 1830—31. Kongeriget Polen var ved Wienerkongressens Beslutning blevet overdraget den russiske Kejser Alexander I paa det Vilkaar, at det kun skulde staa i Union med Rusland og have en konstitutionel Forfatning. En saadan havde Alexander ogsaa udstedt; Polen havde faaet sin egen Rigsdag og en national Hær; alle Embeder skulde være forbeholdt indfødte Polakker og kun det polske Sprog bruges i Forvaltningen og for Retten. Alexander gjorde i de første Aar velmente Forsøg paa at forsone sine ny Undersaatter, ligesom han i Rusland indførte liberale Reformer; saaledes ophævedes Bøndernes Livegenskab i Østersøprovinserne. Men Polakkerne var ikke tilfredse med, hvad de havde opnaaet; den polske Adel, der beherskede Rigsdagen, begyndte at kræve, at ogsaa de russiske Provinser, som havde hørt til det gamle polske Rige, skulde forenes med det ny Kongerige. Og da det nu opdagedes, at der baade i

Polen og i Rusland havde dannet sig hemmelige revolutionære Selskaber, vendte Alexanders Vrede sig stærkt mod Polakkerne og mod den europæiske Liberalisme i det hele, og i sine sidste Aar iværksatte han strenge Forfølgelser mod de misfornøjede i begge sine Riger.

Da Alexander I døde 1825, fremkaldte sammensvorne Officerer i Petrograd en Opstand af den russiske Garde for at hindre, at hans Broder *Nikolaj* besteg Tronen. Den ny Kejser dæmpede dog hurtig denne Rejsning, men fik herefter en endnu større Afsky for de revolutionære Ideer, end han før havde haft. Medens han udadtil ved sin Støtte til Grækerne og Krig med Tyrkiet (S. 186) genoptog Katharina IIs kraftige, nationale Udenrigspolitik, blev hans indre Styrelse mere og mere despotisk. Dette mærkedes særlig i Polen, og under Indvirkning af Revolutionerne i Vesteuropa 1830 kom det nu ogsaa i dette Land til Oprør, hvorved den polske Hær gik i Spidsen. De russiske Tropper blev forjaget fra Landet, og i Warschau dannedes der en foreløbig Regering, der dog helst vilde opnaa Forlig med Kejseren. Polske Udsendinge krævede i Petrograd af ham, at de tidligere polske Provinser skulde genforenes med Kongeriget, og at han skulde overholde Forfatningen bedre end hidtil. Zaren svarede, at han ikke vilde forhandle med Oprørere, og kaldte det russiske Folk til Vaaben mod Polakkerne. Rigsdagen i Warschau erklærede da (1831) Huset Romanov for udelukket fra den polske Trone.

Russiske Hære rykkede nu ind i Landet og vandt efter mange haardnakkede og blodige Kampe til sidst Overhaand over Polakkerne, hvis Modstandskraft svækkedes ved bitre indre Partistridigheder. Endnu da Russernes Hærfører *Paskievitch* stod foran Warschaus Mure, tilbød han i Kejserens Navn Oprørerne en vidtstrakt Amnesti, hvis de nu vilde nedlægge Vaabnene. Men hans Tilbud blev afvist, og først da han med Storm havde indtaget Forstaden *Praga*, overgav Warschau sig, og Oprøret var hermed helt knust.

En Mængde polske Adelsmænd og Officerer flygtede til

Vesteuropa; især i England og i Frankrig levede der i de følgende Aar polske Emigranter i Hundredvis, altid optagne af at lægge ny Planer til deres Fædrelands Befrielse. Efter Sejren ophævede Kejser Nikolaj den polske Forfatning, og Landet blev herefter styret som »Generalguvernementet Warschau« af russiske Embedsmænd. De unge Polakker maatte for Fremtiden gøre Krigstjeneste i russiske Hærafdelinger langt fra Hjemmet; det polske Sprog blev undertrykt baade i Forvaltningen og i Skolerne, og den romerskkatolske Kirke i Landet stærkt indskrænket i sine Rettigheder. — Republikken *Krakau*, som herefter var det eneste Fristed for polsk Nationalitet, blev 1846 indlemmet i Østerrig, da det havde vist sig, at den var Sæde for revolutionære Sammensværgelser.

X. Julikongedømmet i Frankrig. 1830—48.

154. Partierne i Frankrig i Ludvig Filips første Regeringstid. Efter Julirevolutionen var den politiske Magt i Frankrig overvejende i Hænderne paa den dannede og velhavende Middelstand *(Bourgeoisiet)*, som udgjorde det Vælgerkorps, der valgte Deputeretkammeret. Denne Stand vilde opretholde Forfatningen af 1830, som i saa høj Grad sikrede dens Indflydelse, og til den støttede Ludvig Filip sig helt og holdent. Hans Opgave blev i Frankrigs Styrelse at følge den rette Middelvej *(le juste milieu)*: paa den ene Side at afværge Forsøg af de forhen privilegerede Stænder paa at føre tidligere Tilstande tilbage i Stat og Samfund, paa den anden Side at forebygge ny Revolutioner, som kunde lede til Massernes Herredømme. Han styrede i parlamentariske Former og lod sit Ministerium være i Overensstemmelse med Deputeretkammerets Flertal. Ved Siden ad det *orléanistiske* Parti, der støttede »Julikongedømmet«, var der imidlertid et andet, som vilde have det bourbonske Kongehus tilbage; dets Tilhængere fandtes især i den gamle Adel og i Romerkirkens Gejstlighed, men ogsaa blandt Bønderne, hvor disse endnu

stod under Kirkens Indflydelse. Dette *legitimistiske* Parti betragtede Henrik af Bordeaux som Landets rette Konge. — Og medens der i Restaurationstiden saa godt som ikke havde været noget *republikansk* Parti i Frankrig, saa opstod der nu efter Julidagene et saadant. Det havde en Del Tilslutning blandt Videnskabsmænd og Digtere, men især vandt det dog Udbredelse blandt Arbejderne i Paris og andre større Byer. Arbejderne vidste, at det var dem, som havde vundet Sejren over Bourbonnerne, men de saa sig narrede for Sejrens Løn, idet Forfatningen ogsaa efter 1830 udelukkede dem fra Valgret og dermed fra politisk Indflydelse. — Endelig bestod der et *bonapartistisk* Parti; det havde sine Tilhængere spredt i alle Samfundslag; de saa hen til Frankrigs fordums Storhed under Napoleon og ventede dets Genoprejsning ved Kejserdømmets Fornyelse under en Ætling af Bonaparterne. »Kongen af Rom« var efter sin Faders Fordrivelse fra Frankrig blevet opdraget hos sin Morfader ved Hoffet i Wien. Han døde 20 Aar gammel kort efter Julirevolutionen, og Bonapartisterne betragtede nu Ludvig af Hollands Søn, Prins *Ludvig Napoleon,* som Slægtens Overhoved; han levede ligesom den sidste Bourbon i Landflygtighed.

I Ludvig Filips første Regeringstid var det Republikanerne, som voldte mest Ufred. De samlede sig som før i hemmelige Selskaber og fremkaldte i Aarene 1832 og 1834 blodige Opstande baade i Paris og i Lyon, hvor Arbejderne kæmpede under *den røde Fane,* men begge Rejsninger blev slaaet ned af Tropperne og af Nationalgarden. Senere fulgte forskellige Mordforsøg mod Kongen, som dog alle slog fejl. Regeringen tog af alt dette Anledning til at gennemføre strenge *Undtagelseslove* (1835), hvorved især Trykkefriheden blev i høj Grad indskrænket, og der indtraadte nu efterhaanden større ydre Ro i Landet. Ogsaa to Forsøg, som Ludvig Napoleon gjorde paa at bevæge Hæren til Frafald fra det orléanske Kongehus, mislykkedes. Efter det sidste (1840) sattes han i livsvarigt Fængsel paa Fæstningen *Ham* ved den belgiske Grænse.

155. Omvæltninger i Industrien. Ny Anskuelser om Samfundets Ordning. Medens der under Julikongedømmet snart indtraadte fuldkommen Stilstand i Frankrigs politiske Udvikling, idet Lovgivningen kun varetog de besiddende Stænders Interesser, saa var Tiden derimod meget frugtbar paa ny Tanker om Samfundets bedste Ordning.

Anvendelsen af Maskiner i Industrien havde ført til, at store Fabrikker, der sysselsatte Arbejdere i Hundred- eller Tusindvis, alle Vegne fortrængte de smaa Værksteder, hvor en enkelt Mester arbejdede med nogle faa Svende. Denne Udvikling forøgede stærkt Arbejdernes Tal, men gav dem i Begyndelsen ringere Kaar, end de før havde haft. Til at passe Maskinerne i en Fabrik krævedes ikke den Fagdannelse, som havde været nødvendig for en duelig Haandværker; enhver arbejdsfør Mand eller Kvinde kan i kort Tid lære at gøre sin Del af Fabriksarbejdet. Derimod bliver det vanskeligere for den enkelte Arbejder at naa ud over sin Stand, fordi der til de ledende Stillinger i Fabriksindustrien kræves en Uddannelse og Kundskaber, som han ikke gennem sit Arbejde kan tilegne sig. Og Forholdet i de store Fabrikker mellem Arbejdsgivere og Arbejdere bliver langt løsere end paa de smaa Værksteder. Fabrikherren kan afskedige enhver Arbejder, han er utilfreds med, eller som han ikke længer behøver; han kan altid straks eller siden let faa en anden i Steden. Derved bliver det ogsaa vanskeligere for den enkelte Arbejder at forbedre sine Kaar; er han ikke tilfreds med sin Løn, udsætter han sig for straks at faa sin Afsked. — Endelig blev det i Fabriksindustrien langt lettere end før at anvende Kvinders og Børns Arbejde; ogsaa dette bidrog til at trykke den mandlige Arbejders Løn.

I Industrilandene skabte hele denne Udvikling større Fattigdom i Samfundets nederste Lag, samtidig med, at de højere Stænder gik frem i Velstand. Under disse Forhold begyndte, især i Frankrig og England, flere højtbegavede og varmtfølende Tænkere at udforme Planer til en ny og retfærdigere Samfundsordning, der skulde sikre Arbejderne den

Del af Arbejdets Udbytte, som med Rette tilkommer dem. Franskmanden *Saint Simon* havde allerede før 1830 fremsat saadanne Tanker; han vilde, at *Staten* skulde ordne Forholdet mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, saaledes at enhver fik en passende Del af Samfundets økonomiske Goder, og saaledes at der tillige gaves Arbejderne Adgang til Kundskaber og Livsnydelse. Efter St. Simons Mening kunde Maalet dog kun naas, hvis Menneskene tilegnede sig en ny Kristendom, som virkeliggjorde Frelserens Bud om Broderskab mellem alle Mennesker. Hans Landsmand *Fourier* vilde skabe et nyt arbejdende Samfund, der bestod af mindre frivillige Sammenslutninger (»*Falanger*«); hver saadan Falanks skulde i Fællesskab eje et bestemt Jordareal og alle fornødne Produktionsmidler og danne een stor Husholdning, som levede af Arbejdsudbyttet. En anden fransk Forfatter under Julikongedømmet, *Proudhon*, vilde have Statsordningen og den private Ejendomsret helt afskaffet; fra ham stammer Slagordet: »Ejendom er Tyveri«; ligesom Fourier vilde han, at alt Arbejde skulde udføres i mindre Samfund, dannede ved fri Overenskomster mellem de enkelte.

Større Betydning for det virkelige Liv end disse Tænkere fik *Louis Blanc* ved sit Skrift »*Arbejdets Organisation*« (1840). Han foreslog heri, at Staten skulde frigøre Arbejderstanden ved at overtage en hel Række større Virksomheder som Bjergværker og Jernbaner og drive disse for sin Regning, saaledes at Arbejderne fik en retfærdig Løn; desuden skulde der oprettes Statsfabrikker *(ateliers nationaux)*, hvor Arbejderne selv skulde vælge deres Ledere. Disse Fabrikker skulde saa efterhaanden afløse al privat Industrivirksomhed. De Tanker, Louis Blanc fremsatte, sammenfattedes under Navnet »*Socialismen*«; de fik snart stor Udbredelse blandt de franske Arbejdere.

156. Julikongedømmets Nedgang. 1840—1848. Fra 1840 stod den højtbegavede Historieskriver *Guizot* i Spidsen for det franske Ministerium. Han havde et sikkert Flertal for sig i Kamrene, men det bebrejdedes ham, at han anvendte

Bestikkelser for at holde det sammen. Ludvig Filip og Guizot var enige om, at Frankrig var bedst tjent med den bestaaende Forfatning, fordi den sikrede Magten for den rolige, oplyste og besiddende Del af Folket. Landet gik ogsaa i flere Henseender fremad; det fik i disse Aar sit første Jernbanenæt; dets Landbrug og Handel blomstrede ved Freden, og dets Industri beskyttedes ved en høj Indførselstold. Men Fremgangen begrænsede sig til det materielle Omraade, og Bourgeoisiets Tanker optoges mere og mere af det ene: at tjene Penge og søge Livsnydelse. Derimod blev der kun gjort lidet for at bedre de lavere Klassers Kaar.

I disse Klasser begyndte der derfor at gære en voksende Utilfredshed; Arbejderne saa med Misundelse, hvorledes de højere Stænder berigede sig, og det vakte Skadefryd iblandt dem, hver Gang der i Bourgeoisiet afsløredes Eksempler paa grov Bestikkelighed og svigagtig Forretningsførelse. Ogsaa Ludvig Filip selv var Genstand for stærk Kritik; man fandt, han viste en usømmelig Iver for at forøge sin private Formue, og man bebrejdede ham, at han i Forholdet til de andre Stormagter lagde alt for stor Ængstelse for Dagen for at bevare Freden, og at han ved flere Lejligheder fandt sig i, at Frankrigs Ære og Interesser led følelige Skaar.

Under disse Forhold dannedes der ogsaa i de højere Stænder et Oppositionsparti, »Venstre«; en Fløj af dette ledede af *Thiers;* den kritiserede især Kongens Udenrigspolitik. En anden Fløj krævede derimod først og fremmest en Udvidelse af Valgretten, idet man mente, at et mere frisindet Deputeretkammer var den første Betingelse for at faa et bedre og retfærdigere Statsstyre. Ogsaa *Republikanerne* traadte nu stærkere frem under Ledelse af *Ledru Rollin;* sammen med *Socialisterne* forlangte de lige og almindelig Valgret uden nogen Art af Census. I 1847 begyndte Oppositionspartierne i Fællesskab Agitationen for en *Valgreform;* den fremkaldte et stærkt Røre overalt i Landet, og under Indtrykket af Begivenheder i Italien voksede dette Røre til sidst til Revolution: *Februarrevolutionen.*

XI. England. 1830—1848.

157. Reformer under Lord Greys Ministerium. 1830—1834. Medens Frankrig under Ludvig Filips Styrelse førtes hen imod en ny Omvæltning, var i samme Tidsrum den politiske Udvikling i England jævnt fremadskridende. De store Stridsspørgsmaal, der adskilte Partierne i dette Land, løstes som Regel, inden Spændingen var vokset for yderligt, igennem en tidssvarende Reform. Saaledes var det sket med Katolikkernes Frigørelse 1829, og paa samme Maade gik det med det næste store Krav: *Parlamentsreformen.* Uenigheden mellem Torierne indbyrdes om Katolikkernes Emancipation førte snart til, at dette Parti mistede Flertallet i Underhuset, og kort efter, at Georg IV († 1830) var blevet efterfulgt af sin Broder *Vilhelm IV,* dannedes der for første Gang i lange Tider et Whigministerium under Ledelse af *Lord Grey.* Det foreslog straks en Reform af Valgene til Underhuset, som gik ud paa dels at forøge Vælgertallet ved at nedsætte den bestaaende Census, dels at lægge Valgkredsene om, saaledes at et stort Antal *rotten boroughs* helt eller delvis mistede deres Repræsentanter, medens en Række større Byer, der hidtil havde været uden Repræsentation, nu fik Ret til at vælge Medlemmer til Underhuset. Reformen blev vedtaget af Underhuset, men mødte i Overhuset en stærk Modstand, som først blev brudt, da Kongen havde lovet Ministeriet at ville udnævne saa mange liberale Peers, at der kunde blive Flertal for Lovforslaget ogsaa blandt Lorderne. For at undgaa dette gav Overhuset til sidst efter. Efter Parlamentsreformen af 1832 var $^1/_{24}$ af Englands Befolkning Vælgere til Parlamentet, medens i Frankrig samtidig kun 1 af hver 150 Indbyggere havde politisk Valgret. Betydningen af Reformen laa især deri, at Hovedindflydelsen i Landets politiske Liv herved var gaaet over fra det engelske Aristokrati til den engelske Mellemstand.

Ministeriet Grey gennemførte endnu nogle vigtige Reformer. England havde fra Elisabeths Tid et *Fattigvæsen,* hvis Ordning i Tidens Løb havde frembudt meget uheldige

Sider; ved den offentlige Understøttelse til de trængende gjordes saaledes ingen Forskel paa arbejdsdygtige og arbejdsudygtige; og Fattigskatten var blevet en saare trykkende Byrde for Befolkningen. 1834 udkom en ny *Fattiglov,* hvorved det bestemtes, at Understøttelsen kun skulde ydes saadanne, som lod sig optage i offentlige Arbejdshuse. Derved gik Tallet af understøttede stærkt ned, og Fattigskatten formindskedes. Samtidig vedtoges den første engelske *Beskyttelseslov for Fabrikarbejdere;* den indskrænkede sig dog til at fastsætte en vis, kortere Arbejdstid for Børn og unge Mennesker, men den satte tillige Fabrikkerne under Tilsyn af Statens Inspektører.

Allerede i lang Tid var der i England drevet en stærk Agitation for Ophævelsen af Negerslaveriet i Kolonierne. Især havde den ædle *Wilberforce* gennem et langt Liv været en utrættelig Talsmand for de Sortes Klager. 1807 var Neger*handelen* blevet forbudt; nu ophævedes selve Slaveriet i alle britiske Kolonier, mod at Staten betalte Plantageejerne et Vederlag af 20 Mill. £.

Efter Greys Tilbagetræden gennemførte et nyt Ministerium en ny *Ordning af Købstadstyrelsen;* den gamle Byøvrighed, der var blevet valgt af et Faatal af Borgere, afløstes nu af et *Byraad,* hvortil alle Skatteydere havde Valgret, og som igen selv valgte sin Formand, *Mayor.*

158. Den engelske Frihandelsbevægelse. Kornlovens Ophævelse 1846. Vilhelm IV døde 1837; efter engelsk Tronfølgelov blev hans Broderdatter *Victoria* nu regerende Dronning. I Hannover gjaldt derimod en anden Arvefølge, hvorefter Vilhelms yngre Broder, *Ernst August,* arvede dette Land. I England var man vel tilfreds med Adskillelsen mellem de to Lande, thi Foreningen havde paadraget England en Forpligtelse til at tage sig af Hannovers Sikkerhed under Krig paa Fastlandet, hvilket man nu blev fri for at tænke paa. — Den unge Dronning ægtede Prins *Albert af Koburg,* en Brodersøn af den belgiske Konge; han fik ved sin Klogskab og sin udstrakte Viden om Europas politiske Forhold

stor Indflydelse paa Dronningen og derigennem undertiden ogsaa paa Englands Politik.

I Dronning Victorias første Regeringstid blev Kampen om Kornlovene det vigtigste politiske Spørgsmaal i England. Baade Torier og Whigger vedblev længe at betragte Korntolden som en Nødvendighed; kun ved dens Hjælp mente man, at det engelske Landbrug kunde opretholdes, og hvis England paa ny skulde komme i en langvarig Krig med Fastlandsmagter, maatte Folket være sikkert paa at kunne faa det nødvendige Brødkorn i Landet selv. Imidlertid udbredte Frihandelstanken sig mere og mere i de engelske Handelskredse, og 1838 stiftede den ivrige Menneskeven *Richard Cobden* i Manchester en *Forening mod Korntolden,* som straks begyndte en ihærdig Agitation over hele Landet for sit Formaal. Cobden mente, at en fuldstændig Gennemførelse af fri Omsætning mellem Landene ikke alene vilde gavne Englands Industri, men ogsaa skabe saa stærke Fællesinteresser mellem alle Jordens Folkeslag, at Verdensfreden derved efterhaanden vilde blive helt sikret. Han fik snart de engelske Fabrikanter til at indse, at lave Brødpriser lige saa fuldt var til deres som til Arbejdernes Fordel; thi naar Livsfornødenhederne blev billige, kunde Arbejdslønnen lettere holdes nede.

Whiggerne begyndte nu at støtte Kravet om Kornlovens Ophævelse, men de var paa den Tid i Mindretal i Underhuset, og Toryministeriet, hvis Leder var *Robert Peel,* modsatte sig i flere Aar den indgribende Reform. Da bragte Aaret 1845 en stor Misvækst i England og i Irland den frygtelige Kartoffelsygdom, som med eet berøvede Irerne deres vigtigste Fødemiddel og bevirkede, at Øens Folkemængde ved Sult og Udvandring i to Aar sank med $^1/_4$. Peel saa nu, at Korntoldens Dage var talte; han kunde dog kun faa en Del af sit eget Parti til at følge sig, da han i Parlamentet foreslog dens Ophævelse, men med Whiggernes Hjælp blev Loven alligevel vedtaget (1846). Med Korntolden bortfaldt ogsaa al anden Told paa Levnedsmidler, og Peel havde desuden allerede forinden gennemført, at næsten alle fremmede Raastoffer blev toldfri. Ogsaa Navigationsakten blev noget senere ophævet, og de følgende Regeringer gik stadig videre paa Frihandelens Vej. Inden mange Aar var al Toldbeskyttelse for indenlandske Erhverv bortfaldet, og Tolden var nu udelukkende *Finanstold,* beregnet paa at skaffe Penge i Statskassen og hvilende paa nogle store Forbrugsartikler (Sukker, Kaffe, Vin, Tobak o. s. v.). Den engelske Handels og Industris rige Blomstring i den følgende Tid støttedes ved den stærke Udvikling af *Samfærdselsmidlerne,* som allerede før var begyndt. (*Robert Fultons* første Dampbaad 1807, *George Stephensens* Lokomotiv 1829, *Rowland Hills* Frimærkesystem 1840). — Det viste sig snart, at det engelske Landbrug kunde undvære Kornmonopolet; ved stærkt forbedret Drift af Jorden og ved at lægge Vind paa Avl af de fineste og kraftigste Husdyrracer formaaede det at modstaa Udlandets Konkurrence.

159. Ny Bevægelser i engelsk Samfundsliv og Aandsliv. Efter Dronning Victorias Tronbestigelse opstod der i England et yderliggaaende, *radikalt* Parti, der ønskede langt videregaaende Reformer, end de to gamle Partier vilde gaa med til. Dette Partis Anskuelser bundede i Benthams Tanker, og det fik især sine Tilhængere i Arbejderklassen. Dets Førere opstillede dets Program i et saakaldet *Charte,* og Bevægelsen fik derefter Navnet *Chartismen.* I Chartet forlangtes almindelig Valgret, hemmelig Afstemning og aarlige Parlamentsvalg. En Adresse til Underhuset om Gennemførelsen af disse Ønsker fik 1 Million Underskrifter, men Huset afviste enhver Drøftelse af den, og Chartismen fik saaledes indtil videre ingen praktiske Resultater. Imidlertid havde Arbejderne begyndt at samle sig i Fagforeninger *(Trade-Unions),* efter at Oprettelsen af slige Foreninger først var blevet tilladt ved en Lov af 1825; disse Trade-Unions begrænsede sig dog væsentlig til at virke for højere Arbejdsløn og bedre Arbejdsvilkaar, som de undertiden søgte at gennemføre ved *Striker.* Arbejdernes Kamp for deres Fri-

gørelse støttedes af den menneskekærlige Fabrikant *Robert Owen,* der fremsatte socialistiske Tanker om Arbejdets Organisation ved frivillige Sammenslutninger; han prøvede sit System ved Oprettelsen af Kolonier i Amerika, som dog snart opløstes igen. I sit Fædreland vedblev han at yde Arbejderne opofrende Støtte ved Dannelsen af Fag- og Brugsforeninger.

I øvrigt beherskedes det engelske Bourgeoisi i dette Tidsrum ligesom det franske overvejende af Attraaen efter at vinde Rigdom, og det var gennemgaaende ufølsomt for Arbejderklassens Nød; man slog sig til Ro med, at Verden, som Malthus havde paavist, nu een Gang ikke kunde blive anderledes. Denne Tankegang fik sin hvasseste Kritiker i den skotske Tænker *Thomas Carlyle,* der i Modsætning til den fremhævede, at Menneskelivets Maal ikke er at samle Rigdom, men at uddanne ædle og rene Personligheder, som gør sig det til Opgave at tjene en højere, sædelig Verdensorden. Han havde ingen Tro til, at fri Forfatninger kunde hjælpe de nødlidende Samfundsklasser; derimod mente han, at Frelsen skulde komme ved, at der fremtraadte store Menneskeskikkelser (»Heroer«), som lærte Verden at underkaste sig Retfærdighedens Bud.

XII. Tyskland 1830—1848.

160. Julirevolutionens Virkninger i Tyskland. De tyske Fyrster opfyldte kun tøvende den Forpligtelse, som var paalagt dem i det tyske Forbunds Grundlov: at give deres Undersaatter Stænderforfatninger; en Begyndelse blev dog gjort omkring 1820 i de tre sydtyske Stater: *Bayern, Württemberg* og *Baden;* i disse Stater vaagnede derfor det politiske Liv tidligst, og de blev i lang Tid Hovedsædet for Liberalismen i Tyskland. Efter lang Betænkning havde Kong Frederik Vilhelm III 1823 indført *Provinsstænder* i Preussen, en Forsamling i hver af Rigets 8 Provinser; Medlemmerne valgtes stændervis af Godsejere, Borgere og Bønder; de store Godsejere besatte de fleste Pladser, og Stænderne fik kun *raadgivende* Myndighed.

Imidlertid viste Julirevolutionen sine Virkninger i Tyskland paa samme Maade som i det øvrige Europa. Der kom et stærkere politisk Røre alle Vegne; i *Brunsvig* jog Folket den ryggesløse Hertug *Karl* ud af Landet, og hans Efterfølger gav det en fri Grundlov. *Hannover, Sachsen* og *Hessen-Kassel* fik nu ogsaa virkelig konstitutionelle Forfatninger. Der opstod i de nærmest følgende Aar i det tyske Folk en mere yderliggaaende radikal Retning, som rettede skarpe Angreb mod Fyrstemagten og Kirken, lovpriste det liberale Frankrig og forherligede Polakkernes Frihedskamp. Til denne Retning hørte den Digterskole, som kaldes *det unge Tyskland,* og i hvilken *Heinrich Heine* var den mest fremtrædende; dens Tilhængere fandtes i øvrigt mest i Universitetskredsene. Et mislykket Forsøg paa at rejse en Revolution i *Frankfurt a. M.* gav Anledning til ny, voldsomme Forfølgelser mod »*Demagogerne*« (Reaktionens Navn paa de radikale Ledere); en Mængde unge tyske Studenter maatte bøde med adskillige Aars Fængsel for deres Deltagelse i hemmelige Foreninger; »det unge Tyskland«s Skrifter blev forbudt og Universitetslærere afskediget i stort Tal. — Et Udslag af den ny Reaktion var det ogsaa, at Kong Ernst August af Hannover straks efter sin Tronbestigelse (1837) egenmægtigt ophævede sit Lands Grundlov, uden at Forbundsdagen skred ind mod dette Lovbrud.

161. Den tyske Toldforening. 1834. Medens der i de første 33 Aar af det tyske Forbunds Bestaaen intet skete for at udvikle dets Forfatning saaledes, at der skabtes større *politisk* Enhed i Tyskland, gjordes der derimod i det samme Tidsrum af den preussiske Regering et betydningsfuldt Arbejde for at tilvejebringe en *økonomisk* Enhed mellem Forbundsstaterne. Allerede 1818 fik Preussen en ny *Toldlov,* hvorefter alle de Toldgrænser blev ophævet, som hidtil havde adskilt Statens enkelte Provinser indbyrdes, saaledes at hele Landet nu kom til at udgøre eet Toldomraade. Herved let-

tedes i høj Grad Omsætningen mellem Landsdelene, og tillige blev den preussiske Industri beskyttet ved en høj Indførselstold paa fremmede Fabrikvarer, hvorimod Indførselen af udenlandske Raastoffer blev toldfri. Denne vigtige Reform kunde dog, saa adsplittet som det preussiske Landomraade dengang var, ikke komme til at virke fuldtud, uden at de øvrige tyske Stater enedes med Preussen om en fælles Toldpolitik. Efterhaanden lykkedes det ogsaa Regeringen i Berlin at opnaa Overenskomster herom med en Række andre Stater i Forbundet, og 1834 traadte *den tyske Toldforening* i Virksomhed; den fik yderligere Tilslutning i den følgende Tid, men *Østerrig* og de fri Stæder: *Hamburg, Lübeck* og *Bremen* holdt sig uden for den. Disse sidste vilde ikke opgive deres fri Samkvem med England, som dannede Grundlaget for deres Handel; Østerrig saa skævt til Toldforeningen, fordi den øgede Preussens Indflydelse i Tyskland. Foreningen fik een fælles Toldgrænse mod Udlandet, medens alle Toldlinier mellem dens Medlemmer forsvandt. Toldindtægterne fordeltes mellem Staterne efter Folketal.

Den tyske Toldforening fik store og gavnlige Virkninger for Tysklands Industri. De tyske Fabrikanter fik deres Marked betydelig udvidet i Landet selv og var ved den høje Indførselstold tillige beskyttet mod Udlandets Konkurrence. Folket mærkede snart de lykkebringende Følger af at høre til en stor økonomisk Enhed, den tyske *Borgerstand* gik stærkt frem i Velstand og blev derved allerede iFyrrerne i Stand til at gøre sig mere gældende i det politiske Liv end før. Samtidig voksede rigtignok tillige *Arbejderstanden* i Tal, hvorved der ogsaa i Tyskland blev ny Samfundsopgaver at løse.

162. Tyskland i Fyrrerne. Frederik Vilhelm IV af Preussen (1840—1861). Den gamle Frederik Vilhelm III af Preussen døde 1840; han havde til det sidste fastholdt sin Modstand mod at give sit Folk større politisk Frihed. Til hans Søn og Efterfølger *Frederik Vilhelm IV* knyttedes derimod straks adskillige Forventninger, baade i Preussen selv og i det øvrige Tyskland. Den ny Konge var stærkt paavirket af den romantiske Aandsretning, begejstret for det gamle tyske Riges Herlighed og for Middelalderens Poesi og Kunst, tillige sværmerisk religiøs. Han var opfyldt af uklare Tanker om at skabe et inderligere, patriarkalsk Forhold mellem sig og sit Folk, saaledes at ogsaa dette skulde have en vis Indflydelse paa Statens Styrelse; men han vilde paa ingen Maade have en skreven Forfatning, der kunde binde Fyrstens Hænder. Han drømte tillige om et nyt tysk Kejserrige under det østerrigske Fyrstehus'es Ledelse. Men ligesom hans Tanker var uden Klarhed, var ogsaa hans Vilje uden Fasthed, og der blev derfor ingen indre Sammenhæng i hans Regeringshandlinger. Han begyndte med at aabne Fængslerne for »Demagogerne« og indrømme større Frihed for Pressen, men efterhaanden som Kravet om en Konstitution lød ham stærkere i Møde fra hans Undersaatter, blev hans Stemning over for Folket bitter; han følte sig miskendt uden at kunne indse, at han selv var Skyld deri. Til sidst blev han dog nødt til at gøre de Liberale en virkelig Indrømmelse. Hans Fader havde engang lovet, at der ikke skulde blive stiftet nogen ny Statsgæld, uden at preussiske *Rigsstænder* gav deres Minde dertil. Det blev nu nødvendigt at gøre et Statslaan, og 1847 samlede Kongen derfor de 8 Provinsstænderforsamlinger til en *forenet Landdag* i Berlin. Men han udtalte selv, da han aabnede dennes Forhandlinger, at han aldrig vilde tillade, »at der mellem Gud Herren i Himlen og dette Land trænger sig et beskrevet Blad ind ligesom et andet Forsyn for at regere os med sine Paragraffer og træde i Steden for den gamle Troskab«. Landdagen forlangte et Tilsagn af Kongen om, at han herefter vilde sammenkalde den regelmæssigt og saaledes gøre den til et fast Led af Rigets Forfatning. Men dette vilde Frederik Vilhelm paa ingen Maade love; han fik da heller ikke Landdagens Samtykke til Statslaanet, og da den sluttede, var Spændingen mellem Konge og Folk stærkere end før.

Før 1830 havde den politiske Interesse i Tyskland især

drejet sig om at opnaa konstitutionelle Forfatninger i de enkelte Stater. Efter Julirevolutionen fik Nationalfølelsen større Magt over Folket, og Kravet om Tysklands Enhed traadte efterhaanden i Forgrunden. 1840 var der en Strid mellem Stormagterne om Forholdene i Orienten, og det truede en kort Tid med Krig mellem Preussen og Frankrig. Der vaktes i den Anledning en kraftig national Stemning i det tyske Folk, og de Liberales og Radikales tidligere Begejstring for den vestlige Nabo slog nu over til et Fjendskab, der vedvarede i den følgende Tid. Det var under denne Bevægelse i Folket, at Sangen »*Die Wacht am Rhein*« blev digtet. — Tillige rejste der sig i de samme Aar, efter at Striden mellem Dansk og Tysk var udbrudt i Sønderjylland, en stigende Vrede hos Tyskerne imod Danmark, idet de opfattede Striden som et Forsøg fra dansk Side paa at undertrykke den tyske Nationalitet i Hertugdømmerne. Med denne Uvilje forbandt sig en bitter Følelse af det tyske Forbunds Vanmagt, siden Forbundet ikke viste sig i Stand til at standse den danske Regerings Optræden.

XIII. Sydeuropa og Orienten 1830—1848.

163. Italien. Skønt Revolutionerne i de italienske Stater 1820—1821 alle var slaaet grundigt ned, var den liberale Bevægelse i det italienske Folk dog ingenlunde udryddet. Som en Virkning af Julirevolutionen fremkaldte Carbonarierne 1831 Rejsninger i *Kirkestaten, Parma* og *Modena*. Disse blev dog med Lethed undertrykt af østerrigske Tropper. — I Trediverne fik den italienske Folkebevægelse til Dels et nyt Præg; ligesom det samtidig var Tilfældet i Tyskland, blev i Italien nu *Tanken om national Enhed* Bevægelsens egentlige Ledestjerne. Stærkest førtes denne Tanke frem af den lidenskabelige og viljestærke *Mazzini*, der, naar Østerrigerne var fordrevet, vilde have sit Fædreland omdannet til en demokratisk Republik. Efter sin Deltagelse i Rejsningen 1831 maatte han leve i Landflygtighed, men han stiftede i denne en Forening »*det unge Italien*«, der hemmeligt forgrenede sig over hele Landet og arbejdede for det store Maal, dens Fører havde opstillet.

Andre Italienere tænkte sig Maalet naaet ved et Forbund mellem de bestaaende italienske Stater. Nogle ønskede, at Paven i et saadant Forbund skulde have Æresforsædet som »Italiens Hoved«; de kaldtes *Nyguelfere* (I, S. 156); andre saa derimod hen til Sardiniens Konge *Karl Albert* og haabede, at han skulde blive »Italiens Sværd«. Det sardinske Fyrstehus var det eneste paa Halvøen, der var af national Oprindelse; Karl Albert var den eneste italienske Fyrste, som havde en Hær, der duede noget, og han nærede et oprigtigt Had til Østerrigerne, men han var en tungsindig og tvivlende Natur, der havde svært ved at gaa over til Handling. — 1846 fik den italienske Bevægelse et stærkt Opsving; en ny Pave, *Pius IX*, besteg i dette Aar St. Peters Stol, og han viste paa forskellig Maade større Frisind og en varmere Følelse for Italiens Sag, end man havde set hos nogen af hans Forgængere. Han løslod de politiske Fanger, mildnede Censuren og indkaldte en raadgivende Forsamling. Disse overraskende Handlinger vakte stærk Begejstring for den ny Pave; men det skulde snart vise sig at være et Fejlsyn, naar hans Landsmænd troede om ham, at han vilde sætte sig i Spidsen for Italiens Frigørelse. — De usleste Tilstande i disse Aar raadede i Begge Sicilier, hvor Kong Ferdinand II (»*Kong Bomba*«) forfulgte de Liberale med blindt Had. I Januar 1848 kom det paa Sicilien til en Rejsning mod ham; den blev den Brand, som tændte Februrarrevolutionen i Europa.

164. Spanien. Kong Ferdinand VII giftede sig paa sine gamle Dage for 4. Gang med den neapolitanske Prinsesse *Marie Christine* og fik i dette Ægteskab sin første Livsarving, Datteren *Isabella;* han ophævede da den Arvefølgelov, der af det bourbonske Kongehus var blevet indført i Spanien, og som udelukkede Kvinder fra Tronfølgen. I Stedet genindførte han den gamle kastilianske, hvorefter Isa-

bella blev hans nærmeste Arving. Mod denne Ordning gjorde Kongens Broder *Don Carlos* Indsigelse; han havde hidtil været betragtet som Tronfølger, og han havde for sig Adelen, Gejstligheden og en stor Del af Folkets Masse. Efter Ferdinands Død 1833 udraabtes Isabella til Dronning under sin Moders Formynderskab, men Don Carlos'es Tilhængere, som især fandtes i de nordlige Provinser, greb til Vaaben for hans Sag. For at vinde fornøden Støtte i Folket maatte Enkedronningen da slutte sig til de Liberale og give Spanien en konstitutionel Forfatning, men det varede 7 Aar, før *Karlisternes* Opstand var slaaet helt ned. — Noget senere overtog Isabella selv Regeringen; den prægedes stærkt af hendes grænseløse Letfærdighed og Lunefuldhed. Det ulykkelige Lands Styrelse vanrøgtedes af Dronningens skiftende Yndlinge; Ministrene indsattes og styrtedes igen ved Militæropstande, som ledede af ærgerrige Generaler. Ved en saadan Opstand blev til sidst Dronningen selv forjaget (1868).

165. **Tyrkiet** var blevet ikke lidet svækket ved Grækenlands Løsrivelse og Krigen med Rusland 1828—29. Det fik i den følgende Tid en ny og farlig Fjende i Sultanens Vasal, den ægyptiske Pasha Mehemed Ali, som 1832 erobrede Syrien, hvorefter han førte sin Hær gennem Lilleasien mod Konstantinopel. Sultanen vidste i Øjeblikket intet andet Raad end at bede Rusland om Hjælp, og russiske Tropper landsattes ved Bosporus. Derved standsedes Ægypternes Fremrykning, men Sultanen maatte dog lade Mehemed Ali beholde Syrien, og til Vederlag for Zarens Støtte maatte han ved en Traktat forpligte sig til at lukke Dardanellerstrædet for alle andre fremmede Flaader end den russiske (1833).

Seks Aar senere mente Sultanen at være stærk nok til at opgøre sit Mellemværende med Mehemed Ali; men denne tilføjede den tyrkiske Hær et stort Nederlag i Syrien, og Sultanens Flaade gik over til Ægypterne. Imidlertid kom Kejser Nikolaj atter Sultanen til Hjælp, og til ham sluttede sig England, som var krænket over, at Mehemed Ali i sine

Lande lagde dets Handel Hindringer i Vejen. Ogsaa Preussen og Østerrig støttede Tyrkiet, og de 4 Magter krævede, at Mehemed Ali skulde tilbagegive sin Lensherre en Del af Syrien. Frankrig stillede sig derimod paa den oprørske Vasals Side; thi Mehemed Ali havde vist sig gæstfri mod Franskmændene og taget mange af dem i sin Tjeneste. Thiers var dengang fransk Førsteminister, og han var rede til at tage Kampen op med de andre Stormagter (jfr. ovenfor S. 207), men Ludvig Filip veg tilbage for Krigen, lod Thiers falde og tog Guizot i hans Sted, hvorefter Frankrig gav Mehemed Alis Sag til Pris (1840). Han maatte nu opgive hele Syrien, men til Gengæld blev hans Herredømme i Ægypten arveligt. — Ved samme Lejlighed enedes Stormagterne om en ny Ordning af Dardanellerspørgsmaalet, saaledes at Sultanen nu forpligtedes til at lukke Stræderne for *alle* Magters Flaader, ogsaa den russiske (1841).

Februarrevolutionen og Napoleon III.s Tidsalder. 1848—1870.

XIV. Revolutionerne 1848—1852.

166. **Februarrevolutionen i Frankrig. 1848.** Oprøret paa Sicilien i Januar 1848 gav Bevægelsen i Frankrig mod Guizots Ministerium øget Styrke. Rundt om i Landet holdtes der en Række politiske Festmaaltider (»Reformbanketter«), hvor Talere af Oppositionens forskellige Grupper førte Ordet for Valgreformen. En saadan Banket skulde have været afholdt i Paris den 22. Februar, men blev i sidste Øjeblik forbudt af Regeringen, som frygtede for Uroligheder i Hovedstaden. Forbudet fremkaldte Gadeoptøjer i Byen uden bestemt Ledelse, og Regeringen lod i den Anledning Nationalgarden træde under Vaaben. Denne bestod af de skatteydende

Borgere, som vel var Modstandere af Revolutionen og rede til at forsvare den offentlige Orden, men de var tillige Tilhængere af Valgreformen, fordi den bestaaende Census udelukkede dem selv fra Valgret. Fra flere af Nationalgardens Afdelinger kom der derfor Henvendelser til Kongen om at afskedige Guizot, og Ludvig Filip blev da bange og lod den hidtil saa mægtige Minister falde *(23. Februar)*. Thiers skulde danne et nyt Ministerium, og hermed var Mellemstanden i Paris tilfreds, men ikke Arbejderne; de mindedes nu, hvorledes de i 1830 var blevet narret for Sejrens Frugter, og de vilde denne Gang ikke nøjes med mindre end Republikkens Indførelse. — Natten mellem den 23. og 24. Februar kom det derfor til ny Kampe i Gaderne mellem Arbejderne og Soldaterne, og da Kongen ogsaa nu fik det Indtryk, at Nationalgarden ikke var til at lide paa, nedlagde han *(den 24. Februar)* sin Krone til Fordel for sin 10-aarige Sønnesøn, *Greven af Paris,* der var nærmeste Tronfølger, forlod saa hemmeligt Tuilerierne og flygtede til England. Slottet blev derpaa stormet af Pøbelen.

Den unge Konges Moder førte sin Søn hen i Deputeretkammeret for at faa dette til at anerkende Tronskiftet. De blev modtaget med Begejstring af Flertallet, men Folkeskarerne trængte fra Gaderne ind i Mødesalen og tvang ved deres Trusler Kammeret til at indsætte en *foreløbig Regering,* som igen skulde overlade det franske Folk at bestemme sin fremtidige Forfatning. *Lamartine, Ledru Rollin* og *Louis Blanc* fik Sæde i den. De var ikke synderlig enig indbyrdes, men forligtes dog om, at der skulde indkaldes en *Nationalforsamling* for at vedtage en ny Forfatning, og at denne skulde vælges ved *almindelig Valgret* ɔ: af alle Franskmænd over 21 Aar. Vælgertallet i Landet voksede derved fra 200.000 til $9^1/_2$ Million. — Paris'es Arbejdere var endnu i nogen Tid meget urolige og stillede store Krav til den foreløbige Regering. For at berolige dem anerkendte Regeringen »Retten til Arbejde« og lod oprette *Nationalværksteder,* der skulde sysselsætte alle, der meldte sig som arbejdsløse. Lamartine viste

i disse Dage stort Mod over for Folkemasserne; ved sin Veltalenhed formaaede han dem til at opgive den røde Fane og holde fast ved Trikoloren.

167. Den franske Nationalforsamling. 1848—49. Et Par Maaneder senere traadte den nyvalgte Nationalforsamling sammen i Paris. Dens store Flertal bestod af Mænd, hvis politiske Anskuelser hidtil havde været ubekendte, de var fremfor alt Modstandere af Socialismen og ønskede snarest muligt en stærk Regering dannet, der kunde genoprette den lovlige Orden i Landet. Derimod indsaa Flertallet, at det i Øjeblikket var ugørligt at føre Monarkiet tilbage; en afgørende Hindring i saa Henseende var det, at Tilhængerne af denne Regeringsform var splittede i 3 Partier: *Legitimister, Orléanister* og *Bonapartister.* Derfor vedtog Forsamlingen, at Frankrig skulde være en Republik, og valgte en ny Regering, *hvori ingen Socialister fik Plads.*

Arbejderspørgsmaalet voldte straks Regering og Nationalforsamling store Bekymringer. I den urolige Tid var Arbejdsløsheden vokset stærkt, og de ledige Arbejdere meldte sig i Mængde paa Nationalværkstederne, som snart sysselsatte over 100.000. Det var umuligt at skaffe dem alle noget at gøre; og man maatte til sidst udbetale Løn ogsaa til dem, man ikke kunde give Arbejde. Nu blev det rent galt; thi Folk forlod det Arbejde, de havde andensteds, for at kunne faa udbetalt Dagløn af Statskassen uden selv at bestille noget. Nationalforsamlingen besluttede da, at Nationalværkstederne skulde lukkes, men fremkaldte derved en ny, farlig Rejsning af Folkemasserne i Paris *(Juniopstanden)*. Den blev først efter 3 Dages blodig Kamp dæmpet af General *Cavaignac,* hvem Nationalforsamlingen havde givet diktatorisk Magt. Hermed sprængtes Forbundet mellem de mere maadeholdne Republikanere og Socialisterne, og disse sidste blev i den følgende Tid stærkt undertrykt. Mellemstanden og Bønderne havde gennem de sidste Begivenheder faaet en stærk Afsky for Revolutionen og længtes endnu mere end før efter en kraftig og fast Regering.

Ud paa Efteraaret vedtog Nationalforsamlingen en Forfatning for *den anden franske Republik*. Den *lovgivende* Magt skulde være hos en *lovgivende Forsamling*, der skulde vælges ved *almindelig Valgret* (21 Aars Aldersgrænse) og kun bestaa af eet Kammer. Den *udøvende* Magt overdroges en *Præsident*, som skulde vælges paa 4 Aar ved direkte Afstemning blandt Vælgerne. Han kunde ikke opløse Forsamlingen og ikke genvælges.

Præsidentvalget fandt Sted i 1848, medens Nationalforsamlingen endnu sad; Stemningen i Folket var først og fremmest for at faa en Mand i Spidsen for Regeringen, der kunde slaa enhver ny Rejsning af Masserne ned med kraftig Haand. Blandt Kandidaterne var Prins Ludvig Napoleon, der 2 Aar forinden var flygtet fra sit Fængsel til England, men efter Februarrevolutionen var vendt hjem til Frankrig og var blevet valgt til Nationalforsamlingen. Hans Navn og Haabet om, at han skulde gøre den samme Gerning i Frankrig, som hans store Farbroder havde gjort efter Statskupet den 19. Brumaire, skaffede ham Sejren ved Valget med over 5 Million Stemmer.

168. Den anden franske Republik. 1848—1852. I Foraaret 1849 foregik Valgene til Republikkens lovgivende Forsamling; Republikanerne led et stort Nederlag; Forsamlingens Flertal var monarkisksindet, men delt mellem Legitimister, Orléanister og Bonapartister. Præsidenten søgte fra første Færd at skaffe sig en større Magt, end Forfatningen hjemlede ham, og at danne sig sit eget Parti i Folket. For at vinde Romerkirken sendte han en Hær til Kirkestaten til Hjælp for Pave Pius IX mod de romerske Republikanere, der havde fordrevet Paven. Franskmændene indtog Rom og førte St. Peters Efterfølger tilbage paa den hellige Stol. Republikanerne i Paris søgte i den Anledning at rejse en ny Opstand, men denne blev med Lethed slaaet ned, og dens Ledere haardt straffet.

Ved Rejser i Provinserne og ved Taler til Folket, hvori Ludvig Napoleon fremdrog Minderne fra Kejserdømmet, lykkedes det ham snart at gøre sig meget yndet i Landet, medens den lovgivende Forsamling mistede mere og mere af sin Anseelse, delt som den var, i lutter Mindretal, der laa i stærk indbyrdes Strid. Over for Forsamlingen kunde Præsidenten henvise til, at han fuldt saa meget som den var Udtryk for det franske Folks Vilje; thi han var sat paa sin Plads af mere end 5 Millioner Franskmænd. Til sidst foreslog han at ændre Forfatningen saaledes, at Genvalg til Præsidentposten kunde finde Sted; men dette Forslag blev forkastet, og han besluttede sig da til et Statskup; han havde sikret sig Hærens Hjælp ved at give sine egne Tilhængere de vigtigste Kommandoposter i den. Paa Mærkedagen *den 2. December 1851* lod Prinsen sine vigtigste Modstandere fængsle og erklærede (mod Forfatningen) den lovgivende Forsamling for opløst; Paris'es Arbejdere var siden Juniopstanden 1848 blevet ligegyldige for Republikken; der gjordes derfor kun svage Forsøg paa Modstand mod Statskupet. Ludvig Napoleon gik skaanselløst frem mod sine Fjender; henved 10.000 Fanger sendtes til Algier og Cayenne. Derpaa forelagde han Folket det Spørgsmaal, om det vilde overdrage ham Præsidentmagten for 10 Aar med Ret til selv at udstede en ny Forfatning. $7^1/_2$ Millioner Vælgere svarede ja, kun $^1/_2$ Million nej.

Ifølge den ny Forfatning, Ludvig Napoleon derpaa udstedte, skulde kun Præsidenten have Ret til at fremsætte Lovforslag. Ved Siden ad den lovgivende Forsamling oprettedes et Førstekammer, *Senatet*, hvis Medlemmer valgtes af Præsidenten, og som fik Magt til sammen med ham at ændre Forfatningen og Veto mod grundlovsstridige Love. — Statskupet 1851 var kun det første Skridt henimod Ludvig Napoleons endelig Maal; inden et Aar var gaaet, vedtog Senatet, at Kejserdømmet skulde genoprettes for ham og hans Arvinger, og denne Beslutning blev stadfæstet ved Folkeafstemning *(Plebiscit)* med 8 Millioner Stemmer mod 250.000. *Napoleon III* udraabtes til Kejser 2. December 1852. Forfatningen blev i øvrigt omtrent, som den var.

169. Revolutionerne i Italien 1848—1849. Ved Oprøret paa Sicilien i Januar 1848 blev Kong Ferdinand II tvunget til at give sit Rige en fri Forfatning. Herskerne i Toscana og Sardinien maatte følge hans Eksempel, da Be-

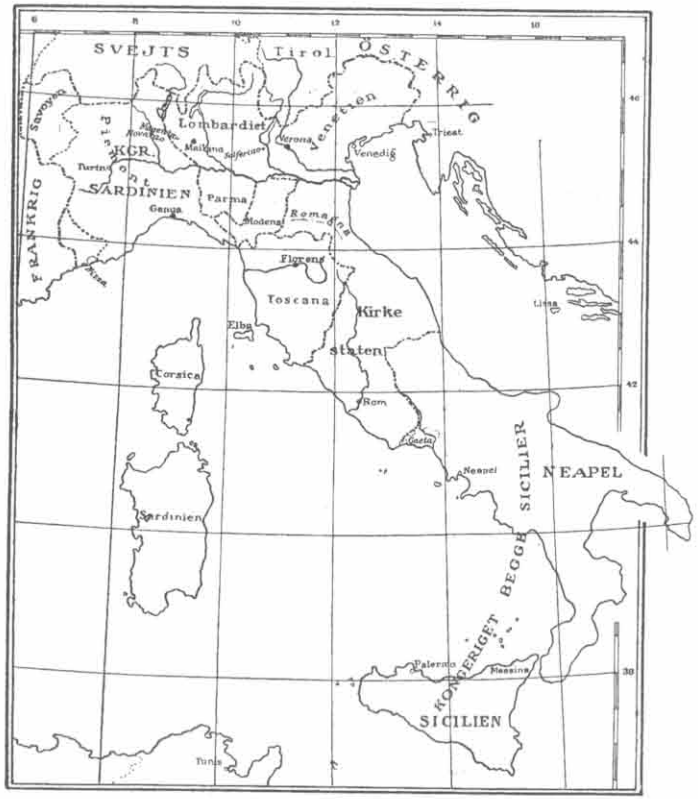

Italien 1815—1859.

vægelsen havde naaet deres Stater, ligesom Pius IX i Kirkestaten. I Parma og Modena blev Fyrsterne derimod forjaget, og de to Lande gav sig ved Folkeafstemning ind under Sardinien. Efter at det den *13. Marts* var kommet til Revolution i Wien, fik ogsaa Befolkningen i Lombardiet og Venetien Mod til at rejse sig, og de østerrigske Tropper i de to

Provinser maatte under den gamle General *Radetzkys* Ledelse trække sig ind i »*Fæstningsfirkanten*« (en Stilling, der dannedes af *Verona, Mantua* og to mindre Fæstninger). Karl Albert af Sardinien førte sin Hær ind i Lombardiet, Tusinder af frivillige fra hele Italien meldte sig under hans Faner, og der kom Hjælpekorps fra de sydlige Stater. Man haabede uden fremmed Hjælp at kunne udfri Fædrelandet fra det østerrigske Herredømme, og Karl Albert udtalte: »Italien vil hjælpe sig selv.«

Det kom dog snart til et Omslag i selve Italien. I Neapel udbrød der Strid mellem Kongen og det nyvalgte Parlament; med Lazzaronernes Hjælp sejrede de kongelige Tropper i en Gadekamp over de Liberale, og Ferdinand kaldte nu sit Hjælpekorps hjem fra Karl Alberts Hær. Den sardinske Konge havde, som hans Natur var, ført Krigen meget tøvende; Radetzky fik Forstærkninger og drev atter Italienerne ud af Lombardiet. Derefter maatte Karl Albert slutte Vaabenstilstand.

Disse Nederlag for den italienske Sag gjorde det lettere for Ferdinand II snart at ophæve den neapolitanske Forfatning. I *Rom* og *Florens* fik derimod de Radikale Magten; baade Pius IX og Storhertugen maatte flygte ud af deres Lande, og *Mazzini* traadte i Spidsen for en romersk Republik. Alle Vegne udbrød der Splid mellem de maadeholdne og de yderliggaaende Partier; kun i Sardinien holdt Konge og Folk trofast sammen. Men da Karl Albert i Foraaret 1849 opsagde Vaabenstilstanden og fornyede Kampen med Østerrig, tilføjede Radetzky ham et grundigt Nederlag ved *Novara*. Den fortvivlede Konge nedlagde paa selve Valpladsen sin Krone; han vidste, at det wienske Hofs Vrede var særlig rettet mod ham, fordi han havde sveget Monarkernes fælles Sag. Han haabede, hans Søn *Victor Emanuel* kunde opnaa billigere Fredsvilkaar. Den ny Konge fik ogsaa Fred uden Landafstaaelse. Reaktionen sejrede nu hurtig saa godt som i hele Italien; Østerrigerne genindsatte Fyrsterne i Parma og Modena, i Toscana kaldte det maadeholdne Parti

Storhertugen tilbage. Kun i Kirkestaten var Pius IX magtesløs over for Republikanerne. Fra den neapolitanske Fæstning *Gaëta*, hvor han havde søgt Tilflugt, paakaldte han de katolske Magters Hjælp, og Ludvig Napoleon sendte straks en fransk Hær af Sted. Den stormede Rom, som blev tappert forsvaret af Friskarehøvdingen *Garibaldi*, og genoprettede Pavens Magt. Derpaa kom Pius IX selv tilbage, men det var nu forbi med hans Liberalisme, og snart stod det gamle Styre i Kirkestaten i fuldt Flor. Et fransk Korps blev liggende i Rom til Pavens Beskyttelse.

Inden Udgangen af 1849 var de gamle Tilstande vendt tilbage i største Delen af Italien, og det italienske Folks skønne Drømme syntes at være tilintetgjort for lange Tider. *Dog havde Sardinien beholdt sin fri Forfatning.* Til Kongehuset i Turin knyttede derfor de italienske Patrioter herefter deres Haab, medens de republikanske Ideer i den følgende Tid blev trængt stærkt tilbage blandt dem.

170. Martsrevolutionen i Tyskland og Østerrig 1848. — *a. De mindre tyske Stater.* Ogsaa i det tyske Folk fremkaldte Februarrevolutionen i Paris et stærkt Røre. I den første Halvdel af Marts maatte de fleste mindre tyske Fyrster tage liberale Ministerier og tilstaa større politisk Frihed i deres Lande. I Regelen foregik denne Omvæltning uden Blodsudgydelse. Det mest levende Ønske hos Tyskerne gjaldt imidlertid nu en Omdannelse af Forbundets Forfatning, hvorved der kunde tilvejebringes en virkelig tysk Enhed. Selve Forbundsdagen gav efter for Bevægelsen, antog den sort-rød-gyldne Fane og tilkaldte Udsendinge fra Regeringerne i de enkelte Stater for med dem at kunne drøfte en ny Ordning af Forbundet. Endelig naaede Bevægelsen ogsaa de to tyske Stormagters Hovedstæder; det revolutionære Udbrud kom først i Wien.

b. Østerrig. Kejser Frans af Østerrig var død 1835; hans Søn og Efterfølger *Ferdinand I* var sygelig og næsten aandssvag. Metternich var under den ny Kejser lige saa eneraadende i Statens Styrelse som før. Alt blev ved det

gamle; Reformer kendtes ikke, og der var heller ikke i det tyske Østerrig nogen synderlig stærk Opposition. Derimod var der blandt Rigets slaviske Folk opstaaet en *national* Vækkelse, især blandt *Tjekkerne* i Bøhmen; her genoplivedes

Det tyske Forbund 1815—1866.

Studiet af den gamle bøhmiske Historie og Poesi, og her begyndte man at kræve større Ret i Skolen og det offentlige Liv for det tjekkiske Modersmaal. Ogsaa blandt *Madjarerne* i Ungarn var der kommet Røre, men dette var mere af *politisk* Art; her forlangte man især Anerkendelse af den ungarske Rigsdags ældgamle Rettigheder. Oppositionen i Ungarn lededes af den veltalende *Kossuth*.

Den 13. Marts 1848 kom det nu til en Rejsning i *Wien*,

hvorved Studenterne gik i Spidsen. Hoffet blev grebet af Skræk og faldt straks til Føje for Befolkningens Krav; *Metternich* fik sin Afsked og forlod Riget, og de ny Ministre lovede i Begyndelsen at opfylde alle de Ønsker, der fra de forskellige Folkeslag fremsattes for Regeringen. Ungarn fik sit eget Ministerium, hvori Kossuth fik Sæde, og der indkaldtes en Rigsdag til at give en ny Forfatning for dette Land. Tjekkerne fik Løfte om en lignende Selvstændighed for *den bøhmiske Krones Lande* (Bøhmen, Mähren og østerrigsk Schlesien) som den, der var skænket Ungarn, og endelig indkaldte Kejseren en Nationalforsamling *for den ikke ungarske Del af Riget*, for at ogsaa denne Del kunde faa en Konstitution. Det tegnede saaledes til, at der af Bevægelsen skulde fremgaa et *tredelt* østerrigsk Monarki i Skikkelse af en Union mellem Bøhmen, Ungarn og de øvrige Lande.

c. Preussen. Martsrevolutionen i Wien og Metternichs Fald gjorde alle Vegne stærkt Indtryk, først og fremmest i *Berlin*, hvor det straks kom til Uroligheder. *Den 18. Marts* lovede Kongen at indkalde *den forenede Landdag* for at lade den forhandle om en preussisk Forfatning. Denne Indrømmelse tilfredsstillede imidlertid kun Berlinerne halvt; store Menneskemasser samledes om Slottet, og da Soldater vilde rydde Pladsen, kom det til et blodigt Sammenstød, hvoraf der udviklede sig en Gadekamp over hele Byen. De veldisciplinerede preussiske Tropper var nærved at knuse Modstanden; men Kongen, der var kommet i den hæftigste Sindsbevægelse og ønskede Forsoning med sit Folk, gav dem, inden Kampen endnu var endt, Befaling til at trække sig tilbage. Denne Ordre blev ved en Misforstaaelse udført saaledes, at Tropperne helt rømmede Byen, og Berlinerne saa sig til deres store Overraskelse som Herrer over Stillingen i Øjeblikket. Frederik Vilhelm tog et liberalt Ministerium, hyldede fra Slotsaltanen de faldne Barrikadekæmpere, der var blevet bragt ind i Slotsgaarden, red nogle Dage efter rundt i Byen, smykket med de tyske Farver, og udtalte i en Proklamation: »Preussen gaar fra nu af op i Tyskland«. Som sit

første Bidrag til det tyske Enhedsværk sendte Kongen derpaa en Hær til Holsten for at understøtte det Oprør, der i de samme Dage udbrød her mod Kongen af Danmark.

171. Frankfurterparlamentet 1848—49. Efter Forhandlinger mellem Forbundsdagen og de tyske Fyrster traadte i Maj 1848 en tysk *Nationalforsamling* sammen i Frankfurt a. M., hvor den holdt sine Møder i *Paulskirken*. Den var valgt ved *almindelig Valgret*, og dens Flertal var monarkisksindet. Der mødte ogsaa deputerede for de tysk-østerrigske Landsdele. Forsamlingen indsatte straks en ny Myndighed i Steden for Forbundsdagen, idet den til *Rigsforstander* valgte den østerrigske Ærkehertug *Johan*, som var kendt for sine liberale Anskuelser. Han udnævnte saa et *Rigsministerium*. Nationalforsamlingen begyndte derpaa at drøfte en ny Forfatning for hele Tyskland. Her blev det store Stridsspørgsmaal, hvorledes Østerrigs fremtidige Stilling til Tyskland skulde være. Man kunde ikke optage *alle* de østerrigske Lande i et tysk Rige, uden at dettes nationale Præg vilde blive helt tilintetgjort. Et Parti i Forsamlingen, det *lilletyske*, vilde derfor kun have *det tyske Østerrig* med i Riget, og forlangte, at Forbindelsen mellem Østerrigs tyske og ikke-tyske Lande skulde indskrænkes til en *Personalunion*. Dette vilde den østerrigske Regering imidlertid ikke gaa ind paa, og den støttedes af et andet Parti i Paulskirken: det *stortyske*, som især bestod af Østerrigere og Sydtyskere.

Under de videre Forhandlinger sejrede det lilletyske Parti, og Nationalforsamlingen vedtog i Februar 1849 en Forfatning for Tyskland, hvorefter dette skulde være et Rige med en arvelig Kejser i Spidsen. I dets fælles Anliggender skulde der lovgives af en Rigsdag med 2 Kamre, hvoraf det ene skulde vælges ved almindelig Valgret. *Østerrig udelukkedes fra Riget*, og til Kejser valgte Forsamlingen Frederik Vilhelm IV af Preussen. Denne havde i Mellemtiden faaet Bugt med Revolutionen i sit eget Land; han havde en vis Lyst til Kejserkronen, men forudsaa en Krig

med Østerrig, hvis han tog imod Valget. En saadan turde han ikke udsætte sig for; han afslog derfor den høje Værdighed, idet han erklærede, at han ikke kunde tage imod Tilbudet, fordi det ikke kom fra de tyske Fyrster, men fra en revolutionær Forsamling. Baade den østerrigske og den preussiske Regering kaldte nu deres Landes deputerede tilbage fra Frankfurt, og Nationalforsamlingen opløste sig snart efter helt. Dens Værk syntes spildt.

172. Reaktionen i Preussen. 1848—1850. Efter Kongens Løfte i Martsdagene var der i Berlin sammentraadt en *preussisk Nationalforsamling* for at vedtage en Forfatning for Preussen. Men Frederik Vilhelm IV fortrød snart sin Eftergivenhed over for Revolutionen og overbeviste sig hurtig om, at han med Hærens Hjælp vilde være i Stand til at slaa den ned. Da der om Sommeren vedvarende var Uro og Forsøg paa ny Opstande i Berlin, lod Kongen Tropperne besætte Byen, hvorpaa Nationalforsamlingen blev opløst. Han gav saa af egen Magtfuldkommenhed Preussen en konstitutionel Forfatning, som med nogle Ændringer er i Kraft den Dag i Dag. Ifølge denne deler Kronen den lovgivende Magt med en Landdag i 2 Kamre: *Herrehuset,* hvis Medlemmer er arvelige eller udnævnes af Kongen, og *Deputeretkammeret.* Til dette sidste er der *almindelig,* men ikke *lige* Valgret. Vælgerne er nemlig delt i 3 Klasser i Forhold til deres Skatteydelse. I *første* Klasse findes de Vælgere, som i hvert Distrikt betaler den første Tredjedel af Skatten; *anden* Klasse bestaar af dem, der yder den anden Tredjedel, —tredje Klasse af de øvrige Vælgere. Valgene er *indirekte,* og hver Vælgerklasse vælger lige mange Valgmænd.

Efterhaanden havde Preussen ogsaa trukket sin Understøttelse til de slesvigholstenske Oprørere tilbage, og i 1850 sluttede det Fred med Danmark.

173. Reaktionen i Østerrig. 1848—51. Den tyske Forbundsforfatnings Genoprettelse. 1851. Ingen Stat var i 1848 sin Opløsning saa nær som det østerrigske Monarki. Naar det alligevel reddedes fra Undergang, og naar Kejsermagten endog gik ud af de bevægede Revolutionsaar med øget Styrke, saa skyldtes dette især to Ting. 1) Hæren bevarede overvejende sin Troskab mod Kejseren, og 2) de mange Folkeslag i Monarkiet undte ikke hinanden fuld Ligeberettigelse; de kom derfor i indbyrdes Strid — og lettede derved Sejren for Regeringen.

I Sommeren 1848 arbejdede Rigsdagen i Pesth paa en ny Forfatning for Ungarn. Samtidig drøftede en østerrigsk Nationalforsamling i Wien en Forfatning for alle Kejserens øvrige Lande. Tjekkerne krævede imidlertid, at Kejseren skulde holde sit tidligere Løfte til dem og give en særlig Forfatning for den bøhmiske Krones Lande; herover kom det i Prag til Strid mellem Tjekkere og Tyskere, og dette førte igen til, at den kejserlige Hær under *Windischgrätz* bombarderede og indtog Byen. Det var første Gang siden Revolutionens Udbrud, at en revolutionær Rejsning var blevet slaaet ned.

I den østerrigske Nationalforsamling opstod der snart Spænding mellem Tyskere og Slavere. Tyskerne ønskede Forfatningen indrettet saaledes, at de, skønt de var i Mindretal i de østerrigske Lande, dog fik Herredømmet over de slaviske Folk. Disse sidste frygtede det tyske Tyranni mere end den gamle Enevælde og blev derfor tilbøjelige til at støtte Kejsermagten.

Paa lignende Maade udviklede Forholdet sig i Ungarn; her viste Madjarerne deres Herskesyge over for Kroater og Rumænere og vilde ikke indrømme disse to Folk politisk Ligestilling. Kroaterne greb da til Vaaben mod Regeringen i Pesth, og Hoffet i Wien saa sin Fordel ved at støtte dem. Det udnævnte deres Fører *Jellachich* til Statholder i Ungarn og opløste Rigsdagen i Pesth. Men denne blev siddende og erklærede Jellachichs Udnævnelse for ugyldig. Saaledes var der indtraadt et fuldstændigt Brud mellem Kejsermagten og Madjarerne. Disse sidste fik derimod Støtte af de tyske Demokrater i Wien; thi Tyskerne og Madjarerne holdt sammen for i Fællesskab at kunne beherske Slaverne. Det kom til

Oprør i Wien, og de kejserlige Tropper maatte rømme Byen, men Windischgrätz erobrede den snart tilbage efter en blodig Kamp i Forstæderne, medens Jellachich standsede en ungarsk Hær, der var sendt til Hjælp for Oprørerne. Den østerrigske Nationalforsamling blev snart efter opløst.

Regeringen rustede sig nu til ogsaa at slaa den ungarske Revolution ned. Den skrøbelige Kejser Ferdinand nedlagde Kronen til Fordel for sin Brodersøn, den unge Tronarving *Frans Josef*, og den kraftige, hensynsløse Fyrst *Schwarzenberg* blev ledende Minister. Kejserlige Hære rykkede fra alle Sider ind i Ungarn, men Madjarerne gjorde den tapreste Modstand. Rigsdagen i Pesth erklærede, at det habsburg-lothringske Hus havde forbrudt den ungarske Krone, og satte Kossuth i Spidsen for Landets Regering. Da maatte Frans Josef og Schwarzenberg gribe til den ydmygende Udvej at paakalde den russiske Kejser Nikolajs Hjælp. — Rusland havde været fuldstændig roligt, medens Revolutionen hjemsøgte de fleste andre Lande i Europa, og Nikolaj rakte gerne sin Nabo Haanden til Undertrykkelse af Madjarernes Rejsning. *Paskievitch* førte en russisk Hær over Karpatherne, og for den maatte den ungarske Hær nedlægge Vaabnene. Kossuth og andre af den madjariske Bevægelses Ledere gik i Landflygtighed; en Mængde fornemme Ungarer blev henrettet efter Krigsretsdom. — Samtidig var ogsaa Revolutionen i Østerrigs italienske Landskaber slaaet ned; den sidste heltemodige Modstand havde Venedig ydet.

Nu genoprettedes den fuldstændige Enevælde i hele det østerrigske Monarki. Støttet til Hæren, Romerkirken og den tyskdannede Embedsstand kuede Kejseren i de følgende Aar enhver national og liberal Stræben i sine Lande, og Østerrig genvandt ogsaa for en Tid sin tidligere Magtstilling i det tyske Forbund. Preussen havde søgt at tilvejebringe en ny tysk Rigsforfatning i Steden for den, Frankfurterparlamentet havde vedtaget, og ført Forhandlinger herom med de øvrige nordtyske Stater. Men Schwarzenberg optraadte meget skarpt over for dette preussiske Forsøg og

krævede Forbundsdagen genoprettet. Preussen gav tabt og sluttede med Østerrig en Overenskomst i *Olmütz* om de tyske Forholds Ordning. 1851 traadte det tyske Forbunds gamle Forfatning paa ny i Kraft; Udviklingen i Tyskland syntes saaledes sat tilbage til Stillingen før Marts 1848 og det tyske Folks store Fremtidshaab skrinlagt for lange Tider. Der var dog den Forskel mellem før og nu, at *Preussen nu havde faaet en konstitutionel Forfatning*, omend den Indflydelse, der ved denne var indrømmet det menige Folk, kun var saare ringe.

XV. Napoleon III.s Opgangstid. 1852—1860.

174. **Napoleon IIIs indre Styrelse** fremkaldte i flere Henseender et stort Opsving i Frankrig. Kejseren havde megen Sans for økonomiske Spørgsmaal og var en afgjort Tilhænger af Frihandelstanken. Der byggedes mange Jernbaner og aabnedes Dampskibslinier til fremmede Lande. Paris blev ombygget efter en storslaaet Plan; den gamle Del af Byen blev gennemskaaret af brede, lige Gader; mellem Slottene Louvre og Tuilerierne opførtes lange Forbindelsesbygninger, saaledes at disse omsluttede en stor Gaard, hvor en Hær paa 50.000 Mand kunde tage Opstilling. Ved disse Foranstaltninger blev fremtidige Opstande i Hovedstaden i høj Grad vanskeliggjort. Regeringen forbød Arbejderne at danne Foreninger, men sørgede ellers paa flere Maader for deres Velfærd, ved Opførelse af Arbejderboliger og ved Indretning af Sparekasser. 1860 sluttede Kejseren en *Handelstraktat med England;* ved den blev i hvert af de to Lande Indførselstolden stærkt nedsat for det andet Lands vigtigste Udførselsvarer. I de følgende Aar fulgte lignende Traktater efter mellem Frankrig og dets Naboer paa Fastlandet; Omsætningen mellem Landene voksede herved meget stærkt. — Efter at England 1851 havde afholdt den første *Verdensudstilling* i London, aabnede Napoleon III i 1855 den anden

i sin Hovedstad; den var langt mere glimrende end den første og drog en Mængde fremmede til Paris.

Baade Senatet og Deputeretkammeret var i Kejserdømmets første Tid villige Redskaber for Kejserens Politik; og der herskede i alle Samfundskredse gennemgaaende Tilfredshed med hans Styrelse. Kun blandt Videnskabsmænd, Digtere og Kunstnere fandtes der i disse Aar nogen Opposition; den næredes dels ved det stærke Baand, Kejseren lagde paa Ytrings- og Trykkefriheden, dels ved den Usædelighed, som skæmmede hans Privatliv og raadede ved Hoffet i Tuilerierne.

175. Den orientalske Krig (Krimkrigen). 1853—1856. Napoleon III mødte i den første Tid efter sin Tronbestigelse stærk Mistro ved de andre Stormagtshoffer; man frygtede her for, at han skulde genoptage sin store Farbroders Erobringsplaner og bringe almindelig Ufred over Europa. Den Maade, hvorpaa han havde tilrevet sig Magten i Frankrig, kunde heller ikke indgyde Tillid til hans Personlighed. Han friede forgæves til en Række europæiske Prinsesser; saa ægtede han en spansk Adelsdame, *Eugénie,* der fødte ham Sønnen *Napoleon Ludvig.*

Den første Forstyrrelse af den europæiske Fred efter Revolutionsaarene udgik dog ikke fra de Franskes Kejser, men fra den russiske Zar. Nikolaj I havde gennem mange Aar syslet med Planen om at tilintetgøre den tyrkiske Magt i Europa, befri de kristne Folk paa Balkanhalvøen og knytte dem til sit eget Rige som afhængige Forbundsfæller, samt endelig at skaffe Rusland Herredømmet over Bosporus og Dardanellerne. I Tyrkiet var den indre Opløsning skredet stærkt frem, saa Zaren ikke behøvede at frygte dets Modstand, og den almindelige Stilling i Europa syntes ham ogsaa heldig for Udførelsen af den store Plan. De to Stormagter, som kunde tænkes ellers at ville støtte Tyrkiet, var England og Østerrig. England saa nødig, at Ruslands Flaade i Sortehavet gennem Stræderne fik fri Adgang til Middelhavet, Østerrig kunde ikke ønske, at Rumænerne og Slaverne paa Balkanhalvøen opnaaede større Selvstændighed, thi derved vilde dets egne rumænske og slaviske Undersaatter blive styrket i deres nationale Forhaabninger. Men Nikolaj I regnede med, at Østerrig nu skulde vise sin Taknemmelighed mod ham for den Hjælp, han havde ydet ved Madjarernes Undertvingelse 1849, og give ham fri Hænder over for Tyrkiet. Og han mente, at England ikke vilde vove en Krig med ham, naar det ikke havde en Stormagt paa Fastlandet til Forbundsfælle. Preussen kunde han være sikker paa, og han tænkte sig ikke, at Frankrig i dette Spørgsmaal vilde gaa sin gamle Medbejler Englands Ærinde.

Zaren aabenbarede sin Hensigt ved at kræve af Sultanen, at Rusland skulde have Tilsynet med, at den græske Kirkes Privilegier i Tyrkiet blev overholdt; og da dette Krav blev afvist, besatte en russisk Hær Donaufyrstendømmerne.

Den engelske Regering satte sig straks i Bevægelse for at støtte Tyrkiet, og Napoleon III stillede sig ved Englands Side. Han fik derved knyttet et Forbund med en anden Stormagt, hvilket hidtil havde været umuligt for ham at opnaa. Han haabede ogsaa, at Frankrig skulde vinde Fordele i Orienten ved nu at hjælpe Sultanen. Endelig mente han, at hans Indflydelse i Europa vilde vokse, ved at han optraadte som det liberale Englands Forbundsfælle mod den store Despot i Østen. I Tillid til de to Vestmagters Støtte begyndte Sultanen da Krigen med Russerne (1853); snart sejlede en engelsk-fransk Flaade ind i Sortehavet for at hjælpe ham.

Russerne rømmede nu Donaufyrstendømmerne, som derefter blev besat af østerrigske Tropper. Hoffet i Wien vilde vel forblive neutralt, men dækkede alligevel paa denne Maade Tyrkiet mod et russisk Angreb fra Landsiden. En fransk-engelsk Hær blev derefter landsat paa *Krim;* dens Maal var at erobre og ødelægge Orlogshavnen *Sevastopol* (S. 113), hvor den russiske Sortehavsflaade havde Station. Byen blev belejret i henved et Aar; de allieredes Hær var ikke stærk nok til helt at indeslutte den, men maatte nøjes med at an-

gribe den fra Sydsiden, medens Besætningen havde fri Forbindelse med det indre af Krim over den Bugt, der begrænser Byen fra Nordsiden. Derved styrkedes Fæstningens Modstand i høj Grad; til sidst fik de allierede Hjælp af et *sardinsk* Korps, som Kong Victor Emanuel sendte for til Gengæld senere at vinde Frankrigs Understøttelse til Italiens Befrielse. Endelig foretoges en Hovedstorm paa Sevastopols Værker; den mislykkedes næsten overalt, og inden Angriberne kunde gentage den, rømmede Russerne Fæstningen efter at have ødelagt dens Værker og Beholdninger (1855).

176. **Pariserfreden 1856.** Allerede før Sevastopols Fald var Kejser Nikolaj død (1855), nedbrudt af Skuffelsen over sin fejlslagne Politik. Hans Søn og Efterfølger, *Aelxander II,* indsaa, at Faderens Plan foreløbig var uigennemførlig, men ogsaa Vestmagterne maatte erkende, at det kun var et ringe Resultat, de havde naaet efter et Aars Krigsførelse, og at det vilde blive meget svært for dem at tilføje Rusland yderligere Skade. Det kom da til Fredsunderhandlinger, som førtes paa en *Kongres i Paris,* hvor foruden de krigsførende Magter ogsaa Østerrig og Preussen var repræsenterede. Ved *Parisertraktaten 1856* afstod Rusland Landet ved Donaumundingen til Moldau (det var magtpaaliggende for Østerrig, at Donaus Udløb ikke var i Russernes Hænder, da disse derved kunde hindre Skibsfarten paa Floden, som er af saa stor Betydning for den østerrigske Handel). Traktatens vigtigste Bestemmelse var dog, at *Sortehavet erklæredes for neutralt,* saaledes at hverken Rusland eller Tyrkiet maatte holde nogen egentlig Orlogsflaade her. Moldau og Vallakiet skulde som hidtil staa under Sultanens Overhøjhed, men Stormagterne skulde føre Tilsyn med, at de to Landes Friheder blev overholdt. Der var i dem begge et stærkt Ønske om Landenes Forening til een Stat, men denne Tanke mødte bestemt Modstand hos Østerrig, og Traktaten forbød udtrykkelig Foreningen.

Det havde mange Steder i Europa gjort et uheldigt Indtryk, at netop de »liberale« Vestmagter var skredet ind for at opretholde Tyrkernes Herredømme over de kristne Folk paa Balkanhalvøen. For at mildne dette Indtryk fik England og Frankrig Sultanen til samtidig med Fredslutningen at udstede en Kundgørelse, hvorved han lovede, at alle Trosbekendelser og Nationaliteter i hans Rige i Fremtiden skulde være ligeberettigede. Dette Løfte blev dog, som saa mange lignende fra den tyrkiske Regering baade før og siden, kun et dødt Bogstav.

Foruden Fredstraktaten underskrev Deltagerne i Pariserkongressen en særlig Overenskomst om *den neutrale Søhandel i Krigstid,* hvilken siden blev tiltraadt af de fleste Sømagter. Ved den fik en Række Retsregler, som allerede i det 18. Aarh. var opstillet af »den væbnede Neutralitet« (S. 106) almindelig Gyldighed: 1) Det blev forbudt krigsførende Magter at udsende private Fartøjer som Kapere; 2) det fastsloges, at »frit Skib giver fri Ladning« ɔ: en Skibsladning under neutralt Flag kan ikke opbringes af en krigsførende Magt, selv om den er fjendtlig Ejendom. Herfra undtages dog Krigsfornødenheder *(Krigskontrebande).* 3) Blokade af en fjendtlig Havn skal kun være gyldig, naar den er *effektiv,* ɔ: naar Adgangen til Havnen virkelig er spærret af Krigsskibe.

177. **Den italienske Krig 1859.** I Kongeriget Sardinien blev efter Freden med Østerrig 1849 *Camillo Cavour* den ledende Statsmand. Hans faste Maal var at gennemføre Italiens Enhed under Sardiniens Ledelse, og som det første Skridt henimod dette Maal styrkede han sin egen Stat ved en Række liberale Reformer. Saaledes indskrænkede han Romerkirkens Rettigheder i Staten og inddrog en stor Del af dens Gods; ligeledes gennemførte han større Frihed i Handelen med Udlandet. Cavour mente, at Italien ikke evnede alene at sejre i den uundgaaelige Kamp mod Østerrig; derfor søgte han tidlig at vinde Frankrigs Støtte for den nationale Sag. Napoleon III havde som ung deltaget i den revolutionære Bevægelse i Italien 1831 (S. 201); som Kejser syslede han med Tanken om at omordne Statsgrænserne

i Europa, saaledes at de faldt sammen med Folkegrænserne (»*Nationalitetsprincippet*«); og da han havde Vanskeligheder ved at opnaa faste Alliancer med andre Stormagter, vilde han til Gengæld styrke sin Indflydelse ved Forbund med mindre Stater, som havde ham at takke for Udvidelsen af deres Omraade. Saaledes førtes han naturligt hen til et Forbund med Sardinien, især efter at denne Magt havde stillet sig ved hans Side under Krimkrigen. Han vilde dog ikke medvirke til Oprettelsen af en italiensk Enhedsstat, bl. a. fordi han af Hensyn til Kirken i Frankrig, hvis Støtte han havde behov, ønskede at opretholde Pavens verdslige Magt; men han tænkte sig, der skulde dannes et italiensk *Statsforbund* under Sardiniens Ledelse og i øvrigt nøje knyttet til Frankrigs Politik. 1858 lovede Napoleon Cavour sin Hjælp, hvis Sardinien blev angrebet af Østerrig. Victor Emanuel skulde saa i hvert Fald have Lombardiet og Venetien, og der skulde oprettes et italiensk Forbund under Pavens Æresforsæde; til Gengæld skulde Frankrig have *Savoyen* (hvis Befolkning talte Fransk) og *Nizza*.

Cavour kunde nu optræde dristigere over for Arvefjenden, og Victor Emanuel udtalte i Parlamentet i Turin, at »Sardinien ikke kunde være ufølsomt for det undertrykte Italiens Smertenskrig«. Hoffet i Wien krævede derpaa, at Sardinien skulde standse sine Rustninger, og da denne Fordring blev afvist, gik den østerrigske Hær over Grænsefloden *Ticino* (1859). Napoleon III rykkede straks selv med en fransk Hær Sardinierne til Hjælp, og Østerrigerne blev overvundet med 3 Ugers Mellemrum i de to store Slag ved *Magenta* og *Solferino* i Lombardiet. En medvirkende Grund til deres Nederlag var de ungarske Regimenters Uvilje mod at kæmpe; det var Madjarernes Hævn for 1849. — I de samme Dage blev de østerrigsksindede Fyrster fordrevet fra *Toscana, Parma* og *Modena*.

Det stærke nationale Røre, der saaledes var opstaaet i Italien, gav Stødet til en lignende Bevægelse i *det tyske Folk*, der ikke kunde forsone sig med den Tanke, at Italienerne

skulde naa deres Ønskers Maal før det selv. Bevægelsen i Tyskland var fjendtlig mod Frankrig, der antoges for at være en afgjort Modstander af den tyske Enhed. Under Paavirkning af den satte Preussen sin Hær paa Krigsfod og opfordrede de øvrige Stater i Forbundet til at sende deres Hære til Rhinen. — Napoleon turde ikke optage Krigen ved Rhin samtidig med, at han kæmpede i Norditalien; han tilbød da Østerrig Vaabenstilstand og aftalte ved et Møde med Kejser Frans Josef i *Villafranca* de foreløbige Fredsbetingelser. Efter disse skulde Østerrig vel afstaa Lombardiet, men beholde Venetien og for dette Lands Vedkommende være Medlem af det ny italienske Forbund; og de fordrevne Fyrster i Mellemitalien skulde have Lov at vende hjem til deres Lande. — Til Gengæld for, at Napoleon saaledes ikke helt havde holdt sine Tilsagn til Cavour, gav han Afkald paa Erhvervelsen af Savoyen og Nizza. — Den endelige Fred sluttedes i *Zürich* samme Aar.

178. Kongeriget Italiens Oprettelse. 1860—1861. Cavour var yderst forbitret over, hvad han kaldte Napoleons Forræderi, og traadte tilbage fra sin Ministerpost, men lod sig dog overtale til at tiltræde den paa ny. Og Forholdene udviklede sig snart til yderligere Held for Italiens Sag. Parma og Modena forenede sig med den nordlige Del af Kirkestaten *(Romagna)*, efter at dette Land havde løsrevet sig fra Pavens Herredømme, og i Fællesskab udtalte de 3 Lande tillige med Toscana ved Folkeafstemninger deres Tilslutning til Sardinien. Napoleon gav sit Samtykke til denne Magtudvidelse for Victor Emanuel, men krævede nu ogsaa Savoyen og Nizza og forenede disse to Landskaber med Frankrig, efter at Befolkningen ved almindelig Afstemning havde erklæret sig for Foreningen.

Imidlertid var der udbrudt Oprør paa Sicilien mod den unge Konge, *Frans II*, der nys havde efterfulgt sin Fader Ferdinand II. For at støtte dette Oprør foretog *Garibaldi* med sine 1000 frivillige sit berømte Tog fra Genua til *Marsala* (1860). I kort Tid havde han fordrevet de kongelige

Tropper fra Øen og blev valgt til dens *Diktator*, og efter at være gaaet over til Fastlandet trængte han næsten uden Modstand frem til Hovedstaden Neapel, som han besatte, medens den hjælpeløse Konge flygtede til *Gaëta*. Nu greb ogsaa Cavour ind i de syditalienske Begivenheder; han frygtede for, at den hidsige Garibaldi, hvis han blev overladt til sig selv, fra Neapel skulde gaa løs paa Rom; og dette vilde medføre et Sammenstød med Napoleon, da denne By endnu havde fransk Besætning. Cavour lovede da Kejseren at agte Pavens og Roms Ukrænkelighed og fik saa hans Minde til at sende den sardinske Hær gennem den østlige Del af Kirkestaten over Neapels Grænse. Garibaldi overdrog sin Myndighed til Victor Emanuel, og efter Folkeafstemninger blev baade Begge Sicilier og den østlige Del af Kirkestaten forenet med Sardinien. Snart efter overgav Gaëta sig; Frans II havde forinden begivet sig i Landflygtighed.

Udsendinge fra de nyvundne Lande mødte nu i Parlamentet i Turin; dette vedtog, at Sardiniens Forfatning skulde udvides til hele den befriede Del af Halvøen, og 1861 hyldedes Victor Emanuel som Konge af Italien. Kort efter døde Cavour; han var bandlyst af Paven for sin Delagtighed i de sardinske Kirkegodsers Inddragelse, men han tænkte til det sidste paa en Udsoning mellem Kirken og Staten i hans Fædreland, og han døde med de Ord paa Læben: »*En fri Kirke i en fri Stat*«.

Uden for Italiens Enhed stod endnu efter 1861 Venetien og Resten af Kirkestaten (»*St. Peters Arvegods*«).

XVI. Napoleon III.s Nedgangstid. 1860—1870.

179. Vendepunktet i Napoleon IIIs Regering. Efter den italienske Krig stod Napoleon IIIs Magt og Anseelse paa sin Højde. Alle Vegne fra saa man hen til »den tavse Mand« ved Seinen som den, der holdt vor Verdensdels Skæbne i sin Haand. Men Kejserens Kraft og Sundhed var allerede nu nedbrudt; han begyndte at blive usikker i Valget af Maal og Midler for sin Politik, og han begik i de følgende Aar svære Fejlgreb, der hævnede sig haardt paa ham. Hans Ulykke var især, at hans Trone i Frankrig selv hvilede paa en saare usikker Grund; han kunde ikke lide paa Franskmændenes Troskab fra det Øjeblik, Lykken begyndte at svige ham, og han maatte altid søge at opnaa ny og glimrende Resultater af sin Udenrigspolitik for at tilfredsstille sit urolige og utaalmodige Folk. Derved fristedes han ind paa Foretagender, som det laa over hans Evne at gennemføre.

180. Den polske Opstand 1863. Sit første store Nederlag udadtil hentede Napoleon III sig, da han blandede sig ind i det polske Spørgsmaal. I 1863 udbrød der Opstand mellem Polakkerne under russisk Herredømme; den fremkaldte overalt i Vesteuropa stærke Tilkendegivelser af Folkenes Deltagelse for den ulykkelige Nation. Napoleon foreslog da England og Østerrig en fælles Optræden til Fordel for dem; han tænkte sig en europæisk Kongres til Ordning af det polske og af flere andre uafgjorte Spørgsmaal. Men de to Stormagter holdt sig tilbage, og Preussen, hvis Politik nys var kommet under *Bismarcks* Ledelse, ydede Rusland kraftig Støtte til Oprørets Undertrykkelse. Dette blev derfor snart knust, og alle Henvendelser fra de andre europæiske Regeringer til Zaren om at vise Skaansel mod de overvundne blev afvist med største Kulde. Polakkernes Stilling i det russiske Rige forværredes kun yderligere herefter.

181. Det mexikanske Eventyr. 1864—1867. Napoleon III betragtede det som en af sine Hovedopgaver at skaffe den franske Industri og Kapital lønnende Markeder i fremmede Verdensdele. Han paaførte 1860 sammen med England Kina en Krig, og tvang derved »det himmelske Rige« til at give Europæerne udvidet Adgang til sine Havne. Kort efter maatte Kejseren af Annam til Frankrig afstaa *Cochinkina*, hvis Produktion af Raasilke var af Betydning for de franske Silkefabrikker.

Straks efter fæstede Napoleon III sine Tanker paa *Mexiko*. Denne Stat havde, som de andre spanske Republikker i den ny Verden, lige fra sin Grundlæggelse været hjemsøgt af Revolutioner, i Regelen fremkaldte af ærgerrige Generaler, der vilde vinde Præsidentstillingen. I Krige med Amerikas Forenede Stater var dens Omraade blevet formindsket med *Texas* og *Kalifornien*. Napoleon fattede nu den Plan at omdanne Mexiko til et Monarki, skaffe det en fast Styrelse og bringe det under fransk Indflydelse. Et Paaskud til Indblanding i dets Forhold fik han ved, at dets Regering ikke vilde betale sine franske Kreditorer deres Tilgodehavende. En fransk Hær sendtes derover og trængte frem til Hovedstaden; en Forsamling, hvis Medlemmer Franskmændene selv havde indkaldt (»Notabelforsamling«), valgte derpaa den østerrigske Kejsers Broder, *Maximilian*, til Kejser af Mexiko, og Ærkehertugen tog mod det farlige Valg. Det lykkedes dog ikke Franskmændene at befæste hans Herredømme; deres Indblanding i Mexikos Forhold var i Strid med Monroedoktrinen (S. 184), men da Unionen mellem de Forenede Stater paa dette Tidspunkt var sprængt ved en Borgerkrig mellem Nord- og Sydstaterne, mente Napoleon III, der ingen Fare var for nogen Indskriden fra den Side. Imidlertid endte Borgerkrigen med Nordstaternes Sejr og Unionens Genoprettelse, og nu krævede Regeringen i Washington, at de franske Tropper skulde drages bort fra Mexiko. Napoleon turde ikke tage en Krig med de Forenede Stater og kaldte sin Hær hjem. Maximilian, der var for stolt til at vige fra sin Post, blev derpaa fanget af Mexikanerne og skudt (1867). — Disse Tildragelser føltes baade i Frankrig og andensteds som en stor Ydmygelse for den napoleonske Politik.

182. Tronskiftet i Preussen 1861. Kong Vilhelm I og Bismarck. Efter Genoprettelsen af den tyske Forbundsforfatning i Tyskland 1851 førte Østerrig atter det store Ord i Forbundets Anliggender. Preussen holdt sig, saa længe Frederik Vilhelm IV regerede, ængsteligt tilbage fra

enhver selvstændig Optræden udadtil; og i dets indre Styrelse raadede, ligesom i Østerrigs, den strengeste Reaktion. I sine sidste Aar blev Kong Frederik Vilhelm sindssyg, og Tronfølgeren, hans yngre Broder Prins *Vilhelm*, overtog da Regentskabet for ham. Den ny Regent havde i Fyrrerne været en afgjort Modstander af Indrømmelser til de Liberale; under Martsrevolutionen i 1848 havde han, paa Grund af den Uvilje, Berlinerne nærede imod ham, maattet flygte ud af Landet. Han havde en stærk Overbevisning om Kongedømmets guddommelige Kald og om dets Betydning for Preussens Storhed og Magt. Han vilde vel bevare den konstitutionelle Forfatning, men tillige hævde Kongemagtens Selvstændighed og under ingen Omstændigheder finde sig i et *parlamentarisk* Styre, saaledes som de Liberale krævede det. Han saa det som en Ydmygelse for Hohenzollerstaten, at den ved Overenskomsten i Olmütz (S. 233) havde underordnet sig under Østerrig, og han mente, at hvis Preussen skulde opnaa den Indflydelse i Tyskland og i Europa, som tilkom det, maatte det først og fremmest have en større og stærkere Hær.

Allerede som Regent foreslog Prinsen derfor den preussiske Landdag en betydelig Udvidelse af den staaende Hær. I Deputeretkammeret havde de Liberale Flertal; de vilde vel give Penge til en saadan Udvidelse, men forlangte til Gengæld, at Tjenestetiden i Hæren skulde nedsættes fra 3 til 2 Aar, hvad Regenten ikke vilde gaa ind paa.

1861 døde Frederik Vilhelm IV, og Regenten blev nu Konge under Navnet *Vilhelm I*. Han lod sig krone i Kønigsberg, hvad ingen Hohenzoller havde gjort siden 1701, og udtalte ved denne Lejlighed til Udsendinge fra Landdagen: »Preussens Konger modtager Kronen fra Gud; De, mine Herrer, er kaldede til at raade Kronen«. Men ved ny Valg til Deputeretkammeret Aaret efter fik de Liberale, som nu kaldte sig *Fremskridtspartiet*, øget Flertal og rejste saa en stærkere Modstand mod Kongens Planer til Hærens Omdannelse. Et Øjeblik var Kongen nær ved at tabe Modet og vilde nedlægge Kronen; da foreslog hans Krigsminister

Roon ham at tage *Otto von Bismarck* til Minister. I en Samtale med Kongen lagde Bismarck denne paa Sinde, at det var hans Pligt mod Preussen og mod Kongedømmet at beholde Kronen og byde Landdagen Trods, og lovede som Minister at sætte Kongens Vilje med Hensyn til Hæren igennem, selv om Landdagen modsatte sig den (1862).

Bismarck var en pommersk Adelsmand, der i en Aarrække havde været Preussens Udsending ved Forbundsdagen. Han betragtede det som sin Hovedopgave at skaffe Preussen en stærkere Stilling i Tyskland og Europa; i Frankfurt havde han modarbejdet Østerrigs Indflydelse, og efterhaanden blev han klar over, at Preussen ikke kunde opnaa en virkelig Førerstilling i Tyskland uden gennem en Krig med Østerrig og denne Magts Udelukkelse af Forbundet. Og han havde ingen Skrupler ved at optage en saadan Kamp.

Foreløbig gjaldt det for Bismarck at sikre den preussiske Hærreform; han havde Landdagens Herrehus paa sin Side, og da Deputeretkammer og Herrehus ikke kunde enes om Bevillingerne til Hæren, saaledes at der ikke kom til at foreligge en lovligt vedtagen preussisk Finanslov, tog Regeringen af egen Magtfuldkommenhed Pengene til Hærreformen af Statskassen. Herover rejste der sig en voldsom Ophidselse i det liberale Parti, baade i Preussen og det øvrige Tyskland. Siden 1859 (S. 238) havde den tyske Enhedsbevægelse faaet nyt Liv i Folket; nu, som i 1848, var der et stort Parti blandt Tyskerne, der haabede paa, at Enheden skulde naas under Preussens Førerskab; men netop i dette Parti vendte Forbitrelsen sig stærkest mod Vilhelm I og Bismarck; thi det, man vilde, var et *konstitutionelt* Tyskland, og et saadant kunde man ikke vente, de Mænd vilde skabe, som havde krænket den preussiske Forfatning.

Af denne Stemning i det tyske Folk søgte den *østerrigske* Regering at benytte sig til at styrke sin Indflydelse i Tyskland. Efter sit Nederlag i Italien 1859 havde Kejser Frans Josef anset det for nødvendigt at give sine Stater en fri Forfatning (1861), hvorved der oprettedes et

Rigsraad med besluttende Myndighed i Statens Fællesanliggender, medens de enkelte Kronlande skulde have *Landdage* til at varetage deres særlige Anliggender. — Nu begyndte Østerrig ogsaa en Forhandling med de mindre tyske Stater om en Omdannelse af Forbundsforfatningen, som paa een Gang skulde sikre det selv Overvægten over Preussen og tillige give det tyske Folk en begrænset Indflydelse paa Forbundets Styrelse. Saaledes trak det op til en ny preussisk-østerrigsk Strid om Førerskabet i Tyskland.

183. Preussen, Østerrig og Danmark. 1864—1865. Bismarck reddedes ud af den vanskelige Stilling, han havde bragt Preussen og Kong Vilhelm i, ved den danske Konge Frederik VIIs Død, der faldt sammen med Vedtagelsen af en ny fælles Forfatning for Danmark og Slesvig (Novemberforfatningen). Tronskiftet i Danmark gav ham Paaskud til at blande sig i Striden mellem Danmark og det tyske Parti i Slesvig og Holsten. Hans Tanke hermed var fra første Færd at erobre de to Hertugdømmer for Preussen; hvorledes denne Plan skulde gennemføres, vilde han lade komme an paa Begivenhedernes Udvikling. Preussen bestred den danske Regerings Ret til at lade Novemberforfatningen træde i Kraft for Slesvigs Vedkommende, idet Bismarck hævdede, at denne Forfatnings Bestemmelser var i Strid med Aftaler, som Danmark efter det slesvig-holstenske Oprørs Undertrykkelse havde truffet med Preussen og Østerrig om Hertugdømmernes fremtidige Styrelse. Han nægtede tillige foreløbig at anerkende den ny Konge af Danmark, *Christian IXs*, Arveret til Hertugdømmerne. — Ved at optræde saaledes til Forsvar for den tyske Sag i Slesvig og Holsten, haabede Bismarck at vende Stemningen i Tyskland til Fordel for Preussen. Og ved at frarive Danmark de to Lande vilde han paa een Gang styrke Preussens Magt og vise det tyske Folk, hvad Gavn Enhedssagen kunde have af den ny preussiske Hær.

Østerrig vilde ikke lade Preussen være ene om at vinde de Fordele og den Ære, som kunde naas ved denne Politik

over for Danmark. Regeringen i Wien stillede sig derfor ved Bismarcks Side, og de to Magter paaførte Danmark Krig, da den danske Regering ikke i rette Tid havde taget Novemberforfatningen tilbage. Ved Freden i Wien erhvervede Kejseren af Østerrig og Kongen af Preussen i Fællesskab Herredømmet over *Slesvig, Holsten* og *Lauenburg* (1864); disse Landes endelige Skæbne skulde saa afgøres ved videre Forhandlinger mellem de to Herskere.

Østerrig ønskede af de tidligere danske Hertugdømmer at danne en ny tysk Mellemstat under det *augustenborgske* Fyrstehus, som mente at have Arveret til dem. Bismarck vilde kun finde sig i en saadan Ordning, hvis den augustenborgske Arving, Prins *Frederik,* vilde underordne sig Preussen, saaledes at den ny Stats Hærvæsen kom under dets Ledelse og Kiel blev preussisk Krigshavn. Da Prinsen bestemt afslog dette, lod Bismarck hans Arverettigheder prøve af preussiske Jurister, som erklærede, at Christian IX havde været eneste rette Arving i Hertugdømmerne, og hans Ret var ved Wienerfreden gaaet over til Preussen og Østerrig. Det trak allerede nu op til en Krig mellem disse to Magter om dette Spørgsmaal, men Østerrig foretrak dog en foreløbig fredelig Ordning. Frans Josef solgte sin Medejendomsret til Lauenburg til Kong Vilhelm; Preussen overtog indtil videre Styrelsen af Slesvig, medens Østerrig skulde styre Holsten.

184. Den preussisk-østerrigske Krig 1866. Imidlertid vedvarede i Tyskland Bevægelsen for at skaffe Forbundet en ny Forfatning, der kunde befæste den tyske Enhed. Bismarck var nu paa det rene med, at dette Spørgsmaal kun gennem Krig med Østerrig kunde løses paa en Maade, Preussen kunde være tjent med. Han havde trods Sejren i 1864 baade i Preussen selv og i det øvrige tyske Folk stærke Stemninger imod sig, og hans Strid med Landdagen var endnu ikke endt. Da foreslog den preussiske Regering 1866 i Forbundsdagen, at der skulde sammenkaldes en almindelig tysk Nationalforsamling, valgt ved almindelig Valgret, til at for-

handle om en ny Forbundsforfatning. Han haabede derved at vinde det tyske Nationalparti for Preussen i den tilstundende Kamp. Til denne sikrede han sig ogsaa Hjælp ved et Forbund med *Italien,* der skulde have Venetien som Sejrens Løn; og ved Forhandlinger med Napoleon III fik han Løfte om Frankrigs Neutralitet; Kejseren troede, at Krigen mellem Preussen og Østerrig vilde blive nogenlunde uafgjort. Han kunde da ved Freden optræde som Mægler og paatvinge begge Magter en Ordning af Tysklands Forhold, der ogsaa skaffede Frankrig Fordele, maaske den gamle Rhingrænse.

Det endelige Brud mellem Preussen og Østerrig kom, da den østerrigske Statholder i Holsten indkaldte den holstenske Stænderforsamling for at lade den udtale sig om Arveretten til Hertugdømmerne. Bismarck erklærede dette Skridt for et Brud paa Aftalerne mellem de to Magter; den preussiske Hær i Slesvig gik over Ejderen og jog Østerrigerne ud af Holsten. I den Krig, der nu begyndte, tog de fleste mindre tyske Stater Østerrigs Parti; thi disses Fyrster frygtede for at miste langt mere af deres Selvstændighed, dersom Preussen fik Overledelsen i et nyt Tyskland, end hvis Østerrig beholdt den.

Preussen var bedre rustet til Krig end sine Modstandere; dets Hær blev hurtigere sat paa Krigsfod, og dens Bevæbning med Bagladegeværer gav den en stor Overvægt over den østerrigske, som endnu havde Forladegeværer. Tillige blev den ført med udmærket Dygtighed af *Helmuth von Moltke.* Preusserne trængte straks ind i Sachsen og drev den sachsiske Hær ind i Bøhmen. Fra forskellige Sider rykkede de saa ind i dette Land, mødte Østerrigernes Hovedstyrke ved *Königgrätz* og vandt her en afgørende Sejr over den, næppe 3 Uger efter Felttogets Begyndelse. Samtidig havde andre preussiske Korps uden synderlig Modstand besat *Hannover, Hessen-Kassel* og andre nordtyske Stater. Til Gengæld havde Østerrigerne slaaet Italienerne baade til Lands og til Søs, men disse Sejre fik ingen Betydning. Efter Slaget ved Königgrätz laa Vejen til Wien aaben for Preus-

serne; denne By var ubefæstet, og i Ungarn var der saa stærk Gæring, at Frans Josef maatte vente et Oprør der, hvis Preusserne rykkede længere frem. Han opgav da Kampen og sluttede *Fred i Prag* (1866). Her godkendte Østerrig *Opløsningen af det tyske Forbund* og samtykkede i, at *Hannover, Hessen-Kassel, Nassau* og *Frankfurt a. M.* tillige med *Slesvig* og *Holsten* indlemmedes i Preussen, og at denne Stat dannede *et nyt Forbund* af de tyske Stater nord for Main. Tillige afstod det *Venetien* til Italien. — Senere fulgte Freden mellem Preussen og de sydtyske Stater, der slap uden Landetab.

Napoleon III var blevet meget overrasket over Krigens hurtige Afslutning og Preussens afgørende Sejr. Han søgte at faa Indflydelse paa Fredsforhandlingerne, men Bismarck afviste skarpt hans Krav om en Grænseudvidelse for Frankrig. Da han ikke i Øjeblikket var rustet til Krig, maatte han derfor nøjes med at faa den Bestemmelse indføjet i Pragfreden (§ 5), at Nordslesvig skulde genforenes med Danmark, hvis dets Befolkning ved en Afstemning udtalte Ønsket derom.

185. Det nordtyske Forbunds Stiftelse. 1867. Preussens Sejr over Østerrig fremkaldte i det tyske Folk et stort Omslag i Stemningen over for Kong Vilhelm og Bismarck. Den preussiske Landdag fritog nu Bismarck for Ansvar for de ubevilgede Udgifter til Hærreformen, og alle de tyske Stater nord for Main indgik med Preussen *det nordtyske Forbund* (1867). Dette fik fælles Styrelse og Lovgivning med Hensyn til udenrigske Forhold, Krigsmagt, Toldvæsen, Post- og Møntvæsen. Den udøvende Magt i Forbundets Anliggender, »*Forbundspræsidiet*«, tilhørte Kongen af Preussen. Ved hans Side stilledes et *Forbundsraad*, sammensat som den tidligere Forbundsdag af Udsendinge fra de enkelte Regeringer i Forbundet. Dets Samtykke krævedes til alle Forbundslove, der i øvrigt skulde vedtages af en *Rigsdag* med Sæde i Berlin, valgt ved almindelig Valgret og kun bestaaende af eet Kammer. Bismarck blev *Forbundskansler* og repræsenterede som saadan sin Konge over for Forbundsraad og Rigsdag.

186. Nyordning i Østerrig. 1867. Forfatningen af 1861 havde ikke tilfredsstillet de ikke-tyske Folk i Østerrig; hverken Madjarer, Polakker eller Tjekkere havde villet møde i Rigsraadet. Kejseren havde derfor ophævet denne Forfatning igen, men efter Begivenhederne 1866 indsaa han Nødvendigheden af først og fremmest at opnaa et Forlig med Ungarn, og et saadant kom da i Stand 1867. Ungarn og Frans Josefs andre Lande (»de cisleithanske«) indgik en *Union*, hvis Forhold blev ordnet omtrent, som de er det endnu. Kejserhuset, de udenrigske Forhold, Krigsmagten og Toldvæsenet er fælles for Dobbeltmonarkiet; men Ungarn har en selvstændig Forfatning med eget Ministerium og Rigsdag i 2 Kamre for sine særlige Anliggender. De cisleithanske Lande fik samtidig et lovgivende *Rigsraad;* dettes første Kammer: *Herrehuset*, blev sammensat som det preussiske Herrehus; til det andet Kammer: *Deputeretkammeret*, var Valgretten ordnet saaledes, at Tysk-Østerrigerne altid kunde være visse paa at have Flertallet i det, ligesom den ungarske Valglov sikrede Madjarerne Herredømmet over Sydslavere og Rumænere. — Udgifterne til Dobbeltmonarkiets fælles Anliggender bevilges af 2 Forsamlinger, der kaldes *Delegationerne;* den ene vælges af Rigsraadet i Wien, den anden af Rigsdagen i Pesth.

Med denne Ordning var Tyskerne og Madjarerne vel fornøjede. Højst utilfredse var derimod alle de andre Folk, hvis nationale og politiske Ret der var sørget saa slet for.

187. Napoleon III og Bismarck. 1867—1870. Først efter Krigen 1866 saa Napoleon III klart, hvor farlig en Modstander han havde i Bismarck, og det franske Folk følte Freden i Prag som et stort Nederlag for Kejseren. Oppositionen i den lovgivende Forsamling voksede stærkt, og *Thiers* paatalte under dens Forhandlinger med stor Virkning den kejserlige Politiks Fejlgreb. For at styrke sin Stilling besluttede Napoleon III da at indrømme Folket større poli-

tisk Frihed, og Forfatningen ændredes saaledes, at Ministrene blev ansvarlige for den lovgivende Forsamling, medens de før kun havde været det for Kejseren; og Forsamlingen fik Ret til selv at foreslaa ny Love. Der dannedes et parlamentarisk Ministerium, og de vedtagne Forfatningsændringer blev stadfæstet ved Folkeafstemning; $7^1/_2$ Million Vælgere udtalte sig for det liberale Kejserdømme, men der var $1^1/_2$ Million Nejstemmer. Tilsyneladende havde saaledes Napoleons Trone vundet en fastere Grundvold. I de samme Aar blev den franske Hærs Ordning og Bevæbning forbedret, thi Napoleon III maatte regne med en Krig med Preussen, hvis Indflydelse stadig voksede under Bismarcks Ledelse. Kansleren fik saaledes sluttet et *Forsvarsforbund* mellem det nordtyske Forbund og de sydtyske Stater, og da Napoleon III søgte at erhverve *Luxemburg*, der efter 1866 var uden politisk Forbindelse med Tyskland, og som dets Landsherre, Kong Vilhelm III af Holland, var villig til at sælge, truede Preussen med Krig og fik derved Kejseren til at opgive sin Plan. — Ogsaa Bismarck forudsaa, at det maatte komme til en Krig med Frankirg, inden Tysklands Enhed kunde blive virkeliggjort; thi Napoleon III kunde ikke uden videre taale, at Sydtyskland helt blev forenet med det nordtyske Forbund. Det gjaldt kun for Kansleren om at oppebie den rette Stund og hindre, at Frankrig fik Forbundsfæller.

Napoleon paa sin Side førte i disse Aar Forhandlinger om et Forbund med Østerrig og Italien. Frans Josef var for saa vidt rede, som han gerne vilde have Hævn for Königgrätz, men de ungarske Statsmænd var imod en Forbindelse med Frankrig, fordi de ikke ønskede, at Østerrig skulde vinde sin tidligere Stilling i Tyskland tilbage, og Kejseren maatte tillige frygte for Rusland, der især siden den polske Opstand 1863 følte sig i Taknemmelighedsgæld til Preussen for dets Støtte dengang. I Italien var der et stort fransk-venligt Parti med Kong Victor Emanuel i Spidsen, der gerne nu vilde yde Frankrig Gengæld for dets Hjælp i 1859.

Men Vilkaaret for en saadan Støtte maatte være, at Napoleon III trak den franske Besætning bort frå Rom og fandt sig i, at Pavens By blev forenet med det øvrige Italien, og dette vilde de Franskes Kejser ikke love; han turde ikke øge de Vanskeligheder, han havde at kæmpe med i sit eget Land, ved ogsaa at paadrage sig Romerkirkens Fjendskab. Saaledes løb Forhandlingerne om et fransk-østerrigsk-italiensk Forbund ud i Sandet, og Napoleon III stod, da det kom til Stykket, alene over for sin frygtelige Fjende.

188. England 1848—1870. Efter Kornlovens Ophævelse og Frihandelsreformerne i 40'ernes Slutning kom der i Englands Historie et længere Tidsrum, da ingen større Reformer gennemførtes. Baade Torier og Whigger fandt, der nu var gjort tilstrækkeligt for det menige Folk, og Opmærksomheden hos de styrende var i disse Aar mest rettet mod de ydre Forhold. I lang Tid var Lord *Palmerston* ledende Minister; han yndede at indblande sig i andre Staters politiske Mellemværender for at vise Englands Indflydelse overalt i Verden. Han indviklede saaledes sit Fædreland i den orientalske Krig 1853—1856, hvis Udbytte for England dog kun var ringe i Forhold til, hvad den havde kostet det. Men ellers havde den engelske Politik sine vigtigste Maal i de fremmede Verdensdele, og Kolonierne gav den store Opgaver at løse.

1857 kom det i Indien til Opstand mod det engelsk-ostindiske Handelsselskabs Herredømme, der ved ny Krige i den foregaaende Tid var blevet udvidet over *Induslandene*, men som paa flere Maader gav den hinduiske Befolkning Grund til Klage. Opstanden begyndte i den Hær af indfødte *(Sepoys)*, som stod i Selskabets Tjeneste, og det blev først dæmpet, da den engelske Regering fik sendt en tilstrækkelig stor Troppestyrke derover. For at hindre en Gentagelse blev Handelsselskabet nu opløst, og dets indiske Besiddelser lagt umiddelbart under den britiske Krone. I den engelske Regering er der siden da en *Minister for Indien*, og Lovene for dette Land gives af Parlamentet i London.

Kongen har siden taget Titelen »Kejser af Indien«. Indien har faaet Jernveje, Telegrafer og Kanaler, og der er indført Trosfrihed og Lighed for Lovene. Landets Næringsveje har taget Opsving; især er der opstaaet en Mængde Bomuldsfabrikker. Følelserne hos den indiske Befolkning over for det engelske Herredømme har vel indtil vore Dage været af blandet Art, men under Verdenskrigen 1914—15 har dog baade den indiske Hær og de mange indfødte Stammer vist sig paalidelige.

Allerede 1788 havde Englænderne begyndt at bebygge *Australlandet* (Nyholland), efter at dette Land var blevet nærmere kendt ved *James Cooks* Opdagelsesrejser i Tiden forud. Men den ældste britiske Koloni derovre var Forvisningssted for Forbrydere, og det varede derfor noget, inden andre Udvandrere bosatte sig her. 1851 blev der fundet rige Guldlejer i Landet, og derved fordobledes Udvandrerstrømmen dertil. Den vigtigste Næringsvej blev efterhaanden Faareavlen.

1842 var Kina efter den saakaldte *Opiumskrig*, der var opstaaet af Stridigheder mellem Englænderne og de kinesiske Myndigheder om Indførselen af Opium til Landet, af England blevet tvunget til at aabne nogle Havne fra den europæiske Handel og til at afstaa Øen *Hongkong*. Kineserne vedblev dog at lægge de fremmede mange Hindringer i Vejen for deres Ophold i Landet, og deraf udsprang en ny Krig, som England førte i Fællesskab med Frankrig (S. 241). En engelsk-fransk Hær indtog og plyndrede Hovedstaden *Peking* (1860), og det kinesiske Hof maatte ved Freden aabne nogle flere Havne, ligesom de europæiske Magter fik Ret til at holde Statsafsendinge i Peking.

Efterhaanden rejste de engelske Arbejdere et stærkt Krav om en Udvidelse af Valgretten til Underhuset, og til sidst fandt baade Torier og Whigger det klogest at imødekomme dette Krav. Begge Partier haabede ved at give Arbejderne Valgret at vinde deres Stemmer. *Den anden Valgretsreform* gennemførtes af Toryministeriet *Disraeli* 1868; ved den fik de fleste *Byarbejdere* politisk Stemmeret. Ved de første Underhusudvalg, som holdtes derefter, gav Arbejderne dog overvejende Whiggerne deres Stemmer, og der dannedes da en ny liberal Regering med *Gladstone* i Spidsen. Den ny Førsteminister havde oprindelig været Tory, men havde fulgt Peel i Afstemningen om Kornlovene og var siden blevet Liberal og ivrig Tilhænger af Frihandelen. Jo ældre han blev, des fastere blev hans Tro paa det menige Folks gode Egenskaber, og han gik derfor stadig videre med Reformer, der udvidede dets Selvstyre. Ogsaa for Irlands Ønsker havde Gladstone Forstaaelse, og da der paa Øen var begyndt ny Uroligheder, gennemførte han 1869 en Lov, hvorefter den irske protestantiske Kirke ophørte at være Statskirke. De katolske Irlændere slap derved for at betale Tiende til denne Kirke, hvad de hidtil havde følt som en af de største Uretfærdigheder ved det engelske Herredømme.

189. Amerikas Forenede Stater havde allerede inden det 19. Aarhundredes Midte udvidet deres Landomraade fra Mississipi til Stillehavet. *Louisiana*, som Spanien i Revolutionstiden havde overladt Frankrig, var igen af Bonaparte som Førstekonsul blevet solgt til Staterne, og disse havde senere købt *Florida* af Spanien. *Texas* havde løsrevet sig fra Mexiko og i nogen Tid været en selvstændig Republik, men sluttede sig senere til Unionen. Deraf udsprang en Krig mellem denne og Mexiko, som førte til, at Mexikanerne maatte afstaa alt Landet nord for *Rio Grande* og vest for *Rocky Mountains* (1848). Her indrettedes nu en Række Stater som *Ny Mexiko*, *Kalifornien* og *Nevada*. Samtidig fandt man i Kalifornien de store Guldlejer, hvis Ry i eet Nu fløj Verden over og snart befolkede disse Egne med Indvandrere i Tusindtal. 1867 købte Unionen af Rusland *Aljaska*.

De Forenede Stater havde ved deres Adskillelse fra England 3 Millioner Indbyggere. Denne Folkemængde er siden vokset til 100 Millioner, og største Delen af Tilvæksten skyldes Indvandring fra Europa. I lang Tid kom de fleste Ind-

vandrere fra England (Irland), Tyskland og de skandinaviske Lande; og den ny Nation, der dannedes hinsides Atlanterhavet, blev derfor overvejende af *germansk* Blod, ligesom Fællessproget blev *Engelsk*. Indvandrerne mødte i Regelen uden Kapital; deres Attraa var især at faa Landejendom og dyrke deres egen Jord; de bredte sig derfor hurtig vestpaa omkring de store Søer og i Mississipis Opland, hvor Jorden kunde faas for intet, og hvor Landbruget kunde drives omtrent som i de europæiske Hjemlande (Korn- og Kvægavl). Mange sysselsattes dog ogsaa som Arbejdere ved den store *Bjergværksdrift*, som udviklede sig i de nordlige Stater, og ved den *Industri*, der opstod i Tilknytning til den. Derimod var Indvandringen kun sparsom til Sydstaterne, thi her raadede Negerslaveriet, og det trykkede den fri Arbejders Løn stærkt ned. Jorden i Syden var meget frugtbar; den var mest i store Godsejeres Besiddelse og blev især dyrket med Bomuld, Ris, Tobak og Sukker. I Unionens Forfatning var det overladt hver enkelt Stat selv at afgøre, om den vilde have Negerslaveriet eller ej. Derimod var Negerindførelsen fra Afrika forbudt for hele Unionen; men der indsmugledes alligevel mange Slaver.

Der skabtes ved disse Forhold efterhaanden en stærk Modsætning mellem Nord- og Sydstaterne. I de første dannedes der en talrig fri Landbo- og Arbejderstand, og Samfundsordningen her blev derfor udpræget *demokratisk*. I Syden var den derimod *aristokratisk;* her stod en faatallig hvid Godsejerstand til Dels af *fransk* eller *spansk* Blod over for Massen af de ufri Sorte. Eftersom Bebyggelsen af Mississipilandene skred frem, kom det mellem Befolkningerne i Norden og i Syden til voldsomme Stridigheder om, hvorvidt Slaveriet skulde tillades eller forbydes i de ny Stater, som oprettedes her. Sydens Rigmænd vilde gerne tage den ny Jord ind til Plantagedrift, og dermed vilde Slaveriet følge; men Landbostanden og Arbejderne i Norden vilde ikke finde sig i saaledes at blive stænget ude fra disse Stater. Efterhaanden blev ogsaa Spørgsmaalet om Negerslaveriets Tilladelighed, set fra humane Synspunkter, draget ind i denne Strid; og der dannede sig i Norditalien et Parti, der vilde have det forbudt i hele Unionen (*Abolitionisterne, abolire* = at afskaffe). Sydstaterne ledede herved til stærkt at holde paa Enkeltstaternes Selvstændighed, medens Befolkningen i Norden blev mere og mere stemt for at udvide Unionsregeringens Magt.

1860 blev en ivrig Modstander af Slaveriet, *Abraham Lincoln*, valgt til Unionens Præsident. Han saa det som sin Kristenpligt at gennemføre Negrenes Frigørelse. Sydstaterne betragtede hans Valg som en Trusel mod deres lovlige Rettigheder og besvarede det ved, 11 i Tal, at melde sig ud af Unionen. Lincoln erklærede, at et saadant Skridt var lovstridigt, og saaledes udbrød den nordamerikanske Borgerkrig (1861—1865); den drejede sig altsaa ikke alene om Negerslaveriet, men fuldt saa meget om Unionens Opretholdelse.

De udtraadte Sydstater dannede straks et nyt Forbund, *Konføderationen*, hvis Præsident og Regering fik Sæde i *Richmond*. Deres Befolkning og Hjælpekilder var langt ringere end Nordstaternes, men de havde i Øjeblikket een Fordel: Officerskorpset i Unionens Hær bestod især af Godsejersønner fra Syden; disse gik nu til Konføderationens Hær, og Unionens Krigsmagt til Lands blev derved straks halvt opløst. Derimod forblev Flaaden tro mod Regeringen i Washington; den blokerede Sydstaternes Havne, hindrede deres Udførsel til Europa og deres Forsyning med Krigsfornødenheder, som de vanskelig kunde skaffe sig hjemmefra, da de ingen Industri havde. I Kampene til Søs optraadte for første Gang Panserskibe. Efterhaanden fik Lincoln dannet en mægtig Hær af frivillige, deriblandt mange undvegne Negere, og til sidst fik Nordstaterne Overvægten. Deres Generaler *Grant* og *Sherman* tvang Sydstaternes Hær og Richmond til Overgivelse. Lincoln var forinden blevet myrdet af en Mand fra Syden og oplevede saaledes ikke den endelige Sejr for sin Livssag. Unionen blev nu genoprettet, og Slaveriet forbudt ved Lov paa hele dens Omraade. Negrenes

Frigivelse bevirkede, at de fleste af dem nu ikke længere vilde arbejde mere, end hvad de var nødte til for at opholde Livet. Men der fandtes snart Erstatning for dem ved Brugen af Maskiner og ved Tilstrømning af hvide Arbejdere.

Befolkningen i Norden havde længe ønsket *Toldbeskyttelse* for sin Industri, medens Syden havde størst Fordel af *fri Handel* med Europa, hvorhen hele dets Udførsel af Jordens Frembringelser gik. Nordstaterne nyttede nu deres Sejr til at gennemføre en høj Beskyttelsestold, der er blevet opretholdt lige til vore Dage, skønt der altid i Unionen har været et Frihandelsparti, som har krævet den nedsat.

Tiden efter 1870.

XVII. Den fransk-tyske Krig. 1870—1871.

190. Det spanske Kongevalg 1870. Efter Dronning Isabellas Fordrivelse fra Spanien 1868 (S. 218) var der i dette Land indsat en foreløbig Regering, hvis første Opgave blev at skaffe Landet et nyt Kongehus; den fik efter mange Vanskeligheder *Prins Leopold af Hohenzollern*, en Slægtning af den preussiske Konge, til at love at ville tage imod den spanske Krone; ogsaa Kong Vilhelm gav som Slægtens Overhoved sit Samtykke til Prinsens Valg. Da dette rygtedes, opstod der et voldsomt Røre i det franske Folk; man saa en Fare for Frankrig i, at Huset Hohenzollern ogsaa kom til at herske i Nabolandet mod Syd. Napoleon III paavirkedes saa stærkt af dette Røre, at han forlangte af Kong Vilhelm, at denne skulde tvinge Prins Leopold til at tage sit Løfte tilbage. Den preussiske Konge vilde ikke have Krig for denne Sags Skyld; han erklærede sig derfor rede til at genkalde sit Samtykke, hvis Prinsen selv vilde træde tilbage,

hvad denne derpaa straks gjorde; og hele Spørgsmaalet syntes dermed at være ude af Verden.

Da begik den franske Regering den Uforsigtighed ogsaa at kræve det Løfte af Kong Vilhelm, at han heller ikke i Fremtiden vilde samtykke i, at Prins Leopold blev Konge i Spanien, hvis en saadan Plan opstod paa ny. Kongen blev ærgerlig over dette Krav, afslog det og lod den franske Statsafsending vide, at han ikke oftere vilde forhandle om denne Sag med ham. Bismarck ønskede paa dette Tidspunkt at fremkalde den uundgaaelige Krig med Frankrig, men saaledes, at Napoleon III kom til at staa som Angriberen; han lod derfor Kong Vilhelms Svar til Afsendingen offentliggøre i en saadan Form, at man deraf maatte faa det Indtryk, at Kongen havde villet fornærme Afsendingen. Kansleren forudsaa, at denne Offentliggørelse vilde virke saa ophidsende i Frankrig, at dette Land selv brød Freden, og hans Beregning slog til. Den 19. Juli 1870 erklærede Frankrig Preussen Krig.

191. Metz og Sedan. Den franske Hær havde siden 1866 faaet sin Bevæbning ordnet; dens Gevær var bedre end det tyske; men ellers stod den langt tilbage for sin Modstander baade i Tal og i Udrustning, og den havde ingen overlegne Førere. Det franske Folk havde imidlertid ikke Øje for disse Mangler og var opfyldt af Sejrsvished. Da de første Kampe begyndte, var der paa fransk Side kun opstillet c. 250,000 Mand, medens Kong Vilhelm og Moltke kunde trykke over Grænsen med 400,000; den tyske Hær havde mange prøvede Førere, der var vante til at handle paa egen Haand, naar Forholdene krævede det. Tyskerne drev først en Del af den franske Hær tilbage over Vogeserne og omgik derpaa de øvrige franske Korps, der under Marechal *Bazaine* stod omkring Fæstningen *Metz*, saaledes at disse blev afskaaret fra det indre Frankrig. Da *Bazaine* søgte at slaa sig igennem, blev han drevet tilbage i det blodige Slag ved *Gravelotte*. Medens nu en Del af den tyske Hær indesluttede Bazaine i Metz, gik Hovedhæren lige mod Paris. Marechal *Mac Mahon* sam-

lede imidlertid en ny fransk Hær for at undsætte Bazaine; Kejser Napoleon fulgte selv med denne Hær, men under Marchen frem mod Metz blev den angrebet af den tyske Hovedhær, og efter et Slag ved *Sedan* (ved den belgiske Grænse) tvunget til at indeslutte sig i denne lille By, hvor ethvert yderligere Forsvar var umuligt *(1. September)*. Dagen efter maatte den overgive sig til Fjenden, hvorved over 80,000 Soldater kom i Krigsfangenskab. Napoleon III var selv blandt Fangerne.

192. Det andet Kejserdømmes Fald. 4. September 1870. Da Budskabet om Ulykken ved Sedan var naaet til Paris, udbrød der her en revolutionær Bevægelse. Folkesværme trængte fra Gaden ind i den lovgivende Forsamling, hvor Oppositionens Fører *Gambetta* foreslog Kejserhusets Afsættelse, som vedtoges under Massernes Tryk. De deputerede fra Paris, hvoriblandt Gambetta, traadte derpaa sammen til en »*national Forsvarsregering*« med General *Trochu* i Spidsen; den overtog Statsstyrelsen indtil videre og erklærede Frankrig for en Republik. Senatet og den lovgivende Forsamling opløste sig; Kejserinden og hendes Søn forlod Frankrig; Kejserdømmet var omstyrtet uden Blodsudgydelse.

193. Paris'es Belejring. Krigen kom nu især til at dreje sig om Belejringen og Forsvaret af Paris, som Tyskerne begyndte at indeslutte allerede 14 Dage efter Slaget ved Sedan. Byen var stærkt befæstet og var omgivet baade af en sammenhængende Vold og uden for den af en Kreds af Forter; der var ogsaa en tilstrækkelig stor Besætning, men denne bestod væsentlig af uøvede Soldater, som havde ondt ved at underkaste sig den fornødne Krigstugt. I en Hast var Byen ligeledes blevet forsynet med Levnedsmidler for flere Maaneder, og dens civile Befolkning viste under hele Belejringen stor Udholdenhed og Selvfornægtelse.

Tyskerne nøjedes i Hovedsagen med at holde Paris tæt indesluttet fra alle Sider; et egentligt voldsomt Angreb ansaa Moltke for vanskeligt at gennemføre, og han stolede paa, at Sulten til sidst vilde fremtvinge Byens Overgivelse. Tillige maatte Tyskerne hindre de Forsøg, som nydannede franske Hære Gang paa Gang gjorde paa at undsætte Hovedstaden. Denne Opgave lettedes for dem, da Bazaine efter 2 Maaneders Indeslutning i Metz overgav sig med 150,000 Mand, og de saaledes fik Raadighed ogsaa over den Hær, som havde holdt ham indespærret.

En Del af Forsvarsregeringen var blevet i det belejrede Paris. En anden Del havde taget Sæde i *Tours* og ledede derfra Udrustningen af ny Hære. Sjælen i dette Arbejde var Gambetta, der udfoldede en overordentlig Kraft og fik flere Hundrede Tusinde Mand stillet paa Benene. Men disse uøvede Folk kom alle Vegne til kort mod deres frygtelige Modstandere, og da alt Haab om Undsætning var ude, og alle Forraad i Byen omtrent opbrugt, overgav Paris sig *(27. Januar 1871)*; samtidig sluttedes *Vaabenstilstand*. Under denne skulde Paris'es Forter holdes besat af Tyskerne, og Liniehæren i Byen være Krigsfanger. Der skulde vælges en Nationalforsamling, som skulde afgøre, om Krigen skulde fortsættes eller ej.

194. Freden i Frankfurt 1871. Nationalforsamlingen samledes i *Bordeaux* en Maaned efter Paris'es Overgivelse. Den nationale Forsvarsregering traadte nu tilbage, og Forsamlingen satte den gamle, højt ansete Thiers i Spidsen for Statsstyrelsen. Den samtykkede derpaa i de Fredsbetingelser, som Thiers var enedes om med Bismarck. Den endelige Fred sluttedes i *Frankfurt a. M.*; Frankrig afstod *Elsass* og en mindre Del af *Lothringen* med *Metz*; desuden maatte det udrede 5 Milliarder Francs i Krigsskadeserstatning, og tyske Tropper skulde blive i det nordøstlige Frankrig, til denne Erstatning var betalt fuldtud. — Den indfødte Befolkning i Elsass havde endnu i 1870 bevaret sit oprindelige tyske Modersmaal, men var fransk af Sindelag. I Metz og Omegn var ogsaa Sproget fransk.

XVIII. Det tyske Rige og Østerrig-Ungarn. 1871—1913.

195. Det tyske Riges Oprettelse. 1871. Krigen med Frankrig førte det tyske Folk til dets Ønskers Maal. Midt under den sluttedes der Traktater, hvorved de 4 sydtyske Stater: *Bayern, Württemberg, Baden* og *Hessen* optoges i det nordtyske Forbund, og dette fik derefter Navnet *det tyske Rige (Deutsches Reich);* Forbundets Forfatning ændredes saaledes, at Kongen af Preussen som Rigets Overhoved skulde hedde *tysk Kejser.* Kong Vilhelm hyldedes i sin ny Værdighed af de tyske Fyrster og Hærførere i Slottet i Versailles, hvor han opholdt sig under Paris'es Belejring. Bismarcks Titel blev nu *Rigskansler.* Den nyvundne Provins *Elsass-Lothringen* blev *Rigsland;* dens Forfatning ordnedes af Rigsmyndighederne, og den styredes af en kejserlig Statholder.

196. Partierne i den tyske Rigsdag. De store Begivenheder i 1870 havde bragt de enkelte Stammer i Tyskland meget nærmere til hverandre end før. Alligevel viste der sig snart stærke Modsætninger inden for det ny Rige, og den tyske Rigsdag delte sig i Partier, der bekæmpede hverandre skarpt. Det *konservative* Parti havde sine fleste Tilhængere i Preussen og lededes af adelige Godsejere; det vilde bevare Fyrstemagtens Overvægt i Statens Styrelse og var saaledes ivrig Modstander af Parlamentarismen. Det tidligere Fremskridtsparti i Preussen havde 1866 delt sig i to, idet den ene Fløj dengang havde udsonet sig med Bismarck og dannet et nyt Parti: de *Nationalliberale,* medens den anden Fløj fortsatte Kampen mod ham. Dette sidste Parti kaldte sig efter 1870 de *Frisindede.* Begge disse Partier fandtes ogsaa i Rigsdagen. Men i denne dannedes der tillige et katolsk Parti under Navnet *Centrum.* De tyske Katolikker var utilfredse med, at de protestantiske Hohenzollere havde afløst det østerrigske Kejserhus i Tysklands Ledelse, og de frygtede for, at Romerkirken i det ny Rige skulde

miste flere af de Rettigheder, den hidtil havde haft i de enkelte Stater. Modsætningen mellem Katolikker og Protestanter blev desuden netop i disse Aar i det hele skærpet, fordi et almindeligt Kirkemøde, som Pius IX 1870 havde holdt i *Vatikanet* (det eneste siden Konciliet i *Trient* 1545—63, S. 29), havde tilkendt Paven *Ufejlbarhed.* Adskillige fremragende tyske Katolikker havde imidlertid gjort Indsigelse mod Konciliets Beslutning; de var derfor blevet lyst i Band og havde dannet et eget Kirkesamfund *(Gammelkatolikkernes),* som de protestantiske Regeringer i Tyskland var tilbøjelige til at beskytte. — Det ny Centrumsparti lededes af den kloge *Windhorst;* det satte sig til Maal at hævde Enkeltstaternes Selvstændighed over for Riget; thi ifølge Rigsforfatningen var Kirke og Skole undergivet de enkelte Staters særlige Lovgivning, og dette Forhold vilde Katolikkerne nødig have forandret. Centrum var tillige det Parti, der var forholdsvis venligst mod de *ikke-tyske* Folkeslag i Riget: *Polakker, Elsasslothringere* og *Danske.*

Endelig var der i den tyske Rigsdag et Arbejderparti, som kaldte sig det *socialdemokratiske.* Dette Parti var grundlagt i Tyskland af *Karl Marx;* han havde allerede som ung sluttet sig til den socialistiske Bevægelse, der var udgaaet fra Frankrig i 40'erne (S. 206), og havde i mange Aar virket for at samle Arbejderne fra alle Lande til fælles Kamp for Socialismen. I dette Øjemed havde han i 1864 stiftet Foreningen *Internationale,* der dog samtidig med det tyske Riges Oprettelse blev forbudt som revolutionær i de fleste europæiske Lande. Marx er den, som klarest og dygtigst har fremstillet Socialismens Tanker; dette er især sket i hans Hovedværk, »*das Kapital*«, som begyndte at udkomme 1867. Han bruger heri Ordet Kapital som Betegnelse for *Produktionsmidlerne,* og den Samfundstilstand, der raader, hvor Kapitalen er i privates Eje, kalder han *Kapitalismen.* Han søger at vise, at alle Samfundsonder i Grunden har deres Rod i denne Tilstand, og at de alle efterhaanden vil forsvinde, naar Kapitalen bliver det hele Samfunds

fælles Ejendom. Saa vil Produktionen blive ordnet saaledes, at Arbejdets Udbytte udelukkende tilfalder dem, der har udført Arbejdet, medens Kapitalismen medfører, at Ejerne af Kapitalen selv beholder en større Del af dette Udbytte. Hvor Socialismen er gennemført, vil Fattigdommen efter hans Mening ophøre, og med den alle de Ulykker og den Synd, som stammer fra den.

Socialdemokraternes ypperste Fører i den tyske Rigsdag blev *Bebel*. Deres Hovedkrav var, at Staten efterhaanden skulde overtage alle Produktionsmidler og saaledes blive den eneste Arbejdsgiver i Samfundet. Men hertil føjede de andre udpræget *demokratiske* Krav: lige og almindelig Valgret fra 21-Aarsalderen, ogsaa for Kvinder — Adskillelse mellem Stat og Kirke (»Religionen er en Privatsag«), hvormed følger Afskaffelse af Religionsundervisningen i den offentlige Skole — Folkevæbning i Steden for staaende Hære — Ombytning af alle indirekte Skatter med direkte.

197. Bismarks Kamp med Romerkirken. Intet af Partierne i den tyske Rigsdag havde Flertal i denne; derved blev det vanskeligere at kræve Parlamentarismen gennemført, og den vilde hverken Kejseren eller Rigskansleren vide af at sige. Bismarcks Stræben i de første Aar efter Rigets Stiftelse gik især ud paa at befæste *Rigsenheden*. Han optraadte skarpt overfor Polakkerne, de Danske i Nordslesvig og de Franksindede i Rigslandet og indledede den hensynsløse Forfølgelse af disse Nationaliteter, som siden er blevet drevet til det yderste. Han saa ogsaa Rigsfjender i Centruspartiet, som bl. a. tog sig af Polakkernes Sag, og begyndte i Preussen en Kamp mod Romerkirken (»*Kulturkampen*«), idet han ved en Række Love indskrænkede de katolske Biskoppers Ret til at ansætte Præster og krævede, at de vordende Præster skulde underkaste sig en Statseksamen, der ogsaa omfattede almendannende Fag. Kirken satte sig imidlertid kraftigt til Modværge; baade Biskopper og Præster nægtede at adlyde de ny Love; de blev da afsat, og til sidst stod de fleste katolske Bispestole og 1000 Præsteembeder i Preussen ledige. — Der kom dog snart en Tid, da Bismarck behøvede Centrums Stemmer i Rigsdagen for at kunne gennemføre andre politiske Planer. Han maatte da slutte Forlig med Romerkirken og hæve de fleste af de Indskrænkninger i dens Ret, som stammede fra Kulturkampen.

198. Bismarck og det tyske Socialdemokrati. Den store Krigsskadeerstatning, Frankrig havde betalt efter Frankfurterfreden, satte mange Penge i Omløb i Tyskland. Den tyske Industri fik derved et mægtigt Opsving, og der grundedes i Rigets første Tid et stort Tal ny Aktieselskaber, som anlagde Fabrikker eller Bjergværker eller byggede Jernbaner. Herved voksede ogsaa den tyske Arbejderstand stærkt, og den sluttede sig overvejende til Socialdemokratiet. Bismarck saa i dette Partis Fremgang en stor Fare for Riget, og det blev efterhaanden hans Hovedopgave at bekæmpe det ved alle Midler. Da der var foretaget to Mordforsøg fra socialistisk Side mod den gamle Kejser, nyttede Kansleren den Stemning, som herved var vakt i det tyske Folk, til i Rigsdagen at faa flere *Tvangslove* vedtaget, hvorved han haabede at kunne standse Socialdemokratiets Udbredelse. Rigsregeringen fik ved disse Love Ret til at forbyde socialistiske Blade, Foreninger og Møder, og denne Ret blev brugt med stor Hensynsløshed. Dog var Bismarck paa det rene med, at der ogsaa af Staten maatte gøres Skridt til at bedre Arbejdernes Kaar, hvis man skulde vinde dem for den bestaaende Statsordning. Han fik derfor tillige gennemført en Række *sociale* Love, hvorved de tyske Arbejdere sikredes mod den Nød, som Alderdom, Sygdom og Ulykker kan bringe over dem. Der oprettedes saaledes en *Ulykkesforsikring* for Arbejdere, hvortil alle Arbejdsgivere betaler tvungne Bidrag, og en *Alderdomsforsørgelsesanstalt*, som alle Arbejdere og ligestillede *skal* forsikres i og selv yde Bidrag til. Men Riget giver desuden et stort Tilskud til Anstalten, og denne udreder saa Pensioner til de forsikrede, naar de ikke længer kan arbejde. — I denne Lovgivning gik Tyskland forud for alle andre Stater, men Bismarck naaede

ikke sit Maal med den. Trods alle Forfølgelser og alle Lokkemidler gik det tyske Socialdemokrati stærkt og uafbrudt fremad og fik altid flere Pladser i Rigsdagen.

199. Bismarcks Beskyttelsespolitik. Tyskland havde i Toldforeningens sidste Tid fulgt den almindelige europæiske Bevægelse og var gaaet over til Frihandelen. Bismarck lod Riget vende tilbage til *Beskyttelsessystemet.* Frankrig havde straks efter Frankfurterfreden foretaget den samme Svingning, og Kansleren havde flere Grunde til at følge Eksemplet. Alle Toldindtægter var henlagt til *Rigets* Kasse, hvorimod *Enkeltstaterne* beholdt de fleste direkte Skatter til deres særlige Udgifter. Da Hær og Flaade bestandig krævede forhøjede Bevillinger, trængte Riget til ny Indtægter, og disse kunde nemmest faas ved en Forhøjelse af Tolden. Endvidere mente Bismarck, at naar den tyske *Industri* blev beskyttet mod fremmed Konkurrence, vilde Fabrikanterne ogsaa kunne betale højere Løn til deres Arbejdere, og disse vilde da maaske ikke saa let lade sig friste af de socialdemokratiske Agitatorer. Endelig truedes i 70'erne det tyske *Landbrug* af en alvorlig Fare, idet der begyndte et stærkt Fald i Kornpriserne. Dette skyldtes den voksende Kornudførsel fra Rusland og fra Nordamerika, som nu havde faaet Jernbaner fra de indre Landsdele ud til Havene og Grænserne. Men Landbostanden var efter Bismarcks Mening Folkets og Hærens Kerne og Kongemagtens bedste Støtte. — Han gennemførte nu i Rigsdagen (1879) en Række ny Toldpaalæg paa udenlandsk Korn og andre Landbrugsfrembringelser saavel som paa fremmede Fabrikvarer. Til denne Politik behøvede han Centrums Støtte, idet baade Socialdemokraterne, de Frisindede og en Del af de Nationalliberale holdt paa Frihandelen. Det var af den Grund, han samtidig standsede »Kulturkampen« i Preussen.

Baade det tyske Landbrug og den tyske Industri høstede Gavn af de ny Toldlove, og Riget har lige siden holdt fast ved Beskyttelsessystemet, som endda Gang paa Gang er blevet yderligere skærpet. Men da andre Stater gjorde Gengæld over for Tyskland ved at lægge høj Told paa Indførselen af tyske Varer, begyndte der i Riget en Bevægelse for at skaffe dets egen Industri ny Markeder ved Erhvervelse af *Kolonier* i fremmede Verdensdele. De første Kolonier oprettedes af private Selskaber, *Kamerun* i Guinea, *Tysk-Sydvestafrika* og *Tysk-Østafrika* (Landet inden for Sansibarkysten). Senere overtog Riget disse Anlæg,

200. Bismarcks Udenrigsstyre. Saa længe Bismarck var tysk Rigskansler, søgte han at bevare den europæiske Fred. Han ønskede ikke, at Rigets Grænser skulde udvides, men han sørgede for, at det vedblev at være stærkt nok til at møde en fransk Angrebskrig, hvis en saadan skulde blive forsøgt. Tysklands Krigsmagt blev derfor holdt i udmærket Stand og stadig forøget, og han sikrede desuden Riget ved et Forbund (1879) med *Østerrig-Ungarn,* som paa det Tidspunkt behøvede Tysklands Støtte mod Ruslands Planer paa Balkanhalvøen. Dette Forbund blev 1882 tiltraadt af *Italien,* der var blevet fjendtligt stemt mod Frankrig, fordi denne Magt havde erobret *Tunis,* — et Land, Italienerne længe havde attraaet at vinde. De 3 Magters Forbund kaldtes derefter *Triplealliancen,* og det bestod lige til Verdenskrigens Udbrud 1914.

Bismarck havde haabet ved denne Politik at kunne stille Frankrig ene i Verden; England var dengang ikke tilbøjeligt til at indgaa faste Forbund med andre Magter, og der var paa mange Omraader saa stærke Modsætninger mellem det republikanske Frankrig og det despotiske Rusland, at Kansleren ansaa et Forbund mellem disse to Stater for udelukket. Heri forregnede han sig dog, og der sluttedes i Begyndelsen af 90'erne et fransk-russisk Forbund som Modvægt mod Tysklands Forsøg paa at være eneraadende i den europæiske Politik .

201. Kejser Vilhelm II. 1888 døde Vilhelm I, 91 Aar gammel; hans Søn, Kejser *Frederik III,* var dødssyg ved sin Tronbestigelse og regerede kun i 99 Dage. Efter ham fulgte hans Søn, *Vilhelm II.* Den unge Kejser var opfyldt

af den største Selvtillid og af ærgerrige Planer for Tysklands Fremtid. Efter 2 Aars Forløb afskedigede han Bismarck, som ikke vilde finde sig i, at hans Herre gjorde sin egen Vilje gældende i Statsstyrelsen (1890). Den gamle Kansler levede endnu 8 Aar paa sit Slot i Lauenburg, opfyldt af Vrede over sit Fald, og nyttede enhver Lejlighed til skarpt at fordømme »den ny Kurs« i Riget. Et af Stridspunkterne mellem Kejser og Kansler havde Tvangslovene mod Socialdemokratiet været; Bismarck vilde opretholde dem, men Vilhelm II mente, de ingen Nytte havde gjort, og efter Bismarcks Fald blev de ophævet. De senere Kanslere har kun kunnet blive i deres Stilling, saa længe de ubetinget bøjede sig for Kejserens Vilje. Den betydeligste af dem har Fyrst *Bülow* været.

Vilhelm II har sat det som sin Hovedopgave at gøre sit Rige til en Verdensmagt. »Tysklands Fremtid ligger paa Havet«, udtalte han engang, og hans Omsorg har først og fremmest været viet den tyske Flaade. *Kiel* blev en Krigshavn af første Rang; Flaadens Hovedstøttepunkt i Nordsøen er *Wilhelmshafen*. Ved et Mageskifte med England, som derved fik nogle omstridte Egne i Østafrika, erhvervede Tyskland *Helgoland*, hvorved dets Forsvarskraft til Søs blev mægtig styrket. *Den holstenske Kanal* blev bygget 1895; ved dens Hjælp kan de tyske Flaader i Østersøen og Nordsøen forene sig uden at gaa gennem de danske Farvande. Tysklands Sømagt er efterhaanden blevet den stærkeste i Verden efter Englands. Ny Kolonier blev vundet: *Kiautschau* i Kina, *Carolinerne*, som var købt af Spanien, o. fl. Ingen af dem har dog faaet større Betydning, og i Tyskland føler man stærkere og stærkere Savnet af saadanne Kolonier, som ved Klima og Naturforhold vilde være egnet til at blive ny Hjem for det tyske Folk. Rigets Folkemængde er siden dets Oprettelse vokset fra 40 til 70 Millioner, og den Del af Tilvæksten, der ikke er Plads til i Hjemmet, gaar nu tabt for Folket ved Udvandring til fremmede Lande. — Derimod har den tyske Søhandel med fremmede Verdensdele taget et

overordentligt Opsving, og den tyske Industris Frembringelser har vundet Indgang alle Vegne paa Bekostning af den engelske. Der er derved opstaaet et Medbejlerskab mellem Tyskere og Englændere, som har ført til, at det britiske Rige nærmede sig det fransk-russiske Forbund for saaledes at have et Rygstød mod Tyskland den Dag, da en Kamp om Verdensherredømmet til Søs blev uundgaaelig.

Partiforholdene i den tyske Rigsdag under Vilhelm IIs Regering har vedblivende været saaledes, at intet enkelt Parti nogensinde har haft Flertal, men Socialdemokratiet er efterhaanden blevet talrigere end noget af de andre og har af dem alle det største Vælgertal i Folket. Den nuværende Kejser har ligesom Rigets Stifter afgjort modsat sig Parlamentarismens Indførelse, og Regeringen har været stærk nok til at sætte sin Vilje igennem i en Række vigtige Spørgsmaal. Især har den faaet alle de Bevillinger, den har krævet til Krigsmagtens Forøgelse, og de Skatter, som har været nødvendige i den Anledning.

I Elsass-Lothringen indtraadte der efterhaanden saa megen ydre Ro i Befolkningens Holdning over for Tyskheden, at man mente at kunne give Landet Ligestilling med Forbundsstaterne og en særlig Forfatning med en lovgivende Landdag. Derimod er Behandlingen af Polakkerne og de Danske blevet vilkaarligere end nogensinde. Saaledes har den preussiske Regering ved Lov faaet Ret til mod Vederlag i Penge at fratage polske Godsejere deres Jord for at udstykke den til tyske Nybyggere.

202. Tysk Aandsliv siden Rigets Oprettelse. Den tyske Videnskab har i den sidste Menneskealder ydet det højeste i Arbejdet paa at stille Naturkræfterne i Menneskets Tjeneste. Den har derved ogsaa hjulpet den tyske Industri til paa mange Omraader at overgaa andre Landes. Folkets Aandsliv er i øvrigt blevet stærkt præget af de store Bedrifter i 1866 og 1870; dets Historieskrivere (som *Sybel* og *Treitschke*) har kappedes om at forherlige Rigets Stiftere og retfærdiggøre de Midler, hvorved Preussen har naaet sin

Storhed og Bismarck fuldførte sit Værk. Ogsaa den tyske Kunst er gennemgaaende traadt i Magthavernes Tjeneste og har sat en Ære i at løse de Opgaver, Kejseren og Regeringerne har givet den. Blandt Digterne har kun enkelte som *Gerhard Hauptmann* stillet sig paa de lidende Samfundsklassers Side; i sit Drama »*Væverne*« har han givet en gribende Skildring af de schlesiske Fabrikarbejderes Elendighed under en Hungersnød i Fyrrerne. — De fleste andre har nøjedes med i Romanform at skildre de højere Klassers Liv i Samtiden.

203. Østerrig-Ungarn. 1867—1913. Ved Overenskomsten mellem Østerrig og Ungarn 1867 var Herredømmet i Dobbeltmonarkiet blevet delt mellem Tyskerne, der raadede i Østerrig, og Madjarerne, der havde Magten i Ungarn. Men i begge Rigshalvdele har der i hele den Tid, som siden er gaaet, været ført en bitter Kamp mellem det herskende Folk og de tilsidesatte Nationer. I Østerrig har Tyskerne lidt efter lidt maattet indrømme *Polakkerne* i Galicien og *Tjekkerne* i Bøhmen national og politisk Ligestilling. Polakkerne har slaaet sig nogenlunde til Ro med de Fordele, de har vundet, men Tjekkerne har krævet endnu større Selvstændighed og har ikke opgivet deres gamle Drøm om en Forening af alle »den bøhmiske Krones Lande« (S. 228) til en Statsenhed i Union med Tysk Østerrig og Ungarn. Madjarerne har derimod ikke villet opgive Undertrykkelsen af Rumænere og Sydslavere og har derved skabt en stigende Harme mod sig hos disse Folk.

I den østerrigske Rigshalvdel er der 1907 indført almindelig Valgret til Rigsraadets andet Kammer; men de brogede nationale Forhold har skabt en Mængde Partier i Kammeret; andre Partier har dannet sig paa samfundspolitiske Programmer, og det er herved blevet en overordentlig vanskelig Opgave for Regeringen at samvirke med Rigsraadet. En Følge heraf har det været, at der ofte maa regeres uden lovlig vedtagne Finanslove.

Monarkiets Omraade er blevet udvidet med den tidligere

tyrkiske Provins *Bosnien*, som, da Tyrkiets Anliggender blev ordnet efter dets Krig med Rusland 1878, blev stillet under østerrigsk Forvaltning. 1908 indlemmede Frans Josef Landet helt i sit Rige, men fremkaldte derved et stærkt Røre i dets Befolkning, som udgør en Del af den *serbiske* Folkestamme og derfor har ønsket Tilslutning til Serbien. Et Udslag af dette Røre blev Mordet paa den østerrig-ungarske Tronfølger *Frans Ferdinand* og dennes Hustru i Landets Hovedstad *Serajewo* (1914) — den Begivenhed, som gav Stødet til Verdenskrigen s. A.

XIX. De romanske Hovedfolk. 1871—1913.

204. Pariserkommunen 1871. Under Paris'es Belejring havde de socialistiske Tanker paa ny vundet stærk Udbredelse i Byens Arbejderstand. Da det efter Valgene til Nationalforsamlingen i Bordeaux viste sig, at Monarkisterne havde Flertallet i den, frygtede de parisiske Arbejdere for, at Republikken atter skulde blive kuldkastet, og rejste derfor i Marts 1871 en Opstand, der hurtig skaffede dem Magten i Hovedstaden. Regeringstropperne maatte rømme den, og der dannedes en særlig Regering paa Raadhuset, der erklærede Paris for en selvstændig Stat *(Kommune)*, som skulde indrettes efter Socialismens Grundsætninger. Revolutionsmændene kom dog ikke i Besiddelse af Byens Forter; af hjemvendte Krigsfanger fik Regeringen dannet en ny Hær, som efter to Maaneders Belejring indtog Byen med Storm. Kampen vedvarede en hel Uge i dens Gader, og til sidst stak Forsvarerne af Hævnlyst Ild paa en Række af dens Pragtbygninger, Tuilerierne, Raadhuset o. fl., som saaledes ødelagdes. Efter Nederlaget blev Kommunens Tilhængere, »*Kommunarderne*«, strengt forfulgt; en Del blev skudt ved Krigsretsdom, andre i Tusindvis forvist til fjerne Kolonier.

205. Den tredje franske Republiks Forfatning. I den Nationalforsamling, der var traadt sammen under Kri-

gen 1871, var der ligesom i Forsamlingen 1848 tre monarkiske Partier: *Legitimisterne,* som ansaa Karl Xs Søn, der nu kaldte sig *Greven af Chambord,* for Frankrigs rette Konge, *Orléanisterne,* hvis Kongsemne var *Greven af Paris* (S. 000, og *Bonapartisterne;* disse sidste samlede sig efter Napoleons IIIs Død (i England 1873) om Kejserprinsen: *Napoleon Ludvig.* Endelig var der i Forsamlingen et *republikansk* Parti. De monarkiske Partier havde tilsammen Flertal, men dette nyttede dem intet, da de ikke kunde enes om en fælles Kandidat til Tronen. Et Øjeblik saa det ud, som om Greven af Chambord skulde blive Konge, idet Orléanisterne vilde støtte ham, naar han, der var barnløs, vilde anerkende Greven af Paris som sin Arving. Planen strandede dog, bl. a. fordi den stivsindede Bourbon ikke vilde give Afkald paa den hvide Fane. *Thiers* udtalte sig for en republikansk Forfatning, men Monarkisterne nødte ham da til at træde tilbage fra Præsidentstolen (1873). Han havde gjort sig fortjent af Fædrelandet ved i kort Tid at faa udbetalt den uhyre Krigsskadeserstatning, hvorved Landets Rømning af tyske Tropper blev fremskyndet. Uenigheden mellem Monarkisterne medførte, at der til sidst i Nationalforsamlingen blev et knebent Flertal for en republikansk Forfatning (1875). Ifølge denne, som kun er blevet lidet ændret siden, er den udøvende Magt hos en *Præsident,* der vælges paa 7 Aar, den *lovgivende* hos to Kamre: *Senatet* og *Deputeretkammeret.* Der er samme Valgret til begge Kamre: for alle Franskmænd over 21 Aar; men Senatets Medlemmer vælges ved *indirekte* Valg og for et længere Aaremaal end Deputeretkammerets. De to Kamre vælger i Forening Præsidenten.

Under Kejserdømmet havde de franske Kommuner kun haft et meget begrænset Selvstyre, næsten hele den stedlige Forvaltning lededes af Statsembedsmænd: i Spidsen for hvert Departement stod en *Præfekt,* for hver Kommune en *Maire.* Under Republikken har Kommuneraadene faaet langt større

Myndighed end før, og Byraadene fik Ret til selv at vælge deres Maire.

206. Partierne under den tredje Republik i Frankrig. Det gik snart stærkt tilbage for de monarkiske Partier i Frankrig. Med Greven af Chambord uddøde det bourbonske Kongehus; Kejserprinsen faldt som Officer i den engelske Hær i Sydafrika. De orléanske Prinser har ikke vist synderlig Iver for at opretholde deres Krav paa den franske Krone. De tidligere Monarkister er efterhaanden blevet til *et konservativt Parti,* der kun er lidet talrigt i Kamrene, og som især har arbejdet for at bevare Romerkirkens Rettigheder i Staten og søgt at hindre yderliggaande demokratiske Reformer. *Republikanerne* delte sig, efter at de havde faaet Flertal blandt Vælgerne og i Kamrene, i flere mindre Partier, nogle mere maadeholdne, andre mere radikale. Endelig er der vokset et stærkt *socialistisk* Parti frem, som imidlertid i Modsætning til, hvad der er Tilfældet i andre Lande, atter har skilt sig i forskellige Grupper.

Lige siden Republikkens Grundfæstelse er der blevet regeret parlamentarisk i Frankrig og de forskellige Præsidenters Personligheder har kun haft lidet at sige; men da der er saa mange Partier, har det ikke været let at skabe faste Flertal i Deputeretkammeret. Ministerierne har i Regelen maattet søge Støtte hos flere Grupper paa een Gang; dette har gjort det vanskeligt for de enkelte Ministerier at blive ret længe ved Roret. Den politiske Udvikling er gaaet næsten uafbrudt i radikal Retning. Stridsspørgsmaalene har dels været Statens Forhold til Kirken, dels hvilken Handelspolitik Frankrig skulde føre, og hvorledes Staten skulde skaffe sig ny Indtægter.

207. Staten og Kirken i den tredje franske Republik. Romerkirken havde i de første Aar efter 1870 støttet Bestræbelserne for at genoprette Monarkiet i Frankrig og efter Forkyndelsen af Pavens Ufejlbarhed var den blevet mere afhængig af Pavestolen og mere uvillig til at underordne sig Statens Krav. De franske Republikanere mente derfor, det

var nødvendigt for Republikkens Skyld at trænge Kirkens Indflydelse i Folket saa meget tilbage som muligt. Allerede i de første Aar efter Forfatningens Vedtagelse blev det forbudt Jesuiterne at give Skoleundervisning, og medens Børnenes Undervisning i Frankrig hidtil især var foregaaet i private Skoler, der ledede af Munke- eller Nonneordener, oprettede Staten nu offentlige gratis Folkeskoler, hvor der ikke bliver undervist i Religion. Senere er mange gejstlige Ordener (»*Kongregationer*«, S. 188) blevet opløst ved Lov og deres Formuer inddraget i Statskassen, og Forbudet mod at meddele Undervisning er blevet udvidet til flere af de Kongregationer, som endnu bestaar. Endelig har den franske Stat opsagt *Konkordatet af 1801* (S. 155), hvorved enhver Forbindelse mellem Stat og Kirke i Frankrig er opløst (1906). Staten udnævner ikke længer Biskopperne og lønner ikke Kirkens Tjenere; Kirkebygningerne behandles som Statens Ejendom, men overlades Menighederne til Brug, naar disse søger derom. — Hele denne Udvikling har ført til, at en stor Del af det franske Folk er blevet ligegyldigt eller fjendtligt over for Kristendommen.

208. Frankrigs økonomiske Forhold under den tredje Republik. Ved Krigen 1870—71 paadrog Frankrig sig en uhyre Forøgelse af sin Statsgæld. Foruden de 5 Milliarder, Tyskland fik, maatte Republikken laane store Summer til at dække Krigsudgifterne med og til at bringe Landets Hær og Fæstninger paa Fode med. Til Forrentning af den ny Gæld var ogsaa ny Statsindtægter nødvendige. Thiers skaffede disse Indtægter til Veje bl. a. gennem en stærk Forøgelse af Tolden, og dermed vendte Frankrig tilbage til *Beskyttelsessystemet*, som det havde opgivet efter Handelstraktaten med England 1860. Siden er Frankrig gaaet stadig videre i ved høje Toldafgifter at beskytte baade sin Industri og sit Landbrug. Men tillige har der maattet paalægges mange andre, ogsaa direkte Skatter, og det franske Folk er nu blevet et af dem, der bærer den højeste Skattebyrde. Dets store Flid og Sparsommelighed har alligevel gjort det muligt for det at gaa stærkt

og stadigt frem i Velstand; hvert Aar har det opsparet uhyre Summer, som atter er blevet anbragt i Laan og Foretagender over hele den øvrige Verden, og saaledes faar Folket nu aarlig en stor Renteindtægt fra Udlandet. Franskmændenes Trang til at sikre sig gode økonomiske Kaar har medført, at Barnefødslernes Antal i den sidste Menneskealder er gaaet meget ned i Landet. Forældrene anser det for lykkeligst kun at have et Par Børn; saa bliver der bedre Raad til deres Opdragelse, og saa kan hver af dem faa en større Arvelod. Frankrigs Folkemængde er derfor nu kun en Kende større end i 1870.

209. Frankrigs Udenrigs- og Kolonipolitik siden 1870. I de første Aar efter den ulykkelige Krig frygtede Franskmændene et tysk Overfald; de rustede stærkt og skabte i kort Tid en langt større og bedre Hær og Flaade, end Landet havde haft under Kejserdømmet. Republikanernes ypperste Fører i 70'erne var Gambetta; han virkede ved sin ildfulde Veltalenhed og sin glødende Begejstring for Fædrelandets Oprejsning mægtigt til at gengive Franskmændene Tilliden til sig selv og Troen paa Landets Fremtid. Hans Maal blev at gøre Frankrig stærkt nok til at føre en Gengældelseskrig mod Tyskland og vinde Elsass-Lothringen tilbage, men han døde 1882 uden at se sine Ønsker opfyldt. Den betydeligste Statsmand i de nærmest følgende Aar var *Jules Ferry;* han grundlagde det ny franske *Kolonirige*.

Siden 1830 havde Franskmændene fortsat deres Erobringer i *Algier* og udvidet deres Herredømme her til Ørkenens Rand. Landet er blevet godt opdyrket og har faaet en talrig fransk Befolkning; det styres ikke længer som Koloni, men udgør en politisk Enhed med Moderlandet. 1881 tvang Frankrig den tyrkiske Vasalfyrste i *Tunis* til at stille sit Land under fransk Beskyttelse (»Protektorat«). Siden da er dette Land blevet styret af en fransk Minister, som har Sæde i dets Hovedstad, og den tunesiske Hær kommanderes af franske Officerer. — Endvidere erobrede Franskmændene i Bagindien *Tonkin* og nødte Kejseren af *Annam* til at give

sig under deres Protektorat; i Mellemafrika vandt de Landet paa Kongoflodens nordlige Bred (*»Fransk Kongo«*) og trængte langs den øvre Niger frem til *Sudans* Indre. — 1895 fuldendte de Erobringen af *Madagaskar*, hvor der allerede fra Colberts Tid havde været enkelte franske Kolonier.

I den nyeste Tid er det ogsaa lykkedes Frankrig at vinde Protektoratet over *Marokko*. Tyskerne havde kastet deres Øjne paa dette Land og lagde de franske Bestræbelser mange Hindringer i Vejen. Et Par Gange saa det ud til, at Striden om Marokko skulde fremkalde en europæisk Krig, men det endte dog med, at Tyskland og de øvrige Magter anerkendte det franske Protektorat over Landet (1911).

Som forhen nævnt opnaaede Frankrig i Begyndelsen af 90'erne et Forbund med Rusland, hvortil der siden kom en Forstaaelse mellem de to Magter og England. Herved blev den franske Regering sat i Stand til at optræde kraftigere over for Tyskland og dets Forbundsfæller og med større Fortrøstning at imødese en Krig med Arvefjenden.

210. Fransk Aandsliv i nyere Tid. I Revolutionstiden var *Rokokostilen* (S. 123) i Kunsten og Smagen blevet afløst af en Stil, man kalder *Nyklassicismen*. Den søgte ligesom den italienske Renæssance 300 Aar tidligere sine Forbilleder i Bygnings-, Maler- og Billedhuggerkunst hos Oldtidens Grækere og Romere, og den var Udslag af den samme aandelige Bevægelse, som i Tyskland førte til Nyhumanismen (S. 121). De ypperste Kunstnere af denne Retning var i Frankrig Maleren *David*, i det øvrige Europa *Thorvaldsen* og den italienske Billedhugger *Canova*. Under det første Kejserdømme prægede denne Stil Hjemmenes Udsmykning, Bohave og Klædedragt; den kaldes ofte ogsaa *»Empirestilen«*, og den var raadende i Smagen til det 19. Aarhundredes Midte. Siden da har ingen enkelt Stil kunnet vinde Eneherredømme i Bygningskunsten, hverken i Frankrig eller andensteds; Bygmestrene har holdt sig til ældre Stilarter, som de har søgt at give Særpræg og udforme efter vore Dages Behov. Dog opstod der i Frankrig under det

andet Kejserdømme en ny Skole af Malere og Billedhuggere, som satte sig til Opgave at skildre det virkelige Liv med den størst mulige Sandhed og Troskab uden at skjule dets hæslige og sørgelige Sider (*»Naturalismen«* eller *»Realismen«*). Den blomstrede særlig efter 1870 og paavirkede da ogsaa stærkt Kunsten i det øvrige Europa. — En lignende Trang til Virkelighedsskildring kom samtidig frem hos en Række franske Digtere; de valgte især *Romanens* Form, og mange af dem skrev med det Formaal at aabne de højere Stænders Øjne for Nøden og Elendigheden i Samfundets Dybder. De berømteste af de franske realistiske Forfattere under den 3. Republik har *Emile Zola* og *Anatole France* været; den sidste har afgjort sluttet sig til Socialdemokratiet. De har som de fleste af deres Fæller tillige været udpræget kirkefjendtlige. — I den sidste Tid er der imidlertid i den franske Digtning og Tænkning brudt en anden Retning frem, som hylder de kristne Livstanker og søger at oprejse Folket ved at forkynde dem paa ny.

211. Italien siden 1870. Saa snart den fransk-tyske Krig var udbrudt, blev den franske Besætning i Rom kaldt hjem; og Italienerne tøvede nu ikke med at fuldende det nationale Enhedsværk. En italiensk Hær besatte Kirkestaten og indtog uden synderlig Modstand Rom, som derpaa ved Folkeafstemning blev forenet med Kongeriget Italien, og Victor Emanuel flyttede sin Residens til »den evige Stad« (1870).

Saaledes mistede Paven sit sidste verdslige Herredømme samtidig med, at han ved Vatikanermødets Forkyndelse af Ufejlbarhedsdogmet (S. 261) naaede den højeste aandelige Magtfuldkommenhed. — For at sikre Pavens fremtidige Stilling saaledes, at han frit kunde udøve sin Myndighed som Romerkirkens Overhoved, vedtog det italienske Parlament den saakaldte *Garantilov*. Ved den gaves der Paven fuld Raadighed (*»Suverænitet«*) over Vatikanet, Peterskirken og deres nærmeste Omgivelser; han skulde desuden have en aarlig Pengesum af den italienske Stat og uhindret Samkvem

med hele Kirken. Pius IX tog imidlertid ikke imod dette Tilbud, men gjorde højtidelig Indsigelse mod den italienske Regerings Adfærd. Denne har dog ladet baade ham og hans Efterfølgere nyde godt af Vatikanets Urørlighed.

Ingen af de senere Paver *(Leo XIII, Pius X* og *Benedikt XV)* har villet gaa paa Forlig med den italienske Stat. Det var endog en Tid lang forbudt de Troende i Italien at deltage i de politiske Valg, og først siden har disse faaet Lov dertil, men kun, naar de vil stemme efter Biskoppernes Anvisning. Der har af den Grund hidtil ikke kunnet danne sig noget katolsk Parti i det romerske Parlament.

Victor Emanuel døde 1878; hans Søn *Umberto* regerede derpaa til 1900, da han blev myrdet af en Revolutionsmand; siden har Sønnen *Victor Emanuel III* været Konge. Regeringen er under alle tre Fyrster blevet ført parlamentarisk, og Magten er efterhaanden gaaet over fra de maadeholdne Partier til de mere radikale; Flertallet i Parlamentet holder endnu fast ved Kongedømmet, men der findes baade et radikalt republikansk og et socialistisk Parti. Længe blev det Regeringens og Lovgivningsmagtens vigtigste Opgave at befæste Italiens Stilling som den sjette Stormagt; dertil krævedes en stærk Hær og Flaade, som det kostede store Summer at skabe. Statens Pengevæsen kom derved i Forfald, og først efter mange Anstrengelser er der i den sidste Tid blevet Ligevægt mellem dens Indtægter og Udgifter.

Indadtil har de daarlige Finanser i lang Tid hindret, at der blev gennemført saadanne Reformer, som koster Penge. Der er vel oprettet offentlige Folkeskoler med Undervisningstvang, men Folkeoplysningen er endnu ikke blevet synderlig højnet derved, og der er kun gjort saare lidet for at raade Bod paa de ulykkelige Landboforhold, som raader særlig i Syditalien, hvor Jorden er paa store Godsejeres Hænder, medens den dyrkes i smaa Lodder af Forpagtere paa meget uheldige Vilkaar. I Norditalien, hvor Forholdene paa Landet er bedre, fordi der her findes en Mængde Selvejerbønder, er til Gengæld de store Byer Hjemsted for en talrig

og urolig Fabrikarbejderstand, der ofte har forsøgt Oprør, naar den truedes af Nød eller ikke kunde sætte sine Krav til Arbejdsgiverne igennem.

Udadtil har den unge Stormagt især søgt at vinde det Middelhavsherredømme tilbage, som Rom besad i Oldtiden. I nogen Tid var Erhvervelsen af Tunis Italiens nærmeste Maal, og da Frankrig her kom det i Forkøbet, gav dette Anledning til, at Landet indgik Triplealliancen med Tyskland og Østerrig-Ungarn (1882). Der var dog ved dette Forbund det unaturlige, at Italien derved afskar sig selv fra at rejse Krav paa de Landsdele med italiensk Befolkning, der endnu hører til Østerrig *(Sydtirol, Triest* og *Dalmatien, »Italia irredenta«* ɔ: det ikke-befriede Italien), og som mange Italienere stadig haaber engang at vinde. Det viste sig derfor ogsaa, da Alliancen ved Verdenskrigens Udbrud 1914 blev sat paa sin egentlige Prøve, at den ikke kunde holde. — Da de andre Stormagter begyndte at dele Afrika imellem sig, søgte ogsaa Italienerne at faa deres Del af Byttet; de satte sig fast paa Kysten af Abessinien og vilde tiltvinge sig Protektoratet over dette Rige, men led et grundigt Nederlag og maatte nøjes med at beholde en værdiløs Kyststrækning ved det Røde Hav. Sin første Magtudvidelse efter 1870 fik Italien ved Erobringen af den tyrkiske Vasalstat *Tripolis* i Nordafrika efter en kort Krig med dets Overherre af Navn: Sultanen i Konstantinopel (1911).

212. Spanien og Portugal siden 1870. Efter at Prinsen af Hohenzollern havde afslaaet den spanske Krone, fik Spanierne endelig den italienske Prins *Amadeo,* Victor Emanuels Søn, til at tage imod den, men efter et Aars Regering var han blevet træt af at styre det urolige Folk og trak sig tilbage igen. Spanien blev nu erklæret for en Republik (1873), men heller ikke denne Regeringsform fik Varighed. Karlisterne i de nordlige Egne (S. 208) rejste en ny Opstand, som den republikanske Regering ikke kunde dæmpe. Hæren besluttede da at kalde det bourbonske Kongehus tilbage som den eneste Vej til at komme ud af det almindelige

Uføre og satte igennem, at den fordrevne Dronning Isabellas Søn *Alfons XII* blev udraabt til Konge (1875). Det lykkedes nu at faa Ende paa Karlistoprøret, og der indtraadte i det hele roligere Forhold i det haardt hjemsøgte Land. Den fri Forfatning blev opretholdt, og Styrelsen blev parlamentarisk, men Partierne har i al den følgende Tid bekæmpet hverandre stærkt, og Ministerierne har skiftet ofte. Af Mangel paa Penge i Statskassen er der kun indført faa Reformer af Betydning; Romerkirken har bevaret sin Indflydelse paa Folkets store Flertal, og den almindelige Oplysning har kun gjort ringe Fremskridt. Siden Alfons XIIs tidige Død 1885 regerer hans Søn *Alfons XIII*.

Den slette Styrelse i Spanien gik særlig ud over de faa Kolonier, Landet endnu havde tilbage. Blandt disse var Cuba og Filippinerne de vigtigste, men i Befolkningen her var der en voksende Misfornøjelse med det spanske Herredømme, som til sidst førte til Oprør begge Steder. Amerikas Forenede Stater blandede sig ind i Striden under Paaskud af at ville beskytte deres egne Borgeres Interesser paa Cuba, og efter en kort Krig (1898) maatte Spanien til Unionen afstaa baade Cuba, Portorico og Filippinerne. De to sidste Lande blev nu Unionens Kolonier, Cuba blev en Republik, men under Protektorat af Regeringen i Washington. — Spanien solgte derefter Carolinerne til det tyske Rige, og dermed var dets gamle, mægtige Kolonirige saa godt som forsvundet.

De Forenede Stater vandt i Portorico et Støttepunkt for deres Flaade i de vestindiske Farvande. De prøvede allerede dengang paa at vinde Raadigheden over den Kanal gennem *Panamatangen*, som et privat Selskab havde begyndt at grave. Efter at Selskabet havde maattet opgive Foretagendet, har Regeringen i Washington selv fuldendt Kanalen (1914) og skaffet sig Herredømmet over den Landstrækning, hvorigennem den gaar.

I *Portugal* har en daarlig Statshusholdning og et fordærvet Partistyre i den nyeste Tid fremkaldt fuldstændig

Opløsning; Huset Braganza er blevet fordrevet 1910, men den Republik, som saa blev oprettet, har ikke bragt nogen Bedring i Forholdene.

XX. England. 1870—1914.

213. Konservative og Liberale efter den anden Valgreform. Udvidelsen af Valgretten 1868 gjorde det nødvendigt for begge de store engelske politiske Partier at gøre mere end hidtil for at vinde de lavere Folkeklasser for sig. De gamle Partinavne: Torier og Whigger, afløstes af ny: *Konservative* og *Liberale*. Begge Partier satte Reformer paa deres Programmer, men der vedblev at være den Forskel mellem dem, at de Konservative vilde bevare *Overhusets* Stilling i Forfatningen, medens de Liberale vilde trænge det endnu mere tilbage; at de første vilde opretholde *Statskirkens* Rettigheder, hvorimod de sidste varetog *Nonkonformisternes* Sag, og endelig lagde de Konservative større Vægt end de Liberale paa at hævde Englands *Indflydelse udadtil* og forene Kolonierne saa nøje som muligt med Riget.

214. Gladstones første Ministerium sad fra 1868 til 1874. Det gennemførte foruden Loven om den irske Statskirkes Ophævelse (S. 253) en ny Ordning af den engelske Folkeskole. Almueundervisningen var hidtil væsentlig foregaaet i Kirkeskoler, som de forskellige Menigheder havde oprettet og Staten ydede Tilskud til. Nu fik England for første Gang offentlige Folkeskoler, som Kommunerne skulde opretholde. Endvidere skete nu det første Skridt til at forbedre de usle irske Landboforhold. De fleste Bøndergaarde paa Irland var bortfæstet af de Godsejere, de tilhørte, saaledes at Fæsterne kunde opsiges til Fraflytning med kort Frist. Og naar en Fæster maatte forlade sin Gaard, havde han ingen Sikkerhed for at faa Vederlag for de Forbedringer, han havde indført i dens Drift. Gladstone gennemførte imidlertid nu en Lov, hvorefter de irske Fæstere skulde have

Vederlag for saadanne Forbedringer, hvis de uden egen Skyld fik deres Fæste opsagt.

I Forholdet til Udlandet viste Gladstone en udpræget Fredskærlighed; han saa det som sin Pligt at anvende ethvert hæderligt Middel for at undgaa Krig. Under den nordamerikanske Borgerkrig havde Sydstaterne udrustet Kapere, som tilføjede Nordstaternes Søhandel stor Skade. En af disse Kapere, »*Alabama*«, havde under Krigen haft Tilhold i engelsk Havn, og derfor krævede Regeringen i Washington senere en Skadeserstatning af England. Gladstone gik ind paa at lade Sagen afgøre af en international Voldgiftsret; dennes Kendelse gik England imod, saaledes at dette Land maatte betale en betydelig Bøde. Det var første Gang, et vigtigt Stridsspørgsmaal af denne Art var blevet ordnet ved en Retskendelse, og Gladstone høstede fra mange Sider Anerkendelse for det Eksempel, han herved havde givet; men en stor Del af det engelske Folk fandt, han havde ofret Rigets Ære i denne Sag, og dens Udfald medvirkede til, at de Liberale ved de næste Valg mistede Flertallet i Underhuset, saa at Gladstone maatte træde tilbage.

215. Lord Beaconsfields Ministerium. 1874—1880. Den konservative Fører *Disraeli* dannede det ny Ministerium. Han blev ophøjet i Overhuset med Titelen *Lord Beaconsfield*. Han søgte at gøre de Konservatives Politik folkelig ved paa iøjnefaldende Maade at lade England blande sig i den øvrige Verdens Anliggender.

1869 var *Suezkanalen* blevet aabnet; den var bygget af Franskmanden *Lesseps* og Pengene til Arbejdet tilvejebragt af et Aktieselskab; men Halvdelen af Aktierne havde *Khediven* (Arvefyrsten) af Ægypten faaet for at give sin Tiladelse til Foretagendet. Da det hurtig viste sig, hvilken Betydning Kanalen fik for Englands Forbindelse med Indien, købte Beaconsfield Khedivens Aktier, hvorved den britiske Regering vandt den afgørende Indflydelse paa Kanalens Forvaltning.

Da Rusland 1877 angreb Tyrkiet for at befri de kristne Folk under Sultanens Herredømme, lod Beaconsfield England optræde som Tyrkernes Beskytter. Ved Trusel om Krig satte han igennem, at de Fredsbetingelser, Rusland havde aftvunget Sultanen, blev forelagt for en europæisk Kongres i Berlin (1878), og ved den endelige Fred maatte Rusland begrænse sine oprindelige Krav. Ved samme Lejlighed sluttede Beaconsfield en særlig Overenskomst med Sultanen, hvorved *Cypern* blev stillet under engelsk Forvaltning. Herredømmet over denne Ø gjorde det lettere for England at vaage over, at ingen anden Magt satte sig i Besiddelse af Suezkanalen.

Da Russerne i de samme Aar havde udvidet deres Herredømme i Centralasien henimod *Afghanistans* Nordgrænse, begyndte man i England at frygte et russisk Angreb paa Indien; thi gennem dette Land gik den gamle Hærvej, som var fulgt af alle tidligere Erobrere, der nordfra var trængt ned i Induslandet *(Kabuldalen)*. Beaconsfield krævede derfor, at Fyrsten *(Emiren)* i Afghanistan skulde stille sig under engelsk Protektorat, og efter en langvarig Krig maatte Emiren finde sig deri.

Disse Resultater af Beaconsfields ydre Politik tilfredsstillede vel en Tid det engelske Folks Flertal, men den havde kostet mange Penge, og hans Ministerium gennemførte ingen indre Reformer af Betydning. Til Dels af disse Grunde led han et Nederlag ved de næste Underhusvalg og maatte da vige for Gladstone.

216. Gladstones andet Ministerium (1880—1885) gennemførte *den tredje Valgretsreform* (1884). Ved denne udvidedes Valgretten til Underhuset saaledes, at der blev næsten dobbelt saa mange Vælgere som før; dog bevaredes der en vis Census, som medfører, at kun 17 af 100 Englændere har politisk Stemmeret, medens i Frankrig, hvor Valgretsalderen er den samme som i England (21 Aar), 27 af 100 er Vælgere. — Den vigtigste Følge af Reformen blev foreløbig, at det irske Parti ved det næste Valg fik mange flere Pladser i Underhuset end før; i Tidens Løb medførte den

tillige, at der i Parlamentet dannede sig et selvstændigt *Arbejderparti.*

Paa Irland var Uroen vokset stærkt i disse Aar; Irlænderne havde grebet til Mord og andre Voldshandlinger mod deres engelske Herrer, og Fæsterne nægtede i stort Tal at betale deres Afgifter. Gladstone ansaa det for nødvendigt at anvende Strenghed mod Voldsmændene og Urostifterne, og der blev vedtaget en Tvangslov, som stillede Øen under et skarpt Politistyre. Men tillige gjorde han et stort Skridt til at forsone Irerne; ved en ny *Landbolov* blev det bestemt, at Bønderne, naar de krævede det, skulde have deres Fæste paa 15 Aar, og Statsmyndighederne skulde saa fastsætte, hvor stor Afgiften skulde være i dette Tidsrum. Denne Lov fik i Længden store og gavnlige Virkninger, men kunde i Øjeblikket ikke dæmpe det voldsomme Røre paa Øen.

I Ægypten kom det 1882 til en Militæropstand, som havde til Maal at fordrive alle de fremmede, der især siden Suezkanalens Aabning havde bosat sig der, men som efter Ægypternes Mening udsugede Landet og Folket. Da en Del britiske Undersaatter ved Oprøret havde mistet Liv og Ejendom, besluttede Gladstone at skaffe England Oprejsning. Alexandria blev bombarderet af en engelsk Flaade og en Hær landsat, som i kort Tid nedslog al Modstand. Derefter paanødte den britiske Regering Khediven en Traktat, hvorved Ægypten kom under dens Protektorat. En engelsk Minister i Kairo fører Tilsyn med hele Landets Styrelse; en engelsk Hærstyrke holder det besat, og den ægyptiske Hær staar under britiske Officerers Befaling.

Dengang stod en stor Del af *Nubien* og det østlige *Sudan* under ægyptisk Herredømme. I 70'erne havde den ædle engelske General *Gordon* i Khedivens Tjeneste med stor Dygtighed styret disse Lande som Guvernør i Khartum og havde især med Held bekæmpet Slavehandelen her. Men samtidig med Omvæltningen i Ægypten var der heroppe udbrudt et Oprør, som ledede af en muhammedansk Profet, »*Mahdien*«. Gladstone lod nu Gordon paa ny drage til Khartum for at forsvare denne By; men den blev indesluttet af Mahdien, og da Gordon bad om Forstærkning, tøvede den engelske Regering saa længe med at sende den, at Khartum var faldet og Gordon dræbt, inden den naaede sit Maal (1885). Denne Ulykke kastede en stærk Skygge over Gladstones Styrelse og gjorde sit til, at han samme Aar maatte vige sit Sæde, idet han ved en Afstemning i Underhuset havde faaet et Flertal imod sig. — Siden har Englænderne atter underlagt sig Landene ved den øvre Nil og omkring de store Nilsøer.

217. Den første Kamp om Homerule. 1886—1894. Efter det Underhusvalg, der fandt Sted 1885, var Stillingen i Huset saaledes, at de Liberale havde lige saa mange Stemmer som de Konservative og Irerne tilsammen. Det tilkom derfor Gladstone at danne et nyt Ministerium (hans *tredje*), men han indsaa, at han under disse Forhold ikke kunde undvære det irske Partis Støtte, og han besluttede da at opfylde dets Krav om Hjemmestyre *(Homerule)* for Irland. Gladstone havde hidtil altid modsat sig dette Krav, og da han nu stillede Forslag om, at der skulde oprettes et irsk Parlament i Dublin, som skulde lovgive i Øens særlige Anliggender, sigtede hans Modstandere ham for, at han kun havde fremsat Forslaget for at vinde Irerne, saaledes at han ved deres Hjælp selv kunde beholde Magten. En Del af de Liberale stemte sammen med de Konservative mod Forslaget, som derfor faldt allerede i Underhuset, og Gladstone traadte da paa ny tilbage fra Regeringen 1886. De Liberale, som her havde skilt sig fra ham, dannede herefter et nyt Parti, *Unionisterne,* der især ledede af den fremragende Agitator *Chamberlain.*

I de seks næste Aar sad der et konservativt Ministerium med den støtte og sindige *Lord Salisbury* som Chef; dets Hovedopgave var at bevare Unionen mellem Storbritannien og Irland og at genoprette den lovlige Orden paa den urolige Ø. Alle de Tvangsmidler, som anvendtes, frugtede imidlertid kun lidet, men Regeringen opnaaede dog, at Pave Leo XIII forbød de katolske Præster paa Øen at støtte den revolutio-

nære Bevægelse, som de hidtil havde gjort. Ved Valgene 1892 havde Gladstones Tilhængere atter saa megen Fremgang, at de sammen med Irerne fik et ringe Flertal i Underhuset, og den gamle Statsmand dannede nu sit 4. Ministerium, der forelagde et nyt Homeruleforslag. Dette blev denne Gang vedtaget af Underhuset, men forkastet af Overhuset, og Stemningen mod det i Storbritannien ytrede sig med en saadan Styrke, at Gladstone ikke turde optage en Kamp med Lorderne om denne Sag. Han gik da ud af Ministeriet og optraadte ikke mere i det offentlige Liv.

218. Det konservative Styre i England 1895—1905. De Konservative kom nu igen til Magten og beholdt den i 10 Aar; Salisbury var Førsteminister i de første 7 Aar; Ministeriets betydeligste Mand var Chamberlain. De gamle Konservative og Unionisterne smeltede i dette Tidsrum sammen til eet Parti, der beholdt Navn efter disse sidste. Men ved Siden ad Unionister, Liberale og Irere dannede der sig nu tillige i Underhuset et *Arbejderparti,* der mere og mere har optaget det socialistiske Program.

Under det konservative Styre bedredes Forholdene paa Irland i høj Grad, især efter at Staten havde begyndt at anvende meget store Summer til at opkøbe irske Godser og udstykke dem til Fæsterne paa billige Vilkaar. Hvor dette er sket, er Velstanden blandt Bønderne gaaet stærkt frem, og det irske Landbrug har ogsaa ved forbedrede Driftsmaader kunnet give større Udbytte end før. Men Irerne i Parlamentet fastholdt med uformindsket Styrke deres Krav om Homerule.

Chamberlain rejste i disse Aar en kraftig Bevægelse i sit Fædreland for de Tanker, der har faaet Navn af den britiske *Imperialisme.* Han satte sig til Maal at skabe en nøje Sammenslutning mellem alle det britiske Riges Dele, især derved, at Moderlandet og Kolonierne kommer til at danne en økonomisk Enhed. Moderlandet skal derved vinde et sikkert Marked for sin Industri i Kolonierne, og disse skal til Gengæld have Fortrinsret til at indføre deres Landbrugsfrembringelser i England. En saadan Ordning vil imidlertid føre England bort fra Frihandelen, thi der maa da i dette Land lægges Told paa Levnedsmidler, som kommer fra andre Lande end de britiske Kolonier.

Mange Englændere, især i de Konservatives Lejr, har sluttet sig til disse Tanker, især efter at man har begyndt at føle Trykket af Tysklands og Nordamerikas Medbejlerskab paa Verdensmarkedet. Men intet af Partierne har dog helt villet vedkende sig Opgivelsen af Frihandelens Grundsætninger, fordi enhver Fordyrelse af Levnedsmidlerne vil drive Smaafolks Stemmer bort fra det Parti, der gennemfører den.

219. Boererkrigen 1899—1902. Chamberlains Politik gik endvidere ud paa at styrke Englands Magt i fremmede Verdensdele. I *Sydafrika* var der i Tidens Løb opstaaet et spændt Forhold mellem Englænderne og de hollandske Boerer, der var udvandret fra Kaplandet og havde dannet Fristaterne *Transvaal* og *Oranje;* thi disse to Stater dannede en Hindring for de Planer om en Udvidelse af det britiske Herredømme længere nordpaa, som Kaplandets Førsteminister, den dygtige og vidtskuende *Cecil Rhodes,* i mange Aar ivrigt arbejdede paa at virkeliggøre. Han stiftede et *sydafrikansk Selskab,* som af *Betchuanernes* Land dannede Kolonien *Rhodesia;* hans endelige Maal var, at man skulde kunne køre med Jernvej gennem britisk Omraade fra Kap til Kairo. — Efter at der i Transvaal var fundet rige Guldlejer, strømmede en Mængde Europæere til dette Land. Da Boererne ikke vilde give disse Indvandrere statsborgerlige Rettigheder, kom det til Uroligheder i Landet, og efter Chamberlains Tilskyndelse tog den engelske Regering her Parti for de fremmede. Dette førte til en treaarig Krig mellem England og de to Boererstater, som først bukkede under efter den mest heltemodige Modstand. Transvaal og Oranjestaten blev derefter engelske Kolonier, men de fik meget snart fuldt Selvstyre, ligesom Kaplandet forinden havde. I hele Sydafrika er der indført lige Ret for Hollændere og Englændere, og de ældre og ny engel-

ske Kolonier her har indgaaet en Union med Fællesstyre (Ministerium og Parlament) for de fælles Sager. Boererne synes allerede nu næsten helt at have udsonet sig med det engelske Herredømme.

Ogsaa de andre britiske Kolonier med engelsk Befolkning har i Tidens Løb faaet det samme Selvstyre; og baade de nordamerikanske (Kanada o. s. v.) og de australske har i vore Dage indgaaet lignende *Unioner* som de sydafrikanske.

220. Det liberale Styre i England 1905—1914. Under Boererkrigen var Dronning Victoria død i høj Alder. Hendes Søn, den kloge Verdensmand *Edvard VII*, regerede 1901—1910. Han udfoldede i sin Kongetid en stor Virksomhed for at skabe den politiske Forstaaelse mellem England, Frankrig og Rusland, der skulde sikre England i Tilfælde af en krigersk Opgørelse med Tyskland (S. 274). Efter ham fulgte igen hans Søn *George V*. Den Splid, Chamberlains Agitation for en Told paa Levnedsmidler havde fremkaldt mellem Unionisterne indbyrdes, medvirkede til, at disse i 1905 maatte afgive Magten til de Liberale, hvis Styre derefter har varet indtil nu. Den nuværende Chef for den liberale Regering er Gladstones gamle Ven *Asquith;* af de andre Ministre er *Lloyd George* den mest fremtrædende og tillige den mest radikale. Den har dog kun Flertal i Underhuset, naar den støttes af Irerne og Arbejderpartiet, og den har derfor været nødt til at gøre begge disse Partier vigtige Indrømmelser. Saaledes har Ministeriet Asquith paa ny foreslaaet Oprettelsen af et irsk Parlament. For at bryde Lordernes Modstand mod dette Forslag har det faaet gennemført en Lov, hvorved Overhuset kun i to Aar ved sit Veto kan standse Underhusets Beslutninger. Lorderne lod denne Lov passere for at undgaa, at Ministeriet ved Masseudnævnelse af ny Peers tilintetgjorde det konservative Flertal i Overhuset. 1914 blev derpaa Loven om Genoprettelsen af det irske Parlament endelig vedtaget. Det skal have baade et Overhus og et Underhus og lovgive i Irlands særlige Anliggender; dog maa det ikke ændre Øens kirkelige Forhold, og al Lovgivning

om Krig og Fred, Hær og Flaade, samt Forholdet til Udlandet skal fremdeles tilhøre Rigsparlamentet i London, hvor Irlænderne i øvrigt beholder deres Udsendinge. Og Rigsparlamentet kan ophæve eller ændre enhver af Parlamentet i Dublin vedtagen Lov. Ved disse Bestemmelser har man villet sikre det protestantiske Mindretal paa Øen mod at blive forurettet af det katolske Flertal. Men Protestanterne i Grevskabet *Ulster,* der nedstammer fra engelske og skotske Indvandrere, har alligevel ikke givet sig tilfreds med den ny Ordning og har i Aarevis forberedt sig til væbnet Modstand mod den. For at undgaa Borgerkrig har Ministeriet da tilbudt »Ulstermændene« et Forlig, hvorefter deres Del af Øen foreløbig undtages fra Homeruleloven. Men Forhandlingerne om et saadant Forlig blev afbrudt ved Verdenskrigen, og Lovens Ikrafttræden blev udsat indtil videre.

221. Engelsk Aandsliv i nyere Tid. De engelske Tænkere, hvis Skrifter stærkest har paavirket deres Folks Aandsliv i den sidste Menneskealder, er foruden Carlyle (S. 212) *Stuart Mill, Charles Darwin, Herbert Spencer* og *John Ruskin.* Mill virkede især for større Retfærdighed i det politiske Liv; han kæmpede saaledes ivrigt for Indførelse af Forholdstalsvalgmaaden som det bedste Middel til at sikre Mindretallene en passende Repræsentation i Parlamentet, og han var den første betydelige Talsmand i sit Fædreland for Kvinders Valgret. Darwin fremstillede i sit store Værk om *Arternes Oprindelse* , der udkom 1859, den moderne Udviklingslære og søgte ved dens Hjælp at paavise en Sammenhæng i alt organisk Liv. Spencer anvendte Darwins Lære til særlig at forklare Samfundslivets og de sædelige Loves Udvikling. Ruskin arbejdede i et langt Liv utrætteligt for at vække Skønhedssansen i Folket. Han mente, at naar denne Sans blev hvert Menneskes personlige Eje, vilde ogsaa Samfundslivet forædles derigennem: Almenfølelse, Sædelighed og religiøs Tro vilde træde i Steden for Egenkærlighed, Madstræb og Mammondyrkelse. Ved hans Paavirkning opstod der en ny engelsk Malerskole, *Prærafaeliterne,* som fandt den høje-

ste kunstneriske Sandhed og Inderlighed hos Rafaels Forgængere i den italienske Malerkunst.

XXI. De mindre mellemeuropæiske Stater i nyere Tid.

222. **Nederlandene.** Under Paavirkning af Februarrevolutionen indførtes der 1848 en mere liberal Forfatning, hvorefter der blev direkte Valg til Andetkammeret, dog med temmelig høj Valgretscensus, medens Førstekammerets Medlemmer valgtes af Provinsraadene. Partikampene har siden da drejet sig dels om en Udvidelse af Valgretten, dels om Kirke- og Skoleforhold, endelig om Arbejderstandens Krav. Der er i Landet et konservativt Parti, delt i to Fløje: en *kalvinistisk* og en *katolsk*, som begge har villet bevare Religionsundervisningen i Skolen og har modsat sig Udvidelse af Valgretten; endvidere findes et *liberalt* Parti, som har krævet Valgretscensus nedsat og villet fjerne Religionen som Fag i den offentlige Skole, og endelig er der i nyere Tid opstaaet et *socialdemokratisk* Parti. De Konservative og de Liberale har skiftevis haft Magten; Valgretscensus er nedsat, men ikke helt ophævet, og Folkeskolen er blevet *konfessionsløs*, ɔ: Børnene undervises i »de kristelige Dyder«, men ikke efter nogen enkelt Kirkes Trosbekendelse. Landet har bevaret og forøget sin betydelige Handel og Skibsfart, det har ogsaa beholdt sine før saa rige indiske Øer, men har til Tider haft svært ved at styre den indfødte Befolkning paa disse. — Den sidste Konge af det berømte oraniske Hus, *Vilhelm III*, døde 1890. Hans eneste Datter *Vilhelmine* arvede nu Kronen, mens Slægtens andet Arveland, *Luxemburg*, gik over til den beslægtede Familie *Nassau*, som 1866 var blevet fordrevet fra sit tyske Stammeland.

223. **Belgien.** Leopold I af Belgien regerede til sin Død 1865; han regnedes for en af de klogeste Fyrster i sin Samtid og øvede ved sin personlige Anseelse ikke ringe Indflydelse ogsaa i Europas almindelige Politik. Hans Søn og

Efterfølger var *Leopold II* († 1909); nu regerer dennes Brodersøn, *Albert I*. Der har fra den belgiske Selvstændigheds første Tid i Landet været et *konservativt* eller »*klerikalt*« Parti, som har Støtte i den Del af Folket, der beherskes af Romerkirken, og et *liberalt* Parti, som har kæmpet for Liberalismens almindelige Grundsætninger, og hvis Tilhængere især findes i den oplyste Borgerstand. Hertil er i vore Dage endnu kommet et stærkt *socialdemokratisk* Parti, for hvilket der har været en særlig god Jordbund i den talrige Arbejderstand, som lever i Landets Bjergværks- og Fabriksegne og længe har haft usle Kaar. De politiske Kampe i vore Dage har som i Nabolandet dels drejet sig om Kirkens Forhold til Staten, dels om Valgrettens Udvidelse til Arbejderne, der i Begyndelsen ingen politiske Rettigheder havde. En Tid var der ogsaa Strid mellem Landets *flamske* og *vallonske* Befolkning; den første var talrigere end den sidste, men alligevel var fransk Sprog blevet eneraadende i hele Statens offentlige Liv. Med det katolske Partis Hjælp fik Flamlænderne imidlertid deres eget Sprog nogenlunde ligestillet med det franske, og derefter har Modsætningen imellem de to Folkefærd ikke gjort sig synderlig gældende. Katolikkerne har sat igennem, at det er overladt Kommunerne selv at bestemme, om Religionsundervisning skal finde Sted i deres Folkeskoler. Derimod har de Liberale og Socialdemokraterne opnaaet, at der nu er almindelig Valgret til Deputeretkammeret, dog saaledes, at der er indført Flerstemmeret, ɔ: de mere dannede og velhavende Vælgere afgiver 2—3 Stemmer hver.

Efter at Amerikaneren *Stanley* havde gennemrejst Kongoegnene i Vestafrika, stiftede han et stort *afrikansk Selskab* med det Formaal at kolonisere disse Egne. Stormagterne anerkendte Selskabets Suverænitet over »*den uafhængige Kongostat*« (1885), og Leopold II blev af Selskabet valgt til dens Suveræn. Den ny Stat gav imidlertid saa stort Underskud, at Selskabet til sidst stod paa Opløsningens

Rand. Da overtog Belgien Kongostaten, som saaledes nu er belgisk Koloni.

224. **Svejts** fik i 1848 den Forfatning, Landet siden i det væsentlige har beholdt. Det Parti, der vilde styrke Statsenheden, sejrede ved denne Lejlighed over det, som ønskede at opretholde den Selvstændighed, Kantonerne siden 1815 havde haft. Forbundets fælles Anliggender styres af en *Forbundsforsamling* i 2 Afdelinger: *Nationalraadet,* der vælges efter Folketal, og *Stænderraadet,* som har 2 Medlemmer for hvert Kanton. Forbundsforsamlingen vælger atter et *Forbundsraad* og en *Præsident,* der tilsammen har den udøvende Magt. Under denne Forfatning er flere og flere af de offentlige Anliggender blevet draget fra Kantonernes Myndighed og lagt under Forbundsforsamlingens. Lovgivningen er gaaet mere og mere i demokratisk Retning, men Udviklingen har i det hele været rolig, og skønt der ved Industriens Blomstring er opstaaet en talrig Arbejderstand, er det socialdemokratiske Parti i Landet dog endnu kun lidet mægtigt.

XXII. Rusland indtil 1904. Balkanlandene indtil 1913.

225. **Alexander IIs indre Styrelse i Rusland.** Efter Krimkrigens Slutning begyndte den russiske Regering et stort Arbejde paa at udvikle Rigets Hjælpekilder. Den gavnligste af Alexander IIs Reformer var *Ophævelsen af Livegenskabet,* som blev paabudt 1861. De hidtil livegne Bønder fik nu personlig Frihed og Ejendomsret til en Del af den Jord, de før havde dyrket for Godsejerne, og som Staten laante dem Penge til at købe. Resten af den tidligere Bondejord fik Godsejerne fri Raadighed over. Denne Reform kom efterhaanden 23 Millioner Bønder til gode. — Kejser Alexander var tilbøjelig til Mildhed i Statens Styrelse; han gav Pressen større Frihed og omordnede Retsplejen efter vesteuropæisk Forbillede: Domstolene blev uafhængige af Forvaltningen, og der indførtes Nævningeretter. Der oprettedes ogsaa kommunale Raad *(Semstvoer)* for Provinserne. Polakkerne havde ved deres Opstand 1863 (S. 241) forspildt Udsigten til en blidere Behandling, men i Finland gav Kejseren *Landdagen* udvidede Rettigheder. Der var imidlertid i Riget et stærkt *gammelrussisk* Parti, som mente, at det russiske Folk kun kunde blive, hvad Gud havde bestemt det til at være, naar det udviklede sig paa sin egen Grund uden Paavirkning af Vesteuropas Tanker og Indretninger. Dette Parti var ivrig Modstander af de fleste Reformer og søgte af al Magt at kue enhver fremmed Tankegang, der begyndte at røre sig i Folket. En Mængde unge Russere, som ikke kunde finde sig i det aandelige Tyranni, der raadede i Hjemmet, drog da til tyske, franske og svejtsiske Læreanstalter. Her tilegnede de sig socialistiske Tanker, og naar de vendte hjem til Fædrelandet, var det med det Maal at udbrede disse Tanker i deres eget Folk. De drømte om en ny Samfundstilstand, hvor Statens og Kirkens Magt var brudt og hvert enkelt Menneske kunde føre sit Liv i fuld Frihed *(»Anarkisme«).* De fik Navnet *»Nihilister«* og ordnede sig i hemmelige Foreninger; da disse blev haardt forfulgt af Regeringen, som forviste Deltagerne i Massevis til Sibirien, søgte de at hævne sig ved en Række Mordforsøg paa Ministre og Politimænd, og denne Kamp mellem Nihilisterne og Regeringen blev i Aarenes Løb stadig uhyggeligere. — Ogsaa i det øvrige Europa fik anarkistiske Tanker i det samme Tidsrum stor Udbredelse; mange af de Mord paa Fyrster og Statsmænd, som i den sidste Menneskealder har fundet Sted, er udøvet af Anarkisterne.

226. **Den russisk-tyrkiske Krig 1877—1878.** Det varede ikke længe efter Krimkrigen, inden der blev ny Uro blandt de kristne Folk paa Balkanhalvøen. Kong Otto af Grækenland havde ikke forstaaet at vinde sit Folks Tillid. Han blev jaget bort 1862, og efter Stormagternes Forslag valgte Grækerne i hans Sted en dansk Prins til Konge *(Georg I).* Han krævede som Betingelse for at tage imod

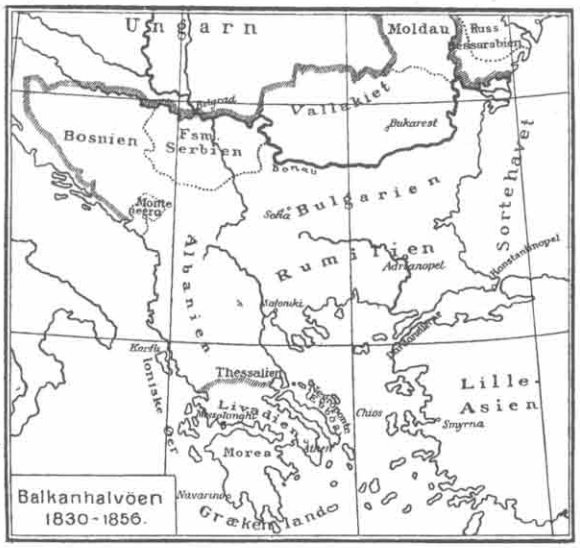

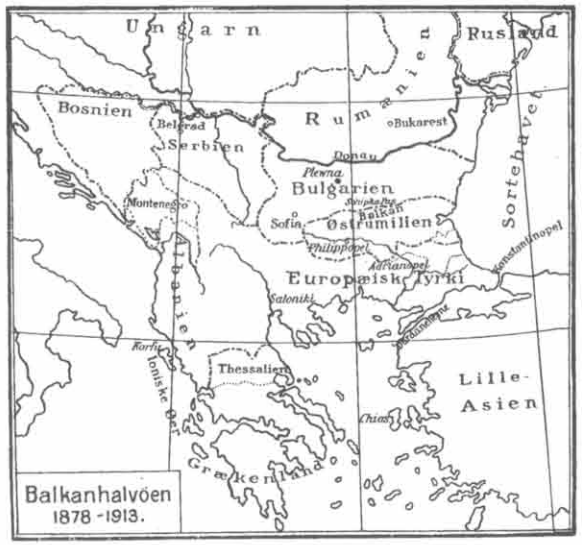

Valget, at de *ioniske Øer* skulde forenes med Grækenland. Dette skete med Englands Samtykke efter en Folkeafstemning paa Øerne. — Trods Bestemmelsen i Parisertraktaten forenede Moldau og Vallakiet sig i 1866 til een Stat, *Rumænien,* der valgte Prins *Karl af Hohenzollern* til Fyrste; Østerrig, som hidtil havde hindret en saadan Forening, var da paa Grund af Krigen med Preussen og Italien ude af Stand til at skride ind. 1870, under den fransk-tyske Krig, sagde den russiske Regering sig løs fra Forpligtelsen med Hensyn til Sortehavets Neutralitet (S. 236); naar de andre Magter tillod, at Parisertraktaten blev krænket, vilde Rusland heller ikke overholde den i det Punkt, hvoraf det selv havde Ulempe. Der byggedes saa i den følgende Tid en ny russisk Sortehavsflaade.

Tyrkiske Mishandlinger fremkaldte 1875 en Rejsning af *Bulgarere* og *Bosniaker;* den blev dæmpet med største Grusomhed af Tyrkerne, og *Serberne* og *Montenegrinerne,* der havde grebet til Vaaben for deres Stammefrænders Sag, blev ligeledes overvundet af dem. Disse Begivenheder vakte et stærkt Røre i det russiske Folk, og Zaren ansaa da Tiden for kommet til at genoptage sin Faders Planer mod Tyrkiet. Han erklærede Sultanen Krig (1877), og baade *Rumænien, Serbien* og *Montenegro* stillede sig ved hans Side. Russerne gik uden Modstand over Donau og overskred ligeledes Balkan, men maatte da standse deres Fremrykning, fordi en tyrkisk Hær under den tapre *Osman Pasha* vestfra var rykket frem i deres højre Flanke. Osman blev vel indesluttet i den lille By *Plevna* i det vestlige Bulgarien, men hans Forsvar her var saa haardnakket, at Russerne først efter omtrent et halvt Aars Kampe kunde tvinge ham til Overgivelse. Derefter syntes imidlertid ogsaa Vejen til Konstantinopel at staa Russerne aaben, og de var til sidst kun faa Dagsmarcher fra denne By. Da skred England under Beaconsfields Ledelse ind (S. 281) for at redde Tyrkiet, og en engelsk Flaade viste sig i Marmarahavet. Rusland vilde ikke fremkalde en almindelig europæisk Krig og sluttede nu en foreløbig Fred

med Sultanen. Paa Englands og Østerrigs Forlangende blev Traktaten dog forelagt en Kongres af alle Stormagter i *Berlin*. Under Bismarcks Forsæde enedes Kongressen til sidst om en ny Ordning af Balkanhalvøens Forhold *(Berlinertraktaten 1878)*.

1) *Rumænien, Serbien* og *Montenegro* blev uafhængige Stater, der hver fik en mindre Landudvidelse paa Tyrkiets Bekostning.

2) *Bulgarien nord for Balkan* blev en tyrkisk Vasalstat; efter Stormagternes Beslutning fik det den tyske Prins *Alexander af Battenberg* til Fyrste.

3) *Østrumilien* (en Del af Thrakien) fik Selvstyre med en kristen Guvernør, egen Stænderforsamling og Folkevæbning.

4) *Rusland* fik tilbage det Land nord for Donaus Munding, det havde afstaaet 1856, og et større Stykke af Armenien.

5) *Østerrig* fik som Modvægt mod den forøgede Indflydelse, det kunde ventes, at Rusland herefter vilde faa paa Balkanhalvøen, Ret til at besætte *Bosnien* og styre det, men i Sultanens Navn.

6) *Grækenland* skulde have *Thessalien*.

Det er forhen nævnt, at *Cypern* samtidig ved særlig Overenskomst af Sultanen blev overladt England (S. 281).

227. Alexander III og Nikolaj II i Rusland. Krigen med Tyrkiet havde ikke skaffet Rusland de Fordele, Folket havde ventet; og det havde vist sig ved dens Forløb, at Hærvæsenet havde været i stor Uorden, og at alle de Forsøg, der var gjort paa at udrydde Bestikkeligheden i den russiske Embedsstand, ikke havde ført til Maalet. Gæringen i Zarriget fik derved fornyet Styrke, og Alexander II maatte til sidst give en enkelt Mand General *Loris Melikov* diktatorisk Magt til at genoprette Ordenen i Staten. Melikov ansaa det for nødvendigt at stille Folket tilfreds ved en ny Forfatning og fik Zarens Samtykke til, at en saadan skulde udstedes. Men i de samme Dage blev Alexander myrdet af Nihilister paa

aaben Gade i Petrograd (1881), og hans Søn *Alexander III* greb igen til de skarpe Midler. Det lykkedes i hans Regeringstid († 1894) at tilvejebringe større ydre Orden og Ro i det uhyre Rige; men den ny Kejsers Sindelag faldt i det hele sammen med det gammelrussiske Partis; der foretoges ingen Reformer af Betydning; den ortodokse Kirke fik tværtimod Lov til i stigende Grad at undertrykke alle andre Kirkesamfund i Riget, og de ikke-russiske Folkeslag, især *Jøderne*, blev Genstand for stadig haardere Behandling. Alexander IIIs Søn og Efterfølger, *Nikolaj II*, gik videre i sin Faders Spor. 1899 indskrænkede han paa flere Maader den finske Landdags Myndighed, og han lod det russiske Sprog indføre i Finland som Embedssprog og tvungent Fag i Skolerne. Det kom til grusomme Jødeforfølgelser, som Regeringen ikke gjorde Alvor af at standse, og som førte til Masseudvandring af det mishandlede Folk.

Rusland havde hidtil næsten udelukkende været et Agerdyrkningsland. Nu var der imidlertid med kraftig Støtte fra Regeringens Side i flere Egne af Riget opstaaet en blomstrende Industri og som Følge heraf ogsaa en talrig Arbejderstand. I den fik *Socialismen* hurtig stor Udbredelse, og saaledes var et nyt Gæringsstof bragt ind i Folket. — Heller ikke var den ældre Opposition mod det bestaaende Regeringssystem kvalt; i Samfundets dannede og oplyste Kredse bredte Ønsket om en friere Forfatning sig i Stilhed, og de store russiske Digtere fra dette og det foregaaende Tidsrum, især *Turgenjev* og *Leo Tolstoi*, banede ved deres Samfundsskildringer Vej for mange af de ny Tanker, ligesom Tolstoi ved flere Lejligheder modigt tog til Orde til Forsvar for Zarens undertrykte og forfulgte Undersaatter.

I Verdenspolitikken greb Nikolaj II ind paa overraskende Maade ved at indbyde alle civiliserede Stater til en international »*Konference*«, der skulde virke for Verdensfredens Bevarelse. Konferencen holdtes 1899 i *Haag*, og det vigtigste Udbytte af dens Forhandlinger blev, at der i denne By oprettedes *en fast Voldgiftsret* til at afsige Kendelser i

saadanne Sager, som af to eller flere stridende Magter indankes for den. Overenskomsten om dens Ordning blev underskrevet af de fleste civiliserede Stater; hver af disse har Ret til at udnævne 4 Medlemmer af Domstolen, og Parterne udvælger efter visse Regler blandt samtlige Dommere dem, der skal paakende den enkelte Sag. En senere Konference i Haag af samme Art (1907) har vedtaget ny internationale Overenskomster om Regler for Krigsførelsen og om neutrale Staters Rettigheder og Pligter under en Krig.

228. Ruslands Erobringer i Asien. I Alexander IIs Tid udvidedes Ruslands Herredømme i Østasien, ved at Kina maatte overlade det Amurlandet (1860). Her anlagdes ved Stillehavskysten *Vladivostok*, hvis Navn betyder: »Behersk Østen«. Noget senere trængte Russerne frem i Turkestan, hvor de forskellige tyrkiske *Khaner* dels maatte afstaa deres Besiddelser til Zaren, dels træde i Vasalforhold til ham. Under Alexander III udstraktes Erobringerne i disse Egne lige til *Afghanistans* og *Persiens* Nordgrænse. For at fremme Kolonisationen af disse uhyre Landomraader og for at kunne udnytte deres rige Hjælpekilder byggedes efterhaanden den *transkaspiske* Jernvej gennem Turkestan og den *sibiriske* Bane med Endepunkt i Vladivostok.

229. Balkanlandene 1878—1912. Berlinertraktaten havde ikke evnet at skaffe Ro paa Balkanhalvøen; den blev efter 1878 i endnu højere Grad end før »Europas urolige Hjørne«. Befolkningen i Østrumilien rejste sig 1885 mod Sultanen og udtalte sig for en Forening med Bulgarien, og Fyrst Alexander tog imod dens Hyldning. Han var imidlertid allerede forinden kommet i et spændt Forhold til sit Lands Befrier, den russiske Zar; thi han stræbte efter fuld Uafhængighed for sit Land og vilde ikke føje sig efter Zaren, naar denne vilde blande sig i Bulgariens indre Forhold. — Alexander III tog derfor ogsaa Bulgarerfyrstens egenmægtige Optræden meget ilde op, og Ruslands Holdning blev saa truende, at Fyrsten fandt det raadeligst at nedlægge sin Værdighed. Til hans Efterfølger valgte Bulgarerne Prins *Ferdinand af Koburg*, men der gik mange Aar, før Rusland lod sig formilde og anerkendte ham som Fyrste.

1897 udbrød der, som saa ofte før, Opstand mod Tyrkerne blandt Grækerne paa *Kreta*, og Grækenland lod sig heraf friste til at begynde en Krig med Sultanen. Men Tyrkerne sejrede let og hurtigt, og kun Stormagternes Mellemkomst mildnede Nederlaget noget for de overvundne. Grækenland slap uden større Tab, og Kreta fik en mere selvstændig Stilling under en Guvernør, som Stormagterne udpegede.

Den tyrkiske Stats Forfald skred imidlertid uafbrudt videre; al virkelig Statsstyrelse hørte op, og kun til Sultanens Hofholdning var der Penge nok i Statskassen. Embedsmændene maatte undvære deres Lønninger, og Soldaterne sultede. Der dannede sig under disse Forhold i selve det herskende Folk et Parti, »*det ungtyrkiske*«, som mente, at Staten kun kunde hjælpes paa Fode ved en fri Forfatning og andre europæiske Indretninger. Dette Parti gennemførte med Hærens Støtte en Revolution i Konstantinopel, Sultanen blev afsat, og en ny udnævnt *(Muhammed V)*; denne maatte tage en Regering af Ungtyrker og i øvrigt dele Magten med et tyrkisk Parlament (1909).

Riget vandt dog ingen virkelig Styrke ved denne Omvæltning. Blandt Stormagterne viste kun Tyskland Tyrkiet nogen Velvilje; Vilhelm II havde tidligere besøgt Sultanen og kaldet ham sin Ven; og Tyskerne opnaaede ved dette Venskab Forrettigheder for andre europæiske Folk, bl. a. ved Bygningen af Jernbaner i asiatisk Tyrki. De har her sat mange Penge i et stort Baneanlæg, som skal forbinde Konstantinopel med Bagdad, og hvoraf de venter sig betydelige Fordele for deres Handel og Industri. Men ellers gik det stadigt ned ad Bakke med Sultanens Magt. 1908 havde Kejser Frans Josef uden Omstændigheder indlemmet *Bosnien* helt i sit Rige, og 1911 frarev Italien Sultanen Herredømmet over *Tripolis*.

230. De to Balkankrige 1912—1913. Disse Begivenheder vakte paa ny Lysten hos de kristne Balkanfolk til at

prøve et endeligt Opgør med Tyrkerne. Fyrsterne havde efterhaanden alle taget Kongetitel og Bulgarien gjort sig helt uafhængigt af Tyrkiet. Der dannedes nu et Forbund mellem *Bulgarien, Serbien, Montenegro* og *Grækenland* med det Formaal at dele det europæiske Tyrki. Stormagterne advarede vel de 4 Stater mod at forstyrre den europæiske Fred og erklærede, at de ikke vilde taale nogen Forandring af Grænserne paa Balkanhalvøen; men de forbundne gik alligevel modigt løs paa deres Arvefjende og sejrede efter en kort, men blodig Krig, hvor især Bulgarernes Tapperhed og Krigsdygtighed gjorde Udslaget *(den første Balkankrig* 1912—13). Tyrkerne maatte afstaa hele *Albanien* og *Makedonien* og tillige en Del af *Thrakien* med *Adrianopel.* Under Krigen blev den græske Konge Georg I myrdet i Saloniki af en Anarkist. Han efterfulgtes af sin Søn *Constantin.*

Da Sejrherrerne nu skulde dele Byttet, kom de imidlertid i indbyrdes Strid; Bulgarerne krævede efter de andre Staters Mening alt for meget; og det kom da til *den anden Balkankrig* 1913, hvor Bulgarien stod ene mod sine 3 tidligere Forbundsfæller, til hvilke ogsaa *Rumænien* sluttede sig. Stillingen viste sig straks haabløs for Bulgarerne, som maatte tage de Vilkaar, de sejrende Magter bød dem *(Freden i Bukarest* 1913). Bulgarien maatte nøjes med en Del af Makedonien og Thrakien (Adrianopel, som dets Hær havde erobret med store Ofre, havde Tyrkerne taget tilbage under den anden Krig) og endda afstaa en Del af sit gamle Landomraade til Rumænien. Grækenland og Serbien delte det øvrige Makedonien, saaledes at *Saloniki* blev græsk, og Grækerne fik desuden den sydlige Del af Albanien *(Epirus).* Montenegro fik sine Grænser ubetydelig udvidet. Det nordlige Albanien, hvor Befolkningen er muhammedansk, skulde efter Stormagternes Forlangende gøres til en selvstændig Stat. Den egentlige Grund til dette Krav var, at Østerrig ikke undte Serbien Adgang til Havet, hvorved den lille Stat vilde opnaa større Uafhængighed over for sin mægtigere

Nabo. — I øvrigt fandt Europa sig til Rette med de fuldbragte Kendsgerninger.

XXIII. Østasiatiske Riger. Rusland efter 1904.

231. **Japan** havde fra Midten af det 17. Aarhundrede været spærret for Europæerne paa samme Maade, som Kina fra Søsiden havde været det indtil 1842, men da Amerikas Forenede Stater havde koloniseret Kalifornien og derved faaet en Skibsfart i Stillehavet, tvang de Japan til at aabne nogle Havne for deres Undersaatter, og England fik snart efter lignende Indrømmelser. Japanerne begyndte nu at indse, at hvis de i Fremtiden skulde bevare deres Selvstændighed over for Europæerne, kunde de ikke nøjes med at udvikle deres egen gamle Kultur, som de havde modtaget fra Kina, men saa maatte de selv skaffe sig de Vaaben, som havde givet Vestens Folk deres Overlegenhed. De satte sig derfor til Opgave at tilegne sig den europæiske Kultur i saa stort Omfang som muligt, og 1868 aabnede de deres Land helt for Samkvemmet med de fremmede. I den følgende Tid drog unge Japanere i Mængde til europæiske Læreanstalter, hvorfra de vendte hjem, udrustede med den højeste tekniske og politiske Viden. Japans Hær og Flaade ordnedes paa europæisk Vis, og Landet fik snart en blomstrende Fabrikdrift, som begyndte at konkurrere paa Verdensmarkedet med de gamle Industrilandes. 1889 gav Kejseren *(Mikadoen)* en konstitutionel Forfatning; der indførtes tvungen Skolegang og almindelig Værnepligt. Ligeledes blev der Frihed for alle Trosbekendelser, men den nationale Dyrkelse af Fædrenes Aander *(Sintolæren)* vedblev at være Statsreligion; den udviklede i høj Grad Japanernes særlige Egenskaber: Lydighed, Tapperhed og Dødsforagt.

Japan havde længe været truet af Overbefolkning; dets egen Jordbund kunde ikke vedblive at ernære den stigende Folkemængde. Saa snart dets Krigsmagt derfor havde naaet en tilstrækkelig Styrke, satte det sig til Maal at vinde Herre-

dømmet over *Korea*, der var Lydland under Kina, og at faa den store nordlige kinesiske Provins *Mantshuriet* bragt under sin Indflydelse. Efter en langvarig Strid om Forholdene i Korea angreb Japanerne 1894 Kina og tvang det gennem en Række Sejre til Lands og til Vands til at anerkende Koreas Uafhængighed og afstaa Halvøen *Liaotang* med den stærke Fæstning *Port Arthur*. Rusland vilde dog ikke finde sig i, at Japan blev Herre over dette vigtige Punkt, og med Støtte af Frankrig og Tyskland tvang det Sejrherrerne til at give deres Erobring tilbage til Kina. Men fra dette Øjeblik regnede Japanerne Rusland for deres Hovedfjende og forberedte sig utrætteligt til en afgørende Kamp med denne Magt.

232. **Den russisk-japanske Krig. 1904—1905.** Kinas Nederlag i Krigen med Japan havde givet de europæiske Magter et stærkt Indtryk af det himmelske Riges Forfald. Baade Rusland, England og Tyskland søgte derfor at styrke deres Stilling i Østasien for at kunne have et Ord at sige, naar dets endelige Skæbne skulde afgøres. Især vilde Russerne vinde Port Arthur; thi dets Havn er aaben hele Aaret, medens Vladivostoks er spærret af Is i flere Maaneder. Allerede tidligere havde den russiske Regering, for at opnaa en kortere Vej til Vladivostok, faaet Lov af Kina til at lægge den østligste Del af den sibiriske Bane gennem Mantshuriet. Nu paatvang den Hoffet i Peking en ny Overenskomst, hvorefter Rusland forpagtede Port Arthur, fik Ret til at føre en Gren af den sibiriske Jernvej hertil og til at besætte de Egne af Mantshuriet, hvorigennem denne Bane skulde gaa. — Samtidig erhvervede Tyskland paa lignende Maade Havnen *Kiautschau* og England Havnen *Weihaiwei*, begge ved det Gule Hav.

Russerne forstærkede nu Port Arthurs Fæstningsværker og gjorde Byen til Flaadehavn; de søgte ogsaa at vinde Indflydelse i Korea, som Japanerne efter den kinesiske Krig havde arbejdet paa at bringe i Afhængighed af sig. Japan tilkastede da Rusland Stridshandsken (1904); dets Flaade

indespærrede den russiske i Port Arthur og Vladivostok; dets Hær besatte først det værgeløse Korea og trængte derpaa frem i Mantshuriet; ligeledes blev Port Arthur indesluttet ogsaa fra Landsiden. De russiske Flaaders Forsøg paa at bryde ud fra deres Tilflugtssteder mislykkedes, Port Arthur overgav sig efter et halvt Aars Belejring, og efter flere forudgaaende Sejre overvandt Japanerne den russiske Hovedhær i et afgørende Slag ved Mantshuriets gamle Hovedstad *Mukden*. Det sidste Haab om at ændre Krigens Gang knyttede Russerne til deres Østersøflaade, der i Efteraaret 1904 gav sig ud paa den lange Vej til Østasien. Men den blev helt tilintetgjort af Japanerne i det frygtelige Søslag ved *Tsushimaøen* i Koreastrædet.

Disse Nederlag i Østen fremkaldte hjemme i Rusland en revolutionær Bevægelse, som lod det synes raadeligst for Regeringen at slutte Fred. Amerikas Forenede Stater tilbød deres Mægling, og Fredstraktaten kom derfor i Stand i *Portsmouth* i Nordamerika. Rusland indrømmede Japan Protektoratet over *Korea*, som nu er helt at regne for en japansk Provins, og afstod Halvøen *Liaotang* med *Port Arthur*; endvidere forpligtede det sig til at rømme *Mantshuriet*.

Efter denne Krig er »den opgaaende Sols Rige« blevet jævnbyrdigt med Verdens øvrige Stormagter, og ingen Ændringer i Østasiens politiske Forhold kan i Fremtiden tænkes uden dets Medvirkning. Først maatte Japan dog se at komme paa Fode efter Krigen, der næsten havde udtømt dets Kræfter. Det stillede sig i de følgende Aar i et venskabeligt Forhold til Rusland og enedes med sin tidligere Modstander om fælles Udnyttelse af Mantshuriets rige Fremtidsmuligheder.

233. **Kina** var blevet rystet til Grunden ved Krigen med Japan og ved de europæiske Magters Overgreb mod det i de nærmeste Aar efter denne. De fremmedfjendtlige Partier i Riget forenede sig til et stort Oprør *(Bokser-Opstanden)*; de vilde fordrive og udrydde alle Europæere i Landet. Regeringen støttede hemmeligt denne Rejsning; Peking faldt i Boksernes Hænder, og den europæiske Koloni i Byen kunde

kun med Nød forsvare sig i sit Kvarter imod dem, indtil der kom Hjælp fra Landgangstropper, Stormagternes Flaader havde udskibet. Efter at disse Tropper havde dæmpet Oprøret, maatte Hoffet i Peking udrede en stor Skadeserstatning (1900).

Efter disse Rystelser dannede der sig et Parti iblandt Kineserne, som fandt, at Tiden nu ogsaa var kommet til at indføre europæiske Reformer i det himmelske Rige. Føreren for disse Reformvenner var *Juan-shi-kai*, og Hoffet bøjede sig foreløbig for hans Krav. Der toges kraftigt fat paa Bygning af Jernveje og Telegrafer; der oprettedes et Universitet i Peking med europæiske og japanske Professorer, og der lovedes Riget en konstitutionel Forfatning. Ligeledes blev Hæren og Flaaden omordnet efter europæisk Forbillede. Hele denne Bevægelse fik Støtte i det egentlige *kinesiske* Folk, hvorimod den modarbejdedes af den *mantshuriske* Adel og Embedsstand, som fra gammel Tid havde Magten i Riget. Ogsaa Kejserhuset, der er af mantshurisk Stamme, lagde Juan-shi-kais Planer Hindringer i Vejen. I et Par Aar var der i Riget almindelig Forvirring, som endte med, at Kejserfamilien maatte give Afkald paa Tronen, og Kina erklæredes for *Republik* med Juan-shi-kai som Præsident (1912).

234. Den russiske Revolution 1905 og dens Følger. Krigen i Østasien havde paa mange Maader røbet den russiske Zarvældes Svaghed; det uheldige Udfald af den hang for en stor Del sammen med den indgroede Uredelighed, som fandtes i Embedsstanden, og som har vist sine Følger, hver Gang Rusland i nyere Tid har været i Krig: Hærens Forsyninger er ikke i Orden, Flaadens Skibe duer ikke. De fleste Førere i Felttoget mod Japanerne havde været uduelige; man mente, det kom af, at de højeste Poster i Hæren blev besat ved Hofgunst, ikke ifølge Fortjeneste. De utilfredse Partier i Riget tog nu midt under Krigen Mod til sig; Udsendinge fra Pronvinsernes *Semstvoer* (S. 291) samledes i Petrograd og stillede Krav til Regeringen om en konstitutionel Forfatning; og Arbejderne i Petrograd gik i et

mægtigt Tog til Kejserens Slot for at forlange det samme. Regeringen lod Toget splitte med Magt, hvorved et stort Blodbad fandt Sted, men Bevægelsen forplantede sig hurtig over hele Riget og førte i flere Egne til aabent Oprør.

Da gav Zaren efter og udstedte (1906) en ny Forfatning for Riget; efter den skal han dele den lovgivende Magt med en *Forsamling*, som med et Navn fra Ruslands ældre Historie blev kaldet *Rigsdumaen;* den første Duma traadte straks sammen; Valgretten til den var temmelig indskrænket; men Flertallet af dens Medlemmer rettede alligevel de stærkeste Angreb paa hele Regeringssystemet og krævede dette omdannet fra Grunden af. Regeringen opløste da Dumaen og indkaldte en ny i Haab om, at denne skulde være mere medgørlig. Men dens Holdning blev lige saa fjendtlig som den førstes, og da den nægtede at udlevere en hel Del socialistiske Medlemmer, som Regeringen krævede straffede, fordi de havde søgt at forlede Hæren til Oprør, blev ogsaa den opløst. Zaren ændrede nu paa egen Haand Valgloven, saaledes at Valgretten blev endnu mere indskrænket end før, og *den tredje Duma*, der fremgik af de ny Valg, viste sig da ogsaa mere føjelig end sine Forgængere; dens Flertal har i Regelen vedtaget, hvad Regeringen har foreslaaet.

Ogsaa Finland kom til at nyde godt af den russiske Revolution, idet Zaren genoprettede dets Forfatning og gik ind paa en ny Sammensætning af Landdagen, hvorefter Landet har faaet den mest demokratiske Folkerepræsentation, der findes. Finnerne har imidlertid ikke nogen Støtte for deres Sag i den nuværende Rigsduma, hvis Flertal er fjendtlig stemt mod de ikke-russiske Folk i Riget, og Zaren har derfor med Dumaens Billigelse siden genoprettet Tvangsherredømmet i Finland, saaledes at Landdagens Myndighed næsten kun er blevet et Skin.